

KONGL.
VITTERHETS
HISTORIE
OCH
ANTIQUITETS
ACADEMIENS
HANDLINGAR.

17
SJUTTONDE DELEN.

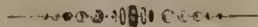
STOCKHOLM, 1846.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

AFHANDLING
OM
KRIGSMAKTENS
OCH
KRIGSKONSTENS
Tillstånd i Sverige,

UNDER
KONUNG
GUSTAF II ADOLEF
REGERING,

AF
Henning Hamilton,
Lieutenant vid Kongl. Topografiska Corpsen.

UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900

CHICAGO, ILL.

CHICAGO, ILL.

1900

INNEHÅLL:

I nledning	sid. 1.
Första Kapitlet. Krigs-Lagar och Krigs- <i>Ordning</i>	„ 9.
Andra Kapitlet. Förhållanden rörande <i>Krigsmakten i allmänhet.</i>	
I. Krigshärens högre Befäl och Civile Tjenstemän. Befor- dringar	„ 42.
II. Krigsmaktens storlek	„ 54.
III. Krigsgärder och Pålager för Krigsmaktens underhåll	„ 64.
IV. Krigsfolkets beklädnad	„ 72.
Tredje Kapitlet. Fotfolket.	
I. Fotfolkets uppsättning	„ 78.
II. Särskilta slag af Fotfolk och deras beväpnung	„ 111.
III. Fotfolkets Organisation	„ 125.
IV. Fotfolkets aflöning	„ 142.
Fjerde Kapitlet. Rytteriet.	
I. Rytteriets uppsättning	„ 167.
II. Särskilta slag af Rytteri och deras beväpnung	„ 198.
III. Rytteriets Organisation	„ 209.
IV. Rytteriets aflöning	„ 221.
Femte Kapitlet. Artilleri.	
I. Salpeter- Svafvel och Krut- Bruk. Krutets beskaffen- het	„ 239.
II. Förbättringar i Artilleriets Materiel	„ 245.

III. Artilleriets Personal och all-
männa beskaffenhet . . . sid. 255.

IV. Vapen-tillverkningen i Ri-
ket. Gevärs-Faktorier . . „ 287.

Sjette Kapitlet. Befästningskonst.

I. Fästnings-byggnad . . . „ 297.

II. Fästningars anfallande . . „ 308.

III. Fästningars Försvar . . . „ 316.

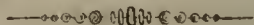
Sjunde Kapitlet. Taktik . . . „ 323.

1. Fotfolkets indelning, uppställ-
ning och stridssätt . . . „ 324.

2. Rytteriets indelning, uppställ-
ning och stridssätt . . . „ 354.

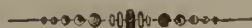
3. Artilleriets indelning, uppställ-
ning och stridssätt . . . „ 367.

4. De trenne vapnens samverkan
och uppställning i slagord-
ning. Marsch-ordning. Läger „ 376.

Rättelser.

<i>Sid.</i>	48	<i>rad.</i>	3 ned. i noten står:	jemte	<i>läs:</i>	femte
„	50	„	2 uppifr.	„	lika	„ lika ⁶⁰⁾ .
„	„	„	12	„	riket ⁶⁰⁾ .	„ riket ⁶¹⁾ .
„	113	„	4 nedifr.	„	<i>Beschreibung</i>	„ <i>Beschreibung</i>
„	117	„	9	„ i noten	Berowald	„ Bernwald
„	168	„	10	„	än	„ en
„	202	„	14	„ i noten	„ 113	„ 213
„	„	„	10	„ „ „	Le	„ Ce
„	208	„	1	„ „ „	Trosteras	„ Frosterus
„	238	„	6	„ „ „	Höijer	„ Hoijer
„	253	„	10	„ tillägges vid noten 451: <i>Mouro (his Expedition)</i> berättar, att han under sin resa till Stockholm (1630) besökte Öfversten Alexander Hamilton, som var bosatt i Urbowe (Örebro?) och der hade en Fabrik, vid hvilken han tillverkade kanoner och fyrverks-stycken. Möjligen har således hos Chemnitz en förvexling af personer ägt rum.		
„	286	„	12	„	671	„ 751
„	„	„	1	„	Intellig.	„ Intellig.
„	322	„	2	„	Ingenieuror	„ Ingeniörer.

AFHANDLING

om

Krigsmaktens och Krigskonstens tillstånd i Sverige under Konung Gustaf II Adolfs regering.

af

HENNING HAMILTON,

Lieutenant vid Kongl. Topografiska Corpsen.

---

*Täflingsskrift, som vunnit Kongl. Vitterhets, Historie
och Antiquitets Akademiens högsta pris år 1839.*

INLEDNING.

Säkerligen har intet tidehvarf af den Svenska historien sysselsatt ett så stort antal författare, som Gustaf II Adolfs regering. Tyskar, Fransoser, Engelsmän och Italienare hafva med hans egne landsmän täflat att värdigt framställa den Svenske Hjeltens bedrifter. Landets inre tillstånd och förhållanden, äfven der dessa på krigen haft högst väsendtligt inflytande, hafva likväl oftast blifvit bortskymde af Konungens egen, genom den sista stridens ändamål förhöjda krigsära, och Sverige har legat i mörker, under det att Tyskland blifvit upplyst af den stjerne, som först uppgick i Norden. Hallenberg bröt en ny bana genom *Svea Rikes Historia under Gustaf Adolf den Stores regering*, men då detta arbete, till saknad för hvarje

älskare af fäderneslandets häfder, icke blef fullbordadt, och dessutom, så vidt detta i Gustaf II Adolfs historia är möjligt, endast vidrörer krigskonstens framsteg såsom en bisak, qvarstod likväl behovet af en afhandling, rörande krigsväsendets ändring och skick i Sverige under samma tid. Kongl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademien, hvilken redan förut egnat vårt krigsväsende en förtjent uppmärksamhet, visade också snart, genom ett år 1793 uppgifvet täflingsämne, sin önskan att se denna brist fylld. Att den ännu finnes, torde tillräckligt vitsorda arbetets svårighet, likväl — med glädje och tacksamhet erkännes det — betydligt minskad genom tvenne, i sednare tider här utkomna historiska verk. Författaren af denna afhandling anser den visserligen icke uppfylla allt, hvad Akademien med skäl af densamma kan vänta, men om han företagit ett arbete, öfverstigande sina inskränkta krafter, söker han också en ursäkt endast i kärleken till det stånd, han nästan från barndomen tillhört, och i sin lifliga önskan att, efter sin ringa förmåga, bidra till kunskapen om sitt yrkes utveckling i fäderneslandet.

Den Svenska krigshären blef genom och under Gustaf II Adolf ett mönster för alla andra, och hans uppträdande såsom krigskonstens omskapare bildar öfvergången till *dess* nyare historia, hvarefter den oupphörligt fortgått i samma rigtning. Rättvisan fordrar likväl ett medgifvande, att denna genom föregående uppfinningar och händelser var

bestämd, äfvensom att krigskonsten förut hos oss framskred nästan uteslutande genom lån från andra länder. Det torde således icke vara för vårt ämne främmande att i största korthet uppgifva de omständigheter, som förberedt Gustaf Adolfs verk.

Bland dessa intager *krutets allmänne begagnande* ett väsendtligt rum, genom dess iusflytande icke blott på artilleriet, utan äfven på de öfriga vapnen och fästningsbyggnaden. Numera lärer väl icke fullkomligt kunna afgöras, om krutet är likartadt med den massa, som redan i sjunde århundradet frambragte den Grekiska elden, äfvensom hurnvida dess uppfinning i det skick, att det kunde begagnas till kroppars frandrivande, tillhör en Tysk munk eller Araberne i Spanien. Frågan torde också vara af mindre vikt, då krutet i alla fall först i slutet af det femtonde århundradet verkade större förändringar i krigskonsten. I afseende på Artilleriet må såsom sådan nämnas en *förbättrad kanon-construction*. Så länge artilleriet blott kunde användas i fästningskriget, eller, begagnadt i fältkriget, rördes med sådan svårighet, att nytta ej motsvarade olägenheterna, och pjecerna vid slutet af hvarje träffning föllo i segrarens händer, var detta vapen föga fruktansvärdt. Man måste således vända sin omtänka på minskandet af det grofva artilleriets tyngd, och redan vid den Franske Konungen Carl VIII:s tåg till Italien 1494 se vi ett fält-artilleri, som kunde åtfölja den öfriga krigshärens rörelser, ehuru deri visserligen ännu mycket återstod att för-

bättra. Mer än ett århundrade derefter inträffade först Gustaf Adolfs uppstigande på Sveriges thron. Det skulle blifva för vidlöftigt att här omtala alla de förbättringar, artilleriet under en så lång tiderymd undergick, men att sådana skedde, lär ingen betvilla, och en naturlig följd deraf var *artilleriets ökande*. Detta skedde äfven så, att en återgång befunns vara nödvändig, och vid början af Gustaf II Adolfs krig begagnades i allmänhet detta vapen mindre, än femtio år förut. Det hade likväl under tiden erhållit en sådan vikt, att krut- och kanon-tillverkningen samt skjutkonsten blifvit föremål för *vetenskapligt bearbetande*. Biringoccio, Tartaglia och Jacob Preuss tillhöra detta tidevarf.

Icke mindre märkbar är den verkan, krutets allmännare användande hade i afseende på fotfolket. Innan skjutvapnen begagnades, måste fotfolkets uppställning hufvudsakligen uppfylla tvenne fordringar; den borde lemna tillfälle för hvarje *enskilt* att fritt begagna sina vapen i handgemäng, men tillika gifva *massan* kraft att motstå ett anfall af fiendens rytteri. Man inser lätt svårigheten af att förena dem båda, och den sednare tyckes småningom öfverallt hafva erhållit öfvervigten. Sålunda fick den Grekiska phalangen sitt djup under striden mot Asiens rytterihärar; Romerska manipulerne sammanlötos till cohorter i striden mot Cimbrer och Teutoner; Medeltidens vandrande folkslag och, längre fram, dess Riddare stredo till häst, hvaraf följderna blef ett tilltagande djup i fotfolkets slaghopar. Härigenom må-

ste den enskiltes skicklighet eller tapperhet träda i bakgrunden, och *fotfolkets anseende förföll*. Det blef skjutvapnens bestämmeelse att återställa detsamma. Den förödelse kanonkulan åstadkom i de tätt slutne infanteri-massorna, nödgade dem att antaga en tinnare uppställning; deraf möjligheten af hastigare rörelser och behofvet af enskilt skicklighet. Handgevärens förbättring kunde derefter icke länge utelämnas. Skjutvapnen bidro äfven på ett annat sätt till ökande af fotfolkets brukbarhet. Frukten för rytteriet hade öfver måttan ökat infanteristens skyddsvapen, hvilka slutligen gjorde honom oskielig så väl till längre tåg, som hastigare rörelser på slagfältet. De aflades småningom, sedan de ej gäfvos skydd mot skjutelden och icke heller längre behöfdes mot rytteriet, hvilket äfven var en följd af krigets allmänna användande.

Riddarne hade med glädje inlåtit sig i en strid, hvars utgång berodde blott af den personliga tapperheten, men sedan striden på afstånd blef den hufvudsakliga, kunde förhållandet ej vara detsamma. Riddarne upphörde att sjelfve deltaga i fälttågen, och rytteriet, hvilket derefter utgjordes af deras tjenare eller värfvadt manskap, förlorade sitt stora anseende, äfvensom i sjelfva verket sin duglighet. Ty då äfven rytteriet allt mer antog skjutvapen, men dess eld naturligtvis icke kunde i säkerhet mäta sig med fotfolkets, erhöll detta en öfvervigt, som det alltid måste bibehålla, så länge icke rytteriet, enligt sin natur, söker sin hufvudsakliga

styrka i choquen. Man begick dessutom det fel att icke öka rytteriets rörlighet, genom bortläggande af de tunga rustningarne, hvilken förbättring sedermera, först af Svenskarne vidtogs.

Hvad Befästningskonsten och Fästningskriget angår, måste de naturligtvis undergå betydliga förändringar genom de nya utvägar, krutet öppnade för anfallet. Detta skedde dock ganska långsamt och deras egentliga omskapning tillhör en sednare tid. En särdeles utveckling erhöles de likväl under det *Nederländska frihetskriget*, hvars inträffande icke långt före Gustaf Adolfs tid är den andra viktiga omständighet, som förberedde ett nytt tidelvarf i krigskonstens historia.

Utrymmet tillåter oss icke att här uppräknade förbättringar, som under detta krig verkställdes i krigskonstens alla delar. Det må vara oss nog att hafva antydtt deras inflytande äfven på den Svenska krigsmakten, bland hvars segerrika anförare under det Trettioåra kriget de störste erhållit sin krigsbildning under Moritz's af Oranien fanor. Jakob Pontusson De la Gardie, hvilken Gustaf Adolf sjelf hedrade med namnet af sin läromästare i krigskonsten, afgick redan år 1605, efter slutad fångenskap i Pohlen, till Nederländerna, för att deltaga i striden för dess frihet. Då Gustaf Horn år 1623 afsändes dit i en hemlig beskickning, åtföljdes han af Torsteusson, som på Konungens egen bekostnad qvarstannade der ett år. Wrangel afreste till Holland, sedan stilleståndet med Pohlen var af-

slutadt, och uppehöll sig der äfven ett år, för att taga kännedom af skeppsbyggeriet och navigationen, men hemkallades sedan, för att deltaga i det Tyska kriget *). Nils Stjernsköld, som redan af Konung Carl IX hedrades med viktiga uppdrag **), samt flere tappre och berömda Svenske krigare hade erhållit sin bildning i samma skola. Gustaf Adolf sjelf hyste för Prins Moritz en synnerlig högaktning, och föresatte sig att i sina krigsförrättningar taga honom till eftersyn. Redan såsom Kronprins hade han, på fadrens befallning, flitigt underrättat sig om främmande makters krigssaker, genom samtal med de flere utländske Officerare, som då kommo ifrån Nederländerna och gåfvo sig i Svensk tjenst. Ty stillståndet emellan Spanien och Förenta Nederländerna år 1609, gaf åtskillige Tyske, Franske, Engelske, Skotske och Nederländske Officerare anledning att söka sin lycka i Sverige, och i samtal med dem tillbragte Gustaf Adolf stundom hela dagarne, då de måste göra honom reda för allt, hvad i krig förefaller ***). Hvad Kronprinsen sålunda inhemtat, använde han sedan såsom Konung, med de förändringar hans eget snille genast-bedömt, eller hans erfarenhet visade honom vara nödvändiga.

Hvad man slutligen äfven torde kunna anse såsom orsak till uppkomsten af en ny krigskonst, är

---

*) Svensk Plutark af J. F. af Lundblad, Del. I, sid. 194. Del. II, sid. 164, 245 och 263.

**) Hallenberg, Svea Rikes Historia I, 119.

***) Ib. I, 42.

långvarigheten af de krig, som under sextonde århundradet fördes mellan Europas mest bildade folkslag. Frankrike var beständigt inveckladt i krig ifrån 1494 till freden i Chateau Cambresis 1559. Knappt hade det erhållit utvertes lugn, förr än inre tvedrägt och strider, med få afbrott fortfarande till år 1595, åter kallade Fransmännen till vapen; och ehuru borgerliga krig vanligen icke medföra förbättringar i krigskonsten, kunde likväl sådane anförare, som Henric IV och Coligny, icke undgå att deraf hemta en nyttig erfarenhet. Nederländska Frihetskriget, fördt i fyratio år af den tidens skickligaste fältherrar, är redan förut omtaladt. Äfven Sverige hade icke under Gustaf Adolfs regering ägt något stadigvarande lugn, då det uppforderades till deltagande i Tysklands Trettioåra krig. Förbättringar, hvilka under det ena årets fälttåg funnos nödiga, verkställdes och pröfvades under det nästföljande. Mindre viktiga *förändringar* gjordes ofta, bland hvilka en del naturligen ej motsvarade ändamålet; men detta insågs snart genom det dagliga tillfället till en utvidgad erfarenhet, och såsom en stämpel af krigskonstens *verkliga tillstånd* och *stigande* under detta tidehvarf, hafva derföre nästan endast de blifvit åt historien öfverlemnade, hvilka af fältherrar, uppfostrade i Prinsarnes af Oranien och Gustaf II Adolfs skolor, ansågos såsom *förbättringar*.

FÖRSTA KAPITLET.

Krigs-Lagar och Krigs-Ordning.

I äldre tider funnos icke i Sverige några, krigsfolket särskilt rörande, lagar eller förordningar, utan dess förbrytelser straffades efter allmän lag och sedermera äfven efter de så kallade *Gårds-Rätterna*, hvilka voro gällande för konungarnes hoffolk och omgifning i allmänhet, äfvensom det, åtminstone i början, var Rådsherrarne tillåtet att inom sina gårdar använda desamma. Den äldsta Gårds-Rätt anses hafva blifvit år 1319, således i Konung Magni Eriksons namn af dess förmyndare utfärdad ¹⁾, och förnyades med få förändringar af samme konung år 1335, samt vidare af Margareta, Erik af Pommern och Carl VIII Knutson ²⁾. De första *Krigs-Artiklar* utgåfvos af Konung Gustaf I i Stockholm den 12 Jan. 1545 ³⁾, troligen till följe af oordningarne

---

¹⁾ Tvifvelsmål om denna ålder af Kon. Magni Eriksons gårdsrätt äro framställda af Ancker. Se dess *Saml. Skrifter*, II Delen, s. 555 o. f. Jemf. *Försök att framställa Svenska Lagfarenhetens utbildning ifrån Kon. Gustaf I:s antråde till Regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet*, af Hans Järta. W. Hist. o. Ant. Akad. Handl. Fjortonde delen, s. 259.

²⁾ Den sistnämndes Gårds-Rätt är af år 1448. De finnas alla i mannscripenti Riks-Archivet. Tr. hos Hadorph vid Biörk. R:n.

³⁾ Mscr. i Riks-Arch. Tr. i Schmedemans Justitiæ Werck.

bland det utländska, värfvade krigsfolket ⁴⁾), och bestämma i tolf punkter straffen för vanligast förekommande förbrytelser. Lifsstraff tillämpades i de flesta fall. Endast för mindre förseelser stadgas böter, jernen, stocken eller kistan, och en månads fängelse vid vatten och bröd; men äfven här gällde det *halsen*, när böterna icke kunde erläggas ⁵⁾). Vidlöftigare äro Erik XIV:s Krigs-Artiklar, dat. Svartsjö d. 10 Febr. 1567 ⁶⁾). Enligt dessa skulle vid hvarje fänika finnas en *profoss*, och öfver dem alla en *Öfverste-Profoss*, hvilken sedermera kallas *General-Profoss* och *General-Riks-Profoss*. Profossen var åklagare i Krigsrätt och svarade således mot Regements-Väbeln nu för tiden. General-Profossen motsvarade närmast Krigs-Fiskalen. *Krigs-Rätt* skulle hållas på det sätt, att då någon af krigsfolket våldförde landets invånare, skulle alla under samma fana eller fänika ransaka derom, och tvinga honom att förnöja den han förfördelat, eller, om det försumrades, alle under fänikan gemensamt ersätta skadan. Vanlige Krigs-Rätter bestodo af en nämnd af tolf eller tjugofyra man, *utaf ärligt och godt*

---

⁴⁾ Geijer, *Svenska Folkets Historia*, III, 117. —

⁵⁾ Ifrån Gustaf I:s tid äga vi äfven en stridslag eller krigsartiklar, författade år 1522 af den bekante Biskopen i Westerås Petrus Magni eller Peder Månsson, men hvilka sannolikt icke varit gällande. Originalet till denna Skrift, omtalad af Sven Bring i dess "*Samling af åtskilliga Handlingar m. m.*," finnes uti Bibliotheket i Linköping, och en afskrift i K. Krigs Wetenskaps Akademiens Bibliothek.

⁶⁾ Origin. i Riks-Archivet.

krigsfolk; dock icke af Ryttmästare, Höfvidsmän eller Profossen, ntan af Fänikdragare, Quartermästare, Öfver-Rotemästare och andre beskedlige krigsmän ⁷⁾). Men då högre Officerare voro anklagade, bestod också KrigsRätten af högre Officerare, med någre Riks-Råd ⁸⁾). General-Profossen ålåg att hafva öfverinseendet öfver allt krigsfolket både till häst och fot, under krig och i fredstider, att det icke tillfogade undersåtarne något våld. Under tåg igenom landet bevittnade han derföre de qvittosedlar, undersåtarne erhöilo för hvad krigsfolket förtärt. Hallenberg säger sig icke hafva funnit uttryckligen stadgadt, men anser sannolikt, att General-Profossen äfven var åklagare vid högre Krigs-Rätt ⁹⁾).

Utom dessa Krigs-Artiklar, hvilka egentligen blott åsyftade krigsmakten till lands, utgaf Konung

---

⁷⁾ Hallenberg, II, 525.

⁸⁾ Bilagan N:o II till 2:dra Delen af Hallenbergs Historia innehåller trenne Krigs-Rätts protokoller Dat. Fäldt Lägredt vedh Rysby d. 31 Aug. 8 och 18 Sept. 1611, hvartill originalerna finnas i Kongl. Svea Hof-Rätts Aetuarie-kontor.

⁹⁾ Högre Officerares anklagande inför Konungen sjelf skedde genom Riks-Fiskalen, ty i Citat. för O. Stråle. Stockh. 4 Maj 1619 (anfördt af Hallenb. II, 634) hvarigenom han kallas till rätta för Elfsborgs uppgifvande, står: "och befalle strängeligen att J med aldräförsta, och åt siste inom tre veeckors tid här uti Stockholm comparera för Oss, vårt Riks- och Krigs-Råd, att svara till hvad vår Riks-Fiskal uti det fall Eder han hafva att tilltala och beskylla."

Erik XIV äfven år 1566 sina Skips-Artiklar¹⁰⁾. Johan III utfärdade likaledes nya Krigs-Artiklar och en Sjö-Rätt dat. Stockholm 26 Maj 1583¹¹⁾, af hvilka de förre redan 1599 blefvo öfversedde och förbättrade¹²⁾.

Oaktadt alla dessa åtgärder voro likväl ordningen och lydnaden hos krigsfolket, vid Gustaf Adolfs anträde till regeringen, ganska svaga, hvartill tidens grymma krigssätt i betydlig mon torde hafva bidragit. Vid sitt infall i Småland i Januari 1612 hade Danskarne framtågat under ständigt mördande, brännande och härjande. Utom ett stort antal byar, uppbrändes äfven Wexiö stad och Kronobergs Slott. Så vida en vedergällning, hvilken hufvudsakligen drabbar landets fredliga inbyggare, i detta fall kan anses rättvis, måste man således ursäkta, att Svenskarne vid sitt kort derefter skeende inbrott i Skåne, framforo med samma våldsamhet. Emedan ingen fiende lade dem hinder i vägen, fingo de "grassera, sköfla och bränna efter egen vilja"¹³⁾, hvarunder staden Wä lades i aska och tjungufyra socknar förhärjades. Medan detta förhades i Skåne af Konungen sjelf, sköflade Hertig Johan aderton socknar i Halland¹⁴⁾, och på sådant sätt fortsattes hela detta

¹⁰⁾ Mscr. i Riks-Archivet.

¹¹⁾ Mscr. i Riks-Arch.

¹²⁾ Krigs-Artiklar uthi Konung Johans tidh. gjorde och brukade, och af H. Fursteliga Nådhe Hertigh Carl öfversedde och förbättrade. Actum Stockh. d. 5 Maji Anno 1599. Mscr. i Riks-Arch.

¹³⁾ Hallenberg, I, s. 290.

¹⁴⁾ Widekindi s. 39. Hallenb. I, s. 291. Uti Nordins Handlingar till Svenska Krigshistorien. St. I, s. 19

krig. Att krigstukten bland manskapet derunder upplöstes, kan så mycket mindre förundra oss, som befälet icke lärer föregått sina soldater med något godt exempel; åtminstone yttrar sig derom Hertig Johans Sekreterare i ett bref: "Bättre Gud, det är ingen som lyder annan, och derföre går det, som det går"¹⁵).

Utom de olyckor, hvarmed ett sådant krigs-sätt öfverhopade landet under påstående fälttåg, fortforo dess följder ganska kännbart, sedan fred var afslutad. Soldaterna, förvildade genom det tygellösaste sjelfsvåld, återkommo såsom en plåga för sina hemmavarande landsmän. Särdeles utmärkte sig det värfvade, utländska krigsfolket genom hvarjehanda utsväfningar och våldsamheter. Tvenne skrifter, som ingåfvos till Konung Gustaf Adolf och Ständerna under Nyköpings riksdag 1611¹⁶), och i vissa fall blott måste anses såsom smädeskrifter, framställa likväl en med andra handlingar öfverensstämmande teckning af det främmande krigsfolkets framfart. I den ena klagas att "Konung Carl indragit i landet en hop med främmande, icke folk utan djeflar, som frukta hvarken Gud eller menniskor, utan få lefva och göra hvad dem synes på bygden i bonde- och prestgårdar, och i städer draga omkring med

---

följ. finnes Förteckning på de härjade Socknar och uppbrände gårdar.

¹⁵) Hallenberg, II, 455.

¹⁶) *Handlingar till Konung Gustaf II Adolfs Historia*. I Samlingen, sid. 23 följ.

liderliga qvinfolk, rövva, stjäla, våldgästning göra, borttaga och utrida böndernas hästar, traktera och slå undersåterne liksom oskälige kreatur, m. m.” I den andra begäres: ”att allt det främmande krigsfolk måtte af landet afskaffas, eller här blifver uppror och de varda` här ihjälslagne, ty prester, bönder och annat Svenskt folk äro icke mer aktade för dem, än hundar.” Detsamma intygas af andra, otvifvelaktiga vittnesbörd. I räkenskapen för kronans nya ladugård i Stockholm för år 1608 är upptaget: ”att mycken af kronans boskap blifvit bortröfvad af det främmande krigsfolket, som hade sitt tillhåll i staden och på malmarne, så att man förmodde icke stå dem emot antingen med godo eller ondo.” En mängd af bref och andra handlingar från åren 1612 och 1613 förete det ständiga förnyandet af krigsfolkets våldsamlheter, huru det ihjälslagit studenter och bönder, samt röfvat landtfolkets egendom. Nästan i alla rikets landskaper ägde sådane uppträden rum, och i Arboga uppkom en fullkomlig strid mellan borgerskapet och krigsfolket, som der var förlagdt under en utländsk officer, von Salzburg, hvarvid många på båda sidor blefvo döde och sårade¹⁾).

Med anledning af häröfver ingifna klagomål, förnyade Gustaf Adolf den fullmakt, hans Fader redan utfärdat för General-Profossen Henrik Federlöser, med tillstånd att, om han befann någon på

---

¹⁾ Hallenberg, I, 181, II, 520, 707—714.

bar gerning, som kunde fulleligen öfvertygas om sitt brott, skulle han densamma genast låta upphänga, med hans brott skriftligen författadt, och honom på bröstet häftadt, eller ock, om förbrytelsen var ringare, insätta den brottslige i fängelse, att sedan tillbörligen blifva straffad. General-Profossen tillika med alla dem, som förordnades honom till biträde, togs i Konungens särskilda försvar, att ingen skulle drista göra honom något hinder i hans embete¹⁸⁾. Den vidsträckta domsrättighet, General-Profossen genom detta förordnande egde, och den stränghet, hvarmed krigsmäns förbrytelser straffades, tyckas emedlertid icke hafva medfört åsyftad verkan, hvarföre äfven konungen snart vidtog nya åtgärder till betryggande af sina undersåters lugn.

I den *Rättegångs-Ordning*, bestående af tjugo punkter, öfver hvilken Gustaf Adolf på Riksdagen i Örebro 1614 begärde Enke-Drottningens och Hertig Johans betänkande, och hvilken sedan med få förändringar antogs, stadgades bland annat: ”på det att den *synd* och *orätt*, som föröfvades af ryttare och knektar icke, såsom förut, måtte blifva ostraffad för den orsaken skull, att deras *Ryttmästare*, *Höfvidsmän* eller andre *Befallningsmän*, tog dem i hägn och försvar; skulle så väl befälet, som gemene ryttare och knektar, allt medan de voro hemma eller i borgläger, vara allmännelig landslag undergifne, likasom andre Rikets innebyggare¹⁹⁾”; och förbjödos

¹⁸⁾ Hallenberg, II, s. 526.

¹⁹⁾ Widekindi, s. 210. Hallenberg, III, s. 140, 141.

strängeligen Ryttmästare, Höfvidsmän och alla andre att försvara någon af sitt underhafvande krigsfolk för lag och stämma, med åliggande att i sådant fall svara till den andres sak, så väl som sin egen, och dessutom straffas som brytare och föraktare af konungens förbud ²⁰⁾).

Konungens förbud emot våldgästning i allmänhet åsyftade äfven en större ordning vid krigsfolkets tåg. När detsamma tågade genom landet, skulle det icke, såsom förut skett, skingras, utan tåga fäniktals, och af allmogen förses med nödtorftig mat och dricka ²¹⁾), samt med hästar till sakernas fram-

---

²⁰⁾ Konung Gustaf Adolphi Rättegångs Ordinantie, Giord på Riksdagen i Örebro, Åhr 1614. Tryckt i Schmedemans *Justitiæ Verck*, sid. 133—141.

²¹⁾ Bland de ur 1620 till 1625 års Stater gjorda anteckningar, hvilka förvaras i Riks-Archivet, finnes följande:

Ordning, derefter H. K. Maj:t vill att låta Soldaterna bekomma deras upphålle hos Allmogen, emedan de förresa genom landet, och derföre skole ingen vara fri hvarken Crono, Frälse, Förlänthe Ryttare- eller Knecker-hemman; För hvilket Officerne skole dem med Penningar betala och fullkomligen förnöje efter underskrefne värdering.

Oppå Personen:

2 Maltijdh.

1 Kan: Öel eller Svag-Öel, 3 T:r
à 2 d:r 6:

2 Skorpor eller en kaka bröd, 3½ T:a
à 2 d:r 7:

1½ ŁŁ. Kjött, Flesk eller Fisk med
smör, 11¼ LŁŁ à 1½ d:r . . . 16: 22.

29: 22.

framförande; men ingen soldat skulle få häst af allmogen, så framt han icke var sjuk, och ryttare skulle sjelfve skaffa sig hästar. Officeren, som uppfordrade krigsfolket, skulle derföre underrätta Fogdarne några dagar förut om dess ankomst, och Fogdarne då tillordna dem vissa nattläger, att underhållas af allmogen uti vissa dertill förordnade byar, men icke, såsom förut, läggas kring hela häradet; sådana nattläger skulle åtminstone vara tre mil från hvarandra, då tåget skedde om vintern eller sommaren, och åtminstone två mil, om tåget skedde höst eller vår, äfvensom folket ej fick dröja mer än en natt på hvart ställe. Fogden eller, i hans frånvaro, Skrifvaren och Länsmannen skulle sjelf vara pliktig att ledsaga dem genom länet; allmogen skulle gemensamt underhålla krigsfolket vid sådana genomtåg, och Ryttmästaren eller Höfvidsmannen skulle för hvarje nattläger qvittera Fogden, Skrifvaren och Länsmannen, som skulle göra redo för hvad allmogen sålunda utgifvit, likasom för annan inkomst, på det ej mer måtte tagas, än som nöd- torftigt behöfdes. Om någon af krigsfolket vid genomtåg föröfvade våldsverkan och blef gripen på bar gerning, skulle Officerarne, med Fogden, Skrifvaren och Länsmannen straxt i allas åsyn låta straffa

---

Hvad de flere Partzeller ville hafva, skole Allmogen icke vara pliktade sådant förskaffa, med mindre de sig med dem godvilliligen förena. Orig. i Stats-Kontoret.

honom till lifvet, såsom edsöresbrytare; men om han ej blef gripen på bar gerning, eller tillstod hvad som öfver honom klagades, då skulle han sättas i häkte eller tagas i borgen till nästa Ting, att straffas efter lag. Ståthållaren skulle vaka öfver hvars och ens rättigheter, och om Fogdarne eller Officerarne ej fullgjorde sina skyldigheter, skulle undersåterne taga bevis på sina klagomål och dermed begifva sig till Ståthållaren eller Konungen, eller, i Konungens frånvaro, till Hof-Rätten, då den anklagade skulle sjelf svara till saken, och om han kunde bindas dertill, straffas med samma straff, som våldsverkaren sjelf bort undergå. Då krigsfolket ej var stadt på tåg fäniktals, utan reste i landet, skulle ingen hafva rätt att söka Länsman eller fjerdingsman om fri fordenskap, utan söka gästgifvare och njuta samma rätt, som andre resande, mot skälig betalning, o. s. v.²²⁾.

Det manskap, som var förlagdt i landsorterna, stod dessutom under befälets noggranna uppsigt. Låg det vidare omkring, än uti ett härad, så att det föll Capitainen svårt att för dess uppförande vara ansvarig, förordnades Lieutenanten att häruti honom biträda. Deras ansvar var härvid så stort, att om de ej i laga tid anmälde all den

---

²²⁾ Förordning om frigästningar och skjutsfärder. Dat. Wäsby 3 Febr. 1615. Anförd af Hallenberg. III, 358. följ.

misshandel, som af knektarne kunde föröfvas, fördes den på deras egen räkning, och blefvo de därför ställda till ansvar. Till undgående häraf var allt det manskap, som stod under en höfvidsmans befäl, sjelfstämmt till alla de i orten årligen infallande ting och vanliga rättegångar, der undersökning skedde, huru hvar och en af dem skickat sig, och om någon hade mot dem något att andraga, borde saken strax till laga skärskådande företagas och afgöras ²³).

Oaktadt den rättvisa och noggranhet, hvarmed Konungen fordrade, att dessa förordningar och då gällande krigslagar skulle efterlefvas, kan man visserligen icke vänta, att deras verkan kunde blifva snar eller fullkomlig. Likväl var deras inflytande ganska märkbart, och att en bättre anda var rådande i krigshären, torde äfven synas deraf, att det Ryska kriget, 1615—1616, redan fördes på ett menskligare sätt, än det Danska. De oordningar, som föreföllo, kunna dessutom nästan endast tillskrifvas det utländska krigsfolket. Sålunda omtalas, att Öfverste Cobrons Skottska krigsfolk, som låg i Narva, föröfvade våldsamheter emot stadens innevånare, anföll proviant-mästaren, bemäktigade sig med våld kronans förrådshus, och begärde afsked, med hotelse att, om det ej blef tillfredsställdt, skulle det med flygande fanor rycka till fienden.

---

²³) Frosterus. I, 73, efter Kgl. Instr. för Öfversten Fleming d. 1 Mart. 1618.

Öfversten ställdes härföre till rätta, och fem af hufvudmännen hängdes, hvarmed Konungen lät saken falla, men afskedade sedan hela regementet ²⁴). I Januari månad 1616 hade äfven en afdelning af 40 man — ovisst om det var Svenske ryttare eller Tartarer, som voro i Svensk tjenst — härjat i Somerska länet likasom fiender, så att invånarne nödgades flykta från sina hemvist. Gustaf Adolf befallde då Öfversten Baner och Ståthållaren på Ivangorod Anders Eriksson att härom anställa sträng ransakning, och *strax låta upphänga Officerarne, som icke hållit sitt manskap i ordning, att andre måtte en annan gång hafva försyn att öfva våldsamheter emot Svenska undersåter* ²⁵). Några andra, mindre oordningar föreföllo visserligen äfven, men de här omtalade må vara tillräcklige att gifva ett begrepp om deras beskaffenhet och detsätt, hvarpå de af Konungen bestraffades.

Under det Gustaf Adolf i sitt läger vid Elfsnabben afvaktade den flotta, som skulle öfverföra honom till Liffland, i Juli 1621, författade han sina Krigs-Artiklar, hvarigenom ieke blott krigsfolkets rättigheter och skyldigheter nogare bestämdes, och vissa straff utsattes för dess förbrytelser, utan äfven Krigsdomstolarnes sammansättning och Rättegångs-Ordningen tydligare utstakades ²⁶). Bör-

---

²⁴) Hallenberg III, 420.

²⁵) Ib. s. 423.

²⁶) Gust. Ad. Krijgs Artielar. Act. Lägret ved Elffsnabben d. 15 Julii Åhr 1621. Den här begagnade

jan till dessa Krigs-Artiklar, hvilken skildrar behofvet af dem, och äfven i annat afsecnde torde hafva sin märkvärdighet, lyder ordagrant sålunda:

"Wij Gustaff Adolph &. Göre vitterligit, at effter som uthi förledne Tijder, den ringa Krijgs-Disciplin och Ordning som här hafver varit i Bruuk, är och så efter handen förtappad och nederlagd, och i samma stad all Oordning och Sjelffsvåld upkommen ibland Krijgzfoleket och inrijtat, förmedelst hvilket som oftast Skada och stora Nederlag med Fäderneslandzens Skada och yttersta Fördärff tagne äre: Och wij betrachtandes at *Rijkzens För-svar och Wälfärd, näst Gudh på godt Krijgzfolk och ett välförordnat Krijgz-Regemente och Disciplin består*, gärna där effter traehc, och Oss vinläggie, att Åhra, Dygd och Mandom må inrotas uthi Krigzfolekets Modh och Sinne; All Feegheet, Sjelffsvåld och Odygd förtagas, sompt genom Wälgärningar, sompt hårde Straff, och hvar man till Lydno, Hörsamhet, sine Wapens rätta Bruuk och Öffning, så ock allt annat som Krijget kräfver, må tillvänjas och finnas när omtränger så mycket modigare, såsom och att blifva för sin olycka i tidhli vardnader. Och där någon för sitt Försecnde

---

upplagan är tryckt år 1657 i Göteborg af Amund Grefve. 2:ne andra finnas i Riks-Archivet och äro dessa Krigs-Artiklar äfven tryckte hos Schmedeman, sid. 192—216. Se Fält-Tygmastaren von der Deckens yttrande om dessa Krigs-Artiklar hos Geijer Sv. Folkets Hist. III. 121.

skuld kommer på Straff, att han icke må kunna sigh säija sådant tillförne icke vist hafva. Därföre hafve wij låtit öfverse de förrige Krijgz-Articlar, där aff taget hvad nyttigt hafver synts, oeh så författat effterföljande Articlar; Hvilke wij vele att skole aff alt Krijgzfoleket, dedh vari sigh Inländsk eller Fremmad, Ryttare eller Kneekter, som i Wår och Cronones tjenst brukas, besvärjes, achtes, observeras och effterkommas, så ock uthi alle Krijgz-Rättegångar och Dommar hafva laga Krafft, och til execution efftergången varda.”

De väsendtligaste bestämmelserna i dessa Krigs-Artiklar äro i öfrigt följande:

Afgudadyrkare, trollkarlar och vapendöfvare skulle förvisas lägret; smädelse mot Guds namn straffades med lifvets förlust, och likaså gäckeri med Gudstjenst, Guds ord och de Heliga Sacramenten, så vida det icke skett af lättsinnighet, då förbrytelsen första och andra resan straffades med fängelse i jern och en half månads sold i böter till hospitalet. *Chorum* hölls morgon och afton på gifvet tecken, då alla Presterne skulle hålla bön; *Predikan* skulle hållas alla Söndagar och vanlige högtidsdagar, samt dessutom en gång i veekan, särdeles då icke någon annan helgedag inföll i den samma. Soldat, som försummade *Chorum* eller Gudstjenst, skulle första och andra gången af sin rotemästare pundas, tredje gången stå i halsjern dag och natt, om han icke haft laga förfall. En Prest, som beträddes med dylik försummelse, plik-

tade hvarje gång en half månads sold till hospitalet. Var han drucken, då Chorum af honom borde hållas, skulle han tvenne gånger förmanas af *Fält-Consistorium*, men tredje gången förvisas ur lägret. Uti alla sådana ärenden voro Presterne målsägande, när ingen annan klagade, och skulle angifva den brottslige hos hans Öfverste eller Ryttmästare, eller, om han sjelf innehade sådan befattning, hos Fältherren. Presterne skulle förordnas af Biskopen i det Stift, der krigsfolket var hemma, och ingen Öfverste eller Ryttmästare äga rätt att antaga Regements- eller Ryttare-Prest efter eget godtycke.

Till ordningens bibehållande i alla *Capitelsaker*, förordnades ett *Consistorium Ecclesiasticum*, för hvilket Konungens äldste Hof-Predikant var President, när Konungen sjelf var i fält, men i hans frånvaro Generalens Predikant. *Ordinari Assessorer eller bisittare* voro alla Regements- och Ryttare-Prester. Ingen Prest kunde afsättas af Höfvidsmännen förr, än han af Consistorium befanns ovärdig och oduglig. Om någon prest väekte förargelse genom lära eller lefverne, skulle han anklagas inför Consistorium af Öfversten eller Ryttmästaren; underläts det af dem, kunde klagan ske af hvilken som helst, som beslog honom med sådant brott. Klagade ingen, men förbrytelsen var bevislig, stämdes den brottslige af Consistorium, och Presidenten förordnade en Prestman, som förde anklagelsen.

Då *Konungen* sjelf var med i fält, var han den högste Befälhafvaren, och alla andras makt och myndighet upphörde, så vida dem icke särskilt befalldes att efterkomma och verkställa hans vilja. Näst *Konungen* var *Riks-Marsken*, eller den *Fältherre*, som i hans ställe af *Konungen* förordnades. Hvar och en krigsman skulle hålla *Marsken* i vördnad; förgripligt tal emot honom, då det icke gick å heder och ära, straffades efter *Krigs-Rättens* dom med afbön, jern, fängelse eller annat *arbitral-straff*, efter som personen och orden voro till; gick det å heder och ära, straffades till lifvet, så vida ej orden med fulla skäl kunde bevisas. Den som upphäufde sig emot honom med väpnad hand miste lifvet, antingen han gjorde skada eller ej; slog någon efter honom med handen, miste sin högra hand, om han råkade eller icke. Skulle det åter hända att *Marsken* eller *Fältherren*, utom sitt kall, af hastig vrede med ord eller gerningar förnärmade någon *Riddersman af Adel* eller *Oadel*, så att thet enom *Riddersman* icke står till att lijda, då ägde den förolämpade rätt att anklaga honom för *Krigs-Rätten*, inför hvilken *Marsken* måste svara, och efter dess dom gifva upprättelse.

Hvad som är sagdt om *Marsken* gällde äfven för *Fält-Marskalken*, *Generalen för Artilleriet*, *Fält-Vaktmästaren*, *Generalen för Cavalleriet*, *Fält-Quartermästaren* och *Mönsterherrarne*, och andre som förde befäl i lägret, så att hvar och en skulle

hedra och vörda den, som var öfver honom, och ägde rätt att fordra det samma af sine underhafvande. Vid samma straff, som ofvan är stadgadt, måste således alla inom ett Regemente, så befäl som manskap, lyda sin *Öfverste*, *Öfverste-Lieutenant*, *Öfverste-Vaktmästare* och *Quartermästare*, äfvensom inom compagniet samma ordning hölls mellan *Ryttmästare*, *Höfvidsmannen*, deras *Lieutenant*, *Fendrik* och gemene ryttare eller knektar. Underbefälet och manskapet ansågos i detta fall såsom jemlikar, och var den skyldig att bevisa sina ord, som angrep en annan till heder och ära. Bjöd Öfversten, Öfverste-Lieutenanten o. s. v. en underhafvande något, som icke angick tjensten, då skulle Regements-Rätten dömma deröfver.

Om någon gemen soldat, antingen han var Ryttare eller Knekt, hotade med handen sin *Quartermästare*, *Vaktmästare*, *Furerare*, *Fändriks-Lieutenant* eller *Rustmästare*, när denne befallde något på embetets vägnar, miste handen och drefs från lägret, om det skedde i Besättning (garnison); skedde det i fält eller belägrad fästning sedan vakten var satt, miste den brottslige lifvet. Sårade någon sitt befäl i fält eller befästning, skulle *harchebuseras*. I qvarter eller i städerna dömde Krigs-Rätten deröfver *arbitraliter*. Blottade någon sin värja i Marskens eller Fältherrens närvaro, för att dermed göra skada, miste handen. Skedde det i fält, under flygande fana, i drabbning eller under tåg, i någon fästning vid besatt vakt, eller på något

ställe, der Krigs- eller Regements-Rätt hölls, miste lifvet.

Den som satte sig emot *General-Profossen*, hans Lieutenant eller drabanter, då de på Regimentets vägnar antastade honom, miste lifvet. General-Profossen ägde att gripa, samt i jern och hakte förvara dem, som bröto mot krigs-artiklarne, men icke att *justificera* ²⁷⁾ dem, utan Fält-Öfverstens vilja och vetskap, så vida det icke var uttryckligen och särskildt befalldt. Samma rättigheter hade Regements-Profosser vid sina Regimenten och Fahne-Profosserne vid sina Fahnor.

Hvad *Vagnmästaren* och andre, som ägde någon befattning i lägret, bjödo å embetets vägnar, skulle äfven utan motsägelse åtlydas.

Alla allmänna påbud skulle af trumpetare eller trumslagare utblåsas och omslås, och måste, sedan de sålunda voro förkunnade, åtlydas vid det straff, som för hvarje särskildt fall var bestämdt.

Om soldat vägrade att efterkomma, hvad honom till konungens och rikets bästa var befalldt, straffades han till lifvet. Försummande af kronans arbete straffades med trähästen eller jern, samt vatten och bröd. Befälet straffades för sådan förseelse enligt Krigs-Rättens dom, efter den skada, som skett.

---

²⁷⁾ Enligt Hallenberg IV, 941, betydde justificera det samma som afträta.

Enligt våra, nu gällande, Soldat-instructioner förstås med *Subordination*: ”*blind lydnad*, samt vördnad och förtroende för sina förmän.” Den 48:de Art. af Gustaf II Adolfs krigs-artiklar förtjenar, för jemförelsens skull, att här i sin helhet anföras.

”Ändock soldaterna skola lyda och respectera deras Förmän och Befäl, såsom sagdt är, så skall dock sådan respect, vördnad och lydnad alltid så vara förstådd, att den sträcker sig till vårt och Rikets gagn och bästa, och icke annars. Ville någon bjuda något, som kan komma Oss och Riket till skada, förderf och *nachdel*, då stånde krigsmannen honom ingen lydnad, ehö han ock är, högre eller lägre; och der någon det gör, stånde då lika straff med den der bjöd.”

Onödigt larm nattetid, sofvande eller fylleri på post, olofligt bortgående från post, rymning, kunskapers lemnande till fienden, brevexling med honom eller yppande af lösen, våldsamheter mot landets fredliga innebyggare och dem, som ägde Konungens eller Marskens försvarelse-bref, eller sådana personer, som gjort tillförsel till lägret; alla dessa förbrytelser straffades med lifvets förlust.

Om en Fahna ryttare eller ett regemente knektar kom i strid med fienden och tog flykten förr, än sidogevären icke mer kunde brukas, skulle Marsken och Öfverste-Krigs-Rätten dömma deröfver. Fanns skulden hos Officerarne, blefvo de ärelöse och drefvos från lägret; fanns den hos de gemene tillika, skulle af dem hvar tionde man efter

lottning *hängas*, och de öfriga tjena utan fana, ligga utom kvarteret, och göra lägret rent, *till dess the med Mannheet sin villo botat hafve*. Öfvergaf någon Fahna en fältskans förr, än den utstått tre stormningar och dödsnöd var förhanden, eller afvek den från en stormning förr, än den begagnat sidogevär och varit i handgemäng med fienden, gällde samma straff; likväl skulle i sednare fallet Domare pröfva stormningens möjlighet. Uppgafs en fästning utan högsta nöd, straffades Kommendanten (Guberneuren) och befälet till lifvet; de gemene skulle tjena utan fana m. m. som ofvan sagdt är. Tvang krigsfolket kommendanten att uppgifva fästningen, straffades allt befäl, som deri deltagit, till lifvet, och af manskapet hängdes hvar tionde man efter lott. Följande voro gällande skäl för fästningens uppgifvande: 1. Yttersta hungersnöd, så att allt var förtärdt, hvaraf en menniska kan lefva; 2. Allt värn förtaget, och ingen hjälp att vänta, så att fästningen i alla fall snart skulle falla i fiendens händer, med allt folkets död och undergång.

Den som först tog till flykten i en drabbning, fick saklöst ihjälslås; undkom han, skulle han offentligen utropas för en skälm och vara fredlös. Ingen fick antagas till krigsman, hvarken hemma eller i fält, som var ärelös eller eljest varit straffad för något brott.

Dueller voro på det strängaste förbjudne. Vid förefallande oenighet emellan krigsmän, skulle Re-

gements-Rätten dömma deröfver. Om någon af befälet tillät dueller mellan sina underhafvande, afsattes han från sitt embete och måste tjena såsom gemen ²⁸⁾).

Alla ryttare eller soldater skulle antagas på fri mönstring och inskrifvas i rullan af Mönsterherrarne, men ej af Ryttmästaren eller Capitainen. Likaså måste de äfven tjena, till dess de blifvit på en fri mönstring af Mönsterherrarne afskedade, då de af dem och sin Öfverste erhöillo pass. *Värfvad* soldat kunde på begäran erhålla afsked, då han låg i borgläger eller fälttåget var slutadt, men ingen under det man tågade mot fienden, eller då härfärd påbjöds. *Skrifven* knekt måste dertill hafva giltiga orsaker, hvilka af Mönsterherrarne skulle pröfvas och gällde såsom sådana: 1. när han var sjuk och förlamad, så att han ej mera kunde göra tjenst, 2. då han tjenat i tjugo år, 3. eller varit på tio tåg, enligt fullgiltiga vittnens intyg.

---

²⁸⁾ Då Herman Wrangel och Fält-Marskalken Åke Tott utmanat hvarandra till envige, hade de utsatt möte vid en skogig sjöstrand, för att icke blifva upptäckte. Konungen fick likväl underrättelse om deras förhafvande, och de voro redan på mötesplatsen, då plötsligen soldater framrusade och omgäfvade Generalerne med en spetsgård, der man äfven såg stupstocken och den rödklädde skarprättaren. Officeren förkunnade dem Konungens misshag med orsaken till deras aflägsnande från armeen, och hans oåterkalleliga vilja, att den efterlevande skulle dö för bilan. Förvånade, omfamnade Generalerna hvarandra. Handl. rör. Skand. Hist. 9: 124.

Om Öfverste, Ryttmästare eller Höfvidsman vägrade att låta mönstra sitt folk, straffades han såsom för annat myteri. Lånade han vid mönstringen en annans folk, skulle han af Krigs-Rätten förklaras för en skälm, fanan vecklas tillsammans öfver hans hufvud, hvarefter han med stockknektar skulle drifvas ur lägret. Lät någon leja sig, straffades han första och andra gången med gatulopp, men tredje gången till lifvet. Officer, som var medvetande deraf, afsattes. Ryttare, som lånade häst, sadel, pistoler, vapen eller värja till mönstringen, hade förverkat dem och drefs ur lägret, äfvensom den, hvilken utlånat dem. Halfparten af det förbrutna tillföll Ryttmästaren och andra hälften Profossen.

Öfriga mindre förseelser af befälet straffades med degradering och förlust af solden under en viss tid; af manskapet äfven med böter, vatten och bröd på högst en månad, gatulopp, jern och häkte, samt förvisning ur lägret. Inga liderliga qvinfolk tåldes i lägret ²⁹⁾, men ville någon hafva sin hustru med sig, stod det honom fritt ³⁰⁾.

---

²⁹⁾ Till ett Regemente Tyska Landsknektar hörde eljest så nödvändigt en skara lösaktiga qvinnor, att desse stodo under en egen Officer, som hade titel af *Huren-Weibel*. Geijer Sv. Folkets Hist. III, 121.

³⁰⁾ Soldaterna fingo äfven medföra de barn, som deras hustrur födde i lägret. De erhöillo en ändamålsenlig uppfostran och undervisades i en skola, som förlades till någon säker ort, då krigshären

Konungen, såsom *Guds Domhafvande på jorden*, var väl högste Domaren, så i lägret, som hemma; men emedan mycket finnes, som kunde anses hans domar ovärdigt, förordnades att uti lägret skulle finnas tvenne Rätter: Under- och Öfver-Rätten. Under-Rätt var *Regements-Rätten* för fot-folket och *Ryttare-Rätten* för rytteriet. I *Regements-Rätten* var *Öfversten President*, eller i hans ställe *Öfverste-Lieutenanten*. *Bisittare*, som skulle utväljas af hela Regimentet, voro 2 *Capitainer*, 2 *Lieutanter*, 2 *Fändrikar*, 2 *Sergeanter*, 2 *Fur-rare*, 2 *Förare*, eller tillsammans 13 personer med Presidenten. I *Ryttare-Rätten* var *Öfversten för Cavalleriet President*, eller i hans ställe *Ryttmästaren för Konungens Liffana*. Hans bisittare skulle utväljas af alla ryttarefanor och voro: 3 *Ryttmästare*, 3 *Lieutanter*, 3 *Fändrikar* och 3 *Corporaler*, så att äfven deras antal var 13, Presidenten inberäknad. I *Öfverste Rätten* var *Marsken President*, eller i hans ställe *Fält-Marskalken*. *Marskens bisittare* voro *Fält-Marskalken*, *Generalen af Artilleriet*, *Fält-Vaktmästaren*, *Generalen för Cavalleriet*, *Fält-Quarttermästaren*, *Mönsterherrarne* och alla *Öfverstar* eller, i deras frånvaro, *Öfver-*

---

icke låg i förskansadt läger. Harte berättar, att en kula en gång genomgick byggnaden der skolan hölls, och dödade två eller tre barn, utan att de öfrige ändrade färg, eller visade ringaste förskräckelse. Man kan vänta underverk af tapperhet af sålunda uppfödde krigare.

ste-Lieutenanter. Desse alle skulle äfven vara närvarande, då Krigsråd hölls, och iakttago i afseende på sina platser följande ordning. Presidenten ensam satt i högsätet, och sedan, på lägre stolar, bredvid honom på högra sidan, Fält-Marskalken och Fält-Vaktmästaren, samt på den venstra, Generalen af Artilleriet, Generalen af Cavalleriet, och vidare hvar om annan i denna ordning: Fält-Quartmästaren, Mönsterherrarne, Öfversten för Konungens Hof-Regemente, Uplands, Westergötlands, Smålands, Östergötlands, Norrlands, Finlands och Karelaus Regemente. Skulle af de ordinarie ledamöterne äfven några extra-ordinarie vara utvalde, hade de derefter sin plats, och slutligen Öfverstarne för utländska eller besoldade regementen, efter sina tjensteår. En af desse domare tog först domare-eden af Marsken, på Konungens vägnar, hvarefter han förestafvade den för sina bisittare. Samma ed aflades äfven af Under-Rätterne.

I Öfver-Rätten var en edsvuren *Secreterare*, som hade tillsyn, att protokollet riktigt fördes, författade domar, förde anteckningar öfver belägringar, slagtningar, skärmytslingar, m. m. och underskref, jemte Marsken, alla domar och rådslag. Under honom voro 2 *Notarier*, som förde protokollet, renskrefvo alla handlingar, samt höllo register öfver alla skrifter, som utgingo från Marsken och Krigs-Rådet, eller till dem ankommo. En *Rättegångs-Väbel* eller *Vaktmästare* skulle efter

Marskens

Marskens befallning stämma till rätta dem, som skulle svara inför Öfver-Rätten. Likaledes funnos vid Under-Rätterne en edsvuren *Rättegångs-Skrifvare* och en *Rättegångs-Väbel* eller *Vaktmästare*, med samma skyldigheter.

Under Öfver-Rätten hörde alla crimina læsæ Majestatis, särdeles: 1. Försåt, med ord eller gerningar, mot Konungens person; 2. Om någon talade förnärmande mot Konungens höghet och rykte; 3. Om någon föresatt sig att förråda, eller verkligen till fienden förrådde fästning, läger, krigsfolk, flotta eller dylikt, äfvensom då någon haft vetskap om, men icke uppenbarat sådana anslag; 4. Om någon hade hemlig skriftvexling med fienden; 5. Om någon förde afvog sköld emot fäderneslandet; 6. Om någon lade försåt för eller smädade Rikets Arffurste; 7 Om någon förgjorde eller ville förgöra Marsken, eller en General, eller talade hånligt om dem. Vidare hörde under Öfver-Rätten de brott, som begingos af ett större antal, helt eller halft regemente eller fana; alla mål deri Under-Rätten kunde anses jäfvig; anklagelse å lif, lem eller ära mot officer eller Svensk adelsman; alla civila mål, som voro dömda af Under-Rätten och öfvergingo 500 dalers värde, och slutligen alla, som voro lagligen vädjade ifrån Under-Rätten.

Alla andra mål, så väl civil- som criminal-, skulle först komma för Under-Rätten, och dess dom stå fast, så vida ej lagligen vädjades. I brottmål

tillstaddes intet vad; men innan domen gick i verkställighet, skulle den förevisas Riks-Marsken, och sedan kunde ingen ändring deri erhållas, så vida icke Konungen sjelf var närvaraude och sådant befallde.

Anklagare uti Öfver-Rätten voro *General-Profossen* och hans *Lieutenant*, med biträde af *Konungens Fiscal*. De skulle ej blott der andraga och behörigen utföra alla mål, utan sedan äfven låta bestraffa den skyldige. De mål, som angingo Konungen, fördes af hans *Fiscal*. Samma befattning hade *Regements-Profossen* i Under-Rätten.

Alla böter delades mellan Konungen, målsäganden och Rätten. Konungen gaf likväl sin andel åt befälet sålunda, att Ryttmästaren njöt sakören af sina underhafvande ryttare, Capitainen af sina knektar, Öfversten af sina Capitainer och Ryttmästare, och Fältherren af Öfverstarne och General-Officerarne, utom sakören för Majestäts-brott, dem Konungen förbehöll sig sjelf. Detta allt gällde likväl blott så länge krigsfolket var i fält, besättningar eller på arbete; då de voro hemma, stodo de till svars vid laga Ting och bötade, såsom andre inbyggare, efter Lands-Lag.

Öfver-Rättens sammanträde förkunnades i lägret två timmar förut af trumpetare, och skedde för brottmål, som angick lif, lem och ära, under bar himmel, men eljest i tält (Paulunet). Sedan alla intagit sina platser, började Profossen, hvarefter fortsattes med käran och svaren, till dess Domarne

voro noga underrättade, och domen skulle fällas. När Domarne voro ense, uppsattes domen af Sekreteraren, och upplästes af honom offentligen, hvar efter den gällde såsom Konungens dom.

Ingen hög Officer, Öfverste, Ryttnästare eller Capitaine fick, vid förlust af sitt embete, fälla förbön för någon, som var lagligen dömd för brott mot krigs-artiklarne, så vida det icke var en nära släktinge, då blodsbandet ursäktade honom.

På det att ingen skulle kunna förebära ovetenhet om dessa krigs-artiklar, skulle de en gång i månaden uppläsas inom hvarje Regimente³¹⁾.

Gustaf Adolf har i dessa krigs-artiklar lemnat oss ett nytt bevis på den outtröttliga omsorg, hvarmed han sökte införa ordning och disciplin i den Svenska krigshären. Fortsättningen af det Pohlska kriget visar, att hans bemödanden icke heller voro fruktlösa, och likväl ansåg han sig icke ännu hafva gjort nog för detta ändamål. Redan år 1618, då Polackarne infallit i Svenska Lifland med mord och brand, och Stjernsköld begärde att få utöfva veder-gällningsrätten, skref Konungen till honom, att han

---

³¹⁾ De upplästes första gången af Riks-Kansleren vid Elfsnabben, d. 15 Juli 1621, för hela lägret, bestående af nio regimenten fotfolk och 10 kompanier ryttare, som uppställdes i full slagordning på Åresta äng. Sedermera blefvo de uppläste för tre regimenten i sender och besvurne till efterlefnad. Hallenberg IV, 943. Ett tillägg till dessa artiklar skedde år 1632, och finnes infördt i The Swedish Discipline. London 1632. II, 69.

väl fick angripa fienden, men icke efter dess exempel draga ut på ströfveri, utan, om tillfället så medgaf, anfälla någon fästning. Under tågandet borde han handtera det värnlösa folket i fiendens land med samma skonsamhet, som Sveriges egne undersåter, och vid högsta onåd icke tillåta minsta ströfvande; *ty vi hafve icke ernat*, yttrar sig Gustaf Adolf, *föra krig emot bonden, den vi helre se behållen än platt förderfvad*³²⁾. Åtta år derefter, under fälttåget i Preussen, utgafs följande förordning: "Emedan Konungen i Liffländska kriget förnummit den oordning, att många begåfvo sig ut på byte, hvarunder de lätteligen blefvo till fånga tagne, arméen derigenom märkeligen försvagad, och fienden ett tillfälle beredt att erhålla goda och säkra under rättelser, förordnade han, att ingen af befålet fick vid lifsstraff utskicka någon af sina underhafvande på byte, med mindre af Konungen eller dess Fält-Marskalk något *Parti* blef kommenderadt."

"På det att folket icke dess mindre måtte blifva underhållet och hafva sin nödtorft, förordnades, att hvarje morgon ett Parti skulle utskickas, af hvarje tre regementen trehundra man, eller 100 af hvar regemente, och af hvarje tre kompanier Ryttare ett utskott af 150 man, och deröfver skulle kommandera, öfver fotfolket en Öfverste, en Öfverste-Lieutenant och två Capitainer; öfver ryttarne en

---

³²⁾ Hallenberg IV, 720.

Ryttmästare och en Lieutenant, med dess Under-Officerare. Med desse skulle en sådan ordning hållas, att hvar Öfverste och hvar Ryttmästare, hvilkas folk utsändes, skulle gifva General-Vaktmästaren och General-Gevaldigern hvardera en rulla på dem, som af hans regemente eller kompani fortsändes. General-Vaktmästaren och General-Gevaldigern skulle dem sedan efter samma rulla, när de ut eller in i lägret foro, mönstra, och om de befunno någon förr komma in i lägret, än hela hopen kom, eller ock derefter, den samme skulle de låta fasttaga, och honom strax *in ipso facto och på förska gjerningen* upphänga låta.”

”Det erhållna bytet skulle genast föras på en plats framför lägret, och der af General-Vaktmästaren och Gevaldigern så fördelas, att först skulle uttagas hvad som behöfdes till Konungens kök, och derefter till General-Officerarne, hvilka äro Fält-Marskalken, Öfverste-Vaktmästaren och Gevaldigern, hvar sin del efter tillgången. Återstoden delades i tre delar, hvaraf fotfolket erhöll två och rytteriet en. Det som hvardera erhöll delades åter i tre delar, hvaraf befälet fick en och manskapet de två.”

”Hof-Marskalken skulle likaledes till General-Vaktmästaren och Gevaldigern ingifva en rulla på dem af hoffolket, som antingen borde sjelfve utdraga eller sända sina tjenare, och dem sedan tilldelas deras *portion* i bytet.”

”*Commendeurerne* skulle tillse, att ingen af officerarne eller gemene under marscherandet vek

af tågordningen ³³⁾, för att plundra; skedde det, skulle Gevaldigern straxt låta upphänga honom.”

”Vid lifsstraff fick icke heller någon understå sig att plundra eller rövva något hus eller bondby, der qvarter eller *Salve Gardie* (skyddsbref) var öfverlyst och gifvet; tillvälla sig qvarter i hus eller by, förr än det blifvit honom af qvartermästaren ordentligen tilldeladt; eller aflossa sitt skott i läger eller qvarter ³⁴⁾).

Då Gustaf Adolf började sitt deltagande i Trettioåra kriget, förutsåg han visserligen, att det icke snart skulle kunna afslutas, och fruktade de oordningar, som under hans fräuvaro kunde uppstå inom fäderneslandet. Särdeles voro de att befara i afseende på det hemmavarande krigsfolket, emedan den Högre Krigs-Rätten, enligt Krigs-Artiklarne, hölls i lägret, och således den fastställda rättegångsordningen antingen icke för de i landet kvarlemnade

---

³³⁾ Konung Erik XIV:s Krigs-Artiklar stadga härom: ”När någon på Tågh eller resor drager medh omhine ifrån sin Tågh-Ordningh, så skall hans Höfvitsman, eller någon, then befallningen hafver, hafva makt att slijta en Hillebård eller annor Wärja på honom och drifva honom i Ordningen igen; then sig till mothvörn ställer straffes.” Nämda straff var väl icke under Gustaf Adolfs tid genom lag stadgadt, men brukades dock någon gång. Se Theat. Europ. II, 338.

³⁴⁾ K. M:s Ordning huruledes skall hållas medh Krigs-folkkedt som blifver commenderade på bythe i Prüssen. Actum Fältlägredt vid Pessarg d. 30 Junii A:o 1626 Riks. Arch. Reg. f. 428.

trupperna kunde iakttagas, eller åtminstone var för-
 enad med många svårigheter och en skadlig lång-
 samhet. Konungen beslöt därför att bilda en ny
 krigs-domstol i Stockholm, under Riks-Marskens
 Presidium. Jacob De la Gardie, som då innehade
 detta embete, erhöll i följe häraf fullmakt att or-
 ganisera den nya Krigs-Rätten. Sjelf utnämnde Ko-
 nungen vice President och fem Assessorer ³⁵⁾, men
 gaf Marsken tillstånd att dessutom dertill kalla så
 många Öfverstar, Öfverste-Lieutanter, Vaktmästare
 och Höfvidsmän, att antalet blef åtminstone tolf per-
 soner, hvarjemte han borde förordna en Berichts-
 Vebel, en Secreterare, Notarier, en Profoss, två
 Poster och två Enspänningar. I samråd med Kam-
 mar-Råden skulle han tillförordna dessa Embeten
 och Personer om lön och underhåll, *som hvars och
 ens kvalitet och embete kunde vara likmätigt, och
 han sitt embete med utföra och förestå kunde*,
 hvilket Konungen sedan ville gilla och stadfästa.
 Tilldess Konungen för samma Krigs-Rätt hann ut-
 färda någon ny *Ordinance* eller *Process*, skulle den
 i alla förefallande rättegångar följa Sveriges beskrifna
 Lag och Statuter, Krigs-Artiklarne, Gårds-Rätterne
 och den Öfverstarne gifna instructionen. Krigs-
 Rätten borde sammanträda tvenne gånger om året,

---

³⁵⁾ Vice President blef Riks-Rådet och Fält-Marskal-
 ken Herman Wrangel; till Assessorer utnämnde
 Konungen Öfverstarne Claes Christersson (Horn),
 Åke Oxenstjerna, Jesper Andersson (Krus), Måns
 Mårtensson och Johan Lindersson.

på den tid Marsken fann beqvämast, hvardera gån-
gen tre veckor, samt alla saker då upptagas och af-
göras, hvarföre Konungen befallde så väl ofvan-
nämnde ledamöter, som dem, hvilka af Presidenten
eller vice Presidenten till Rätten kallades, att vid
densamma på de af Marsken bestämda tider sig in-
ställa ³⁶).

Vi hafva nu i korthet genomgått de allmännare
åtgärder Gustaf II Adolf vidtog, för införandet af
ordning och lydnad i den Svenska krigshären. De-
ras följder tillhöra snarare krigshistorien än denna
afhandling; men då vi i förbigående teeknat det
förra, laglösa tillståndet, må det äfven vara oss till-
låtet att nämna, det Svenskarne, under Trettioåra
kriget, blefvo ett mönster af gudsfruktan, ordning
och disciplin framför alla andra nationer. I alla de
dygder, som mest pryda en krigare, föregick äfven
Konungen de sina med ett exemplet, som icke kunde
sakna efterföljd. Genom en oskrymtad vördnad för
ett Högre Väsande, hvilket han alltid tillskref och
aldrig underlät att offentligen prisa för sin fram-
gång ³⁷); genom tapperhet, ordning och måttlighet,
tillvann han sig allas, äfven fiendernas, beundran.

---

³⁶) *Beställning* för Grefve Jacob De la Gardie, att
blifva President uti Krigs-Rätten i Stockholm.
Dat. Elfsnabben d. 5 Junii 1630. Registr. 1630
f. 314.

³⁷) Utom de författare, som egentligen behandlat Gu-
staf Adolfs historia, se ett samtal mellan Drott-
ning Christina och Whitelock, i den sednares Dag-
bok. S. 211.

Ofta lät han i sitt eget qvarter om aftnarne göra offentlig bön, hvarvid alla högre Officerare voro närvarande, somlige af verklig gudsfruktan, andre på det att Konungen icke skulle anse dem lätt-sinnige ³⁸⁾).

Tyskland, förhärjadt af Tilly's och Wallensteins vilda skaror, såg i Svenskarne sina räddare från förtrycket, och emottog dem med glädje ³⁹⁾; ett förtroende, som de åtminstone oftast motsvarade. Endast högst sällan, och till följe af särskilda omständigheter, tillät Konungen sina soldater en hårdare framfart, hvilket likväl ej skedde utan olägenhet ⁴⁰⁾, ehuru icke under *hans* anförande något så-

---

³⁸⁾ Mauvillon I, 337.

³⁹⁾ Genast vid sitt första uppträdande i Pommern tillvann sig Konungen allas beundran och tacksamhet, genom en kungörelse, att landets alla invånare, så väl vänner, som fiender, kunde med trygghet stanna qvar, utan att hafva något att frukta; hvarförutom han äfven erbjöd sig att låta utdela bröd åt dem, som deraf voro i behof. En dylik kungörelse utfärdades äfven, efter Konungens vistande i Berlin. Chemnitz I Th. 2 B. s. 6, 13 och 3 B. s. 123. Mauvillon III, 90. Förordningen finnes införd i Theat. Europ. II Th. s. 328.

⁴⁰⁾ Efter intagandet af Frankfurt a. d. O. d. 3 Apr. 1631, tillät Konungen trenne timmars plundring, hvaraf soldaterna blefvo så förvildade, att han genast måste låta arkebusera eller hänga någre bland dem, innan de öfrige kunde bringas till lydnad. Mauvillon III, 63. Theat. Europ. II, 338.

De våldsamheter, som af Svenska krigsfolket begingos mot bönderna i grannskapet af München, 1632, voro blott en vedergällning för den grymhet, hvarmed desse behandlat någre Svenska soldater, som de tillfångatagit.

dant sjelfsvåld kunde inrota sig, som ty värr utmärkte de sednare åren af Trettioåra kriget.

Inom Sverige finner man väl att Presterskapet ännu år 1632 klagat öfver "tiggeri och våldsamheter af knektar och båtsmän⁴¹⁾," men om också någon gång sådana tillfälliga oordningar förefallit, voro de likväl ganska sällsynta, och vittna ej om det allmänna förhållandet.

ANDRA KAPITLET.

Förhållanden rörande Krigsmakten i allmänhet.

I. Krigshürens högre Befäl och Civile Tjenstemän. Befordringar.

Riks-Marsken hade, näst Konungen, högsta inseedet öfver alla krigsärenden till lands, likasom *Riks-Amiralen* öfver Rikets sjömak. Deraf följde likväl icke, att han alltid skulle anförä krigshären i fält, hvilket tvärtom sällan hände, och då de göromål, som efter år 1634 tillhörde Krigs-Collegium, under Gustaf Adolfs tid förrättades af Riks-Skattmästaren och Kammar-Råden, af Ståthållarne

---

⁴¹⁾ Riksens Råds Resolution oppå Prästerskapsens Postulata. Act. Stockholm den 18 Febr. 1632. Reg. f. 50.

på fästningarne och öfver länen, samt af Kronfogdarne i landsorterna, tyckes Marskens verksamhet stundom hafva varit temligen inskränkt. I handlingarne från dessa tider finner man derföre hans åtgärder sällan omtalade. Såsom en pligt, åliggande hans embete, och hvars uppfyllande var förenadt med de största svårigheter, nämnes likväl, att han borde tillhålla Adeln fullgöra rusttjensten ⁴²⁾. Att Riks-Marsken var President i den högre Krigs-Rätt, som efter år 1630 alltid skulle sammanträda i Stockholm, är redan förut anfördt.

Den som, enligt Konungens förordnande, förde befälet öfver en i fält varande krigshär, kallades i början af Gustaf Adolfs regering *General-Fält-Öfverste*, men sedan vanligen *Fältherre* eller *General-Fältherre*. Närmast denne stod *Fält-Marskalken*. Då hela krigshären icke var förenad på ett håll, kunde äfven flera på en gång innehafva denna titel. Sålunda kallades Evert Horn, som stupade vid Pleskows belägring 1615, stundom Fältmarskalk, stundom *Fältherrens Öfverste-Lieutenant*; och Jesper Mathsson, som var Riks-Skattmästare, var tillika vid samma tid Fältmarskalk och *General* öfver det hemmavarande krigsfolket ⁴³⁾. Generalitetet vid Svenska krigshären var emellertid ännu föga talrikt. År 1623 bestod det endast af två personer, Fältherren Jacob De la Gardie och Fältmarskalken Herman Wrangel,

---

⁴²⁾ Hallenberg I, 267.

⁴³⁾ Hallenberg I, 262. III, 382, 401.

men ökades då med en *Fält-Major*, nemligen Grefve Frans Bernhard von Thurn, som ifrån Nederländerna kom öfver till Sverige med ett värfvadts regemente af åtta kompanier, och blef den förste General-Major i Svenska krigshären ⁴⁴⁾. Ännu omkring år 1626 funnos i Sverige och Finland blott tre Generals-personer, femton Öfverstar och nitton Öfverste-Lieutenanter ⁴⁵⁾, men vid början af trettioåra kriget

⁴⁴⁾ Hallenberg V, 111. Thurn kallas äfven General-Fält-Vaktmästare. Inom regementerna motsvarade titeln af Vaktmästare den af Major, hvilken sedan omkring 1626 började blifva allmänt antagen.

⁴⁵⁾ Öfverstar och Öfverste-Leutenanters beställningar uti Sverige (omkring 1626).

	Lön i Daler.		Lön i D:r.
<i>Uti Östergöthland</i>			
Fältherren	8000	Johan Baner	2000
Fältmarskalken	4000	Johan Kinnemund	1000
Fält-Major Gr. v. Thurn	3000	Lars Kagg	1000
		Eric Hand	1000
<i>Uti Norrland</i>			
Jacob Duvalt	2000	<i>Uti Småland</i>	
Johan Wernstedt	1000	Patrik Reedvinn	2000
Fridz Rossladins	1000	Thomas Musann	2000
		David Drommundt	1000
<i>Uti Uppland</i>			
Åke Oxenstjerna	2000	Otto Skeding	1000
Bengt Bagge	1000	Lars Hård	1000
Jacob Zitton	1000		
<i>Uti Närke</i>			
Alexander Letzle	2000	Gustaf Horn	2000
Eric Rynning	1000	Christopher Assersson	2000
Mathias Kagg	1000	Ernest Kreutz	2000
		Hans Wrangel	2000
<i>Uti Wästergöthland</i>			
Johan Hindricsson	2000	Alexander Essenn	2000
Nils Ribbing	2000	Arfved Horn	2000
Jöran Köningen	2000	Henning Gress	1000
Welam von Solesburg	1000	Jörgen Reik	1000
Hans Drake	1000	Jacob Skotte	1000
		Hindric Burt	1000
		Hindric Horn	1000

funnos redan flera General-Fältmarskalkar, General-Lieutenanter ⁴⁶⁾ o. s. v. och deras antal ökades under dess fortgång, dels emedan Konungen någon gång på detta sätt belönade dem, som utmärkt sig genom synnerlig skicklighet, dels ock var det en följd af krigshärens delande i flera, spridda corpser ⁴⁷⁾. *General-Stuben* synes vara en inrättning af Gustaf II Adolf; dess Chef kallades *General-Major för Ko-*

Ibland Staterna i Kongl. Stats-Contoiret för år 1625 och deromkring. Afskr. i Riks Arch. Här saknas Öfverstar och Öfverste-Lieutenanter i Westmanland och Dalarne. Då dessa tilläggas torde antalet i Sverige ensamt hafva utgjort 26. Jemf. Hallenberg V, 121.

⁴⁶⁾ Horn var redan i början af år 1631 Fältmarskalk. Todt och Baner Generaler. Reg. f. 2. Åke Tott General öfver Rytteriet. R. f. 7.

⁴⁷⁾ En annan orsak till ökandet af Generalspersonernas antal finna vi i *Bij Memorial* för Bengt Oxenstjerna. Reg. 1631 f. 190. Åtskillige Fransyska Officerare skulle öfvertalas att värfva 6000 man. "Och efter en del," skrifver Konungen, "redan haft Generalsbeställningar och således näppeligen låta åtnöja sig med Öfverste-beställning, skulle Duca de Roan blifva *General*, med högst 2000 R:dr månadtlig besoldning, och fick han sedan constituera en *General-Lieutenant* och en General-Major öfver samma trupper." Då Salvius år 1631 underhandlat med en viss Lohausen, att han skulle värfva ett regemente knektar om tolf kompanier, fick han Konungens befallning att förse honom med penningar dertill, och efter beställningen tilläfsventyrs måtte tyckas honom för ringa, skulle han tillsäga honom *Krigs-Råds* beställning. *Svar på D. Salvij Bref*, Dat. Berwald d. 6 Jan. 1631. Reg. f. 7.

nungens armée ⁴⁸⁾). Titeln af *General-Adjutant* förekommer först något sednare ⁴⁹⁾).

Vid Artilleriet tyckes graderna hafva varit mindre noga bestämde. Krigs-Artiklarne omtala väl *Generalen af Artilleriet*, såsom åtföljande Fältherren och utgörande en medlem af hans Krigsråd, men denna benämning förekommer eljest ganska sällan; vanligare äro *Tygmästare öfver Kronans Arkli*, *Riks-Tygmästare* eller blott *Tygmästare* ⁵⁰⁾).

General-Quartermästare och *General-Fält-Quartermästare* funnos väl redan under Konung Carl IX:s

⁴⁸⁾ Se Reg. 1631. fol. 72. Kniphausen kallas General-Major der Königlichen Arméen, hos Chemnitz; i Swed. Intellig. I, 42, Sergeant-Major. General Baudissin var äfven år 1631 General-Major. Reg. fol. 72. Redan 1630 hade han dock fått löfte om General-Lientenantskap. Konungen yttrar sig i *Bref till Cantzlern* D. Elfsnabben d. 2 Junii 1630. (R. f. 291). "Baudissin finna vi icke annars än väl affectionerat, hafvom och till att hålla honom der-vid, per discursum gifvit honom hopp om General-Lieutenantskapedt under Cavallerijet, hvaremot han hafver sig fuller betackadt, men vetom icke egentelig, om han dermed contenterat är; Warden allt nogare förnimmandes, oeh der J befinnen honom ibland Ryttnarne vela vara den förste, heller sända honom än någon annan åstad."

⁴⁹⁾ I Palmsk. Handskr., T. 190 s. 535 omtalas en General-Adjutant år 1642.

⁵⁰⁾ I Riks-Kansleren Oxenstjernas förslag öfver Krigs-folket (omkr. 1615) upptages Generalen af Artilleriet och 2 Tygmästare, men i 1620—25 års Stater i Stats-Contoiret nämnes blott en Tygmästare. Mser. i Riks Arch.

tid ⁶¹⁾), men som ingen särskild Fortifications-Stat då var, eller under Gustaf Adolfs tid blef, ordentligen organiserad, fortfor Rikets fästningsverk att stå under Artilleri-Befälets uppsigt. En Fransman, Anton Monieur antogs år 1618 till *Öfverste-Lieutenant öfver Rikets Arkli och Tillsiarc*, eller uppsyningsman, *öfver alla fästningar* ⁶²⁾).

Omsorgen för krigsfolkets utredande och proviantering tillhörde egentligen Kammar-Råden hemma i landet, men, då krigshären var i fält, uppdrogs förvaltningen, utdelningen, och stundom äfven anskaffandet af dertill hörande persedlar åt särskilda embetsmän, under namn af *General-Fält-Proviant-Mästare* eller *Commissarius* ⁶³⁾), hvartill dock företrädesvis någon af Kammar-Råden valdes ⁶⁴⁾). Inom regementerna skedde vidare utdelningen genom *General-Vaktmästaren* och *General-Gevaldigern*. Den

---

⁶¹⁾ Tal om Kongl. Svenska Fortifications-Statens Inrättning af A. M. von Arbin. Stockh. 1773, s. 13.

⁶²⁾ Hallenberg IV, 737.

⁶³⁾ Ib. II, 501.

⁶⁴⁾ Då De la Gardie om vintern 1626 qvarlemnades i Liffland, erhöll han till sitt biträde Kammar-Rådet Måns Mårtensson, såsom Krigs-Commissarius, samt att hafva uppsigt öfver landets inkomster och Kammarverk; att efter hand låta uppräta Jordbok öfver landet; hafva uppsigt öfver krigsförrådet på fästningarne; hvar månad mönstra krigsfolket; utbetala dess sold och derföre göra räkning i Räkning-Kammaren, under Marskens frånvaro hafva öfverinseendet öfver besättningen i Riga m. m. Hallenb. V, 432.

sistnämnde hade tillika uppsigt öfver ordning och police i lägret, hvaruti han biträddes af en Fält-Gevaldiger, en Licutenant och tolf *Stockknektar* ⁵⁵⁾).

Befälet på fästningarne tillhörde *Ståthållare* och *Kommendanter*, hvilka sednare den tiden vanligen kallades *Chargent Major* eller *Öfverste Vaktmästare* ⁵⁶⁾. Stundom voro båda sysslorna förenade hos en person; stundom åter funnos flera Ståthållare på samma fästning, hvilket naturligen förorsakade mycken oreda, då alla hade lika makt. Orsaken, hvarföre det likväl skedde, var, att man ansåg gränserna genom flera Ståthållares samverkan bättre kunna skyddas, och undersåtarne fredas från allt slags öfvervåld ⁵⁷⁾. Möjligen var detta ett nödvändigt

---

⁵⁵⁾ *Ordning och Beställning för Fält-Officerarne:*

	Sold dir.	Läbning dir.
1 Fält-Gevaldiger	150	60
på 4 hästar	32	16
1 Leutenampt	30	16
på 2 hästar	16	8
12 Stockeknektar	96	48
	<hr/> 224	<hr/> 148

Ibland 1620—25 års Stater i Stats-Contoiret.

⁵⁶⁾ *Fullmakt för And. von der Maa, att vara Chargent Major eller Öfverste Vaktmästare på Jönköp. Fästning. Strengnäs 13 Apr. 1612. Reg. f. 161. Han förpligtas deri att fästningen med lif och blod försvara, och eljest i alla måtto uti sitt embete sig, såsom en tapper och ärlig Vaktmästare och krigsman egnar och bör, förhålla. Han erhöll fri kost på slottet för sig sjelf jemte och 800 daler i årlig lön.*

⁵⁷⁾ Hallenberg I, 396,

digt försigtighetsmått, då befälet ofta var öfverlemnadt åt utläningar, hvilka gerna begagnade hvarje tillfälle att rikta sig sjelfve, eller då någon af Ståthållarne erhållit sin syssla, såsom en tillflykt, sedan han af ålderdom var otjenlig till tjenstgöring i fält, hvilket ganska ofta förekom ⁵⁸⁾. Man sökte dessutom att minska olägenheterna häraf, genom att i fullmakterna bestämma hvars och ens skyldigheter ⁵⁹⁾.

Under Konung Carl IX:s tid finner man ännu icke någon viss *Predikant* eller någon *Fältskär* vid regementerna. Af Krigs-Artiklarne hafva vi redan sett, att Gustaf Adolf anställde Predikanter vid rege-

---

⁵⁸⁾ I början af år 1612 var Sten Claesson Bölja ensam Ståthållare på Jönköpings fästning, till dess Olof Hård, som varit Öfverste för krigsfolket i Småland, den 16 Jan. erhöll ett dylikt förordnande: "efter vi väl kunna tänka," skref Konungen till honom, "att eder härefter på edra ålderdomsdagar skall falla svårt före, att anföra det krigsfolk, som J under edert regemente hertill haft hafven." Hal-lenb. I, 263. I Maj månad samma år blef von der Maa den tredje Befälhafvaren på fästningen.

⁵⁹⁾ I Sv. Folkets Hist. af Geijer D. III, sid. 17 not. 1 står: "Af dessa de storas beväpnade följen får man ock förklara den seden att sätta *flere* personer i så kallad "slottslofven," eller till befälhafvare på en fästning. Det ökade besättningen, genom hvars och ens följe eller betjening, och dessa befälhafvare bevakade dessutom hvarandra. Man finner ännu detta bruk i början af Gustaf Adolfs regering." De här ofvan, såsom en förmodan, uppgifna skälen till brukets *bibehållande*, stå ingalunda i strid med Prof. Geijers mening om dess *uppkomst*.

menterna; men deras antal var icke så noga bestämdt eller alltid lika. Rytteriet hade vanligen en vid hvarje kompani eller fana, och det Svenska fotfolket 4 vid hvarje regemente, af hvilka en var Regements-Predikant och hade nära dubbelt så stor aflöning, som de öfrige. Vid de värfvade, särdeles utländska, trupperna var antalet icke alltid så stort, men omkring 1624 förekommo vanligen minst tvenne predikanter vid hvarje regemente af åtta kompanier. Fältskärer (eller, såsom de den tiden kallades, Barberare och Bårdskärare) voro under Carl IX:s tid ganska sällsynta i hela riket⁶⁰). Konungen befallde likväl år 1611 att en sådan skulle anskaffas från Stockholm; i fall han der ej stod att finna, borde Tullnären i Gefle tillskrifvas att derifrån skaffa någon, samt penningar gifvas densamme, att köpa hvad materia, som han till medicamenter hade af nöden. Dess lön bestod i fri kost och förtäring för sig och sin Mästersven, samt 2 daler för hvarje sjuk han läkte, utan afseende på om skadan var större eller mindre. Följande året antog Gustaf Adolf tvenne Barberare. Den ene, Petter von Här, erhöll 40 daler i beställning eller lön, jemte en klädning till 20 dalers värde, samt fri kost för tvenne personer. Den andre, Mäster Marcus, hvil-

---

⁶⁰) Sådane funnos redan 1612.

⁶¹) A "la Cour du Roy mesme, à peine peut on trouver deux Medecins et Apoticaire," säger en samtida författare, Fransmannen Peleus, anförd af Hallenberg II, 509.

ken blott fick bekräftelse på en af Carl IX utgifven fullmakt, erhöll större lön. Utom 150 daler i penningar, undfick han 41 T:r Spanmål, 6 *L℥* Humle, 1 par Oxar, 6 Får, $\frac{1}{2}$ T:a Smör, 12 *L℥* torr Fisk, 1 T:a Lax, $\frac{1}{2}$ T:a Torsk, 1 T:a Strömming, 1 T:na Salt, och dessutom 1 daler i penningar af Kongl. Ränte-Kammaren för hvar patient han botade. Hans åliggande var att läka alla af fienden skjutne, förlamade och sargade, Hoftjenare och andre, med undantag af dem, som med pocker eller fransoser voro besmittade. Till materialier, plåster och salvor utbetalade Ränte-Kammaren penningar; såsom ett hufvudsakligt läkemedel begagnades vin, hvaraf alltid ett större förråd skulle finnas i lägret för de sjukas behof. Signerskor, läsare och alla andre förbjödos att hindra Barberarne i sitt kall, eller göra dem något förfång ⁶²). Det första året af Gustaf Adolfs regering finner man ännu icke Barberare upptagne i regementernas stater, men redan år 1613 blefvo sådane anställda, en vid hvarje ryttare-fana, och vanligen två vid hvarje regemente fotfolk. Framdeles ökades deras antal till 4 på hvart regemente, då en af dem, som kallades Regements-Balberare, hade högre aflöning än de öfrige. Längre fram skall vidare redogöras för deras sold och löning. De öfrige civile tjenstemännen vid

---

⁶²) Utkast till en Historia om Kongl. Södermanlands Regemente. 1 Stycket, sid. 81, 82 med der anförda bevis.

krigshären, samt deras åligganden, äro i Krigs-Artiklarne omnämnde, hvarföre de här förbigås.

Enligt den 10:de af Eric XIV:s Krigs-Artiklar hade Kongl. Maj:t "nådigst makt och våld alla embeten under Regementerna att förordna och omskifta, så ofta H. K. Maj:t fann för godt, nemligen Höfvidsmän, Fändrickar, Profosser, Väblar, Vaktmästare, Qvartermästare, Rotnästare och Öfver-Rotmästare." Ålder i tjensten berättigade således den tiden alldeles icke till befordran, så vida icke Konungen fann skicklighet dermed vara förenad. Ehuru de nämnde Krigs-Artiklarne voro upphäfne, gällde likväl under Gustaf Adolfs tid samma grund för befordringar. Med befälets tillsättande hade blott den förändring egt rum, att Mönster-Herren ägde rätt att vid mönstringen afsätta gamle och orklöse Officerare, samt till Kongl. Maj:ts vidare förordnande antaga nya⁶³⁾. Så vida Konungen icke ansåg sig böra belöna någon särdeles skicklighet, gingo befordringarne inom de lägre graderna efter ålder i tjensten, men inom de högre nästan uteslutande efter förtjenst. Det var en bland Gustaf II Adolfs många, förträffliga egenskaper, att han med säker blick bedömde andra människors förmåga, och förstod att derefter åt hvar och en anvisa en lämplig verksamhet. Derföre bildades under honom store Faltherrar, med kraft och skicklighet att, efter Lä-

---

⁶³⁾ Riks-Arch. Reg. 1617, fol 341.

rarens död, stundom med knappa tillgångar, ärofullt fortsätta det verk han börjat.

Bland mängden af unge hjeltar, som under detta tidehvarf frejdade Svenska vapnen, torde högst få hastigare framgått på sin bana än Torstensson. År 1625 Fändrik vid Liffanan, blef han följande året Capitaine och 1627 Öfverste-Lieutenant för fyra kompanier af Norrlands fotfolk. Redan 1628, således vid 25 års ålder, blef han Öfverste för samma regemente, hvilket då fördubblades, och 1630 var han Öfverste för det Artilleri, Konungen medförde till Tyskland ⁶⁴). Det var likväl icke blott de synbart inneboende anlagen till en stor anförare, som Konungen ansåg sig böra uppmuntra och belöna; han glömde icke heller enskilda prof af tapperhet och tillfälliga bragder. I Januari månad 1631 hade en ung Fändrik vid Grefvens af Thurn regemente, Ulrich Braun, gått öfver Odern med femton soldater, och öfverraskat 200 Croater i deras kvarter. Med egen hand dödade han en af deras befälhafvare; äfven de fleste af manskapet nedhöggos, och Braun erhöll ett icke obetydligt byte, hvaribland en hvit fana med den Kejserliga örnen. Konungen gaf honom till belöning en guldkedja och befälet öfver ett kompani ryttare ⁶⁵). Den Meissnische Lieutenanten Aner, som (1631) med några musketörer först stormade Frankfurt an d. O. erhöll

---

⁶⁴) Svensk Plutark. Första Delen, s. 194.

⁶⁵) Mauvillon III, 54.

af Konungen 1000 R:dr och en Capitaines fullmakt i Lif-Regementet. Officerarne vid ett detachement, som hållit sig särdeles tappert vid Nürnberg, erhöello större och mindre skådepenningar, hängande vid guldkedjor; hvarje soldat fick 1 R:dr. Treune ryt-tare, som eröfrat standarer, begåfvades hvar och en med 100 R:dr ⁶⁶). Många andra exempel att förtiga.

II. *Krigsmaktens storlek.*

Att med fullkomlig noggrannhet uppgifva Svenska krigsmaktens styrka, eller de ständiga vexlingarne deri, under Gustaf Adolfs regering, torde nu mera icke vara möjligt. De många olika medlen för krigshärens uppsättande, jemte de oordningar, som dervid begingos, gjorde det omöjligt för Konungen sjelf att alltid på förhand veta, huru stor styrka han vid hvarje tillfälle hade att påräkna. Äfven föregående Konungar hade visserligen ständigt underhållit ett antal värfvade trupper, men desse utgjorde likväl icke någon *stående krigshär*, emedan deras antal vexlade efter behofvet och möjligheten att underhålla dem. Om också Carl IX genom försök i mindre skala banade vägen ⁶⁷), få vi likväl

⁶⁶) Chemnitz I Th. 3 B. s. 130, 4 B. s. 391. Theat. Europ. II, 338, 576.

⁶⁷) Inledning till Svenska Krigs-Lagfarenheten af Frosterus. Förste Delen sid. 48. "K. Carl d. 9:de begärde till ständig Milice allenast 9000 man. Konung Gustaf Adolf 25,000 man, som ock ordinerade milicen efter alla provincier." Axel Oxenstjerna i Rådet 1645. Palmsk. Handsk. T. 190, s. 530.

tillskrifva Gustaf Adolf förslaget till införande af en stående krigshär, hvars storlek genom sjelfva sättet för dess upprättande var bestämd; och härmed tillhör äfven honom äran af det mera ordnade skick, krigsväsendet efter hans tid erhöill i Sverige.

Oaktadt den ovisshet, som, till följe af ofvan nämnde förhållande, i allmänhet är rådande i afseende på krigshärens styrka under denna tid, känner man den likväl ungefärligen vid vissa tillfällen, dels genom ostridiga handlingar, dels genom trovärdige författares vittnesbörd. Vi skole här anföra några bland dessa uppgifter, och torde man deraf kunna sluta till det förhållande, som vanligast ägt rum.

Peleus, en samtida Fransysk Författare, som säger sig hafva fått sina underrättelser af Franske Officerare, hvilka tjenat i Sverige under Carl IX, uppgifver antalet af Sveriges fotfolk till omkring 32 *vexilles* (fänikor) af 6 till 700 man. Ryttieriet, säger han, utgjorde 11 kompanier i Sverige och 2 i Finland, utom 305 Adelsmän, hvilka ständigt tjenade till häst vid Konungens hof ⁶⁸⁾. Fotfolket utgjorde efter denna beräkning 20 till 22,000 man. Styrkan af rytteriets kompanier uppgifves väl icke af samme författare, men om man, på de grunder, som framdeles skola anföras, antager den i medeltal till 200 man, blir hela rytteriets dåvarande styrka omkring 3000 man. På Riksdagen i Örebro 1610 samtyckte

---

⁶⁸⁾ Hallenberg I, 141 efter L'Histoire de la dernière guerre de Suède par *Jul. Peleus*. Paris 1622. 8:o p. 9, 11.

allmogén, att endast i Sverige, utom Finland, tjugofemtusen man fotfolk skulle få utskrifvas till det förestående kriget med Danmark. Enligt Carl IX:s egen uppgift på samma riksdag, bestod Svenska krigsmakten då af 40,000 man⁶⁹⁾. Sådan anser Hallenberg äfven styrkan hafva varit vid Gustaf Adolfs anträde till regeringen; det utländska krigsfolket likväl deri inberäknadt. Man får dock ingalunda anse detta såsom ett stående antal, hvilket Konungen alltid hade att tillgå, ty redan vid Konung Christians infall i Westergöthland 1612, kunde Gustaf Adolf endast sätta emot honom elfva kompanier till fot och åtta fanor ryttare⁷⁰⁾, enligt ofvan antagne beräkningsgrund knappt utgörande 9000 man.

Enligt ett af Rikskansleren Oxenstjerna uppgjordt förslag⁷¹⁾ (troligen omkr. 1615), skulle Svenska krigshären i fredlig tid vara sålunda bestämd: Ryttare 4000, Knektar i fält 22200, Bysse-Skyttar i fält 544, Knektar på skeppen 3160, Sjöfolk 4560, och Skepps-Bysse-Skyttar 776; tillsammans 35,240 man, hvar till ytterligare måste läggas besättningarna på rikets fästningar, utgörande omkring 3700 man, då hela styrkan blifver 38,940.

En efter mönster-rullorna år 1620 uppgjord förteckning på det Svenska och Finska krigs-

---

⁶⁹⁾ Hallenb. I, 143.

⁷⁰⁾ Hallenb. II, 427.

⁷¹⁾ *Förslag på Krigsfolket*, som hållas skall i fredliga tider till land och Watn. Riks-Kanslerens manuskript i Riks-Archivet.

folket ⁷²⁾ uppgifver den verkliga styrkan af Rytteriet till 2177 och af fotfolket till 18168 man, utom fem kompanier besoldningsfolk, under Grefvens af Mansfeldt regemente, utgörande 1188 man. Detta öfverensstämmer, hvad fotfolket angår, ganska nära med Riks-Kanslerens förslag för samma år ⁷³⁾, hvilket upptager detta till 19584 man; och skillnaden för rytteriet blifver icke heller stor, då man ihogkommer, att de värfvade ryttarne icke äro uppgifne i den ofvannämnda förteckningen, men väl i förslaget, hvilket sålunda bestämmer hela rytteriet till 3150 man.

År 1624 skulle allt det inländska fotfolket, enligt Hallenbergs beräkning ⁷⁴⁾, hafva utgjort vid pass 40000 man, hvaraf Finlands omkring 10000. Geijer ⁷⁵⁾ anförer deremot Axel Oxenstjernas intyg, att Konungen till en början ej begärde en stående nationell milis till högre belopp än tjugufemtusen man. Häremot torde åter kunna sägas, att frågan om en stående krigshär först det följande året uppstod, och finnes dessutom Riks-Kanslerens egenhändiga förslag öfver den krigshär, som år 1624 skulle hållas i ri-

---

⁷²⁾ *Kort Mantal opå Krigzfolckett uthi Sverige och Finlandh, som längderna vidare förmäla, then 8 Febr. 1620.* Mscr. i Riks-Archivet.

⁷³⁾ Riks-Kanslerens egenhändiga manuscript. D. 8. Maj. 1620 i Riks-Arch. Sådana förslag finnas af honom uppgjorda ifrån 1617 till 1623.

⁷⁴⁾ *Svea Rikes Historia.* V, 119.

⁷⁵⁾ *Svenska Folkets Historia.* III, 67. Se Axel Oxenstjernas yttrande i Rådet 1645, i Palm sk. *Handskr.* T. 190, s. 530.

ket ⁷⁶⁾), hvilket upptager fotfolket till 36,000 och rytteriet till 4375 man, det sednare fullkomligt öfverensstämmande med Hallenbergs uppgift ⁷⁷⁾).

Sedan det Polska kriget efter år 1625 började drifvas med större ifver, och Sverige slutligen invecklades i Tysklands strider, blifver det allt svårare att med noggrannhet bestämma vexlingarne i

⁷⁶⁾ *Förslag på folket uti hela riket, så ock dispositioner för dem d. 28 Maj 1623.*

<i>Fotfolk.</i>	Stort	Små R:n	Komp.	Personer
Värfvadt och Hof-Reg:tet	1	3	24	3600
Uplands och Dal-Reg:tet	1	3	24	3600
Norrlands Regemente . .	1	3	24	3600
Östgötha Regemente . .	1	3	24	3600
Södermanlands Reg:te . .	1	3	24	3600
Westgötha Regemente . .	1	3	24	3600
Smålands Regemente . .	1	3	24	3600
Österbottens Regemente .	1	3	24	3600
Finska Regimentet . .	1	3	24	3600
Carlske Regimentet . .	1	3	24	3600
	10	30	240	36000

<i>Rytteriet.</i>		
Värfvade Chyrassierer	4	500
Rusttjenst-Chyrassierer i Sverige och Finland	4	500
Uplands Lands-Ryttare	3	375
Södermanlands Ryttare	3	375
Östgötha Lands-Ryttare	3	375
Westgötha Lands-Ryttare	3	375
Smålands Lands-Ryttare	3	375
Finske Lands-Ryttare	10	1250
Liffländske Landssåtare	1	200
Ingermanlands Landssåter	1	50
	35	4375

Mscr. i Riks-Archivet.

⁷⁷⁾ Hallenberg V, 114.

den inhemska krigsmaktens styrka. Märkvärdigt är, att den större ovissheten börjar med det år, då Rikets Ständer, efter Konungens förslag, beslöto upprättandet af en stående krigshär ⁷⁸⁾. Orsaken dertill är lätt att inse. Författarne sysselsätta sig efter denna tidpunkt hufvudsakligen med Konungens krigsbedrifter, oeh med krigshären, så vidt den deri deltog; men af *Konungens* krigshär var, åtminstone under Trettioåra kriget, icke en gång största delen *Svensk*. Vi vilje nu i korthet omnämna dess storlek vid några vigtigare tillfällen.

Gustaf II Adolf utförde sina sednare, ärorika fälttåg i allmänhet med ganska inskränkta stridskrafter. Orsakerna dertill voro mångahanda. Sverige, genom långvariga strider utblottadt både på folk och penningar, förmådde icke uppsätta någon betydligare krigshär, oeh i Tyskland, redan under tolf år krigets skådeplats, skulle en sådan icke utan största svårighet kunnat underhållas, enär Konungen icke ville följa sina fienders exempel, och med våld utpressa den sista skärfven af dess betryekta innevånare. Dessutom fruktade Konungen ett fredsbrott med Danmark, i händelse hans saker i Tyskland skulle taga en olycklig vändning, hvarföre han vid

---

⁷⁸⁾ "På det nu Kongl. Maj:t, Fäderneslandet och vi sjelfve ieke måge på all händelse vara rådlöse, och våre ovänners förehafvande och fiendtlige infall underkastade, så hafve vi för godt funnit, tillrådt och styrkt Kongl. Maj:t, att försörja sig och riket med en ansenlig *städsevarande Krigsmakt*." Stockholms Riksdags-Beslut 1625. Stjern m. I, 782.

sin öfvergång dit måste qvarlemnna mycket fotfolk hemma i landet ⁷⁹⁾, och endast medförde 92 kompanier fotfolk samt 16 kompanier ryttare, tillsammans omkring 15,000 man ⁸⁰⁾. Större var icke heller antalet af Konungens troppar, sedan han om vintern 1631 förenat sig med General-Major Kniphhausen, före belägringen af Demmin, enligt de listor på både friska och sjuka, som alla Öfverstar måste ingifva till Konungen; hvilket Mouro omtalar såsom ett eget i Svenska krigshären infördt bruk ⁸¹⁾. I det evigt minnesvärda slaget vid Leipzig finner man med förvåning, att Gustaf Adolf icke hade mer än 13,000 man fotfolk vid sin egen krigshär ⁸²⁾; rytte-

---

⁷⁹⁾ Gustaf Adolfs yttrande i Rådet d. 27 Oct. 1629. Palmsk. Handskr. anf. hos Geijer, S. F. H. III, 173, not. 1. "Konung Gustaf Adolf hade i Prensiska kriget väl 30000 man i fält och garnisonerne." B. Skytte i Rådet. Palmsk. Handskr. T. 191, s. 598.

⁸⁰⁾ Chemnitz, Th. I, s. 48: 12000 man fotfolk och 3000 till häst. The Swedish Intellig. I, 48. *Theat. Europ.* II, 218 uppgifver utan grund 80000 man.

⁸¹⁾ Geijer III, s. 202, not. 1.

⁸²⁾ Chemnitz I, 213. I *Theat. Europ.* II, 424, der en noggrann förteckning lemnas på de Svenska trupperna, upptagas 84 fanor fotfolk, utom 2970 så kallade *commandierte Musquetirer*. Antages hvarje fana till 125 man, blir hela antalet 13470, hvilket ganska noga öfverensstämmer med det af Chemnitz uppgifna. Rytteriet uppgifves i *Theat. Europ.* till 124 kompanier. Om dessa antagas hvardera till 60 man, hvilket under Trettioåra kriget var det vanliga, (Tableau Militaire hos *Franchville* s. 259) utgjorde rytteriet 7440 man, och således hela krigshären omkring 20000, såsom den äfven uppgifves af *Mauvillon*, III, 306.

riet utgjorde troligen 7 till 8000 man, och således hela styrkan icke mycket öfver 20,000. Med ett lika antal hade Konungen, enligt sitt eget yttrande ⁸³⁾, blifvit förstärkt af Churfursten af Saehsen, men hvad nytta han deraf hade under drabbningen, är tillräckligen känt.

Anmärkningsvärdt är, att Konungen ansåg sig sjelf väl utrustad, då han kunnat samla en styrka af 25,000 man, eller deromkring. Den 29 Nov. 1631 skrifver han till Pfaltzgreffen: "fienden är stark, men Gud har ock förlänat oss temmeliga medel, och förmena vi oss, med Landtgreffvens och Hertigens af Weimar folk, hafva 17,000 till fot och 9000 till häst ⁸⁴⁾." Äfvenså torde uppmärksamheten böra fästas på det besynnerliga förhållande, att rytteriet, som i sednare tiders krigshärar vanligen utgjort en åttandedel till en femtedel af hela styrkan, under Trettioåra kriget stundom uppgick till mer än tredjedelen deraf, oaktadt den större kostnaden för dess uppsättande och anskaffande, och fastän man redan då erkände fotfolket såsom hufvudvapen ⁸⁵⁾.

Vid Nürnberg i Augusti 1632, se vi den största krigshär, som någonsin var församlad under

⁸³⁾ Geijer, S. F. H. III, 215.

⁸⁴⁾ Ib. sid. 228, not. 1.

⁸⁵⁾ "När fienden blifver slagen och mister sitt fotfolk, då mister han som öfverlemnas gemenligen sin courage. När Nördlingaslaget var öfverståndet, var det krigsfolket som öfverblef, så förskräckt, att 8000 icke kunde stå för 1000." Axel Oxenstierna i Rådet. Palmskr. *Handskr.* T. 190, sid. 436.

Gustaf Adolfs fanor. Då Konungen ankom dit, hade han väl icke mer än 18000 man ⁸⁶⁾, men staden, som uppbjöd sina yttersta krafter till hans bistånd, räknade mer än trettiotusen stridbare män ⁸⁷⁾, och sedan Oxenstjerna, Bauer, Hertig Bernhard af Weimar, med flera andra, tillstött med förstärkningar från olika håll, utgjorde Konungens egen krigshär omkring femtiotusen ⁸⁸⁾. Olägenheterna här af visade sig snart. Brist på lifsmedel, (hvilken icke ens kunde afhjelpas dermed, att Konungen fråntog Walenstein en transport af lifsmedel, så stor, att den icke kunde föras på tusende vagnar ⁸⁹⁾, gjorde soldaterna uppstudsige, samt förorsakade plundringar och oordningar af alla slag. Aldrig voro lydnadens och krigstuktens band så svaga i Gustaf Adolfs krigshär, särdeles bland de Tyska trupperna, hvars befälhafvare äfven derföre af honom fingo uppbära skarpa förebråelser ⁹⁰⁾. Den starka värman, samt deraf följande brist på vatten och en osund luft i lägret, hvilken ytterligare förvärrades genom stauken

---

⁸⁶⁾ 18443 man. Geijer, S. F. H. III, 238, not. 2, efter *Swedish Intelligencer* II, 240.

⁸⁷⁾ *Theat. Europ.* II, 574.

⁸⁸⁾ Ib. s. 557. Geijer III, 239 uppgifver 46000. *Mauvillon* IV, 370, antager hela styrkan, stadens inb., till 70000 man.

⁸⁹⁾ *Theat. Europ.* II, 575.

⁹⁰⁾ Det tal, Konungen höll till det församlade, högre och lägre befälet, finnes infördt i *Theat. Europ.* II, 573, 574, och ett utdrag deraf efter *Swed. Intellig.* hos Geijer. III, 239.

af döda människor och djur, åstadkom dessutom sjukdomar, som bortryckte en otrolig mängd af folk. Genom dessa och den förlust Konungen lidit vid sina fåfänga försök emot Wallensteins läger, var hans krigshär till hälften förminskad, då han d. 8 Sept. lemnade Nürnberg.

I slaget vid Lützen hade Gustaf Adolf åter icke mer än 20,000 man ⁹¹⁾, men största delen var äldre, bepröfvade krigsmän, och utgången visade, att antalet var tillräckligt, för att af en, mer än dubbelt så stark fiende tillkämpa sig en lysande, fastän dyrköpt seger ⁹²⁾.

Slutligen måste här omnämnas ett i Sverige af ålder brukligt medel till landets försvar, då stor fara var för handen och fienden stod vid gräusen. Vid sådana tillfällen lät Konungen genom budkaflar, som kringsändes bland allmogen, uppbåda *man ur huse*, då alla stridbare män skulle uttåga, försedde med de vapen, som för ögonblicket voro att tillgå eller i hast kunde anskaffas. Under Danska kriget 1612 skedde sådana uppbåd flera gånger, naturligtvis blott i de härader, som voro faran närmast ⁹³⁾. Huru stor styrka då eller sedermera på sådant sätt

---

⁹¹⁾ *Theat. Europ.* II, 666. *Mauvillon* IV, 405.

⁹²⁾ Efter de beskrifningar öfver Konungens slagordning, som finnas hos *Gualdo*, s. 213, 214 och i *Theatrum Europæum* II, 671, torde man kunna sluta, att rytteriet äfven här utgjorde minst en fjerdedel af hela styrkan.

⁹³⁾ *Hallenberg* I, 299. II, 443, 445.

kunnat erhållas, kan icke beräknas, men visst är, att detta försvar måste vara ganska verksamt, särdeles om ett långvarigt krig ibland allmogen åstadkommit stark förbittring emot fienden och införande af en väl ordnad national-bevåring, med tillräcklig öfningstid, gifvit folket förmåga att bruka de vapen, pligt och fosterlandskänsla satt i dess händer.

III. *Krigsgärder och Pålager för Krigsmaktens underhåll.*

Svenska Konungarnes urgamla pligt att aldrig, ej en gång då fiendtligt inbrott fordrade utomordentliga åtgärder ⁹⁴⁾, pålägga folket skatter, utan att dessa blifvit af dess ombud beviljade, hade stundom af Gustaf Adolfs företrädare blifvit mindre samvetsgrant iakttagen. Till säkerhet för framtiden måste han därför i sin Konunga-Försäkran förbinda sig, "att ej påbjuda utlagor och krigshjelp, utan Rikets Råds vetskap och råd, samt vederbörandes samtycke ⁹⁵⁾", men Konungens egen rättskänsla och

om-

⁹⁴⁾ Lands L. Kon. B. C. IV. Art. 6. ". . . . . Först är Utländsker här hedhin eller Christen, vilia Land hans häria &c. . . . . I tolkom fallom, tha skal Biscoper och Laghman af Laghsagha hvario, och sex af Hofmannom och sex af almoghanom thet millan siin vägha, hvat hjelp almoghin skal och ma draghligast göra Konunge sinom."

⁹⁵⁾ Försäkring, som then Stormechtige Höghorne Furste och Herre Herr Göstaf Adolph, &c. hafver gifvit menige Rijksens Ständer. Nyköping. 31 Dec 1611. *Stjernmans Riksd. Besl.*, I, 651.

omsorg för sina undersåters väl blef dock deras säkraste borgen, att icke hans makt skulle blifva missbrukad. Skatterna blefvo under hans tid nästan alltid, till ett visst belopp, på riksdagarne af Rikets Ständer beviljade, och blott såsom undantag får anses, att de någon gång i landsorterna upptogos blott efter öfverenskommelser och underhandlingar, ehuru äfven då med Rådets tillstyrkan. Vid skatternas utgörande måste, särdeles i början af Gustaf Adolfs regering, ett stort antal befrias, antingen i stöd af frälserättigheter, eller i anseende till fattigdom, fiendens härjningar och missvext, så att inkomsterna blefvo otillräckliga. Man nödgades då taga sin tillflykt till lån, hvilka sedan med största svårighet och många omvägar återgäldades ⁹⁶⁾.

På Riksdagen i Stockholm i Oct. 1612, då *Adeln* gifvit en ytterligare försäkran om Rusttjenstens ordentliga fullgörande ⁹⁷⁾, beviljade äfven de öfriga Stånden nya gärdar till Danska krigets fortsättande.

⁹⁶⁾ Se Hallenberg, I. 350, följ.

⁹⁷⁾ *Adelns Biafsked*. Stockh. d. 27 Nov. Stjernman, Riksd. Besl. I, 682. Enligt detsamma skulle Adelns bönder utgöra hälften af hvad Krono- och Skattebönder beviljade, antingen på Riksdagen eller vid anställda underhandlingar i Landsorterna; de af Adelns bönder endast undantagne, som bodde inom en mil kring de Sätessgårdar, hvilka af Adeln sjelf beboddes. De sätessgårdar, som bönder bebodde, skulle endast, tillika med deras rå och rörs hemman, vara frikallade, men icke bönderna på en mil deromkring.

Presterskapet beviljade tolf öre för hvar helgårdsbonde i sina församlingar, sex öre för en halfgårds och tre för en torpare, hvilket skulle betalas hälften till Jul och hälften till nästa Valborgsmässa. Dessutom lofvade de att, för hvarje sextiofyra bönder i sina församlingar, genast utgöra åtta tunnor spanmål, sex lispund kött och fläsk, samt ett lispund smör; likväl med någon eftergift för de Prester i Småland, som mest lidit under kriget.

Borgerskapet förökade med hälften de månadspenningar⁹⁸⁾, som på sista riksdagen i Nyköping blifvit beviljade, likväl blott för år 1613, eller ock till nästa riksdag. Tredjedelen deraf skulle först vid nästkommande Kyndelsmässotid, men det öfriga genast utbetalas⁹⁹⁾. *Allmogen* beviljade fyra daler af hvarje helt Krono- och Skatte Hemman, hälften af halfva hemman och fjerdedelen af torp, hvaraf hälften skulle erläggas till Jul, och den andra halffparten till den första nästkommande Maj. Den åtog sig dessutom att vara beredd till en ny gård, när Konungen genom gode män lät derom i Landsorterna anställa un-

---

⁹⁸⁾ Månadspenningarne utgingo af Städerna efter dessas storlek, så att Stockholm betalade 200 daler Upsala 30, Enköping 12, o. s. v. hvaremot Borgerskapet, så länge de betalades, ej skulle med några andra utlagor betungas. Stjernm. Riksdags Besl. I, 658.

⁹⁹⁾ *Presterskapets och Borgerskapets Biafsked*. Stockh. 25 Nov. 1612. Stjernm. Riksd. Besl. I, 676.

derhandlingar, så framt det Danska kriget icke afstannade och årsvexten icke slog felt; likväl med förbehåll af någon förskoning för dem i Vester-götland och Småland, som mest lidit af kriget ¹⁰⁰). Riksdagsmännen från Kopparberget beviljade, i stället för penningar och gärd, åtta *Lß* koppar för hvar fjerding, de ägde i koppargruftan ¹⁰¹).

År 1614 nödgades Konungen åter, i anseende till kriget med Ryssland, pålägga en ny landtågs-gärd, hvilket nu skedde på Riks-Rådens tillstyrkan, men utan Ständernas hörande. Sexton krono- och skattebönder och trettiotvå frälse-bönder skulle utgöra sexton tunnor spanmål, två tunnor gryn, två *Lß* hunle, fyra *Lß* smör, en oxe, åtta får, sexton höns, åtta lass hö och sextiofyra kärfvar halm. Presterna skulle för sextiofyra bönder i sina församlingar utgöra fjerdedelen af samma gärd, dock så, att af spanmålen skulle cornet mältas till malt, och för hvar tunna råg skulle de lemna två tunnor godt torrt *vispebröd* eller, såsom det nu för tiden kallas, *knäckebröd* ¹⁰²).

Då Konungen i Januari 1616 ankommit till Ielsingfors, der Ständerne från Storfurstendömet lå voro församlade, föreslog han dem en landtågs-

---

¹⁰⁰) *Allmogens Biafsked*. Stockh. 25 Nov. 1612. Ib. 878.

¹⁰¹) Kopparbergsmännernes beviljade hjälp. Stockh. 25 Nov. 1612. Ib. s. 680.

¹⁰²) Hallenberg, III. 198 not. a. efter Påbud om landtågsg. D. Narva 28 Jul. 1614.

gärd, hvilken de äfven åtog sig att utgöra. Hvarje sexton hela krono- och skattehemman skulle lemna: spanmål, råg, korn, och malt, sexton tunnor, foderkorn och hafra 2 tunnor, smör 3 *L℔* 4 *℔*, kött och fläsk 16 *L℔*, oxe 1, får 4 st. hö 16 parmas. Två halfva hemman räknades härvid mot ett helt och två fjerdingar eller torp mot ett halft. Af frälse-hemman skulle hälften utgå, och Presterskapet betala en fjerdedels gärd för hvarje 64 bönder de hade i sina församlingar. Sedermera bestämdes värdet på de varor, som i stället fingo lemnas, så att för en tunna spanmål fick erläggas $1\frac{1}{2}$ *L℔* smör, eller salt fisk $\frac{1}{4}$, eller torr fisk 5 *L℔* 8 *℔*; för 1 *L℔* kött och fläsk, salt fisk $\frac{1}{4}$ eller torr fisk 1 *L℔* 7 *℔*. Ständerna i Finland uppmanade derefter i en skrifvelse de Svenska Ständerna att åtaga sig en dylik gärd, och då Smålands Ständer, hvilka församlat sig i Calmar, dertill gåfvo sitt bifall, lät Konungen genast befallning utgå om dess skyndsamma upptagande¹⁰³⁾. Ehuru således en landtågsgärd detta året redan blifvit erlagd, och den förlidet år, till betalande af kronans gäld, beviljade *Smörhjelpen* ännu uttogs, påbjöd konungen åter i September månad en ny gärd af ungefärligen samma storlek¹⁰⁴⁾.

På Riksdagen år 1617 beviljade allmogén en något större landtågsgärd till det Polska krigets

---

¹⁰³⁾ Stjernm. Riksd. Besl. I, 701. Videkindi, G. A. Hist. 338, 339. *Värdebref till Undersåtherna i Finland*. Riks. Arch. Reg. 1616. f. 35.

¹⁰⁴⁾ Hallenb. IV, 548.

utförande; Presterskapet skulle i stället för varor erlægga sexton daler i penningar för hvarje 64 bönder i deras församlingar ¹⁰⁵⁾).

Sådana gärder utgingo sedan nästan årligen, och då Ständerna ej varit sammankallade, öfvertalades allmogen af utskickade embetsmän att åtaga sig dem. Efter 1620 fingo vanligen de, som ville, med penningar lösa sig från skatten i varor, efter en för tillfället fastställd taxa.

En vigtig förändring skedde år 1625, då ett utskott af Ständerna församlades i Stockholm och, till underhållande af en stående krigshär, beviljade den så kallade *Quarntullen*, hvilken äfven drabbade Adeln. Af all säd, som fördes till qvarnen, skulle tull betalas till kronan sålunda, att för en tunna hafre eller blandkorn skulle betalas två öre, af en tunna rent korn tre öre, af en tunna blandadt råg och korn 4 öre, af en tunna malt tre öre, af en tunna ärter, som maldes till mjöl, sex öre, af en tunna bohvete sex öre, af en tunna råg åtta öre, och af en tunna hvete tolf öre ¹⁰⁶⁾. På Riksdagen i December 1627 började denna skatt förvandlas i den personliga afgift, som fått namn af *Mantalspenningar*.

---

¹⁰⁵⁾ Hallenberg. IV. s. 621.

¹⁰⁶⁾ *Riksd. Beslut*. D. Stockh. 2 April 1625. Stjernm. I, 782.

Enligt Stockholms Riksdags Beslut 1630¹⁰⁷⁾ skulle en kontant afgift erläggas i stället för utskrifningen, "emedan Konungen tillkännagifvit de Svenska och Finska regementerna vara så komplette, som behöfdes till försvaret af Rikets gränser, och han mestadels brukade det främmande ute." Commissarier skulle vidare resa omkring i hvar landskap, för att sammankalla både Adel och Oadel, samt derom med dem fullkomligen af-tala. Då afgiften skulle erläggas, skedde roteskrifning af Commissarierne i Nämudens närvaro, hvarvid de icke skulle gå efter *hemman* och *gårdetalet*, utan efter *mantalet*, så att sonen eller drängen skrefs så *gill* som bonden. Hvar och en, som blef i roten införd, skulle, innan han begaf sig från Roteringsplatsen, erlägga tre Riksdaler i penningar eller dess värde i varor. Om någon icke genast kunde betala dem, men erbjöd sig att göra det så snart han kom hem, kunde 14 dagars uppskof lemnas honom med vilkor, att han skulle leverera penningar eller varor der Commissarierne eller Uppbördsmännen bestämde. Kongl. Maj:t förordnade dessutom, att Upland, Södermanland och Östergötland skulle gifva, af hvar person, som blef roterad, antingen 3 spann Säd, 3 Riksdaler eller dess värde i kopparmynt, hvarvid räknades 1 Riksdaler på 14 mark; Vestmanland 1½ fat

---

¹⁰⁷⁾ Stjernm. I, 821. Blott ett utskott af Adel, Presterskap, Krigsbefäl och borgare hade då sammanträdt; liksom åren 1631 och 1632.

jern, spannmål eller penningar; Nerike och Södermanland penningar eller $1\frac{1}{2}$ fat Jern; Småland och Östergötland 3 *Lß* smör, spannmål eller penningar; Öster- och Vester-Dalarne 6 stigar kol af personen; Norrland 3 tunnor tjära, 3 *Lß* smör eller penningar; Finland spannmål, smör, tjära eller penningar. Alla *driftekarlar, löskedrängar* o. s. v. skulle taga årstjenst hos bönderne, eller ock utan skonsmål utskrifvas till knektar¹⁰⁸⁾. De härigenom inflytande medel anslogos, jenite andra, till krigshärens underhåll. Allmogen förklarade sig också härmed nöjd, men betalningen lærer väl icke särdeles ordentligt blifvit verkställd, emedan Konungen följande året yttrar till Riks-Kansleren: "Ifrån Sverige hafva vi ännu icke fått en penning, och är med oss i sanning så beskaffadt, att vi esomoftast icke äro en Daler allenast till de fattige mäktig; Hvarföre vi, näst Gud, hafve i detta fall satt vår mesta lit till Eder, och göra det ännu¹⁰⁹⁾).

---

¹⁰⁸⁾ *Instruction för Rotterings Commissarierne Uthi Östergötthandh, Actum Stockholm d. 21 Aug. Åhr 1631. Riks Arch.*

¹⁰⁹⁾ *Södermanl. Regementes Historia*, II St. S. 79 efter Reg. 1631. fol. 311. Utskrifningshjelpen lærer icke utan Allmogens stora besvär hafva utgått, hvarföre utskrifningen följande året förnyades. Reg. 1631. f. 209.

IV. Krigsfolkets Beklädnad.

Vid början af Gustaf II Adolfs regering sauns icke inom hvarje regemente, än mindre inom hela krigshären, någon enhet i beklädnaden eller *uniform*, utan det Svenska krigsfolket fortfor att under vapnen begagna sina vanliga kläder. Till och med då kronan anskaffade kläde för krigsfolkets behof, kallas det merendels *isprängdt* eller *insprängt*, hvilket tillkännagifver, att det icke varit enfärgadt ¹¹⁰⁾. Endast Konungens *Leibguardi* och *Drabanter*, som år 1613 upprättades, erhöello redan då uniform, försedd med gula garnsnören ¹¹¹⁾.

År 1621 befallde Konungen, "att efter mången skulle dömma föraktligen om folket för klä-

¹¹⁰⁾ Hallenb. I, 140.

¹¹¹⁾ Ib. III, 10. Seduare förekommer bland Staterna i Stats Contoiret följande: *Ordning* på efterskrifne Låhningar, nembligen:

Till en Drabante Klädning

			Daler.	Öre.	per
5 alr Packlakan . . .	a 1; 19: 18½	. . .	8	2:	18½
9 alr Lärft	a ,, 3: 3	. . .	,,	28:	3
6 alr Foderboy	a ,, 8: 12	. . .	1	19:	,,
5 lod Silke	a ,, 24: 12	. . .	2	7:	6
6 alr Gult Bommersey	a ,, 14; 5½	. . .	2	21:	8
14 duss. Hårknappar .	a ,, 5: 12	. . .	2	10:	,,
3 duss. Glaesknappar	a ,, 1: 12	. . .	,,	4:	12
2 alr Trüpp	a ,, 26: ,,	. . .	1	20:	,,
Arbetslön	a ,, ,,	. . .	2	,,	,,
					19: 29: 1½
Är profyt					5: 5: 22½

dernas skull, och sedan föraktligt tal derigenom blifva utspridt i främmande land om hela krigshären, honom och riket till skada, så skulle de nyss utskrifne knektarne tillhållas, att, då de upptågade, skaffade sig tjenliga kläder i stället för deras långa jackor och bondekläder, hvarvid mindre behöfdes hafva afseende på sjelfva materien, än att kläderna voro skiekligen förfärdigade¹¹²⁾. Följande året yrkades, att hvart regemente eller kompani skulle blifva lika klädt¹¹³⁾, men troligen blef detta icke efterföljdt, emedan soldaterne ännu år 1626 nämnas” oansenlige bondeknektar, i anseende till deras släta klädbonad”¹¹⁴⁾. Vid vissa högtidliga tillfällen, då soldaterne blott skulle nyttjas såsom heders-vakt, plägade man likväl särskilt förse dem med uniform. Då ett möte år 1625 var tillämnadt mellan Gustaf Adolf och Konung Christian IV i Danmark, beställdes till lif-kompaniet, som, jemte Adeln och Grefve von Thurns regemente, skulle vara Konungen följaktigt till gränsen, nya klädningar af svart och gult, med fransar eller qvastar på Partisanerne af samma färg¹¹⁵⁾. Likaså voro soldaterne vid Tractaten i Stumsdorf klädde i blått och gult¹¹⁶⁾.

---

¹¹²⁾ Hallenberg. IV, 914.

¹¹³⁾ *Utkast till Söderm. Reg:tes Hist.* II St. s. 31.

¹¹⁴⁾ Ib. s. 32 efter Hoppe, *Decennale Borussiae fatum*. Mscr.

¹¹⁵⁾ Hallenberg. V, 319.

¹¹⁶⁾ *Söderm. Reg:tes Hist.* II St. s. 32 efter Hoppe.

Kläde för krigsmaktens behof dels tillverkades inom landet, vid de för detta ändamål anlagda klädesfabrikerna i Jönköping, Nyköping, Calmar, Arboga och Kongsör, dels ock förskrefs det från utrikes orter, särdeles från England och Tyskland ¹¹⁷⁾. De allmännast, i krigsfolkets stater, under dessa år förekommande slag af kläde äro, för Officerarne *fiut Engelskt*, för Under-befälet *Pack-lakan*, för manskapet *Piuk*, och för Bysse-skyttarne eller Artilleristerne så kalladt *Salt-Velsk* ¹¹⁸⁾. I nödfall begagnades äfven vadmal ¹¹⁹⁾.

Då årstiden så fordrade, försågos soldaterna med *pelsar* och *strumpor* af ull eller kläde, hvilka antingen förskaffades af allmogen eller upp-

---

¹¹⁷⁾ År 1622 t. ex. anordnades till Soldaternas beklädning af det gemena klädet vid Vandtmakerierna, och lärft till foder. Samma år öfversändes till Finland för krigshärens behof 768 alnar *Engelskt kläde*, 2166 alnar *Chorpiuk* och 12480 alnar gement *Piuk*. År 1629 uppköptes i Narven *Lybskt grått Ryssvalmar* och gement *Polskt kläde* till Garnisonernas beklädning. *Söderm. Reg:tes Hist.* II, 32. Hallenberg V, 30 och flerstädes. Sådana uppköp förekomma årligen i handlingarne från den tiden.

¹¹⁸⁾ Se vidare härom vid de särskilta vapnens aflöningar.

¹¹⁹⁾ Konungen skref år 1612 till Jesper Mathsson, "att kläde till *bräm* åt krigsfolket skulle med det snaraste medskickas; men till *mandelkar* kunde ej tillräckligt kläde anskaffas, utan de måste *hjelpa sig* med det *vadmal*, som Jesper Mathsson hade pålagt bönderna att utgöra i stället för lärft." Hallenberg. II, 506.

köptes af kronan ¹²⁰⁾). Eljest var knekten skyldig att, för *rotepenningarne* ¹²¹⁾, som han i början sjelf

¹²⁰⁾ År 1612 uppfordrades från Upland pelsar och skor till krigsfolkets behof. År 1621 öfversändes till krigshären ifrån Sverige: *lappmuddar*, *lappstöflor*, *lappskor*, och andra skor, *pelsar*, *klädesstrumpor* och *ullstrumpor* m. m. Ryska skor köptes i Riga till krigsfolkets behof för 3 mark Svenska paret, och kostade således lika med en half tunna spanmål. Följande året befalldes Ståthållaren öfvertala allmogen att frivilligt och utan betalning bidra till krigsfolkets beklädning, nemligen: hvarje åtta bönder en *pels*, hvarje två ett par *ullstrumpor* (härifrån befriades bönderna i Finland) och ett par *skor*. Under vintern 1625 försågs folket med *pelsar*, samt *dubbla strumpor*, ett par af ull och ett par af kläde, som räckte långt upp på byxorna; jemväl med vattentäta Ryska halfstöflor. Hallenberg II, 506; IV, 991, 558; V, 29, 421.

¹²¹⁾ Den som vid utskrifningen utur roten blef uttagen till knekt, fick af sina *rotesällar* så kallade rotepenningar; i början en daler silf:mt af hvar person i roten, men framdeles, då detta befanns otillräckligt för hans behof, 4 daler silf:mt af hvarje person i Krono- och Skatte-rote, och hälften af Frälse. Den som utskrefs af Frälset erhöll derigenom lika mycket, emedan personernas antal i en sådan rote var dubbelt starkare. Af dessa medel användes en viss summa till knektens beklädning och beväring; det öfriga fick han behålla. *Skrifven* så väl som *legd*, knekt måste likväl gifva en daler silf:mt till Vadstena Krigsmanshus, hvaremot han der blef intagen eller derifrån fick uppbära nödtorftigt underhåll, om han i kronans tjänst blef så illa skadad, att han ej kunde nära sig sjelf. *Sjelfskrifne* erhöilo rotepenningar af de hemman, på hvilka ingen duglig karl fanns att ställa i roten, och hvilka således befriades från utskrifningen, men för detta ändamål ändå roterades. Frosterus. I, 67.

uppbär, köpa sig *undervärja* och *kläder*, emedan icke några sådane bestods honom af Konungen, förr än han tjenat ett år. Först år 1629 blef omsorgen för dessa persedlars anskaffande ålagd rotarne, hvarjemte det förbjöds dem att lemna knekten något af rotepenningarne ¹²²). Någon stor vinst tyckes likväl icke denna förändring hafva medfört, ty i början af trettioåra kriget var beklädnaden vid många af de Svenska regementerna i ganska dåligt skick. Då rekryterne år 1631 utdrogo, hann man till och med alldeles icke förse dem med kläder ¹²³). I ett krig, sådant som detta, förändrades naturligtvis ofta krigshärens tillstånd, och öfvergången var hastig ifrån brist till öfverflöd.

---

¹²²) Detta förändrades år 1638 så, att knekten själf skulle kläda sig, och fick derföre uppbära rotepenningarne, på 9 marker silfamt när, hvilka lemnades till Öfversten eller Capitainen till värjans inköp; men då äfven härigenom underslef skedde, så att knektarne fingo gamla och odugliga värjor, erhöilo Landshöfdingarne år 1641 befallning att emottaga dessa 9 Marker, och dem till krigs-rätten eller dess fullmäktige förskaffa. *Söderm. Reg:tes Historia*. II St. s. 43, 44, med der anförda bevis.

¹²³) Ib. II, 32. Konungen yttrar sig med anledning deraf i ett bref till Pfaltz-grefven Johan Casimir, d. Ochsenfurt d. 1 Nov. 1631, "Vi önskade gerna, om det för landets säkerhet kan ske, att åter blifva secunderade med sex regementen, dessutom med 1000 Svenske och 500 Finske Ryttare, och att folket ej sändes oss naket på halsen, såsom hittills skett är." Geijer Sv. F. Hist. III, 227 not. 3.

elier tvertom. Detta gäller äfven för krigshärens beklädnad. Vid eröfringen af Würzburg, d. 8 Octob. 1631, erhöills ett så stort byte, att knappt någon enda soldat utgick derifrån utan en ny klädnings¹²⁴⁾. Detta förhållande var likväl endast tillfälligt, men såsom en allmän förbättring och åtminstone en början till enhet i klädedräkt¹²⁵⁾ kan man anse, att de i lägret vid Schwedt samma år upprättade brigaderne erhöillo *lifrockar*, hvilka till formen, och troligen inom hvarje brigad äfven till färgen voro lika för alla¹²⁶⁾. Om vintern plägade man förse dem med skinnsoder¹²⁷⁾, hvarföre de för-

---

¹²⁴⁾ Gualdo, hos Francheville. Sid. 102.

¹²⁵⁾ En viss uniform för hvardera af de Svenska regementerna lærer först år 1656 af Konung Carl X Gustaf blifvit fastställd. *Söderm. Reg:tes Hist.* II, 32.

¹²⁶⁾ Författarnes uppgifter öfverensstämma icke i frågan, huruvida brigaderne, — som kallades den gula, gröna, hvita, blå och röda, — fått sina namn efter lifrockarnes eller fanornas färg. Mauvillon och Gualdo antaga det förra; Geijer, efter *Swedish Intelligencer* II, 28, det sednare. Knekte-Fänikor och ryttare-fanor eller *cornett* förfärdigades af allehanda slags sidentyger, såsom cartek, sindel, dammast, af färgadt taft, o. s. v. Vid Hoffanan nämnes, 1611, förgylld *ryttare-cornett*. Hallenb. I, 140. Vanligen voro fanorna försedda med något tänkespråk, såsom: "Si Deus pro nobis, quis contra nos", eller Gustavus Adolphus, rex Sueciæ, defensor fidei," eller Mars regit ensem, Themis sceptrum" o. s. v. *Jemf. Berättelser ur Svenska Historien af Fryxell*, VI, 233.

¹²⁷⁾ Gualdo, hos Francheville. P. 31.

ut brukliga pälsarne började afläggas. Den så kallade päsegården upphörde redan följande året ¹²⁸).

TREDJE KAPITLET.

Fotfolket.

1. *Fotfolkets uppsättning.*

De ständiga krig, hvaraf Sverige under Gustaf II Adolfs regering oroades, gånvo en synnerlig vikt åt frågan: huru krigsbären, med landets minsta möjliga betungande, skulle kunna hållas fulltalig och i tjänstbart skick. Många åtgärder vittna äfven, att Konungen egnade densamma en förtjent uppmärksamhet, utan att han likväl förmådde afhjelpa alla de olägenheter, som i detta afseende voro en följd dels af författningarnes beskaffenhet, dels af deras öfverträdande, samt embetsmäns sjelfsvåld och egenmäktiga förfarande. Af största inflytande blef grundläggandet af det först under Konung Carl XI:s regering fullkomligt stadgade *Indelningsverket*, hvarom mera längre fram.

Vi skola nu i korthet undersöka de medel, som under denna tiderymd begagnades för fotfolkets uppsättning, och de förändringar desamma undergingo.

1. *Utskrifning*, eller en Konungen af Rikets Ständer beviljad rättighet att till krigstjänst uttaga

---

¹²⁸) *Söderm. Reg:tes Hist.* II, 33. Geijer, Sv. F. H. III, 68.

en viss del af af landets stridbara befolkning¹²⁹). Då man förbiser de mindre skiljaktigheter, som vid utskrifningarne tid efter annan ägde rum¹³⁰), hade till namnet *tvenne*, men i sjelfva verket *tre* väsendtligen olika grunder för desamma varit gällande. De verkställdes nämligen antingen efter *mantalet* eller efter *gårdetalet*. Den förra utskrifningsgrunden, som var den af ålder vanligast gällande, kan på två olika sätt förstås, emedan ordet *mantal* härvid stundom betyder *hufvudtal* (manspersonernes antal), stundom *hushåll*¹³¹). I förra fallet ingåfvo presterna till Utskrifnings-Commissarierne en rulla eller *mantalslängd* på allt det manfolk, som fanns inom deras församlingar. Allmogen skrefs derefter i rotar, vanligen tio krono- och skattebönder i hvar rote, men dubbelt så många af frälset, hvilka särskilt roterades, och var då bestämdt utsatt i Commissariernes instruction, att de vid roteskrifningen

---

¹²⁹) Ständernas rätt, att icke utan eget samtycke underkastas utskrifning, lärer dock icke alltid blifvit iakttagen. Axel Oxenstjerna yttrar derom: "Det är hundrade utskrifningar hållne och ingen Riksdag sammanskrifven till att fråga allmogen derom, utan hafver man eljest för andra orsaker, som skedde på Konung Johan III:s tid, på Riksdagar sökt deras applausum deri." *Palmsk. Handskr.* T. 190, s. 420.

¹³⁰) Se härom vidare sid. 83, och följande.

¹³¹) Hallenberg IV, 546, och efter honom en nyare författare, antager blott den sednare betydelsen, hvilket dock torde motsägas så väl af dåvarande språkbruk, som af här längre fram åberopade handlingar.

icke skulle gå efter hemman eller gårdetalet, utan efter *mantalet*, så att sonen eller drängen skrefs så gill, som bonden. Derefter skulle Commissarierna låta rotarne komma för sig och nämna till knekt hvar tionde man *öfver hufvudet* ¹³²⁾.

I sednare fallet åter, eller då utskrifningen skedde efter *hushåll*, lydde instructionen: "Alla skatte och kronobönder för sig, med deras söner och drängar skrifvas i rotetal, i hvarje socken, och räknas hel, half och torpare i mantals-längden, som sedvana är, lika. Hvar ock *flera bo uppå ett hemman*, då räknas hvart *mantal* för sig, och sedan tages ut en knekt af hvarje tio skatte- och kronobönder, och hvarje tjugo frälsesbönder; så många som icke under adelns sätesgårdar på en mil när ligger" ¹³³⁾.

Vid utskrifning efter *gårdetalet* indelades *hemmanen* i rotar, så att ett visst antal, vanligen tio krono- och skattehemman, sattes i hvarje rote, och ibland de stridbare manspersonerne på dessa hemman utsågo bönderna sjelfve en till knekt, hvar efter hans antaglighet pröfvades af utskrifnings-Commissarierna och slutligen af Mönsterherrarne på allmän mönstring. På samma sätt förhölls med
fräl-

---

¹³²⁾ *Instruction för Utskrifnings Commissarierna*. D. 12 Febr. 1627. Riks-Arch. Reg. f. 42—49.

¹³³⁾ *Fullmakt för Philip Scheding att hålla utskrifning uti Österbotten*. Act. Stockholm 1 Jan. 1618. Reg. 1618 f. 1.

frälse-hemmanen, hvilka likväl alltid sattes i särskilda rotar, och vanligen ett dubbelt antal emot krono- och skatte-hemman i hvarje rote.

Vid alla utskrifningar, antingen de gingo efter hemman- eller mantalet, voro till knektar sjelfskrifne alla *löskedrängar, inhysesmän, driftekarlar, gångande embetsmän, öfverflödiga räf- och fåglafängare, spantalströskare* och *försvarskarlar*, så väl Adelsns som andres, hvarföre de icke helleringo med det öfriga manfolket roteras¹³⁴).

De olika utskrifnings-sätten, efter *hufvudtalet* och efter *gårdetalet*, hvilade, i sin enkelhet betraktade, på de olika begreppen af allmän *personlig värnpligt*, grunden för national-beväring, och värnpligtens fästande vid *jorden*, grunden för indelningsverket. Tvisten om det förras eller det sednares företräde gällde likväl då, såsom i sednare tider, mindre hvarderas rättsenlighet, än de olägenheter, man ville undvika, och de fördelar man trodde sig, så väl för kronan som för allmogen, af denna eller andra kunna vinna. Axel Oxenstjerna ttrar sig härom: "Argumenta för utskrifningen efter gårdtalet äro: 1. Kan Konungen få en *vissare militie*, och man kan då göra *facit*, huru mycket om denna kronan kan krigsfolk årligen draga; leremot när det går efter mantalet, så kommer

¹³⁴) Med någon förändring i ordalagen återfinnes denna föreskrift i nästan alla Instructioner och fullmakter för utskrifningarne under denna tid.

mycket folk med rymmande öfver gräusen och genom försvar undan, och går därför så mycket mera af. 2. Gör det en *villigare militie*, när som gårdarne sig emellan sluta om en karl och taga den dertill, som låter sig dertill öfvertala. 3. Har ock utskrifningen efter gårdetalet blifvit i Konung Johans tid practicerad. Det folket som nu i utskrifningen minskas, sker ej så mycket af *paucitate hominum*, som *metu coactæ militiæ*. Förutan dessa skäl äro ock desse följande: 1. Gör utskrifningen efter gårdtalet villigare militie af orsak, att (1) de blifva af hvarandra *persuasi* dertill; (2) hafva hemkall ¹³⁵⁾ hos flera, som ingen ringa fägnad och tröst är. 2. Så lärer ock det sättet bringa fram mogna folk, efter den åhågan, att leta ut knekt, står hos bönderne, och de af *compassion* af sina barns späda ålder skole dertill helre välja någon fullväxt dräng och tjenstekarl."

"Deremot åter äro för utskrifningen efter mantalet följande skäl: 1. Hade det fara med sig något ifrån det vanliga att förändra, för den *emotion*, som det hos allmogen kan förorsaka, efter de med utskrifningen efter mantalet äro vane. Är ock *consuetudo longinqui temporis* såsom en *lex*, ifrån hvilken man icke skall kunna draga *sine turbamento et periculo reipublicæ*. 2. När det efter gårdtalet varit på gång, så hafver det intet haft något långligt bestånd, och alltså icke kunnat gå för

---

¹³⁵⁾ Soldatens understöd af roten.

sig. 3. Hafver Konung Gustaf Adolf nogsammt sökt öfvertala allmogen dertill genom Landshöfdingarne, men dock alls intet uträttat"¹³⁶). Här af vill synas, att om ock utskrifningarne efter mantal fortforo, sådant skedde mindre på grund af öfvertygelsen om deras företräde, än af vana och för att, så vidt möjligt var, minska allmogens missnöje, som vid dessa förrättningar ofta hotade att utbryta. Längre fram skola vi dock finna, att äfven andra skäl härvid gjorde sig gällande.

Det är redan nämnt, att föreskrifterna för utskrifningarne tidtals undergingo åtskilliga förändringar. Sålunda hade visserligen af ålder hela och halfva hemman samt torp vid roteringen ansetts lika¹³⁷), men under Erik XIV:s tid, då roteskrifningen skedde efter gårdetalet, blefvo dock icke en gång halfgårdshemman alltid skrifne. Under Konung Carl IX:s regering hade väl utskrifningen i början gått efter gårdetalet, men vid slutet deraf finna vi detta förändradt. När Ståthållaren på

---

¹³⁶) Yttrande i Rådet 1642. Palmsk. Handskr. T. 190, s. 499—501. Jemf. Järta: Äreminne öfver Konungarne Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf i Svenska Akademiens Handlingar, 17, 243.

¹³⁷) *Riks Arch. Registratur* 1616, f. 445, 448. Med utskrifningarne, säger Axel Oxenstjerna, "äro åtskillige sätt hållne i förra konungars tid: under tiden har man tagit alla drängar: i Konung Eriks och Johans tid alla torpare, och, hvar flere än en bonde äro fundne på hemmanet, äre de öfrige utskrifne." Geijer Sv. F. H. III, 51, efter Palmsk. Handskr. T. 190.

Stockholms Slott, Sven Månsson Eketrä, gaf Konungen tillkänna, att han förrättat utskrifning, och att frälse-knektarne, som af Adels bönder skulle uttagas, icke kunde stiga till stort antal, erhöll han följande svar: "Vi förmärke, att Du icke hafver rätt förstått vår mening; Du hafver utnämmt efter gårdetalet och Dig borde nämna efter mantalet; ty det kan vara många gårdar, som två eller tre kunna bo i hvar gård, och dertill hafva hvar två eller tre drängar, och derefter skulle Du hafva utnämmt den tionde, och icke efter gårdetalet; hafver Du icke gjort det här till, så gör det än"¹³⁸).

För öfrigt tillgick vid utskrifningarne i slutet af Carl IX:s regering på det sätt, att först alla gifta manspersoner, som hade egna hushåll, eller efter den tidens talesätt, *som voro deras egna män*, men icke besutto några hemman, pålades att antingen upptaga ödeshemman, eller utskrifvas till knektar; sedan uttogos alla sådane löskarlar, som läto lega sig af flera husbönder till dagkarlar, och icke antogo någon viss årstjenst; dernäst alla duglige inhysseskarlar; vidare alla skomakare, skräddare, skinnarbetare, och dylika handtverkare, som ej voro ordentligen antagne till arbetare för något visst härad eller någon socken, och Adeln förbjöds att taga andre handtverkare i försvar, än dem de underhöll på sina gårdar, samt icke, som orden lydde, *låta dem löpa omkring i häraden*: slutligen voro

---

¹³⁸) Hallenberg, I, 146.

alla bönder, som förut blifvit utskrifne till knektar, skyldige att tjena så länge de ansågos dugliga, och vanligtvis frikallade desse genom knektetjensten sina hemman från ordentliga krono-räntan, men icke ifrån bevillningar. På Örebro Riksdag 1610 beviljades dessutom, att alla bönder, som voro duglige till krigstjenst, men hade små hemman, skulle utskrifvas, och, utom skattefrihet på hemmanen, få förskoning för alla slags utgifter och bevillningar. De som hade inga hemman fingo sold¹³⁹⁾. Ridderskapet och Adeln beviljade då äfven utskrifning af hvar tionde frälse-bonde, samt Presterskapet, att hvar kyrkoherde, som hade pastorat, skulle utrusta en knekt¹⁴⁰⁾. Borgerskapet åtog sig, att tio Borgare skulle utgöra en båtsman, hvilken om somniaren skulle underhållas af kronan, men om vintern af städerna i borgläger¹⁴¹⁾.

---

¹³⁹⁾ Hallenberg. I, 143, 144.

¹⁴⁰⁾ *Clerkeriets och Prästerskapets Försäkring*. Örebro 23 Dec. 1610. Stjernm. Riksd. Beslut. 1, 637. Befrielse härifrån måste likväl stundom medgifvas, såsom t. ex. då Gustaf Adolf, då Kronprins, befriade Kyrkoherdarne i Skinskatteberg och Våla både från knektehållning och hjonelags-penningar, för fattigdom och mycken gästning af Prinsens tjenare, som reste i bergslagen. Dessa med flera exempel anföras af Hallenberg, I, 34. På Riksdagen i Nyköping 1611 befriades Presterskapet från knektarnes underhåll, mot åtagande af andra förbindelser.

¹⁴¹⁾ *Borgersk. Försäkr.* Örebro d. 20 Dec. 1610. Förnyades 1611.

Äfven i början af Gustaf II Adolfs regering lärer utskrifningen efter gårdetalet blifvit försökt; åtminstone säger Axel Oxenstjerna: "utskrifningen efter *mantalet* var den gamla seden, och Konungen sökte förgäfves öfvertala allmogen att låta den ske efter *gårdetalet*, så att gårdarne sins emellan skulle sluta om en karl"¹⁴²⁾. Vid Riksdagen 1627 blef emellertid bestämdt, att utskrifningen skulle ske efter manspersonernas antal¹⁴³⁾, hvilket fortfor till år 1642, då de åter började gå efter gårdetalet, hvarmed sedan framgent fortsattes¹⁴⁴⁾. Med utskrifningen efter mantal hoppades man vinna ett större antal knektar, och detta lyckades äfven vid den år 1627 förrättade utskrifningen. Riks-Kansleren yttrar sig härom: "När Konung Gustaf Adolf råkade i det stora Preussiska kriget beviljades utskrifningen efter mantalet, och fick kronan då i förstone uti ett års utskrifning öfver hela riket väl till 15000 knektar, i näst följande utskrifningen 12000, men omsider, sedan hvar och en fick tid att tänka på underslef, icke öfver 6 eller 7000 man"¹⁴⁵⁾. An-

---

¹⁴²⁾ Axel Oxenstjerna i Rådet 1642. Palmsk. Handskr. T. 190, cit. af Geijer, III, 56.

¹⁴³⁾ *Riksdags Beslut, Dat. Stockh. d. 15 Jan. Anno 1627.* Stjernman I, 788.

¹⁴⁴⁾ Se *Extract öfver Utskrifningarne*, i Riks Archivet.

¹⁴⁵⁾ Axel Oxenstjernas yttrande i Rådet 1642. Palmsk. Handskr. T. 190. Sid. 487. På ett annat ställe säger han: "Uti Konung Gustaf Adolfs tid

ledning finnes likväl att betvifla, att antalet blifvit så stort, som det här af Riks-Kansleren uppgifves ¹⁴⁶⁾, så vida han menar blott de nyskrifne knektarne, och icke alla de utskrifne äfven från föregående år, som då voro i tjänst, i hvilket fall åter antalet synes nog ringa.

"Adelns Privilegier vid utskrifningar" säger Axel Oxenstjerna, "bestå uti tvenne ting: 1:o att man icke må hålla utskrifning utan *consensu nobi-*

blef utskrifningen efter gårdtalet förändrad, och gick efter mantalet, när vi råkade i krig med Polacken, till den ända att vinna mera folk. I förstone förr än folket blef det varse, och kundeakta sig, råkade det som en fogel uti en snara, och drog det året mycket folk. Men sedan och det andra året, när de begynte på att uppfinna allehanda underslef och utvägar, gaf det till en stor del mindre, och sedan allt bortåt år ifrån år. Orsaken till det ringa antalet folk var, att endels med förrymmande öfver gränsen, dels med försvar och tjänster till hafva, kronan afgick. Ib. s. 501.

¹⁴⁶⁾ I Riks Archivet finnas tvenne: *Extract öfver utskrifningarne, för nedanskrifne åhr, så vida mann ähn hafver Efterrättelse*. De upptaga summan af nyskrifne knektar för år 1621: 5354; 1622: 930; 1623: 5470; 1624: 2640; 1625 ingen utskrifning; 1626: 1567. För 1627 upptager det ena extractet 6397 och det andra 10775 man. Olikheten ligger inom Nyborgs och Nyslotts län; der det ena har 627 och det andra 5005 man. Orsaken, hvarföre antalet här kunde blifva så betydligt, då icke något annat län lemnade öfver 1000 man, måste troligen sökas deri, att, enligt de anförde extracten, ingen utskrifning på flera år här blifvit hållen. Åren 1628—1631 utgjorde de nyskrifne omkring 5500 man.

litatis; 2:o när af kronans bönder skrifvas två, så skrives af Adeln en; 3:o är under sätesgården fri" ¹⁴⁷⁾). Detta grundade sig ej blott på ett äldre förslag till privilegier för adeln, hvilket ehuru ej underskrifvet, utan endast i concept uppsatt, likväl ansågs gällande samt af Konungen vid flera tillfällen åberopades ¹⁴⁸⁾), och hvari stadgades, "att adelns bönder på en mil nära sätesgårdarne voro frikallade från all tunga, skjutsning, skatt, och *utskrifning*", äfvensom att, "vid all beskattning räknades två frälsebönder mot en skattebonde, hvilket äfven skulle gälla vid utskrifningar, undantaget då *man ur huse* måste utgå emot rikets fiender." Ännu mera syntes Adeln, genom dess år 1617 utfärdade privilegier ¹⁴⁹⁾), betryggad i åtnjutande af ofvan

---

¹⁴⁷⁾ Axel Oxenstjerna i Rådet. Palmsk. Handskr. T. 190.

¹⁴⁸⁾ *Adelns Privilegier* dat. Nyköp. 10 Jan. 1612. Reg. f. 30. Hallenberg, I, 252.

¹⁴⁹⁾ Transsumpt af Konung Gustavi Adolphi Privilegier för Ridderskapet och Adeln, dat. Upsala den 8 October 1617. Schmedemans Justitiæ Verk. sid. 173—181. — — — § 19. "Och när Rijksens tarff och lägenheter förefalla, som uthi laghen förmälte äre, at någhon *Contribution* och hielp moste pålagd blifva, tå skal icke någhot pålegges Adelns landbönder, uthan menige Ridderskapets och Adelnens godhe iaa och samtycke: Och tå skal altijdh i sådane hielper blifva räknade två fullsättes Frälsebönder emot en fullsättes Skatte- och Cronebonde. Item två halfve emot en heel och två torpare emot en halff. Således skal och holles, när någhon uthskriffningh hoos allmoghen til Rijk-

uppräknade fördelar, och vi finna äfven i de redan anförda utdrag ur föreskrifterna för utskrifningarne, huru det särskildt bestämdes, att dubbelt så många hemman eller bönder af frälset, som af krono och skatte, fingo utgöra en rote. Riksdagen 1627 medförde dock äfven häri en väsendtlig förändring. "Efter riket bäst försvaras af infödde Svenske krigsmän", lyder Ständernas beslut", hafve vi samtliga oss derhän förenat, att vi, Kongl. Maj:t till underdånigste tjenst och riket till undsättning, viljom en allmän utskrifning respective tillstådja och undergå, uti hvilken hvar tionde man, som kan hittas, så på krono, som skatte, så på frälse, både innan friheten rå och rör, och utan, som på preste-, fogde-, skrifvares och andra frihetsgårdar, skall ut-

---

sens värn och försvar bevilligat och samtyckt blifver, til att holles: Doch undantaghandes the landbönder, som på een mijl när under Sätégårderna belägne äro, hvilke altijdh för gierder och uthskriffningar skole frije vara. Eliest skal Adelen uthi ofredlighe tijdher icke försvara meere manhielp på sine hemman, än som hvart hemman kan nödtorffteligen hlifve besatt och uppehållit medh. Uthan så är, at höge nödtorfften så trängia kan, at mann utaff huuset uthgå måste, tå skole alle ther til vederedo finnas. Och ändoch Adelens landbönder, som under theres Sätégårdar på een mijl när belägne äre, skole, som sagdt är, för alle Skiutzfärder och gästningar frij vara: Så skole dock ther under icke förstås the store lähn, som framfarne Konungar eller vij någhen aff Adelen Herredz- Sockne- eller fierdinge taals skenckt och gifvit hafve, hvilke såsom andre till skålige Skiutzfärder och gästningar svara skulle."

nämnas till att brukas i kronans tjenst för en landsknekt. Sammaledes skall ock i städerna hvar tionde man skrivas till Båtsman”¹⁵⁰⁾. Som detta beslut sträfvade mot Adelige privilegier och andra friheter, förbehöllo sig Ständerne visserligen, att det samma ej skulle lända efterkommande till förfång, men förhållandet fortfor likväl frangent till år 1633. Endast adeln sjelf, såsom föröfrigt förpliktad till krigstjenst, förblef personligen och för sitt husfolk fri¹⁵¹⁾.

När utskrifning skulle ske, förordnade Konungen dertill en eller flere Utskrifnings-Commis-sarier, — vanligen Ståthållarne, hvar och en inom sitt län, — hvilka skulle förrätta den i närvaro af Knekte-höfvidsmännen, Kronfogdarne, och nämnden. Ofta voro både Lagmän och Häradshöfdingar der-vid äfven närvarande¹⁵²⁾, eller ock andre, för till-fället särskilt förordnade embetsmän¹⁵³⁾. Bönderne sammankallades häradsvis ifrån predikstolen, att, jemte prester, hofstjenare, krigsfolk, krigsbefäl, båts-

¹⁵⁰⁾ *Riksdags Beslut*. Dat. Stockh. d. 15 Jan. Anno 1627. Stjernman, I, 788.

¹⁵¹⁾ Jemf. Geijer, Sv. F. H. III, 49.

¹⁵²⁾ Reg. 1618 fol. 2. anf. i Söderm. Reg:tes Histo-ria. II St. s. 42.

¹⁵³⁾ När utskrifningen i Södermanland år 1611 icke verkställdes efter Örebro Riksdagsbeslut, förordnade Carl IX *Lands-Profossen*, att, tillika med knekte-höfvidsmännen, förrätta utskrifning der i landsorten. Hallenberg, I, 145, not. a.

män, fogdar, arrendatorer, skrifvare, fogdekarlar, länsmän och fjerdingsmän, mangrannt infinna sig på bestämd dag, på det för utskrifning utsatta ställe. Sedan alla voro församlade, skulle Commissarierne låta uppläsa sin fullmakt, hvarefter de togo för sig den rulla, presterne förut, med tillhjälp af länsmän och kyrkans sexmän, uppgjort öfver allt manfolk af femton år och derutöfver, och för sannfärdigheten hvaraf de vid vite voro ansvarige. På särskild instruction berodde sedan, hvilka, på det sätt ofvan är omtaladt, skulle skrivas i rotar. Hvad åldern angick, togs aldrig någon, som var under femton eller öfver sextio år, men eljest i mån af behofvet, de som voro mellan femton och fyrtio, aderton och trettio, aderton och fyrtio år, o. s. v. Alltid fästades afseende derpå, att de som utskrefvos, voro friske och sunde, så vidt skönjas kunde modige, och hade starka lemmar. De som voro lame, behäftade med någon smittosam sjukdom, såsom spetälska, fallande-sot, likmask m. m., äfvensom de hvilka förlorat rättigheten att vara tings- eller vittnesbare, uppenbare ogerningsmän, mördare, man-dråpare och horkarlar antogos icke¹⁵⁴⁾. I allmänhet gällde, att knekten skulle tagas af det hemman i roten, som hade flesta manspersoner, och icke

---

¹⁵⁴⁾ Reg. 1618. f. 3. och 4. anf. i Söderm. Reg:tes Historia, 2 St. s. 43. Ett Konung Gustaf Adolfs, förmodligen äldre förordnande, angående utskrifning i allmänhet, i Stockholms Magazin, 1781, 5:te Häft. s. 333.

enda manshjelpen, som talesättet var, så att hemmanet blef öde¹⁵⁵). Der drängar funnos i roten, togos de framför bonden, likväl så, att sonen borde förskonas för de föräldrar, som redan hade en son i tjänst, eller redan mistat en sådan mot fienden, så vida någon annan råd fanns. Hemmanens storlek skulle äfven tagas i betraktande, så att den som hade större hemman, blef så mycket mer i valet skonad¹⁵⁶). Blef någon undandöljd, pliktade derföre både presten, länsmanen och nämnden, om de kunde öfvertygas att derom hafva varit medvetande¹⁵⁷), och den undandöljde skrefs ibland lösdrifvarne. Commissarierne skulle dessutom i roten räkna så väl från- som närvarande, och de sednare svara för de förra. I anseende till de missbruk, som egt rum vid legning, hade hvarken krigsbefälet eller Commissarierne rätt att sådan tillåta; ville någon lega karl i sitt ställe, skulle den legde presenteras för Mönsterherren, af honom gillas och låta sitt namn antecknas. Ifrån och med år 1628 och framgent, tilläts alldeles icke något ombyte af karlar, utan skulle den skrifne sjelf gå ut¹⁵⁸). Med

---

¹⁵⁵) Hallenberg I, 145.

¹⁵⁶) "Och skall i synnerhet äcktas, att knekten tages af den, som bästa manhjelpen hafver, eller minsta hemmanet besitter." Reg. 1618, f. 1.

¹⁵⁷) Presten bötade för hvar man 2 daler, Länsmanen 1 daler och hvar nämndeman 1 mark, hälften till domkyrkan och hälften till hospitalet.

¹⁵⁸) *Södermanlands Regementes Historia*. II St. s. 45.

karlarnes lösgifvande ägde icke heller Utskrifnings-Commissarierna, än mindre Öfversten eller Capitainerne någon befattning. Skedde det, så anklagades den brottslige af Fiskalen inför Hof-Rätten, och fick der dom¹⁵⁹). Från utskrifningen var ingen fri, utom Adels enskilda hof- och gårdsfolk, (dock icke försvarsfolket,) samt presterskapets nödiga folk i städer och på landet¹⁶⁰). På bergs- och salpeterbruk, gevärsfaktorier och skeppsvarf skulle likväl endast det öfverflödiga folket skrivas, och på landet alla nybyggare, så mycket som möjligt skönas¹⁶¹). På samma sätt skedde äfven Båtsmansskrifningen i städerna. Längderna dertill uppsattes af Befallningsmännen, med biträde af Borgmästare och Råd¹⁶²). Ifrån utskrifningen till dess mönstring

¹⁵⁹) Ibid. efter Reg. 1627 f. 188.

¹⁶⁰) Hade Presterna på landet flere än tre legodrängar, måste de, enligt 1631 års Riksdags Beslut, låta dem roteras, och tillkom det sedan Härads-Prosten att pröfva, hvilken af dem borde uttagas.

¹⁶¹) I Riks-Registraturen för 1627 d. 10 Febr. finnes ett särskilt Konungens bref om en sådan frihet för Nybyggare i Vermland, Nerike, Vestergötland och Dalsland. Konungen säger sig sjelf hafva befallt dessa nybyggens anläggning, och att dermed en god början vore gjord. Geijer. Sv. F. H. III, 53. not 3.

¹⁶²) De här lemnade underrättelser angående utskrifningarna, igenfinnas, der icke särskilta källor blifvit uppgifne, i Instruction för Utskrifnings-Commissarierna. D. 12 Febr. 1612. Reg. f. 42—49.

En sådan af år 1627 är begagnad af Geijer, III, 52—54. Jemf. äfven Frosterus: Inledning till Svenska Krigs-Lagfarenheten. I, 59—74.

hölls, var roten ansvarig för den utskrifne, och måste skaffa ny karl, om han bortrymde; skedde det sedan han vid general-mönstringen blifvit gillad, lemnades roten fri och otilltalad. Men om en, uti roten skrifven, legde karl i sitt ställe, måste han likafullt antingen sjelf gå knekt, eller lega en annan i sitt ställe, om den anskaffade rymde bort, så vida denne ej afvikit för någon begången missgernings skull ¹⁶³).

Vid infallande utskrifningar blefvo öfver alla de hemman och gårdar, som roterades, rullor upprättade, med namn på län, härader och socknar, der de voro belägne, samt hvad manskap å hvar och en af dem funnits; deraf uppsattes trenne exemplar, hvilka underskrifne af Commissarierne försändes, ett till Krigs-Rådet, det andra till Räkne-Kammaren och det tredje till Landshöfdingen. Öfver dem, som uttogos till knektar, författades fem rullor, hvilka Commissarierne likaledes med sin underskrift bestyrkte. De innehöllo ej allenast antalet af dem, som blifvit utskrifne, utan oek en någorlunda omständlig berättelse om deras ålder, kroppsstyrka, utseende, födelseort och andra omständigheter, som kunde tjena till någon upplysning. Ett exemplar häraf lemnades till Capitainen, som tog emot knektarne, det andra tillställdes Öfversten öfver krigsfolket i landsorten, det tredje skulle Krigs-

---

¹⁶³) Södermanlands Regementes Historia, II St. s. 45.
Frosterus. I. 65.

Rådet hafva till sin underrättelse om utskrifningens förlopp, det fjerde fick Räkne-Kammaren och det femte Landshöfdingen i orten, der utskrifning blifvit hållen ¹⁶⁴). Stundom, såsom t. ex. vid utskrifningen år 1627, upprättades blott tre rullor på knektarne; en för Capitainen, den andre för Öfversten och den tredje till Räkne-Kammaren.

Åtskilliga orsaker inverkade, att kronan vid utskrifningar aldrig erhöll ett så stort antal knektar, som man kunde vänta sig. I början gjorde, enligt hvad vi redan sett, Adels privilegier en betydlig inskränkning häri. Följden deraf var, att utskrifningarne blefvo för allmogen så mycket mer tryckande, och att Konungen stundom måste tillåta den, i vissa delar af landet, någon lindring. Bergsmännen vid Kopparberget beklagade sig, år 1612, öfver för dryga pålagor, och fingo tillstånd att vara frie från utskrifningar, när de höllo sitt vanliga antal Ryttnare. Bönderna på Öland förskonades samma år från utskrifning, emedan de ständigt måste vara beredde mot fiendens infall. Likaså fingo bönderna i Vesterbotten löfte om lindring häruti, och att de, som redan voro utskrifne, skulle få blifva hemma i landet, så snart det tåget, hvartill de blifvit uppordrade, var öfverståndet. Till förmon för Sala Bergslag hade redan Konung Carl IX befriat flera ocknar från utskrifning, och ehuru sorgfällig man var att uppsöka allt dugligt manskap till krigsfolk,

---

¹⁶⁴) Frosterus. I, 73.

bekräftade äfven Gustaf Adolf denna befrielse¹⁶⁵). Ännu större minskning i de utskrifna knektarnes antal förorsakades genom de olägligheter, som vid utskrifningarne begingos, så väl af allmogen, som af Konungens egna embetsmän. Emedan de, som hade mindre hemman, vid utskrifningarne togos framför dem, som hade ett större gårdsbruk, giungo bönderna till Tinget, och läto skattlägga sina små hemman för hela, hvartill de på långt när icke kunde svara¹⁶⁶). Konungen hade, genom allt löst folks förpliktande till krigstjenst, icke blott äsyftat att erhålla en större styrka vid utskrifningarne, utan äfven sökt förekomma olägenheterna af det dyrlegda tjenstefolket, hvaröfver då redan klagades¹⁶⁷); men ändamålet vanns blott ofullkomligt, emedan de undkommo genom rymning öfver gränsen, eller genom ett för tillfället erhållet försvar. Att äfven oordningar blifvit begångne af dem, som vid utskrifningarne borde bevaka kronans rätt, synes af Konungens befallning till de år 1616 förordnade Utskrifnings-Commissarierna, att verkställa undersökning, "om den otrohet och tjufnad, som Höfvidsmän, deras underbefäl samt gemene knektar, så ock fogdar, skrivare och länsmän mångestädes be-

---

¹⁶⁵) Hallenberg, I, 258 not. a och b, 325.

¹⁶⁶) Frosterus. I, 63.

¹⁶⁷) *Södermanlands Regementes Historia*, II St. s. 44, efter Reg. 1616. fol. 446.

begingo emot Kongl. Maj:t och den fattiga allmoge, i så måtto, att de sålde bort de lagligen skrifne knektar, tagandes penningar, silfver, hästar, oxar, och annat slikt för dem, derigenom krigsmakten blef försvagad, och knektarne måste år ifrån år muta sig frie. På samma sätt handlades med dem, som icke voro utskrifne, och bonden måste årligen muta, att hans son eller dräng icke skulle blifva utskrifven;" sådana *tjufstycken*, såsom orden lydde, skulle utan skonsmål straffas på samma sätt, som annan tjufnad emot Konungen och kronan¹⁶⁸). Utom de klagomål allt detta förorsakat från böndernas sida, jemrade de sig äfven öfver, att knektarne för mycket pressade dem och utfordrade skyldigheter, hvilka de ej kunde eller borde vidkännas. Knekten återemot besvärade sig, att han ej fick uppbära, hvad honom med rätta tillkom¹⁶⁹).

2. *Värfruing* af så väl infödde Svenskar, som utlänningar, var äfven ett, sedan längre tid tillbaka brukligt, medel att anskaffa knektar. Redan Gustaf I hade Tyskar i sin tjenst, sedan de många inhemka och utvärtes krigen gjort krigshärens betydliga ökande till en nödvändighet. Erik XIV, som ann Tyskarne allt för besvärliga genom sin

¹⁶⁸) Hallenberg IV, 547 efter *Fullmakt* och *Mem.* om utskrifningen. Stockh. 26 Sept. 30 Nov. och 3 Dec. 1616. R. f. 445, 552 och 565.

¹⁶⁹) Frosterus. II, 318.

upproriska anda, lät i Skottland värfva 6 fanor fotfolk och 2 squadroner ryttare. Konung Johan III tog Engelsmän, Carl IX Nederländare och Fransosor ¹⁷⁰⁾ i sin tjänst. Ännu allmännare blef värfningen af utlänningar under Gustaf II Adolfs regering, så att vi icke blott se hela regementen vid denna tid inkomma i landet, utan ock största delen af Konungens krigshär, under det Tyska kriget, utgjordes af besoldade utländska troppar.

Sådana värfningar skedde till alla de krig Konungen hade att utföra. Under det Danska kriget 1612 fick General-Vaktmästaren Mönichhofer befallning att afgå till Nederländerna, att besolda krigsfolk, och deribland en del väl förfarne sjömän ¹⁷¹⁾. Andre, äfven utländske officerare, som voro i Svensk tjänst, anbefalldes att värfva nytt manskap, både i Stockholm och annorstädes i riket ¹⁷²⁾. Enligt Riks-Kanslerens förslag skulle å 1615 alla de värfvade knektarne uppgå till 10,000 man. År 1616 värfvades likaledes krigsfolk i Nederländerna, och Herman Wrangel fick samma år befallning att värfva ett kompani Svenska soldater af etthundra trettiotre man, med hvilka han för

---

¹⁷⁰⁾ "Konung Carl IX blef en stor *courtoisie* bevisad af Konung Henrik IV, i det honom efterläts att värfva folk i Frankrike mot Ryssen och Polacken. Axel Oxenstjerna i Rådet. Palmsk. Handskr. T. 190 s. 472.

¹⁷¹⁾ Videkindi. G. A. Historia. s. 35.

¹⁷²⁾ Hallenberg. II, 501, 502.

ordnades i *Slottsfloven* på Calmare fästning, att, såsom Under-Ståthållare och *Öfverste* på fästningen, vara Ståthållaren Hans E:son Ullsparre till biträde¹⁷³). Då kriget med Polen år 1617 hotade att å nyo utbryta, erhöll Doctor Dyk, som kallas Sveriges ordinarie Ambassadeur i Haag, uppdrag att värfva 6 kompanier soldater, 300 Båtsmän och 10 styrmän; hvart kompani skulle bestå af 200 man och för hvar man gifvas 8 Riksdaler i anlopp eller värfningspenningar. Helst såg dock Konungen, att Riks-Rådet Stjernsköld, som var utsänd till mankapets hemförande, sjelf uppköpte gevären och fräknade dem i värfningspenningarne, på det att deras beväring måtte blifva lika. Till sjöfolkets värfvande skulle han skaffa tre *Skepps-Capitener*, som skulle erhålla 800 Riksdaler i värfningspenningar¹⁷⁴). Af samma orsak fick Holländaren Jakob Pitton år 1621 fullmakt att värfva 300 Holländare till fotfolk. Riks-Kanslerens förslag på krigsfolket under fälttåget 1622 upptager fem värfvade regementen, nemligen: Drabante-regementet af 8 kompanier eller 2176 man, samt 2 Tyska, ett Fransyskt och ett Skottskt regemente, hvardera af 4 kompanier eller 1088 man, tillsamman 6528 man värfvade

---

¹⁷³) Hallenberg IV, 551. Jemf. denna afhandling sid. 49.

¹⁷⁴) Ibid. IV, 648 not. a. Riks-Kanslerens förslag för detta års fälttåg upptager likväl endast 1000 man besoldadt inländskt folk och 1469 fremmande, hvilka sednare kallades Faltherrens Regemente.

knektar. Med år 1623 började de värfvade trop-
pares antal betydligt ökas. Till deras anskaffan-
de skickades embetsmän till Hansestäderna, Pom-
mern, Mecklenburg och Holland. Öfversten Gustaf
Horn fick befallning att skaffa en duglig Fransysk
eller Tysk officer, som var ett Öfverste-ämne, hvil-
ken skulle besolda ett regemente Fransyskt fotfolk
om åtta kompanier, hvardera räknadt till 170 man,
helst Hugenotter. Kunde icke någon sådan anskaf-
fas, skulle Horn värfva sjelfva regementet och fem-
tio eller sextio officerare. En i Svensk tjänst va-
rande Tysk Öfverste, den i trettioåriga kriget seder-
mera bekante Johan Georg von Arnheim, skulle
värfva ett Tyskt regemente fotfolk af åtta kompa-
nier, hvardera om 170 man; fyra Tyske Capitainer
skulle värfva hvar sitt lika stort kompani fotfolk,
och en Tysk Ryttmästare ett kompani rytteri af
140 hästar¹⁷⁵). Grefve Frans Bernhard von Thurn,
som nu ingick i Svensk tjänst, kom öfver från
Nederländerna med ett värfvadt regemente af åtta
kompanier. Under sina sednare krig nyttjade
Gustaf Adolf mycket Skottskt och Engelskt krigs-
folk. Tre Skottska regementen värfvades 1627
men Konungen ville ej låta dem komma öfver til
Polen, förr än de, såsom han yttrade i ett bre
till Rådet, *hunnit vänja sig vid vår disciplin*¹⁷⁶)

---

¹⁷⁵) Hallenberg V, 103, 104, III.

¹⁷⁶) Geijer. Sv. F. H. III, 147.

Ibland det krigsfolk, som Jacob De la Gardie medförde från Sverige till Preussen, om sommaren 1629, voro likaledes 1000 Engelsmän (eller Skottar) värfvade af Spens¹⁷⁷). Under Tyska kriget samlades stridsmän af alla nationer under Gustaf Adolfs befäl. Ständiga värfningar skedde ieke blott i Tyskland och Nederländerna, utan Konungen erhöll äfven flera gånger betydliga förstärkningar af Fransoser, Engelsmän, Skottar och Schweitzare¹⁷⁸).

I början af Tyska kriget var tilloppet af folk så stort, att när värfning skulle anställas i städerna, gjorde det tillfyllest att låta *omslå* med trumman, då folket sjelfvilligt angaf sig¹⁷⁹). Religionsnitet bidrog visserligen mindre härtill än krigstukten inom den Svenska krigshären, rättvisan vid befordringar, och den framgång, som tycktes vara fästad vid Konungens fanor. Af synbart inflytande var äfven den omständigheten, att solden, ehuru stundom lägre än fiendernas¹⁸⁰), likväl vanligen på bestämda tider af Konungen utbetaltes; ty så snart någon oordning häri ägde rum, gick också

---

¹⁷⁷) Geijer, Sv. F. H. III. sid. 150. not. 3.

¹⁷⁸) Reg. 1631 s. 190. Chemnitz I, 193. Geijer. III, 240. not. 1.

¹⁷⁹) Södermanlands Regementes Historia. II St. s. 78.

¹⁸⁰) Efter slaget vid Leipzig erhöillo de Kejserslige Generalerne med sådan svårighet soldater, att de måste betala 25 Thaler i handpenningar åt en simpel infanterist. Gualdo, hos Francheville s. 91.

värflningen med stor svårighet. Konungen skref sjelf till Rikets Råd d. 2 Julii 1631: "Den Tyska nationen är nu blifven så ostadig, att folket ena dagen söker en, och andra dagen en annan herre, så att man näppeligen kan så mycket värfva, som dagligen förlöper; i synnerhet, som våre på lång tid ej fått något underhåll"¹⁸¹). De som afgingo genom rymning eller sjukdom, måste af Capitainerne ersättas med Passevolanternas sold, hvaremot Konungen betalte för dem, som stupade i strid, dogo af sina sår, eller blefvo fångne. Den betydliga afgången kunde emellertid icke förorsaka någon stor förlägenhet, så länge Konungen sjelf anförde sin krigslär, emedan den ständigt ersattes genom öfverlöpare ifrån de Kejslerlige, krigsfångar och garnisonerna i de intagna fästningarne, hvilka efter kapitulationen frivilligt togo tjenst hos segraren. Tvångsvärfning nyttjades sällan af Svenskarne¹⁸²), men deremot ofta af deras fiender¹⁸³).

---

¹⁸¹) Geijer. Sv. F. H. III, 210.

¹⁸²) Såsom sådan torde man dock kunna anse, at krigstjensten någon gång begagnades till *straff*. Då General-Jern-Kompaniet inrättades år 1624 erhöill Föreståndaren oinskränkt fullmakt att tvinga alla Osmunds-Smeder med deras drängar till Companiets tjenst. Den som vägrade skulle genast tagas till knekt. Hallenberg. V, 210. Ett antal bönder, som slagit sig igenom den vakt, hvilken skulle hindra smyghandel med jern emellan Vermland och Norrige, togs till knektar. Ibid.

¹⁸³) Wallensteins soldater gingo in till enskilda personer, och lade framför dem ett rep och en sum

Sedan landet genom årliga utskrifningar blifvit så blottadt på folk, att slutligen femtonåriga ynglingar ofta måste uttagas ¹⁸⁴), var värningen visserligen ett nödvändigt ondt; men att den, begagnad såsom hufvudsakligt medel till krigshärens rekryterande, verkligen var ett ondt, som tillfogade landet lidanden af många slag, kan icke betvillas. Såsom hufvudsaklig olägenhet måste nämnas den betydliga kostnaden för uppsättandet och underhållet af en värfvad krigshär, till största delen bestående af utländningar, på hvilka man icke i farans stund kunde förlita sig ¹⁸⁵), Ej mindre tryckande var, måhända, inqvarteringen af det fremmande krigsfolket, hvilket låg spridt omkring landet, och genom sina våldsamheter gaf innevånarne anledning

---

ma penningar; de hade då endast valet emellan att taga tjänst eller låta hänga sig. Schildknecht, Festungs Ban. 3 B. s. 197.

¹⁸⁴) I synnerhet blefvo de Norra orterna så utblottade på folk, att enkor och pigor stodo skrifne för hemmanen; Byar, som nu äro enstakade, hade 1641 5 åboer. De öfrigas egor äro först gångne i ett slags ödesnål och sedan upptagne som fäbode-ställen till andra hemman. *Utkast till Helsinglands och Helsing Kongl. Regementes Krigs-Historia af C. P. Ström.*

¹⁸⁵) "Ty fremmande fälek är farligit kåstesambt, i nödfall icke allenast intet att förlåta sig uppå, utan ock mer att befruckta, så att man måste mest utskrifva och bruka Svenskar till land och vatten." *Sveriges Rijkets Råds öfverläggning om Tyska kriget. Tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia. Andra Delen. sid. 79.*

till bittra klagomål ¹⁸⁶). Att förekomma sådana oordningar var nästan icke möjligt, så länge soldaterna ej fingo ut sin rätt, och försummelsen deri måste hafva varit ganska stor, då Konungen sjelf skref till Skattnästaren och Kammar-Råden d. 13 Febr. 1613, "att de ingenting hade att hjälpa och underhålla sig med, utan måste lida hunger och nöd, såsom de icke heller hade kläder till att skylla sig med ¹⁸⁷).

Fördelen af de värfvade trupperna var åter deras ostridiga företräde i krigsskicklighet framför de *utskrifne* Svenskarne, hvilka, ofta emot sin vilja, tagne från ett handverk eller plogen, illa motsvarade äfven den tidens fordringar af en soldat. För åtskilliga förbättringar i krigskonstens alla delar hafva vi dessutom att tacka de utländske officerare, som inkommo i riket, medförande sina länders krigsbildning, och hvaraf nyttan var så mycket synbarligare, som boktryckeri-konsten icke då ännu erhållit sitt nuvarande, vidsträckta inflytande.

3. *Början till ständigt knektehåll eller Roteri*ng. Redan vår äldsta historia visar oss en vid jorden fästad skyldighet att uppsätta och underhålla

---

¹⁸⁶) Se här ofvan sid. 13 och 14. Såsom en olägenhet af värfningen uppgifves äfven, "att borgarbarn hafver låtit sig värfva, och den ene, när han är vorden officerare, tagit sin frände till sig, och således ruinerat staden." J. Skytte i Rådet. *Palmisk. Handskr.* T. 190. s. 433.

¹⁸⁷) Hallenberg II, 722.

krigshären, såsom allmänt erkänd. Så länge flottan utgjorde landets hufvudsakligaste försvar, måste icke blott hvarje hemman uti ett Hammelag erlægga en viss afgift till fartygens byggnad, utan innevännarne voro äfven skyldige att draga försorg om nödig besättning dertill¹⁸⁸⁾. Christendomen, en stigande upplysning och ett förbättrade åkerbruk vände småningom hågen ifrån vikingafärderna och sjölivet, men folkets allmänna skyldighet att försvara sitt land qvarstod, och vi se i utskrifningarnes beviljande blott ett annat sätt att uppfylla densamma. Olägenheterna deraf hafva redan blifvit här ofvan i korthet framställda, kanske icke med den fullständighet, som ämnets vikt kunde fordra; ty otvifvelaktigt var det dessa, som fästade både Konungarnes och folkets uppmärksamhet på behofvet af en förbättring i detta afseende, och sålunda föranledde det af Carl XI fullbordade Indelningsverket. Grunden dertill lades redan af Carl IX och Gustaf II Adolf, då krigshärens aflöning började utgå i hemmans-räntor och jordegendom¹⁸⁹⁾, samt öfverensommelse ingicks om ständigt knektelhåll i ett landkap, nemligen Dalarne.

Hvilket år detta sednare tog sin början, kunna vi icke med visshet afgöra, ehuru flera handlingar upplysa, att det skedde under Gustaf Adolfs

---

¹⁸⁸⁾ Jemf. Frosterus *Inledning till Svenska Krigslagsfarenheten*. I, 9, 10.

¹⁸⁹⁾ Se vidare härom under *fotfolkets aflöning*.

regering och före 1623 ¹⁹⁰). I början af detta år hade nemligen Presterskapet i Dalarne anhållit, att de måtte förskonas från utskrifningar, hvarpå Konungen svarade, att emedan bönderne i Dalarne åtagit sig att hålla 1400 man, fann han sig förelåten bevilja deras ansökan och meddela dem sitt *Sallve Garde*, men förbjöd dem derjemte att vid utskrifningarne hos sig underhålla flera än sina vanliga drängar ¹⁹¹). Detta bevisar, att utskrifningarne i denna landsorten ännu fortfarande verkställdes, ehuru de icke borde drabba de besuttne bönderna, hvilka åtagit sig att hålla ett bestämdt antal kucktar, utan endast löst folk och försvarskarlar.

Vid samma tid erbjöd sig äfven allmogen i Grengie, Norre och Söder Berkes, gamla Norbergs och Våla socknar, samt Fernebo Bergsfjering, att,

---

¹⁹⁰) Enligt uppgift i *Kort Öfversigt af Svenska Cä-valleriets Indelningsverk före Konung Carl X:s tid*, lärer Konungen redan d. 22 Febr. 1621 skrifvit till Ståthållaren i Dalarne, att undersåtarne derstädes förskonades ifrån utskrifning, emot det att de, efter sitt eget erbjudande, alltid höllo 1400 man varagtigt krigsfolk, utom Befälet, till kronans tjenst. *Kongl. Krigs Vetenskaps Akademiens Handlingar* år 1835, s. 79. Vi hafva icke återfunnit det Kongl. Brefvet i Riks-Archivets Registr. och kunna således icke bestämdt yttra oss, huruvida denna åtgärd var den första, som i detta afseende blifvit vidtagen. Redan i Riks-Kanslerens förslag, hvilket förmodas vara af år 1615, uppgifves krigsfolket i Dalarne till 1400 man.

¹⁹¹) *Bref* för Presterskapet i Dalarne att sitta fri för utskrifningar. D. 27 Febr. 1623. Reg. f. 56.

efter mantalet ¹⁹²⁾, hvarje sex uti roten utgöra Kongl. Maj:t och kronan en god och duglig knekt, och begärde deremot att blifva från all nämnd och utskrifning befriade. Konungen lemnade härtill sitt bifall med vilkor, att de årligen skulle hålla 74 gode och duglige knektar efter deras mantal, sex om en knekt, deruti beräknade både gamle och nye knektar. De sex skulle med kost och andra nödtorfter hålla deras knekt, då han var hemma, samt försörja honom med nödtorftig vägkost, då han på tåg eller annorstädes blef uppfordrad. Äfvenså förbundos de att icke till samma knektar taga eller hyra något *löst parti och landtlöpare* utan af deras *eget medel* och sådane, som hos dem i landet voro födde ¹⁹³⁾.

Då allmogen i Vester-Dalarne följande året, eller 1624, besvärade sig hos Konungen öfver knekthållningen, lät han undersöka uti mantalslängden och fann, att de icke dermed voro högre betungade än Öster-Dalarne, hvarföre icke någon ändring len gången kunde ske. Men på det att bördan af knektehållningen måtte blifva jemt fördelad, befallles, att om på något kompani mer är 20 man afgingo, skulle hela landsändan, som utlåfvat att hålla 1400 man, bidraga att uppfylla antalet; hvad

¹⁹²⁾ Med *mantal* förstås här åter otvifvelaktigt det samma som *hemmantal*.

¹⁹³⁾ *Bref* huru Undersåterne uti Grängie och andre Socknar skole utgöra deras knektar. D. 14 Febr. 1623. R. f. 50.

som på ett kompani afgick under 20 man, skulle, utan de öfrigas biträde, ersättas af den *landsort*, som först uppsatt fänikan. Bergslagerne och Dalarne hade äfven besvärat sig, att deras knektar, när de voro på tåg, gjorde en betydlig gäld, hvilken bönderna sedan måste betala, hvarföre stadgades, att ingen fick på ett års tåg göra högre gäld än 10 daler; hvad derutöfver var, skulle icke någon bonde vara pliktig att betala, med mindre knekten kunde med goda skäl bevisa, att bonden i öfrigt var honom något skyldig. Det skulle således stanna på officerarnes eget äfventyr, om de gjorde knektarne större försträckning¹⁹⁴).

Fördelen af den bestämda knektehållningen var ögonskenlig, både för kronan, som derigenom alltid hade en viss styrka att påräkna, och allmogem, som, genom åtagandet af en någorlunda bestämd utgift, befriade sig från de stundom godtyckliga utskrifningarne. Afsigten dermed hade likväl ingalunda varit att frikalla någon från dess åliggande skyldighet, att bidraga till landets försvar, och det var således med största missnöje som Konungen förnam, att officerarne i Vester Dalarne och Vester Bergslagen *understodo* sig försvara sina *tilldelningsgårdar* för knektenämnd, hvarigenom de andre undersåtarne blefvo så mycket mer besvärade. Detta blef dem derföre strängeligen förbjudet, så vida icke

---

¹⁹⁴) *Bref* för Almogen i Vestre Dalarne om knektehållningen. D. 17 Jan. 1624. Reg. f. 19.

ke officeraren sjelf besatt samt på egen omkostnad häfdade och brukade sitt hemman¹⁹⁵). Kontrakterna om den ständiga knektehållningen lära emellertid icke blifvit ingångna för någon viss tid, ty år 1628 skedde allmän utskrifning i Vester-Bergslagen, och då allmogen följande året begärde att få förblifva vid det kontrakt, Kongl. Maj:t med dem uppgjort d. 14 Febr. 1623, och slippa utskrifningen, svarade Konungen, att han derom ingenting kunde besluta, emedan han icke visste, huru många af knektarne, som i fiende land kunde vara vid lif. Men på det allmogen ej måtte blifva för mycket betungad, skulle utskrifning der hållas likasom förlidet år, att hvarje tolf man borde af sitt eget medel, förutom lem som redan förut voro utskrifne, utgöra en luglig karl, och ingen understå sig att frikalla och försvara lösdrifvare eller dagakarlar¹⁹⁶). Deremot bifölls år 1630 en dylik begäran af allmogen i Öster-Dalarne, hvarjemte Konungen lofvade att förse dess knektar med kläder och proviant, likasom det öfriga krigsfolket, likväl med vilkor, att bönderne skulle utgöra rotepenningar, såsom det eljest riket var brukligt¹⁹⁷). Detta förhållande fortfor

---

¹⁹⁵) *Öppet Bref* för Krigs-officerarne i Dalarne månge frikalla deras tilldelnings-hemman D. 27 Jan. Reg. 1624 f. 30.

¹⁹⁶) *Bref* för Allmogen i Vester Bergslagen om Utskrifningen. D. 5 Febr. 1629. Reg. fol. 87.

¹⁹⁷) Kongl. Maj:ts Förklaring på gemene mans punkter i Öster Dalarne. D. 14 Febr. 1630. Reg. f. 66.

sedan under de återstående åren af Gustaf II Adolfs regering, och hans båda närmaste efterträdare gjorde icke heller någon hufvudsaklig förändring deri. År 1635 blef endast nogare bestämdt, att Öster-Dalarne med Näs- och Sättersgårds Län skulle utgöra 1140 knektar, inberäknade de 32 man, som begagnades till arbete vid Löfåsen, Säter och Garpenbergs bruk; Vester-Dalarne skulle utgöra 260 man, och således hela landsorten 1400 man¹⁹⁸⁾. På det att knektarne inom hvarje kompani skulle blifva förlagde så nära hvarandra, som möjligt, bestämdes /äfvén vid samma tillfälle knektarnes fördelning mellan socknarne¹⁹⁹⁾. Först år 1650 begärde Allmogen i Helsingland att, likasom Dalarne, få hål-

¹⁹⁸⁾ Hallenberg V, 122 uppgifver origtigt 1400 man af Öster-Dalarne, samt lika många af Vester-Dalarne och Bergslagen.

¹⁹⁹⁾ Fördelningen mellan socknarne skedde sålunda:

Mora och Vänjan 147	} 277, 2 Comp.	Af Tuna åfvan bron 11	} 139, 1 Comp.
Orssa 84		Tuna utom bron . . 82	
Elfvedalen 35		Torsång 12	
Ore 11		Skedvi 30	
Rättvik 95	} 138, 1 Comp.	Hedemora 75	} 139, 1 Comp.
Dertill af Lexand 43		Af Skedvi 19	
Af Lexand 117		Vika 13	
Dertill af Gagnef 22		Svärdsjö 32	
Gagnef 42	} 138, 1 Comp.	Husby 60	} 138, 1 Comp.
Ål 14		Vi 28	
Bjursås 12		Follkierna 30	
Af Tuna åfvan bron 70		Grytuås 20	

Öppet Bref för Dalekarlarne hurn mycket folk de hålla skola. D. Stockholm d. 5 Nov. 1635. Reg. f. 1035.

la ett visst antal soldater, till undgående af utskrifning. Deras ansökan blef afslagen, men förnyades 1664, då den af Konungen hänsköts till Krigs Collegii öfvervägande och slutligen 1675 blef bifallen, med vilkor, att ett regemente af 1200 man skulle uppsättas ²⁰⁰).

II. *Särskilta slag af Fotfolk och deras beväpning.*

1. *Musketerare* utgjorde under större delen af Gustaf Adolfs regering, i motsats till hvad förhållandet, den talrikaste, fastän lättast beväpnade, delen af Svenska fotfolket. I början af Erik XIV:s tid kallades de med harnesk och spetsar eller pikar beväpnade knektarne *Dubbelsoldnärer* ²⁰¹), emedan de fingo högre sold än *Hakeskyttarne*, hvilka endast förde skjutgevär, men inga skyddsvapen. De sednare utgjorde vanligen blott två sjundedelar af hvarje fänika eller kompani, men småningom förorsakade svårigheten att anskaffa de kostsamma rustningarne, kanske också öfvertron på skjutvapens verkan, deri en sådan förändring, att hela regementen endast bestodo af hakeskyttar. Man vågade till och med föreslå spetsars och rustningars

---

²⁰⁰) Frosterus. II, 406.

²⁰¹) Deraf finnes ännu under Gustaf Adolf benämningen *dubbla Soldater* (omkring 1613).

fullkomliga bortläggande, hvilket likväl ogillades af Konungen, på hvars insigter i krigsväsendet man finner många bevis. Framtiden visade snart riktigheten af hans mening äfven i detta fall. Sedan under Konung Johan III:s regering hillebårdar och spetsar, samt rustningar allt mer och mer blifvit aflagda, måste fotfolket i vagnborgar, spetskärror och andra onaturliga medel söka ett värn mot det öfverlägsna rytteriet ²⁰²). En återgång blef således nödvändig, och den befinnes redan i början af Gustaf Adolfs regering hafva skett, utan att likväl knektens skyddande gjordes till hufvudsak eller ansågs af större vikt, än hans rörlighet.

Musketerarnes, så väl som de öfriga krigarnes vapen delades i tvenne slag: *harnesk* och *värjor*. Till det förra räknades alla skyddsvapen, till det sednare alla anfallsvapen, hvilka åter skiljdes i *öfvervärjor*, hvarmed förstods skjutgevär, pikar eller spetsar och bardisaner, och *undervärjor* eller sidovapen.

Orsaken, hvarföre äfven skyttarne nu antagit rustningar, var förmodligen, att de, såsom hufvudsakligen bevärade för striden på afstånd, ansågos behöfva detta skydd i striden emot man, hvar eljest en sidovärja, ofta af dålig beskaffenhet, varit deras

---

²⁰²) Jemf. Afhandling om Svenska Krigsmakten af C. Adlersparre, i Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademien's Handlingar. III, 293—300.

deras enda försvarsmedel. Musketerarne nyttjade likväl aldrig den fullständiga rustningen, och af flera räkenskaper samt förteckningar på vapen från den tiden är det bevisligt, att de slutligen af densamma endast bibehöllo *Stormhatten*. Men att de någon tid varit tyngre bevärade, synes af Konungens Bref till Ståthållaren på Jönköpings slott, Bengt Kasse, hvaruti förordnades, att de knektar, som blefvo hemma och icke utdrogo, skulle få behålla *Musqvetterne*, men lemna ifrån sig sina *Potter* samt *Rygg- och Bröst-Stycken* ²⁰³).

I stället för den förut brukade korta bössan eller haken nyttjade fotfolket nu allmänt musköter. De lära först blifvit begagnade vid Karl V:s krigshär år 1521, och infördes sedermera genom Hertigen af Alba vid det Spanska fotfolket ²⁰⁴). I början voro de utomordentligt tunga. Blykulan, som till dem begagnades, vägde fyra lod, under det kulan till det vanliga handgeväret eller haken endast vägde två lod. De gjordes sedan något lättare af Nederländerne, ty Emanuel von Meteren ²⁰⁵) omtalar, att af deras muskötkulor tio vägde ett skålpund (1599). Ifrån dem öfvergick uppfinnin-

²⁰³) *Utkast till en Historia om Kongl. Södermanlands Reg.te.* II St. s. 37. efter Reg. 1621 fol. 190, 191.

²⁰⁴) Hoyer. *Geschichte der Kriegskunst*, I, 158.

²⁰⁵) *Wahrhaft und volkomene Historische Beschreibung des viertzigjährigen Niderlendischen Kriegs, in Hochdeutsch übergesezt 1612.* Buch 20. s. 8. Jemf. *Wallhausen, Kriegskunst zu Fuss*, p. 29.

gen förmodligen till oss, och blef sedan åtskilliga gånger förbättrad. Musköterna voro af tvenne väsendtligen olika slag, nemligen *Lunte-Musketer* och *Flintebössor*. Af de sednare funnos åter flera slag, efter låsens olika beskaffenhet; vanligast förekomma dock *Snappe-* och *Sint-* eller *Hjullås*. (Pl. I fig. 1.) Oaktadt lunte-musketernas stora olägenheter såsom besväret att i ett foderal medföra den brinnande luntan och omöjligheten att begagna dem under regn eller fuktig väderlek, synas de i början företrädesvis hafva blifvit nyttjade. Den obetydliga skillnaden i priset kunde dervid icke hafva något inflytande, men troligt är, att man ännu fruktad klickning med flintebössorna. Konungen sjelf skrifver år 1623 till Ståthållaren i Calmar, att han skulle uppfordra knektarne deromkring med 14 dagars kost, samt att de, *om brist befanns på luntor*, skulle skaffa sig goda flintebössor, som de i orten ej voro svåra att erhålla²⁰⁶). Emellertid nyttjades redan år 1612 båda delarne ungefärligen lika allmänt²⁰⁷), och omkring 1630 hade flintebössorna erhållit öfverhanden. Musköter med hjullås

---

²⁰⁶) *Bref* till Nils Stjernsköld. D. Vesterås d. 12 Febr. 1623. R. f. 46.

²⁰⁷) Bland rustningarne till Danska gränsens skyddande om hösten 1612 förekommer, att Konungen lät i Stockholm upptaga *Lunte-Musketer*, för att utdelas ibland Vestmanlands och Dalarnes Knektar. De öfriga befalltes nyttja *Flintebössor*. Hallenbergs berg, II, 507.

voro dock ännu ganska sällsynte; endast Grefven af Thurns regemente, kanske till och med blott några kompanier deraf, lärer begagnat sådana under det Tyska kriget ²⁰⁸). År 1611 blefvo både Snappe- och Lunte-Musketerna af rörsmeden Torsten Andersson till någon del förbättrade, men hvari detta bestod, är icke känt ²⁰⁹). Gustaf Adolf befallde sjelf år 1613, att rörsmederne i Lexand skulle göra *Musquette-piporna* nio qvarter långa ²¹⁰). Musköternas olikhet till längd och kaliber, med deraf följande olägenheter, fortfor likväl långt der- efter. Deras tyngd hade hitintills hindrat soldaten att på vanligt sätt lägga an, utan måste hvarje musketerare medföra en så kallad *musköt-gaffel* (fig. 2.) (forkett, fourchette), för att begagnas såsom stöd vid skjutningen. Den bestod af ett trädskäft, vanligen af ask med långa jernskenor och en lång, hvass udd i den nedra ändan, hvilken nedsattes i marken, under det muskötén hvilade mot den öfre. Man kan med lätthet inse, hvilket besvär musköt-gaffeln förorsakade, så väl vid skjutning, som under tåg, och det var således en förbättring af stort värde, då Gustaf Adolf, under Polska kriget år 1626, lät göra musköterna så mycket lättare,

---

²⁰⁸) Hoyer. B. I. s. 446.

²⁰⁹) *Utkast till en Historia om Kongl. Södermanlands Reg:te*, II. St. s. 77. efter Reg. 1611 fol. 213.

²¹⁰) Ibid. sid. 78 efter Reg. 1613 f. 773.

att den kunde afskaffas ²¹¹⁾. Likväl påstås det, att detta skett emot Officerarnes vilja; ”så svårt har man bland alla nationer att skilja sig ifrån gamla vanor, det vare sig af egenkärlek, tröghet eller dumhet” ²¹²⁾. I stället för gaffeln medförde Gustaf Adolfs musketerare under det Polska kriget en så kallad *Svinsfjäder* (Sweinsfeder), eller pinn-pallisad, så lång och stark, som skafvet till ett spjut, försedd med en två qvarter lång jernudd i den ena ändan och afspetsad i den andra. För att motverka det Polska rytteriets häftiga anfall, nedsattes den snedt i jorden, så att udden riktades mot hästens bringa, och musketeraren aflossade sitt skott stående några steg bakom ²¹³⁾. I anscende till de-

---

²¹¹⁾ Schildknecht, Harmonia in Fortalitiis construendis &c. 3 Th. s. 189. Tableau Militaire (hos Francheville) s. 273. Harte T. I. p. 631, omtalar, att Svenskarne bortlade Pik-gaffeln, hvilket måste vara tryckfel, emedan någon gaffel till pikarnes stöd aldrig blifvit begagnad.

²¹²⁾ *Réveries du maréchal de Saxe*. Chap. 3. Art. 2. anfördt i Tableau Militaire anf. st.

²¹³⁾ Schildknecht, 3, 189, uppgifver, att Svinsfjädern antogs i stället för gevärsgaffeln, men att de äfven samtidigt blifvit begagnade synes bestämdt af följande förteckning på beväringen vid Johan Banners regemente, 24 kompanier (omkr. 1623)

Musketer	1728
Bandelerer	1728
Gafflar	1728
Stormbattar	1728
Kragar	1296
Pikar	1296

ras tyugd, kanske äfven emedan Konungen ansåg dem öfverflödige emot det mindre rörliga, Tyska rytteriet, bortlades Svinsfjädrarne af fotfolket redan under trettioåra kriget, och fördes sedan bland trossen, för att begagnas vid förskansningar, som i hast skulle uppföras ²¹⁴). Besynnerligt nog finner man deremot gafflarne då åter upptagne, hvilket gör sannolikt, att de aldrig varit fullkomligt afskaffade. Då Konungen år 1631 anbefallde Kammar-Rådet att beställa vapen af Louis de Geer, nämnas deribland uttryckligen gafflar till samma antal som musketer eller till trettiotvå regementen ²¹⁵).

Undervärjor	3024
Barditzaner	144
Trumbor	48
Svinsfedder	1728

Finnes bland Jöran Silfvestersons Räkenskap för Factoriet i Östergöthland m. m. på Kongl. Utrednings Förrådet. Af ett Qvittance d. 24 Maj 1623 synes att *harnesk* äfven blifvit från Factoriet till samma regemente levererade.

²¹⁴) Chemnitz I. Th. B. II, s. 48. Om en förut begagnad inrättning af samma beskaffenhet, se Adlersparres afhandling anf. st. s. 300.

²¹⁵) Bref till Cammar Rådet. D. Berowald d. 14 Jan. 1631. Reg. f. 11. - - - - "Till det sjette, velen i handla med Louis de Geer at han tager sig opå at skaffa oss till nästkommande Sommar Vapn, Musqvetter, Pikar, *Gafflar* och alla tillbehör till trettiotu Regimenten Knecktar, sampt fyratusen Curass, Fyratusen lätta ryttare vapn, och så Tusende Paar Pistoler. Och velen J med honom aftala det samma vapner 1:mo måtte alla vara

Till musketerarens utredning hörde vidare ett *Bandoler* (fig. 3.), hvilket bars öfver venstra axeln till högra sidan. Vid detsamma voro fästade elfva krutmått, af hvilka tio innehöllo hvardera ett skott och uti det elfte förvarades fängkrutet. Dessutom hängde vid bandoler-remmen en krutflaska samt en läderpung för kulorna, och då musköten hade luntlås, lindades några lunteknippor omkring samma rem. Nattetid bars luntan i ett tunnt rör af jernbleck, (fig. 4.) i ena ändan försedt med små hål, på det att elden icke skulle slockna. Bandolerets afskaffande blef en följd af den vigtiga upplanningen af *papperspatroner* för fotfolket, emedan dessa sedan buros i en, på soldatens rygg hängande, *Patron-Taska* af brändt läder²¹⁶). Slutligen skulle musketeraren äfven vara försedd med en *under-värja* (fig. 5.), som bars i gehäng öfver högra axeln vid venstra sidan. Befälet vid musketerarne hade skyddsvapen af samma slag, som manskapets ehuru prydligare till utseendet; i stället för musköten nyttjade Officerarne en *Bar-disan*, stundom blott *Degen* eller svärd. Endast Capitainerne måste hafva varit försedde med en sköld kallad „Rudass (äfven Rundass och Rundel),

---

gode. 2) Musqvetterna af lika lodh. 3) att de kunna sändas oss alla tillika med det första i våår. J vele och så sampt med Lovis så beställa det årligen måtte så många vapn med tillbehör till 32 Regimenten förfärdigas.” - - - För samma ändamål skref Konungen äfven till Lovis de Geer, d. 15 Jan. 1631. Se Reg. 1631 f. 15.

²¹⁶) Harte. T. 1, p. 628.

emedan blott en sådan upptogs i utredningen för hvarje kompani ²¹⁷⁾).

2. *Pikenerare*, fordom utgörande fotfolkets hufvudstyrka, erhöilo under denna tid, till följd af skjutvapnens förbättring och allmännare användande, det andra rummet. Konung Erik XIV ansåg dem utgöra rikets pålitligaste försvarare, och ingen torde heller kunna neka dem företräde vid jämförelse med den tidens hakeskyttar, hvilka icke ägde något annat vapen, än ett skjutgevär, som de illa förstodo att använda, under det Pikenerarne, skyddade af ett fullständigt

²¹⁷⁾ Ammunition behöfves till 8 Regementen fotfolk, samt 8 öfverlopps-knektar på hvar kompani, och löper på 8 Regementen såsom följer:

15 mark	{ Musketer Gafflar Bandelerer }	5120 st.	19200
35 öre	Stormhattar	5120 st.	5600
2 $\frac{3}{4}$ daler	Harnesk med sine Stormhattar	3864 st.	17267 $\frac{1}{4}$
5 öre	Pikar	3864 st.	603 $\frac{3}{4}$
10 öre	Partisaner	400 st.	125
8 $\frac{1}{2}$ mark	Undervärjor med Gehäng	9000 st.	19125
30 daler	{ Skottfri Harnesk Skottfri Stormhattar Rudasser }	64 st.	1920
	Trummor	200 st.	500

Summa 64341

Förslag på folket och kostnaden som vill åtgä på ett röijal tåg, Räknandes ifrån d. 1 Maj till d. 1 Octob. An. 1622. Riks-Kanslerens egenhändiga manuskript i Riks-Archivet.

harnesk, ägde ett anfallsvapen, hvars fördelar i striden mot rytteri af de största fältherrar varit erkände, och hvars begagnande de snart kunde lära sig, hvaremot de utskrifne knektarne länge måste förblifva oskicklige skyttar. Sedan långvariga krig och ett ständigt ökande af de värfvade, eller i allmänhet stående truppernas antal beredt musketerarne tillfälle till öfning, och det vexande behofvet af rörlighet gifvit en större vikt åt deras företråde i detta hänseende, måste förhållandet snart blifva alldeles omvändt.

Pikenerarens rustning eller ett så kalladt *Soldat-Harnesk* bestod af *Hatt, Krage, Rygg, Bröst* och *två Lårskenor* ²¹⁸⁾. Den enda skillnaden emellan de forna Dubbelsoldnärernas och dessa Pikenerares rustningar var således, att de sednare saknade *armskenor* och *handskar*, samt förmodligen voro lättare ²¹⁹⁾. Emedan ordet harnesk vanligen

---

²¹⁸⁾ Jöran Silfvestersons *Räkenskap* för Factoriet uti Östergöthland, Småland och Vestergöthland, för åren 1621, 1622 och 1623. Finnes ibland Kongl. Krigs Collegii Handlingar på Kongl. Utrednings-Förrådet. *Quittance* af Barthold Theves å emottagne vapen för ett kompani Vestgötha Knektar. D. Jönköping 28 Maj 1621. Ibid.

²¹⁹⁾ I *Tableau Militaire*, hos Francheville p. 273, läses: "Je n'ai trouvé nulle-part que les piquiers suédois ayent eû des cuirasses, mais toute l'infanterie avoit le pot en tête. Ce n'est pas que je venille inférer de-là que la cuirasse fût une armure inutile au piquier dans l'attaque." Detta

brukades, för att utmärka jernbeklädnaden utan att uppräknas dess särskildta delar, är det svårt att afgöra, om någon gång icke äfven lårskenorna fattades, hvilket synes troligt. *Piken* eller, såsom den då kallades, *Spetsen* och en sidovärja voro Pikenerarnes anfallsvapen. Hoppe berättar, att de merendels buro en *bila* eller *spade* vid gördelen ²²⁰⁾; visst är, att de stundom hade *yxor* i stället för *sidovärjor*, måhända äfven i brist på sådana ²²¹⁾.

Spetsuddarne tillverkades vid Factorierna af så kallade Spets-Smeder, men skaften eller stakarne dertill gjordes af enskilda handtverkare, som derföre stundom erhöilo en viss årlig lön, eller ock lemnades de af bönderna i vissa landsorter. Sålunda förordnade Konungen år 1612 en Spets-

---

har gifvit anledning till den origtiga uppgift i Södermanlands Regtes Historia. St. II, s. 36. "att Piquenerarne hade Stormhattar till sina enda lifvapen", hvilket vederlägges icke blott af en jemförelse med det fordna förhållandet så väl i Sverige, som i andra länder, utan äfven af flera trovärdiga handlingar. Se t. ex. Rikskanslerens nyss anförda förslag öfver beväpningen, deri man af antalet tydligen kan se att Musketerarne endast hade *Stormhattar*, men Pikenerarne *Harnesk med sine Stormhattar*.

²²⁰⁾ Anf. i Södermanlands Regementes Historia. St. II, s. 36.

²²¹⁾ Svar på Ståthållarnes *Skrifvelse* i Stockholm, att utur Rustkammaren förse Jämtlands Knektar med *öfvervärjor* och *yxor* i stället för *undervärjor*. D. Nyköping 28 Nov. 1611. anf. hos Hallenberg, I, 170 not. a.

makare, hvilken skulle förfärdiga spetsstakar, och derföre erhöll ett kronohemman fritt från utlagor, samt dessutom, såsom årlig lön, 50 Daler i penningar och 15 tunnor spannmål, jemte fri förtäring för två drängar²²²). År 1613 infordrades af allmogen i Upland, Helsingland och Ångermanland till Kronans Rustkammare i Stockholm Spetsstakar af lönn eller ask, eller i brist af dessa trädslag af furu, tio alnar långa, två eller tre af hvar bonde²²³). Konungen fann sedermera (år 1616) för godt att låta afkorta dem en aln, och tillät vid samma tillfälle, att deingo göras af asp eller god furu²²⁴). Uddarna till dem borde vara så härdade, att de beto på harnesken; i annat fall erhöillo smederna ingen betalning för arbetet²²⁵).

Vi hafva äfven funnit anfördt, att Svenskarne under Gustaf Adolfs tid aflade piken, och i dess ställe antogo en Bardisan (Partisan, Pertuisan), 11 fot lång, hvars jern var $4\frac{1}{2}$ tum bredt i nedre ändan, två fot långt och skarpt på båda sidor²²⁶). Förändringen blef likväl aldrig allmän, emedan pikar och bardisaner under hela denna tid samti-

---

²²²) Hallenberg, II, 507.

²²³) Ibid. III, 3.

²²⁴) Utkast till en Historia om K. Södermanlands Reg:te. St. II, s. 37 efter Reg. 1616 f. 224. Jemf. R. 1620 f. 684.

²²⁵) Ib. efter Reg. 1618 fol. 75.

²²⁶) Harte, Leben Gustav Adolfs. Th. I. s. 631.

ligt nämnas. Endast Konungens lif-kompani hade från början bardisaner²²⁷⁾, och är det därför troligt, att samma vapen nyttjades af det sedermera så kallade Hof-Regementet. Befälet hade vid Pikenerne samma beväpning, som vid Musketerarne²²⁸⁾.

3. *Bågeskyttar* hade längesedan nästan alldeles kommit ur bruk, men vi finna likväl, att Gustaf Adolf ännu vid slutet af det Polska kriget hade sådana i sin krigshär. Landt-officerarne i Finland fingo år 1627 befallning att hålla handterölver, att bönderne der sammastädes hjälptes till att *bågeknektar* med *utstoffering*, mat, kläder

---

²²⁷⁾ Hallenberg, V, 319.

²²⁸⁾ Enligt Konungens befallning skulle till hösten 1622 finnas i beredskap i Rustkammaren: Musketer med Bandiler och Forkett — 9856 st. Harnesk-hattar 9856 st. Harnesk med Hattar — 7296. Sidovärjor med Gehäng — 17152. Partisaner 800. Trummor 384. Ryttare Degen — 2000. Chyriss 800. Pistoler 1500 par. Krut 100 Läster. Luntor — 600 skeppund. Hallenberg, V, 31. efter Reg. 1622 fol. 222, 225. Det är svårt att förklara de olikheter, som förekomma i priset på hvar och en af ofvannämde persedlar. Ett Harnesk med stormhatt t. ex. kostade år 1622 enligt Rikskanslerens förslag 2 $\frac{3}{4}$ daler, men enligt Jöran Silfvestersons räkenskap för samma år 5 daler. En musket med Gaffel och Bandeler upptages i förslaget till 15 mark, hvaremot enligt den anförde räkenskapen en musket kostade 10 mark, ett bandeler 3 mark och en gaffel 6 öre, Piken enligt förslaget 5 öre, uti räkenskapen 8 öre. Störst är skillnaden för Bardisanerne, som i det förra upptagas till 10 öre, i den sednare till 1 $\frac{1}{2}$ daler.

och annat, hvart mantal till en daler eller dess värde, så att de icke allt för blotte kommo derifrån, utan hade något att *späda uti* det uppehälle, som de af konungen och kronan bekommo ²²⁹⁾ Harte berättar äfven, att 3000 *Bågskyttar* år 1628 funnos vid den Svenska krigshären. Han förundrar sig likväl mycket deröfver, och förmodar den hafva varit en sammanraffsad hop af utlänningar som ej kunde bruka något annat vapen, men hvilka Gustaf Adolf tagit i sin tjänst, emedan han icke ansett sig kunna afvisa dem ²³⁰⁾. Troligen voro de inga andre, än de här ofvan omtalade Finnarne.

4. *Skidelöpare* nyttjades af Gustaf Adolf någon gång med mycken fördel, för att hastig anskaffa underrättelser om fienden, eller utföra andra krigsförrättningar, som fordrade stor skyndsamhet. Särdeles voro de af nytta, då djup snö hindrade det öfriga fotfolket att komma fram. sitt Polska krig lärer Konungen haft 4000 Skidelöpare ifrån Norrbotten, hvilka begagnade skidor af fem fots längd och en fots bredd ²³¹⁾. Äfve då Öfversten Gustaf Horn, under vinter-fälttåget mot Pohlen år 1625, utskickades från Konungen läger, för att gifva akt på Gosiewski's förhållanden, befalldes han ifrån Narva förskaffa sig Skide

---

²²⁹⁾ *Bref* för krigsfolket den 26 April 1627. Reg. fol. 193.

²³⁰⁾ Harte, *Leben Gustav Adolfs*. I, 161.

²³¹⁾ *Videkindi*, Hist. B. Sueco-Muscov. Lib. 3. Cap. 25.

löpare att nyttjas mot fienden ²³²). Huru de voro beväpnade är oss för öfrigt icke vidare bekant, än att de voro försedde med skjutgevär ²³³). Emedan deras hufvudsakliga styrka låg i rörelsernas hastighet, kunde de naturligtvis icke vara betungade med harnesk; troligt är också, att de af samma skäl, i stället för musköt, nyttjade den lättare make-bössan.

III. *Fotfolkets Organisation.*

Svenska Fotfolket indelades från längre tid tillbaka endast uti fänikor ²³⁴), till dess Konung Erik XIV år 1563 upprättade af detsamma trenne *regementen*, hvardera bestående af tolf fänikor eller sextusen man, under sin egen Knechte-Öfverste. Inrättningen upphörde likväl med hans regering, och indelningen uti regementen förekommer åter

---

²³²) Hallenberg, V, 421.

²³³) I Kongl. Bref. af d. 20 Apr. 1555 föreskrifves, att de skulle vara: "Käcke *skyttar*, som hade god kroppsstyrka, och voro väl öfvade att löpa på skid!" Frosterus. I, 39.

²³⁴) Ordet *Fänika* betecknade så väl sjelfva truppen, som det fälttecken, hvilket Fänikdragaren eller Fändrieken bar framför densamma.

först omkring år 1602. Den uppkom då derigenom, att de särskilda fänikorna inom ett eller flera landskap ställdes under en gemensam befälhafvare, men var endast beräknad för den tid kriget varade, och voro icke heller dessa nya regementen till sin storlek bestämde²³⁵). Samma förhållande ägde ännu rum vid Gustaf II Adolfs uppstigande på thronen. Indelningen i regementen förekommer visserligen, men var åtminstone icke allmän, utan finner man fänikan ofta såsom en trupp för sig, oberoende af någon större afdelning.

Så länge fänikor och regementen rekryterades genom utskrifning, var det omöjligt att beständigt hålla dem vid samma styrka. De voro störst strax efter utskrifningarne, men försvagades sedan efter hand, till dess en ny utskrifning af ständerna beviljades. Efter fredens afslutande med Danmark ville Konungen öka sina stridskrafter till de Ryska och Pohlska krigen, i anledning hvaraf han gaf befallning om de försvagade fanornas och fänikornas i stånd sättande. Merändels blefvo dervid flera sammanslagne till en, så att de nu blefvo större, eluru fortfarande högst olika. Af alla Knektefänikorna i Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Norrbotten utvaldes en, bestå-

---

²³⁵) Jemför Adlersparre, Afhandling om Svenska krigsmakten, i *Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens Handlingar*. III, 307—311

ende af 600 man, och en annan lika stor sammansattes af alla fänikor i Dalarne. Af alla både ryttare och knektar i Calmare län upprättades en knektefänika af 300 man, och likaså i Jönköpings län ²³⁶). Vi se här en skillnad af 300 man i fänikornas storlek vid samma tid (omkring 1613), men att det sednare antalet då var det vanligaste, kan med åtskilliga exempel bestyrkas. Sådant var förhållandet vid Öfverstarne Jesper Anderssons, Johan von Mönnichhowens och Reinhold Taubes regimenten, äfvensom Konungens Leibguardi eller Drabanter skulle utgöra ett kompani af trehundra värfvade knektar ²³⁷). Ej mindre var olikheten mellan regimenterna. Konungens eget regiment var det största, och utgjorde vid denna tid femusen man, hvaraf 3000 Svenske och 2000 utlänningar. Bland det krigsfolk, som, jemte detta, öfversändes till Liffland, var ett regiment Svenskt fotfolk om 2700 man, och ett annat utgjorde blott 1100 man ²³⁸).

Regements-Befälet bestod af en Öfverste, en Öfverste- eller Regements-Löjtnant, en Regements-Vaktmästare, en Regements-Quartermästare, en Regements-Profoss, en Predikant, en Regiment-Schultz, två Regements-Krigs-Råd, en Regements-Mönsterkrifvare och en Regements-Barberare. Vid hvarje

---

²³⁶) Hallenberg, III, 2 med der anförda bevis.

²³⁷) Hallenberg, III, 9.

²³⁸) Ibid. III, 10, not. c.

fänika utgjordes befälet af en Höfvidsman ¹³⁹⁾ (Hopman, Hauptman), en Lientenant, en Fändrik, en Fältväbel, två gemena Väblar, en Förare, en Predikant, en Mönsterskrifvare, en Barberare och tre Korporaler. Vid de Fänikor der Adelsbussar ²⁴⁰⁾ funnos, hade desse äfven stundom en särskild Capiten eller Corporal.

Fänikornas sammansättning vexlade naturligen med deras storlek, hvarföre en allmänt gällande grund därför svårigen torde kunna uppgifvas. Emellertid må nämnas, att en fänika af 300 man bestod, utom befälet, vanligen af 30 Adelsbussar, 68 Dubbla Soldater, 191 Soldater, 4 Trumslagare och 4 Pipare.

Enligt ett förut åberopadt förslag af Rikskansleren Oxenstjerna, hvilket förmodas vara af år 1615, skulle hela rikets fotfolk fördelas i fem Regimenten, hvaraf ett i Finland, utgörande hvar-dera

---

²³⁹⁾ Benämningen Höfvidsman förbyttes småningom till *Capitaine*, och Fänika till *Compagnie*. Efter 1620 begagnades allmänt dessa sednare benämningar.

²⁴⁰⁾ Adelige Frivillige eller Adelsbussar kallades de unge adelsmän, som ännu icke voro komne till den ålder, att de tjenade till häst för sina hemman, men likväl, enligt Johan III:s och Carl IX:s derom gifna befallning, måste inställa sig vid vapensyn, och sedan tjenade såsom gemene knektar. Se Hallenb. I, 153. Geijer. III, 18.

lera 3000 man²⁴¹⁾). Att denna indelning äfven blifvit verkställd, synes vidare af ett nytt förslag,

²⁴¹⁾ *Förslag på Krigsfolket, som hållas skall i fredliga tider till Land_och Vatn.*

Knektar.

I Sverige 4 Regiment, och i Finlandh ett regimente, och därtill Slotts Knektar äfter det sätt som följer.

I Sverige.

Aff Uplandh, Westmanlandh och Dalarne ett Regimente, starkt om 3000 man och således inlagdt:

Aff Upplandh	1200 man
Aff Westmanlandh	400 man
Aff Dalarne	1400 man

It. ett Regimente aff Norrlandh om 3000 man, således inlagdt N.

Aff Wester Norrlandh	2000 man
Aff Österbotten	1000 man

It. ett Regimente aff Westergöthland om 3000 man

It. ett Regimente aff Smålandh om 3000 man

Slotts Knektar vidh Stockholm och

Waxholm	200 man
-------------------	---------

Slotts Knektar vidh Calmar	400 man
--------------------------------------	---------

Slotts Knektar vidh Borkholm	50 man
--	--------

Slotts Knektar vidh Söderköping	100 man
---	---------

It. ett Regimente i Finlandh starkt	3000 man
---	----------

I förslaget följer derefter uppgift

på Slott-knektarne vid Nyborg,

Nyslott, Kexholm, Nöteborg och

Nyen, Koporie, Jemen, Narfven

och Ivangorad, Refle, Hapsal och

Vettensten tills.	2950 man
---------------------------	----------

Summa 18700 man

Origin. i Riks-Archivet.

af Riks-Kansleren uppsatt år 1617, hvilket äfven upptager ett nytt regemente, det Carelska, samt det fotfolk, som borde hållas af Furstendömen Södermanland och Östergötland ²⁴²). Dervid bör ihågkommas, att icke blott Södermanland, utan äfven Nerike och Vermland tillhörde Hertig Carl Filips Furstendöme, och att således alla tre landskapens knektar tillsammans kallades Södermanlands Regemente, hvilket fortfor ända till Hertigens död. Kompaniernas styrka finnes i detta förslag icke uppgifven, men var förmodligen omkring 147 man emedan uti ett annat förslag af samma år öfver de krigsfolk, som under sommaren skulle användas till fält, upptages Fältherrens värfvade regemente till 1469 man på 10 kompanier ²⁴³). Vanligen räknade

²⁴²) *Förslag på allt Krigsfolket, som man förhoppas kunna hafva i tillkommande år, när Rytteri blifver reformeradt och än en nyskrifning hålles höst. 1617.*

Fotfolket.

Uplands Regemente	300
Norrlands Regemente	300
Vestgötha Regemente	300
Smålands Regemente	300
Södermanlands	150
Östergöthlands	150
Finske Regimentet	300
Carelske Regimentet	300
<i>Origin. i Riks-Archivet.</i>	

²⁴³) *Förslag på folk, Pengar, Commiss, Provian Krut och annan Krigsmunition, som vill behöfas i tillvarande sommar. 1617. Origin. af Riks-Kansleren uti Riks-Archivet.*

några så kallade öfverlopps-knektar på hvart regemente, och, desse inberäknade, kunde således ett fullständigt regemente af 3000 man utgöra jemnt 20 kompanier.

Uti Riks-Kanslerens förslag af den 1 Aug. 1618 ²⁴⁴⁾ finnes regimenternas styrka förminskad till 1904 man på 7 kompanier, hvardera 272 man. Sedan Hertig Johan detta år affidit, befinner äfven Östgöta regemente hafva erhållit samma storlek, som de öfriga, men Furstendömet Södermanland skulle ännu endast hålla 1200 man ²⁴⁵⁾. Detta gällde likväl blott för fredstid, ty uti Riks-Kanslerens förslag af d. 8 Dec. samma år ²⁴⁶⁾ öfver det krigsfolk, som kunde användas under följande årets fälttåg, är kompaniernas antal ökad till 8, och regimenternas styrka således 2176 man, hvilket förhållande sedan fortfor under åren 1619 och 1620.

År 1621 undergingo regimenterna en ny förändring, hvilken dock efter all anledning endast

---

²⁴⁴⁾ *Ett förslag på allt krigsfolk, som ordinarie hafvas och hållas bör.* d. 1 Aug. 1618. *Origin.* i Riks-Archivet.

²⁴⁵⁾ Uti Södermanlands Reg:tes Historia. II St. s. 28, anföres att, kanhända genom någon öfverenskomelse emellan Konungen och Hertigen, Regimentets styrka af Riks-Kansleren år 1618 blifvit föreslagen till 1904 man. Af ofvanstående synes, att detta är misstag, så vida icke något annat Förslag finnes för samma år, än de här åberopade.

²⁴⁶⁾ *Förslag på allt det krigsfolk, som i tillstundande år brukas kan.* *Origin.* i Riks-Archivet.

var beräknad för samma års fälttåg. Uti Riks-Kanslereus förslag af d. 9 Febr. 1621 ²⁴⁷⁾ bestämmas fotfolkets regementen till 1176 man, på 8 kompanier, således hvardera af de sednare 147 man. Huru förändringen blifvit verkställd, upplyses vidare af de tillförordnade Mönsterherrarnes instructioner. Öfversten Nils Stjernskjöld fick befallning att mönstra Vestgöta Regemente. Sedan alla, både gamle och nyantagne knektar blifvit införde i rullorna, skulle han utur sitt *stora regemente* utvälja ett mindre om 8 kompanier. Hvarje kompani starkt 147 man, befälet deri inberäknadt, skulle bestå af 1 *Captein*, 1 *Leutenant*, 1 *Fendrik*, 2 *Cherganter*, 1 *Förare*, 1 *Furerare*, 1 *Rustmästare*, 6 *Corporaler*, 3 *Trunmeslagare*, 54 *Picenerer*, 72 *Musketerer*, 4 *Munsterdrängar*, 1 *Munsterskrifvare* och 1 *Barberare*. Dessutom borde, för afgångens skull, till hvarje kompanie tagas fem *öfverlopps-personer*. Mönsterherren skulle dervid lämpa det så, att ett litet kompani uttogs af hvarje stort, så vida icke "*Pestilentian det hindrade*." Slutligen skulle ur samma regemente uttagas 4 *små Capitenskaper*, äfvenledes 147 man starka, på det sätt, att dessa små uttogos ur de förra stora Capitenskaperna, *proportionaliter* efter deras styrka. Blott de nyssnämde 8 kompanierna utgjorde nu Vestgöta regemente, hvilket borde vara färdigt att marschera den 24

---

²⁴⁷⁾ *Origin.* i Riks-Archivet.

Maj, hvaremot det lilla regementet af 4 kompanier qvarlemnades hemma under en egen befälhafvare ²⁴⁸).

En dylik instruction utfärdades äfven för Öfversten Gustaf Horn att mönstra krigsfolket i Norrland, hvaraf likväl blott 2 kompanier uttogos, för att qvarblifva i landet ²⁴⁹). Af det förra Smålands regemente bildades nio, och af Östgöta Regemente 11 små kompanier ²⁵⁰). Herr Gabriel Bengtson och Carl Bonde fingo likaledes uppdrag att hålla mönstring i Westmanland och der utvälja dylika små kompanier, men huru många var icke i instructionen bestämdt ²⁵¹). Afsigten med denna inrättning synes egentligen hafva varit, att inom hvarje landskap bibehålla en stam för bildandet af ett nytt regemente, under det större delen af krigsfolket uttågade mot fienden. Såsom en ny och stadgad

---

²⁴⁸) *Instruction*, Hvarefter H. Maj:t Nådigst vill, att Öfversten Stjernskjöld sig uti Mönstrandet och krigsfolkets uttagande skall efterrätta. Af Stockh. d. 20 Martii 1621. Reg. f. 122.

²⁴⁹) *Instruction*, Hvarefter K. Maj:t vill, att Öfversten Gustaf Horn Krigsfolket uti Norrlanden skall mönstra och utvälja. Actum. Stockholm d. 16 April 1621. Reg. f. 164.

²⁵⁰) *Bref till Herman Wrangel om uppryckandet och Knektarnes beväring*. Af Stockholm d. 12 Maj. 1621. Reg. f. 206.

²⁵¹) *Instruction* hvarefter H. K. Maj:t vill att Herr Gabriel Bengtson och Carl Bonde sig uti Mönstrandet uti Wästmanland rätta skola. Actum Svartsjö d. 22 Maj. 1621. Reg. f. 230.

organisation af det Svenska fotfolket kan den så mycket mindre betraktas, som regementernas, och måhända äfven kompaniernas, styrka redan följande året var förändrad. Troligt är, att de sednares storlek icke allnämt utan blott vid de nyss uppräknade regementerna blifvit förminskad, och derigenom uppstod nu en sådan oreda, att regementernas styrka under år 1622 alldeles icke kan bedömas efter kompaniernas antal. Enligt Rikskanslerens förslag skulle kompanierna vid de regementen, som deltog i detta årets fälttåg, vara 272 man ²⁵²⁾, och sådant var äfven förhållandet vid det

---

²⁵²⁾ *Förslag på folket och kostnaden, som vill åtgå på ett royal tåg. Räknaudes ifrån d. 1 Maj till d. 1 Oct. An. 1622. det är i 5 Månader. Origin. i Riks-Archivet.*

Lands Knektar.

Uplands Regemente . . .	6 Comp. . . .	1632	—
Norrlands Regemente . . .	6 Comp. . . .	1632	—
Westgötha Regemente . .	6 Comp. . . .	1632	—
Östgötha Regemente . . .	6 Comp. . . .	1632	—
Smålands Regemente . . .	6 Comp. . . .	1632	—
Södermanlands	2 Comp. . . .	644	—
Finska Regemente	6 Comp. . . .	1632	—
Carelske Regemente . . .	6 Comp. . . .	1632	—
<hr/>			
44 Comp. — 12068 man			

Värfvade Knektar.

Drabante Reg:te	8 Comp. . . .	2176	—
Ett Tyskt Reg:te	4 Comp. . . .	1088	—
Än ett Tyskt Reg:te . . .	4 Comp. . . .	1088	—
Ett Fransöskt Reg:te . . .	4 Comp. . . .	1088	—
Ett Skottskt Regemente .	4 Comp. . . .	1088	—
<hr/>			
24 Comp. — 6528 man			

regemente, bestående af 4 kompanier, hvilket Bengt Kasse förordnades att öfverföra till Lifland ²⁵³). Deremot var det öfriga krigsfolket, som öfversändes till Lifland, för att förstärka dervarande regementen, indeladt i kompanier af 150 man ²⁵⁴), hvilket antal följande året blef för alla bestämdt genom

²⁵³) Reg. 1622 fol. 130.

²⁵⁴) *Efter:ne Folk aktar Kongl. Maj:t att öfversända låta till Lifland att stärka Regimenten med. Af Stockholm d. 14 Martii 1622. Reg. fol. 84.*

		Comp.	Man.
Fotfolket ifrån Sverige	Till Uplands Regimentet . . .	4	600
	Till Norrlands Regimentet . .	4	600
	Till Östgötha Regimentet . . .	6	900
	Till Södermanlands Reg:tet .	6	900
	Till Vestgötha Regimentet . .	4	600
	Till Smålands Regimentet . .	4	600
	Till Christopher Asserssons R:te	4	600
		<hr/>	
		32	4800
Fotfolket ifrån Finland	Hindrik Flemmings Reg:te . .	8	1200
	Ernst Kruses Regemente . . .	8	1200
	Nils Ribbings Regemente . . .	8	1200
Chyrisse- rer från Sverige	Stjernskjölds Compagnie . . .	1	125
	Zakarias Paull	1	125
	Förstärkn. på Kungens Lifvana „	. . . . .	30
		<hr/>	
			3280
Svenske Landrytter			625
Finske Landrytter		10 Comp.	1250
		<hr/>	
			1875

Riks-Kanslerens förslag af d. 28 Maji 1623 ²⁵⁵). Allt fotfolket skulle, enligt detta, indelas i kompanier af 150 man; 8 sådana utgjorde ett *Litet Regemente* och 3 af dessa ett *Stort Regemente*. I Sverige lär detta redan samma år blifvit verkställt, ty då Alexander Leslie nu tillträdde Öfverste-Beställningen för fotfolket i hela det förut Hertig Carl Filip tillhöriga Furstendömet, utgjorde detta 2700 man, som då kallades ett *stort regemente* ²⁵⁶), hvilket likväl ej ännu fått sin uti förslaget bestämda styrka. I Finland skedde förändringen i fotfolkets indelning först det följande året såhunda, att trenne regementen skulle upprättas, hvardera af 24 kompanier, med sine Capitainer och kompani-befäl; 4 kompanier förenades vidare till en *Tropp*, som skulle hafva sin egen *Commendeur* eller befälhafvare, och utgjorde således sex Troppar ett Regemente. Emedan icke tillgång fanns på så många duglige Capitainer och så mycket befäl, som härtill behöfdes, uppdrog Konungen åt Fältherren, att ur de kompanier, som voro i Riga, utvälja några dugliga soldater, hvilka skulle tjena såsom Officerare vid de andra kompanierna ²⁵⁷).

---

²⁵⁵) *Origin.* i Riks-Archivet. Se sid. 58.

²⁵⁶) Utkast till en Historia om K. Södermanlands Regemente. St. II. s. 45 efter Drottn. Christin. Reg. 1623 f. 103.

²⁵⁷) *Ordning huru Krigsfolket i Finland skall delas i troppvis.* Finnes införd hos Hallenberg V,

Måhända för att åstadkomma likhet inom hela rikshären, rubbades åter det Finska folkets indelning redan år 1625. Gustaf Horn, som förordnades till Öfverste-Befälhafvare öfver allt Finlands riggsfolk, erhöll då befallning att fördela dess fotfolk i tre *stora Regimenten*, eller nio *små*, hvarje stort Regimente bestående af 24 kompanier och hvarje litet af 8. Emedan folket nu likväl icke var af så stort antal, skulle både det, som var hemma i Finland, och det som var förlagdt i Lifland och Ingermanland indelas i tre stora regimenten, eller åtta små, så att tvenne af de förra bestodo hvarera af 24, men det tredje endast af 16 kompanier. För hvarje stort regimente skulle tillsättas en Öfverste, för hvarje litet en Öfverste-Lieutenant och för hvarje kompani en Capiten. Endast Konungen kunde förordna Ryttmästare, Capitener, Lieutenanter och Fändrikar; men i fält och på fästningar kunde någon emellertid tillsättas att förrätta tjensten, till dess Konungen hunnit utnämna någon ordentlig ²⁵⁸).

De Svenske, så väl värfvade som lands-knektarnes kompanier voro detta år närmare bestämde till 148 man, hvaraf befälet, såsom det år 1621 lifvit fastställdt, utgjorde 18 personer. Vid de

---

115, följ. efter *Memorial* för Fältmarsk. Herman Wrangel. D. Kopparb. 4 Januar. 1624. R. f. 6 Jemf. f. 381.

²⁵⁸) Hallenberg, V, 119.

värfvade kompanierna funnos dessutom 14 passevolanter. Indelningen i stora regementen gällde endas för lands-knektarne; de värfvade regementerna utgjordes af 8 kompanier med sina egne Regements Officerare, nemligen: 1 *Öfverste*, 1 *Öfverste-Leutenant*, 1 *Major*, 1 *Öfverste-Quarttermästare*, 1 *Predikanter*, 4 *Barberare*, 4 *Profosser*, 1 *Regements-Skrifvare*, 1 *Regements-Schultz*, 2 *Rättegångs Vebel* och *Skrifvare*, 1 *Skarprättare* och 2 *Stocke knektar* ²⁵⁹).

För storleken af de värfvade, utländska kompanierna fanns deremot ingen annan, allmänt gällande grund än att befälet var bestämdt till 13 personer för ett kompani. Storleken af ett sådant vexlade mellan 200 och 120 man. Af den så kallade *Holland ordning* för fotfolkets aflöning synes, att Musketerarnes och Pikenerarnes antal vid ett kompani af 200 man var lika stort, eller 92 man af hvarder slaget. Vid ett kompani af 150 man funnos 7 Musketerare och 59 Pikenerare, samt vid ett kompani af 120 man, 58 Musketerare och 46 Pikenerare ²⁶⁰.

Omkring denna tid började man använda benämningen *Squadron* för en afdelning af 4 kompanier fotfolk, eller hvad man äfven kallade en *Tropp*. Squadronen anfördes af en *Öfverste-Lieutenant* och motsvarade således sednare tiders bataillon. Man har antagit, att denna benämning var liktyd-

---

²⁵⁹) Jemf. Sid. 153 med der anförde bevis.

²⁶⁰) Jemf. sid. 161.

ed kompani ²⁶¹), hvilket likväl torde med goda
 tal kunna vederläggas. Då Konungen, d. 5 Julii
 1625, bröt upp från Möllengraff till Kockenhusens
 lägring, fördelades fotfolket i sqvadroner, som
 bestodo af 4 kompanier ²⁶²). Sedan utskrifning skett
 i Södermanland, Nerike och Vermland, i Januari
 ånad 1628, och det gamla manskapet, så väl som
 kryterne, blifvit mönstrade, uttogos deraf, till
 kompletterande af Öfverste Rynings utevarande sqva-
 dron, 231 man, hvilka Öfverste-Lieutenanten Sper-
 ng beordrades att, jemte sin egen sqvadron, öf-
 verföra till Preussen ²⁶³). Att åtminstone den först-
 nämnda bestod af 4 kompanier, är nästan afgjordt,
 nedan vi finna anfördt, att Öfverste Ryning i Mars
 ånad samma år befann sig i Elbing, med der
 ingående 4 kompanier Södermanlänningar ²⁶⁴). Ibland
 det fotfolk, som Konungen sjelf öfverförde till Tysk-
 land år 1630, omtalas vidare tre Svenska sqvadro-
 ner under Grefve Joachim Brahe, Axel Lillie och
 Axel Duval ²⁶⁵); då man ifrån hela antalet af 92
 kompanier afräknar de 80, hvilka särskilt nämnas,

---

²⁶¹) Utkast till en Historia om K. Södermanlands
 Regemente. St. II, s. 59.

²⁶²) Hallenberg. V, 371.

²⁶³) Utkast till en Hist. om K. Södermanlands Reg:te.
 St. II. s. 61.

²⁶⁴) Ibid. s. 65.

²⁶⁵) Chemnitz. I, 49.

finner man äfven, att hvardera af dessa trenne sqvadroneer måste hafva bestått af 4 kompanier ²⁶⁶).

Så vidt oss är bekant, anbefalldes icke sedermera, under Gustaf II Adolfs regering, någon förändring i organisationen af det Svenska fotfolkets regementen och kompanier, ehuru en sådan i sjelfva verket ofta förorsakades genom den dagliga afgången och nya rekryteringar under Tyska kriget. Emellertid omtalas icke vidare de stora regementerna, emedan alltid en del af krigsfolket från hvarje landsort qvarlemnades hemma i landet; och de som utskickades voro fördelade i små regementen af åtta, eller sqvadroneer af fyra kompanier ²⁶⁷).

Af de uppgifter vi äga om den krigshär, Konungen år 1630 öfverförde till Tyskland ²⁶⁸), kan kompaniernas då varande styrka ej med fullkomlig noggrannhet bestämmas. Sannolikt utgjorde dock ett kompani 125—130 man, hvilket icke mycket skiljer sig ifrån det fastställda antalet af 148, särdeles då man ihågkommer, att regementerna ännu alltså uppsattes genom utskrifningar.

De ständiga vexlingarne i de utevarande kompaniernas styrka kunna svårligen uppgifvas, men att de varit betydliga, vitsordas bland annat af Konun-

²⁶⁶) Benämningen sqvadron nyttjades äfven för en större afdelning krigsskepp, men deras antal inom hvarje sqvadron synes icke hafva varit bestämdt.

²⁶⁷) Jemf. Hallenberg. V, 447.

²⁶⁸) Jemf. Sid. 60.

ens yttrande till Landtgreffen Georg af Hessen Darmstadt, under deras vistande i Frankfurt. "Om man icke räknar hvarje kompani till mera än trettio man, oaktadt man kan uppskatta det till hundra, till ock med etthundrade tjugo, kunna vi möta fienden med en krigshär af sextiotusen man"²⁶⁹). Kompanierna voro icke en gång fulltaliga, då de översändes till Tyskland. Ehuru man af *Tilldelingen* för Öfverste Sperlings Regemente i Södermanland år 1632²⁷⁰), finner, att kompaniernes styrka var beräknad till 150 man, voro de likväl blott 20 man vid den squadron Södermanlänningar, bestående af fyra kompanier, hvilken åtföljde Drottningen vid dess öfverfart till Tyskland i Junii månad 1631²⁷¹). Ännu större skiljaktigheter skulle kunna anföras. Emellertid uppgifves kompaniernas storlek under kriget i allmänhet sålunda bestämd, att manskapet skulle utgöra 126 man, hvaraf 72 musketerare och 54 Pikenerare²⁷²).

Fotfolkets indelning i *Brigader* hade egentligen afseende på dess uppställning till strid, och skall derför på ett annat ställe beskrifvas.

---

²⁶⁹) Mauvillon. IV, 14.

²⁷⁰) Utkast till en Historia om K. Södermanlands Regemente. St. II, s. 109—146, der hela denna handling finnes införd.

²⁷¹) Ibid. St. II. s. 80.

²⁷²) The Swedish Discipline. III, 79.

IV. *Fotfolkets aflöning.*

Krigsfolkets aflöning hade under näst föregående tider utgått på olika sätt och efter olika grunder, men bestod dock alltid uti årslön, så länge det vistades hemma hos sig eller var förlagdt borgläger, samt månadssold, när det tjenstgjorde fält emot rikets fiender. Månadssolden utgick kontanta penningar, för hvilka knekten fick köpa proviant af kronan, och afräknades på årslönen som deremot utgick på åtskilliga sätt, och bestod dels i spanmål, kläde och penningar, dels i skattfrihet på vissa gårdar eller räntan af desamma. Beväpningens fullständighet och beskaflenhet bestämde i början lönens storlek, äfvensom det utländs värfvade krigsfolket hade större månadssold, än Svenske knektarne, hvaremot de också måste betala sin proviant dubbelt dyrare än desse.

En stor och ännu verkande förändring skedde under detta tidehvarf i de Svenska Landsknektarnes aflöning, genom dess allmänne och bestämda grundande på jordegendom. Om nödvändigheten deraf yttrar sig Erik Oxenstjerna i Rådet år 1617: "Somlige Riksens tariffvor äro af den beskaflenhet att de enkannerligen fordra Jordagods, och kunna intet med penningar, fast man dem än hade, sättas, såsom Konungarne måste något hafva af sin lust, hofhållning, residentier &c. Men enkannerligen kan detta bevisas af Militiæ-Staten, ty hvar skulle soldaterne hafva deras uppehälle och bebo vist, der de icke med gods voro försedde; och

detta ett ibland de förnämsta, som Konung Gustaf Adolf den andre och store hafver här i riket med stort beröm inrättat, hvilket andra nationer hafva sökt imitera, men allt härtill utan frukt. Sammaledes hafva ock bergsbruken af ålder varit ett af Riksens förnämsta inkomster, hvilka intet så med penningar utan förmedelst gods måste uppehållas och fortsättas. Amiralitetet är också af samma consideration²⁷³⁾”.

Den inrättning sålunda tillskrifves Gustaf II Adolf blef visserligen under hans regering fullkomligare utvecklad, men äger dock ett äldre ursprung. Ifrån bruket att aflöna knekten med rântan af en viss gård, var det också blott en naturlig afvikelse, att låta honom sjelf bebo hemmanet och tjena för rântan. Med förbigående af alla äldre befallningar härom²⁷⁴⁾, vilje vi endast anföra Konung Carl IX:s förordning om fotfolkets aflöning år 1611. Enligt denna skulle knekthöfvidsmännen och det öfriga befälet förblifva vid den ordning, som förut var dem gifven, nemligen:

	T:r Spanm.		Gård fri	T:r Sp.
Höfvidsmannen	12	dertill	1 eller	12
Höfvidsmans Leuthenampt	8	„	1	„ 6
Fendriken	8	„	1	„ 6
Munster-Skrifvaren . . .	6	„	1	„ 6

²⁷³⁾ Palmsk. Handskr. T. 191 sid. 583.

²⁷⁴⁾ Se derom Adlersparres Afhandling om Svenska Krigsmakten, i K. Witterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens Handlingar, III, 345–350.

Fendriks-Leuthenampt,	}	. . . . .	1	eller	4
Prophos, Furirer,					
Vaktmästare och					
Qvartermästare, hvar					
Trumslagare och Pipare, hvar		. .	1	,,	3

Alla de knektar under deras fänikor, hvilka hade så stora hemman, att de räntade 4 tunnor spanmål eller 4 pund smör och deröfver, skulle ställa sig under Höfvidsmaunen för *Sköldeknektarne* ²⁷⁵⁾, och tjena för sina gårdar, men icke hafva någon annan lön. De knektar under landsfänikorne, hvilka icke hade några hemman, skulle erhålla sig tilldelade små hemman, som räntade två tunnor spanmål

---

²⁷⁵⁾ Då flera förluster under Lifländska kriget gjort allmogen nedslagen och åstadkommit en allmän ovilja för krigstjensten, samt dessutom krigshären uti slaget vid Kerkholmen år 1605 blifvit mycket försvagad, ville Carl IX, genom erbjudande af stora förmåner, uppmuntra till krigstjenstens antagande. *Frälse Mandatet* af d. 6 Jan. 1600 lofvade dem, som till häst eller fot godvilligt läte bruka sig i Lifland emot fienden, everldelig frälsefrihet på de gårdar, de antingen sjelfve ägde eller ock kunde förvärfva sig af kronan, så länge de kunde och ville frälset uppehålla. De skulle tillika erhålla gemensamt sköldemärke för sig och efterkommande, hvarvid tillades, att så snart någon genom manligt förhållande gjort sig förtjent af förbättring på detta gemensamma vapen, skulle han bekomma ett annat särskilt för sig, samt njuta frälse och privilegier, såsom andre frälsemän i Riket. De som på dessa vilkor tjenade till fot kallades *Sköldeknektar*. Adlersparres Afh. s. 139, 209, 349. Hallenberg. 1, 161.

spanmål eller ett pund smör, och hafva dem frie för alla utlagor, äfven de som framdeles kunde af Ständerna beviljas ²⁷⁶).

Under Förmyndare-regeringen år 1611 fastställdes en annan ordning, hvarestefter så väl ett kompani värfvade Tyskar, som det Svenska fotfolket skulle erhålla sin aflöning, då de öfversändes till Finland. Det utländska krigsfolket erhöll i månaden:

Hopmannen Burtich	100 daler
Lentenampten	50 florener
Fändriken	50 florener
Gemen Väbel	20 florener
Föreraren	20 florener
Munsterskrifvaren	20 florener
Hvar gemen knekt	2 daler

Det öfriga befälet erhöll lika som det Svenska:

Hopmannen	20 dlr
Leutenampten	12 „
Fändriken	12 „
Predikanten	10 „

²⁷⁶) *K. Maj:ts Willie och Befalning om Knektehöfvidsmännerne, huru de skole förhålla sig med deras knektar. Af Örebro d. 16 Jan. 1611. R. f. 26. Hos Hallenberg I, 165 är samma handling anförd, men felaktigt daterad, d. 16 Jan. 1610, äfvensom Lieutenantens och Fändrikens gårdar der origtigt uppgifvas till 12 tr. spanmål. Jemf. en annan Ordning, som H. K. Maj:t hafver göra låtit för de knektar, som uti Upland hos Bönderne utskrifvas skole. Af Örebro d. 17 Jan. 1611. Reg. T. 1. f. 27.*

Munsterskrifvaren	8 d:r
Qvartermästaren	7 „
Föreraren	6 „
Vaktmästaren	6 „
Prophos	6 „
Pipare och Trumbeslagare	4 „
Hvar Rotmästare	2 „
Hvar Gemen	1½ „ ²⁷⁷⁾ .

Sjelfva aflöningssättet för krigsfolket, att tilldelas detsamma förläningar och hemmansräntor, blef emellertid ganska ofta missbrukadt, och medförde derigenom de skadligaste följder, icke blott för allmänna säkerheten, utan äfven för bergverken och landtbruket ²⁷⁸⁾. Med anledning deraf och till förrekommmande af sådana oordningar, utgaf Konungen år 1612 en ny Stadga om krigsfolkets årliga lön och besoldning. "Efter ingen viss ordning", lyda orden deri, "hafver härtill varit gjord med det Svenska krigsfolket, antingen ryttare eller knektar,

---

²⁷⁷⁾ *Ordning* der efter Johan Burtich och Jempterne skole blifva aflönte uti Stockholm, och sedan öfversända till Finland. d. 21 Dec. 1611. Reg. T. II. f. 79. Hallenberg I, 166 anförer ett *Original-Quittance*. D. Husby Skedvi 22 Jan. 1612, hvori denne Burtich, *Hopman*, och Johan Greiff, *Lieutenant*, öfver Tyske och Danske Soldater, som öfverfördes till Ryssland, hafva qvitterat en månads sold, för Hopmannen 100 daler, Lieutenanten och Fändriken hvardera 43 daler 3 mark, Fältväbeln, Föraren och Mönsterskrifvaren 27½ daler hvar, och de gemene, 120 man, 2 daler hvardera.

²⁷⁸⁾ Hallenberg II, 723.

hvad de till årlig lön och besoldning, uti kläde och penningar, skole hafva till att fordra, hvarigenom mycken oreda uppkommen är, så att en part af Rytterne hafva tagit sig till hemman, så många och hvilka helst de hade velat och kunnat tillvälja, och dem alldeles försvarat, så väl för ovissa persedlar, som för vissa, för hvilka en del ringa och somlige alls ingen tjänst oss och kronan gjort och bevist hafva, derigenom oss en märkelig skada och afkortning uti vår årlige ränta och uppbörd skedd är; så på det att härefter en riktig och viss ordning måtte varda hållen med Krigsfolkens, så väl Ryttares som Knektars, lön och besoldning, både med kläde och penningar, att hvar och en, så befäl som gemene, måge veta, hvad de med rätta skola hafva för deras tjänst till att fordra och kräfva, så att en likhet måtte blifva hållen, att derigenom icke något myteri eller oenighet uppkommer krigsfolket emellan; därför hafva vi nu en sådan förordning gjort, att hvar och en skall hafva till årlig lön och besoldning att kräfva, nemligen:”

	Spanm.	T:r.	Pgr.	d:r.	För kläde
Hvar Knektehöfvidsman	32		30		36
dertill en gård fri att besitta.					
Lieutenanten och Fän-					
driken, hvardera . . .	12		16		24
dertill en gård fri att besitta.					

Quartermästaren, Furera-

ren och andre befäl	4	8	14
---------------------	---	---	----

dertill en gård fri

om 8 dal.

Pipare och Trumbslagare,

hvardera	3	4	14
--------------------	---	---	----

Hvar gemen landsknekt	1	2	4½ ²⁷⁹⁾ .
-----------------------	---	---	----------------------

Denna förordning gällde likväl endast för de Svenska landsknektarne, ty de värfvade regementerna erhöillo sin aflöning efter särskild öfverenskomelse, eller ock bestämdes den i Öfverstens Fullmakt att antaga regementet. Den månatliga *solden*, som gafs då regementet var i fält, utsattes något högre än *läningen*, hvilken gällde då knektarne lågo i borgläger. Ifrån solden afdrogs proviant, gevär och hvad annat, som blifvit dem lefvereradt, och uppgjordes denna räkning vid mönstringen, som borde hållas hvarje månad²⁸⁰⁾. År 1614 utgaf Ko-

²⁷⁹⁾ *K. Gustaf Adolfs Stadga* om Krigsfolkets, så Officerares, som de gemenes årliga lön och besoldning. D. Stockh. d. 16 Nov. 1612. Mscr. i Riks-Archivet. Samma ordning finnes hos Hallenberg II, 746 not. 6 anförd efter K. Bref. D. Stockh. 12 Nov. 1612, ibland *Smålands Handlingar* för samma år N:o 1 i Kam. Coll. Arch.

²⁸⁰⁾ Öfverstarne Reinhold Taube's och Johan von Mönichhowens Regementen, erhöillo år 1613.

	Månads Sold.	Månads Läning.
Regements-Öfversten	500 Gyllen	500 Gyllen.
Regements-Lieutenant	200 „	96 Daler.

ungen åter en ny *Ordning* för det Svenska krigsfolkets flöning ²⁸¹⁾, hvilken likväl ganska nära öfverensstäm-

	Månads Sold.		Månads Länning.	
Regements - Waktmästaren	70	Gyllen	32	Daler.
Regements-Quartermästaren	50	„	24	„
Regements-Profossen	40	„	20	„
Regements-Predikanten.	30	„	16	„
Regements-Schultzen	40	„	20	„
Två Regements-Krigsråd, hvardera	24	„	16	„
Regem:ts-Mönsterskrivaren	34	„	16	„
Regements-Barberaren	30	„	16	„
På hvarje Comp. af 300 man				
Hopmannen	100	Daler	40	„
Lieutenanten	50	„	28	„
Fändriken	40	„	28	„
Fältväbeln	26	Gyllen	16	„
Två gemene Väblar	20	„	12	„
Corporalen för Adelsbussarne	20	„	12	„
Barberaren	60	„	10	„
Tre Corporaler	15	„	10	„
10 Adelsbussar, hvar	15	„	8	„
10 Adelsbussar, hvar	14	„	8	„
10 Adelsbussar, hvar	13	„	8	„
34 Dubbla Soldater, hvar	10	„	4	„
34 Dubbla Soldater, hvar	9	„	4	„
40 Soldater, hvar	8	„	4	„
50 Soldater, hvar	7	„	4	„
101 Soldater, hvar, ...	6	„	4	„
Hallenberg III, 7, not. a.				

²⁸¹⁾ *Ordning*, huruledes H. K. Maj:t vill, det Svenska Krigsfolket här efter skole bekomma deras lön och underhåll. Actum Ulfvesund d. 15 Febr. 1614.

de med den, som två år förut blifvit bestämd. Enligt den nya ordningen skulle Svenska fotfolket, medan det var hemma, bekomma om året till lön och underhåll:

	Tr.	Sp.l.	Pgr.	Dal.	För kläde	Dal.
Höfvidsmannen	32		30			36
Dertill en gård fri.						
Lieutenanten och Fän-						
driken hvar	12		16			24
Dertill en gård fri.						
Fältväbel	5		8			14
Dertill en gård fri om						
6 dal.						
Två gemene Väblar, Fö-						
rare, Furirer och Mun-						
sterskrifvare, hvarde-						
ra	4		8			12
Dertill en gård fri om						
6 dal.						
3 Corporaler hvardera	3		6			14
Trumslagare och Pipa-						
re, hvardera	2		4			10
Hvar gemen Lands-						
knekt	1		2			5

Sedan afräknades räntan af deras gårdar, både för vissa och ovissa persedlar, hvaremot de vo-

---

Reg. f. 274—278. I Riks-Archivet finnes äfven en lika lydande Ordning, dat. 1613. Må hända är den en afskrift, som blifvit felaktigt daterad. Jemf. Widekindi, s. 227.

ro alldeles befriade från körslor, skjutsfärder och omläggningar.

När fotfolket var i fält skulle det bekomma i månaden.

	Daler
Öfversten	„ ²⁸²⁾
Regements-Lieutenanten	„
Regements-Vaktmästaren	30
Regements-Qvartermästaren	30
Regements-Profoss	20
Regements-Balberare	20
Hopmannnen	40
Lieutenanten	24
Fändriken	24
Fältväbeln	12
2 gemene Väblar hvar	8
Föreraren	8
Furiren	8
Predikanten	8
MunsterSkrifvaren	8
Balberaren	8
3 Coporaler hvardera	6
4 Trumslagare hvardera	4
1 Pipare	4
Hvar gemen Landsknekt	3

²⁸²⁾ För Öfverstar och Öfverste-Lientenanter finnes hvar-
ken årslön eller månads-sold i *Ordningen*. Enligt
RiksKanslerens förslag af år 1615 skulle den för-
ra utgöra för Öfverstarne 1500 och för Öfverste-
Lientenanter 1200 daler.

och afräknades härpå allt, hvad de bekommo, både proviant, kläde och penningar.

Med få förändringar blef denna ordning sedermera framgent gällande, så att icke blott de utskrifne, utan äfven de värfvade, Svenske knektarne efter densamma erhöilo sin månatliga sold ²⁸³⁾, till dess Konungen år 1621 befallde, att hvarje landsknekt skulle tilldelas en daler af den årligen fallande räntan utaf någon viss gård, och dessutom hafva en åttontedels gård fri för alla ovissa pålagor, ehvad namn de hafva kunde ²⁸⁴⁾. I sjelfva grunden för vårt nuvarande Indelningsverk fattades derefter endast utskrifningarnes ersättande genom ständig rotering.

De värfvade regementernas aflöning undergick icke heller någon betydlig förändring på flera år, hvarföre vi här endast vilja anföra, huru den utgick enligt den af Konungen i Jönköping d. 18 Januari 1625 fastställda Ordning ²⁸⁵⁾, hvilken i allmänhet öfverensstämmer med de uppgifter vi äga öfver aflöningarne under de näst föregående och efterföljande åren ²⁸⁶⁾.

---

²⁸³⁾ Hallenberg, IV, 551. not. a.

²⁸⁴⁾ *Bref* till alle Ståthållarne i Sverige att tilldela hvar gemen Knekt 1 Dalers viss ränta. D. Stockholm d. 5 Julii 1621. Reg. f. 316.

²⁸⁵⁾ Anteckningar ur 1625 års Stater, hvilka förvaras uti Stats-Contoirtet. Afskriften finnes i RiksArchivet.

²⁸⁶⁾ Jemf. De värfvade, Tyska Regementernas sold och läning hos Hallenberg, V. 104, not. a.

Vid hvarje kompani värfvade Soldater erhöill:

	Månads Sold, Daler.	Månads Läning, Daler.
1 Capiten	100	24
1 Leutenampt	50	18
1 Fendrich, ...	50	18
2 Zersianter	32	18
4 Förer, Furerare, Rustme- stare och Munsterskrifvare	48	30
3 Tromslagare och Pipare	24	13½
6 Corporaler.	66	31½
15 Rootmester.	135	61⅞
21 Under Rootmester . .	147	70⅞
90 Pikenerare och Muskete- rare	540	270
4 Munsterdrängar . . .	20	9
<hr/> 48 14 Passvolanter . .	<hr/> 70	<hr/> 31½
	1282	596¼

Regements-Officerare.

Öfverste	300	112: 16
Öfverste-Leutenampt . .	130	52: 16
Major	100	24
Öfverste-Quartermästare .	50	18
Predikanter	60	24
Balherare	80	48
Profosser	80	48
Regements-Skrifvare eller		
ProviansMästare . . .	50	18
Regements-Schultz . . .	50	18

	Månads Sold Daler.	Månads Läning Daler.
2 Rättegångs-Skrifvare och Väbel	60	24
2 Stockeknektar	12	6
1 Skarprättare	12	9
	<hr/> 984	<hr/> 402

Summa på 8 kompanier och ett parti Regements-Officerare:

1 Månads Sold . . . 11240 Daler.

1 Månads Läning . . 5172 Daler.

De Svenska landsknektarne skulle, när de voro hemma, erhålla till lön och underhåll:

1 Capitein. Penningar	30 daler.
12 aln. fint Engelskt à 3 d:r . .	36 „
32 T:r Spanmål à 9 mark . .	72 „
1 Hemman uti all viss ränta för .	16 „
	<hr/> 154 „

och alla ovissa persedlar fritt.

1 Lutenampt. Penningar	16 „
8 aln. fint Engelskt à 3 d:r . .	24 „
12 T:r Spanmål à 9 mark . . .	27 „
1 Hemman i viss ränta	10 „
	<hr/> 77 „

och alla ovissa persedlar fritt.

1 Fendrik, efter närskrefne Ordning . .	77 „
1 Fältvebel, 1 Zersiant, 1 Munster-Skrifvare, hvardera: Penningar	8 „
6 aln. Engelskt Packlakan à 2 d:r	12 „

5 T:r Spanmål à 9 mark . . .	11: 8
1 Hemman uti viss ränta . . .	6 „
	<hr/> 37: 8

och alla ovissa persedlar fritt.

1 Förer, 1 Furer och 1 Rustmästare, hvardera: Penningar	8 „
6 alnar Piuk à 6 mark.	9 „
4 T:r Spanmål	9 „
$\frac{1}{2}$ Hemman med viss ränta (och alla ovissa persedlar fritt) för .	<hr/> 5 „
	31 „

3 Corporaler, hvar Penningar	6 „
5 alnar Piuk	7: 16
3 T:r Spanmål	6: 24
$\frac{1}{4}$ Hemman i viss ränta (och ovis- sa persedlar fritt) för . . .	<hr/> 4 „
	24: 8

3 Trummeslagare och 1 Pipare, hvar: Penningar	4 „
4 aln. Piuk	6 „
2 T:r Spanmål	4: 16
$\frac{1}{4}$ Hemman i viss ränta (och ovis- sa persedlar fritt) för . . .	<hr/> 3 „
	17: 16

130 Gemene med 4 Munsterdrängar, hvar: Penningar	2 „
4 aln. Piuk	4 „

$\frac{1}{8}$ Hemman i viss ränta (och oviss se persedlar fritt) för . . .	1 daler.
	<u>7</u> „

Summa på kompaniet till Länning och underhåll:

Penningar	418 daler.
107 T:r Spanmål à 9 mark	240: 24
28 aln. fint Kläde à 3 d:r	84 „
18 aln. Packlakan à 2 d:r	36 „
60 aln. Piuk à 6 mark	90 „
520 aln. Piuk à 1 d:r	520 „
26 Hemman i viss ränta	232 „
	<u>1620: 24</u>

Regements-Officerare

öfver 8 kompanier, nemligen

2 Major och Qvartermästare, hvardera:

Penningar	30 daler.
12 aln. fint Engelskt	36 „
32 T:r Spanmål	72 „
1 Hemman i viss ränta, och all oviss fritt, för	16 „
	<u>154</u> „

1 Regements-Predikant.

Penningar	20 „
8 aln. fint Engelskt	24 „
10 T:r Spanmål	22: 16
1 Hemman i viss ränta, och all oviss fritt, för	8 „
	<u>74: 16</u>

1 Regements-Skrifvare, 1 Profoss och 1
Balberare, hvar:

Penningar	16 daler.
7 aln. Engelskt Packlakan	12 „
8 T:r Spanmål	18 „
1 Hemman i viss ränta, och all oviss fritt, för	8 „
	<hr/> 54 „

3 Predikanter . . . . }
1 Rättegångs-Väbel . . }
1 Rättegångs-Skrifvare. } hvardera:
3 Balberare . . . . }
3 Profosser . . . . }

Penningar	12 „
7 aln. Engelskt Packlakan	14 „
8 T:r Spanmål	18 „
1 Hemman i viss ränta, och all oviss fritt, för	8 „
	<hr/> 52 „

Summa på Regements-Officerarne:

Penningar	260 „
186 T:r Spanmål	418: 16
32 aln. fint Engelskt	96 „
98 aln. Engelskt Packlakan	196 „
17 Hemman om	152 „
	<hr/> 1122: 16

Summarum på 8 kompanier och ett parti Re-
gements-Officerare:

Penningar	3604	„
1042 T:r Spanmål à 9 mark .	2344:	16
256 alnar fint Engelskt à 3 d:r	768	„
242 alnar Packlakan à 2 d:r .	484	„
480 alnar Kiör Piuk à 6 mark	720	„
4160 alnar Gemen Piuk à 1 dr	4160	„
225 Hemman om	2008	„

14088: 16

Ordning, hvarefter föreskrifne Svenske Landsknektar skulle bekomma deras Länings-penningar, när de ej voro på tåg eller uppfordrade, neml.:

	Om Månaden uti 30 dagar.	Läningen uti 10 dagar *).
1 Capten	20	6 $\frac{2}{3}$
1 Leutenampt och 1 Fän- drik, hvar 12	24	8
1 Munster-Skrifvare och 1 Fältväbel, hvar 5 d:r	10	3 $\frac{1}{4}$
4 Förer, Furer, Zersiant och Rustmästare, hvar 4 d:r	16	5 $\frac{1}{4}$
6 Corporaler, hvar 3 $\frac{3}{4}$ d:r	22 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{1}{2}$
3 Trummeslagare, hvar 3 $\frac{1}{2}$ d:r	10 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$
126 Gemene, med 4 Mun- sterdrängar, hvar 2 $\frac{5}{8}$ d:r	341 $\frac{1}{4}$	113 $\frac{1}{4}$
	<hr/> 444 $\frac{1}{4}$	<hr/> 148 $\frac{1}{4}$

---

²⁸⁷⁾ Orsaken, hvarföre 10 dagars Läning här särskildt blifvit beräknad, är förmodligen den, att de utländska värfvade trupperna erhöilo sin läning, när de ej voro på tåg, efter 40 dagar räknade i hvar månad. Se Hallenberg V, 104, not. b.

Regements-Officerare.

1 Major och 1 Qvartermästare, hvar 20 d:r . . .	40	13: 16
1 Regements-Predikant . . .	10	3: 10
1 Skrifvare, 1 Profoss och 1 Balberare, hvar . . .	24	8
3 Predikanter } hvar 5 . . .	45	15
3 Balberare } . . .		
3 Profosser } . . .		
2 Rättegångs-Skrifvare och Väbel	10	3: 16
	<u>129</u>	<u>43: 10</u>

Summa på 8 kompanier och 1 parti Regementsbefäl:

1 Månads Läning . . .	3683
10 Dagars Läning . . .	1227: 21. 8.
	<u>4910: 21. 8.</u>

Besoldning om Månaden på föreskrifne Landsnektar, när de voro på tåg; likväl är att iakttaga, att så länge de voro i fält och bekommo besoldning eller läning, skulle, för den tid de voro ute, afkortning ske uti deras årslön, hemmansränta och commiss.

Captein	40
Leutenamt och Fändrich	48
Förer, Zersiant, Furer och Rustmester, hvar 8 d:r	32
Munsterskrifvare och Fältväbel	18
Corporaler	30

3 Trumslagare och Pipare	12
130 Gemene och Munsterdrängar, hvar $3\frac{1}{2}$ d:r .	455
	<hr/> 635

Regements-Officerare.

2 Major och Öfverste-Qvartermästare, hvar 40 d:r	80
1 Regements-Predikant	16
3 Regements-Skrifvare, Balberer och Profoss, hvar 12 d:r	36
8 Predikanter, hvar 8 d:r	24
3 Balberare, hvar 8 d:r	24
3 Profosser, hvar 8 d:r	24
2 Rättegångs-Skrifvare och Väbel, hvar 8 d:r .	16
	<hr/> 220

Summa på 8 kompanier och 1 parti Regementsbefäl:

1 Månads Sold 5300

När de gemene erhöillo proviant, aflönades be-
fälet efter följande *Ordning*:

1 Capiten	20
1 Leutenampt och 1 Fendrik	24
2 Fältväbel och Munsterskrifvare	5: 12
4 Förer, Furer, Rustmestare och Zer- siant, hvar 1: 22	6: 24
6 Corporaler, hvar 1: 14	8: 20
3 Trumslagare och Pipare	3: 18
130 Gemene med Munsterdrängar	40: 20
	<hr/> 108: 30

Utom

Utom Capitenen, Lieutenanten och Fändriken, erhölesse ofvannämnde proviant, hvar i månaden:

	Öre
$\frac{1}{2}$ tunna Öl	20
$\frac{1}{2}$ tunna Bröd	28
$\frac{1}{2}$ tunna Mjöl	9
3 marker Salt	1
Sill för	16

Dir 2: 10

För de värfvade, utländska truppernas aflöning synes ännu ingen allmän grund varit gällande, utan berodde den efter öfverenskommelse och i förhållande till deras duglighet. De många och långvariga krig, som under denna tidrymd fördes, icke blott i Sverige, utan i nästan hela det öfriga Europa, hade visserligen ökat behofvet af värfvade trupper, men i stället att erhålla tjänst, jemte möjligheten att förvärva lycka, hade äfven ökat antalet af dem, som gjort kriget till en födkrok. Förmodligen var detta orsaken, hvarföre solden för de utländska trupperna vid denna tid finnes vara lägre, än i början af Gustaf Adolfs regering. Såsom exempel må anföras den så kallade

Hollands Ordning på ett kompani Fotfolk om 100 man:

månaden.	Holländska Gylden.
Capten	150
Leutenamt	45

1 Fendrich	40
2 Zersianter	48
3 Corporaler	48
2 Trumbslagare	24
1 Munster-Skrifvare	12
1 Balberare	12
1 Profoss	12
<hr/> 13	<hr/> 391

92 Pikenerare.

5 hvar . 15	75
7 hvar . 14	98
7 hvar . 13	91
32 hvar . 12	384
41 hvar . 11	451
	<hr/> 1099

92 Musketerare.

5 hvar . 15	75
5 hvar . 14	70
5 hvar . 13	65
41 hvar . 12	492
36 hvar . 11	396
3 Munster-Junger, hvar 8	24
<hr/> 200	<hr/> 2612

Gör uti Svenska penningar 1632 d:r 16 öre

Ett kompani om 150 man.

13 Officerare, såsom föregående . . 391

59 Pikenerare.

1	16
3 hvar . 15	45

6 hvar	. 14	84
5 hvar	. 13	65
16 hvar	. 12	192
28 hvar	. 11	308
		<hr/> 710

75 Musketerare.

2 hvar	. 15	30
4 hvar	. 14	56
5 hvar	. 13	65
34 hvar	. 12	408
30 hvar	. 11	330
3 Munsterdrängar	. . . . .	24
<hr/> 150		<hr/> 2014

Gör i Svenska penningar 1258: 24.

Ett kompani om 120 man.

13 Officerare, såsom förut 391

46 Pikenerare.

1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	16
2	hvar	.	15	.	.	.	.	.	.	.	.	30
5	hvar	.	14	.	.	.	.	.	.	.	.	70
3	hvar	.	13	.	.	.	.	.	.	.	.	39
12	hvar	.	12	.	.	.	.	.	.	.	.	144
23	hvar	.	11	.	.	.	.	.	.	.	.	253
												<hr/> 552

58 Musketerare.

2 hvar	. 15	30
3 hvar	. 14	42
3 hvar	. 13	39
27 hvar	. 12	324

23 hvar . 11.	253
3 Munsterdrängar	24
<u>120</u>	<u>1655</u>

Gör i Svenska penningar 1034: 12.

Under Pohlska kriget år 1626 ökade Konungen de gemene knektarnes läning, så att de för 10 dagar erhöillo $1\frac{1}{8}$ d:r i stället för $\frac{7}{8}$ daler, som de enligt den förra ordningen skulle bekomma ²⁸⁸). Läningen utdelades alltid den 1:sta, 11:te och 21:sta i hvarje månad; vid förestående längre marscher gafs den stundom i förskott, på det soldaten aldrig skulle hafva något att fordra. Såsom ett bevis på Konungens noggrannhet i detta hänseende berättas, att då penningar under detta krig fattades, lät han utbetala solden i sobelhudar ²⁸⁹). Äfven de, som af någon svår sjukdom hindrades från tjenstgöring, erhöillo deras fulla lön och underhåll ²⁹⁰).

---

²⁸⁸) *Ordning*, derefter H. K. Mj:t Nådigt vill unna Fotfolket till Läning, bättre än de härtill haft hafver. Actum, Falckenou d. 14 Oct. A:o 1626.

²⁸⁹) Widekindi. Hist. belli Sveco-Muscov. Lib. 3. C. 6.

²⁹⁰) Efter H. K. Mj:ts förordning skola efterskrefne Officerare under Öfversten Edle och Vålb. Joh. Hindricssons Reg:te bekomma deras spannemålsunderhåll i Westergöthland, pro A:o 1629.

Till 2 parti Reg:ts-Officerare . . Spanm. 372 Tr.
Till Efterskrifne 9 Comp. som
varit i Preussen, 107 till hvar-
dera . . . . . „ 963 „

En oundviklig brist på penningar åstadkom väl någon gång, under det Tyska kriget, att solden mindre ordentligt utdelades, med detta var likväl ett undantag, och alla äldre författare förena sig i beröm öfver den ordning, som i detta afseende var rådande i den Svenska krigshären, och hvilken var så mycket nödvändigare, då Konungen stundom, särdeles åt befälet, gaf lägre sold, än de Kejserlige ²⁹¹⁾. De värfvade Engelska regementerna aflönades, enligt uppgift af en samtida författare, enligt följande Ordning:

Än till 13 Comp. som hafva varit i Calmar, 107 till hvardera	Spanm. 1391 Tr.
Noch till efterskrefne 18 öfrige Officerare, som äro för stor sjukdom hemma, derföre och bekomma likväl deras fulla lön och underhåll.	„ 112 „

Summa Spanmål 2838 „

Westergöthl. Reg. 1629 N:o 18, i Kammar-Coll. Archiv.

²⁹¹⁾ Under Ferdinand II var den månatliga solden hos de Kejserlige för

En Öfverste . . 835 fl.	Corporal	10
„ Hauptman 180 „	Pikenerare eller Dub-	
„ Lentnant . 50 „	bel Soldnär	9
„ Fähnrich . 45 „	Musketerare	6
„ Fältväbel . 11 „		

Holjer, I, 439. Måhända var det således icke blott för att *uppmuntra* sina soldater, utan äfven för att förekomma frestelsen af den Kejserliga solden, som Gustaf Adolf vid några tillfällen lät gifva dem en eller två tredjedels förhöjning på deras vanliga aflöning. Tableau Militaire hos Francheville. Sid. 264.

	I månaden R:dr.	
	Sold.	Läning.
Öfversten	184	69
Öfverste-Lieutenanten	80	32
Sergeant-Majoren	61	14
General-Qvartermästaren	30	11
2 Predikanter, hvardera	18	7
1 Regements-Schoults	30	11
4 Fältskärer, hvardera	12	7
4 Profosser, hvardera	12	7
Regements-Skrifvaren	30	11
Skrifvaren vid Krigs-Rådet	18	7
Gerichts-Väbel, eller Sergeant vid Krigsrätten	18	7
2 Stockknektar, hvardera	3	1½
1 Skarprättare	7	5

Vid hvarje kompani:

1 Capitaine	61	14
1 Lieutenant	30	11
1 Fändrick	30	15
2 Sergeanter, hvardera	9	5
Förare, Furir, Mönster-Skrifvare och Rustmästare, hvar	7	4
Trumslagare och Pipare, hvar	4	2
6 Corporaler, hvardera	6	3
15 Rotmästare, hvardera	5	2
21 Under-Rotmästare, hvar	4	1½
Gemene Soldater, hvardera	3½	„

4 Mönsterdrängar	3	1
14 Passe-volanter, hvardera . . .	3	1 ²⁰²⁾

Hemma i landet fullbordades, under de sista åren af Gustaf Adolfs regering, regementernas indelning inom provinserna enligt ofvan uppgifna grunder, med den skiljaktighet i deras aflöning, som var en följd af hemmanens olika beskaffenhet ²⁰³⁾, och förbereddes sålunda den organisation af Svenska krigsmakten, som genom Regerings-Formen af den 29 Juli 1634 slutligen stadgades och fullbordades.

FJERDE KAPITLET.

Rytteriet.

I. Rytteriets Uppsättning.

Likasom för fotfolket, funnos äfven för rytteriet åtskilliga medel till dess uppsättande och rekrytering. Eluru de till en del voro gemensamma

²⁰²⁾ Hvarje kompani skulle bestå af 150 man, befälet deri inberäknadt, och utgjorde åtta sådane ett regemente. Läningen betalades i förskott den 1:sta, 11:te och 21:sta i hvarje månad. Solden beräknades efter 30 dagar i månaden. The Swedish Discipline, III, 75.

²⁰³⁾ Jemf. *Tilldelning för Öfverste Sperlings Reg:te i Södermanland. 1622. I Söderm. Reg:ts Historla. St. 11. S. 109—146.*

för båda vapnen, ägde dock vissa väsendtliga olikheter rum, härflytande dels af gammal plägsed, dels ock af den större kostnaden vid rytteriets uppsättning, hvartill andra utvägar måste beredas. Utskrifningarne, hvarigenom största delen af fotfolket anskaffades, voro dessutom så mycket mindre användbare för rytteriet, som de vanligen förrättades kort före fälttågens början, och ryttaren, äfven med den tidens inskränkta fordringar, behöfde en betydligt längre tid för sin öfning, än infanteristen.

Det Svenska rytteriet uppsattes, under Gustaf II Adolfs regering, genom:

1. *Adelns Rusttjenst*, eller, såsom den i äldre handlingar vanligen kallas, *Rosstjenst*. Adeln i Sverige och dess skyldighet, att till häst deltaga i landets försvar, härleda sitt ursprung ifrån Alsnö Stadga af år 1285, hvarigenom Konung Magnus Ladulås förordnade: att som billigt vore, att de män, som Konungen följa både med råd och hjälp, erhöles än högre värdighet, så borde alla Konungens och hans käre broder Bengts män, och deras bryttjor och landbor, befrias från utgörandet af alla utskylder till Konungen, äfvensom alla Årkebiskopens och Biskoparnes svenner. Och borde dessutom alla de män, som till häst tjena, åtnjuta samma frihet (frälssi) hvem helst de tjenade ²⁹⁴). Frälserättigheten blef

---

²⁹⁴) Alsnö Stadga är införd i Svenskt Diplomatarium, utgifvet af Kansli-Rådet J. G. Liljegren, Del. 1, sid. 653. Ofvanstående utdrag deraf är efter: *Kort*

således blott en ersättning för dem, som frivilligt tog sig att tjena till häst, utan att afseende ännu synes fästadt vid deras olika förmögenhet, eller rusttjensten till sin beskaffenhet närmare bestämdes. I Lands-Lagen blef väl, år 1442, stadgadt, att hvar och en, som ville hafva sitt gods frälst, ingen undantagen, antingen han var Riddare eller Sven, skulle hafva så god häst, att han var väl värd 40 markar Svenska penningar, bättre och ej sämre, och till fulla vapen å lekamen och ben, intet undantaget af det, hvarmed en god man kunde sig berja²⁹⁵); men ännu var dock rusttjenstens utgörande allt för mycket beroende af frälsemännens odtycke, och häraf uppkommo äfven, till en stor del, de oordningar dervid, hvaröfver framgent kladdades. Det tillhör naturligen icke denna afhandling att framställa huru den Adelige Rusttjenstskyldigheten utvecklats sig, ifrån Alsnö Stadga till den beskaffenhet vid Gustaf Adolfs tid, men för att man dess dåvarande tillstånd erhålla ett fullständigt begrepp, måste likväl en flyktig blick kastas på de ärmast föregående tiderna.

Ehuru under Konung Gustaf I:s regering tvenne gånger blifvit bestämdt, huru rusttjensten, så

öfversigt af Svenska Cavalleriets Indelningsverk, före Konung Carl XI:s tid, af Krigs-Hof-Rätts-Rådet m. m. Cl. Livijn, i K. Krigs-Vetenskaps-Akad. Handlingar år 1835. Sid. 55.

²⁹⁵) L. L. XI Cap. §. 1. Kon. Balk.

väl af arfvegods som förlänningar, skulle utgöras ²⁹⁶) påkallade likväl oordningen och osäkerheten der redan under Erik XIV:s tid en ny Rusttjenst-Ordning, hvilken antogs och fastställdes först i Jönköping d. 23 Oct. 1561, samt ytterligare i Stockholm genom Adel. Recess d. 3 Aug. 1562. Till följd deraf skulle en väl utrustad karl, med drabbtyg, en god häst, värjor och öfrig beväpning, uppsätta för hvarje 300 marker örtugs ränta; den adelsman som icke hade så stor ränta, måste ändock göra rusttjenst, enligt Lands-Lagens föreskrift, med de inskränkningar, att den, som icke hade mera än tre gårdar, endast behöfde uppställa ett godt drabbtyg, med tillbehör. Den rusttjenst, Ridderskapet och Adeln sålunda höll för sina egna arfvegods och hemman, bestämde dess frälserättighet, ty så snart den icke underhölls, måste för alla hemman betalas skatt, endast med undantag af de gods Ridderskapet och Adeln sjelf bebodde, af hvilka en Ridhare och Adelsman skulle hafva en gård fri, en

---

²⁹⁶) På Herremötet i Stockholm 1526 blef först beslutadt, att af hvarje 400 marks årlig ränta, efter antagen värdering, skulle af frälse och förlänningar hållas 3:ne tungt beväpnade ryttare, och lika många med lätta rustningar. År 1559 förändrades detta så, att, efter förhöjd värdering å räntepersedlarne, en väl utrustad karl och häst skulle utgöras af hvarje 150 mark af arfvegodsens och 100 mark af förlänningarne. Adlersparre. *Afhandling om Svenska Krigsmakten*. Witterh. Hist. och Antiquitets Akad. Handl. III, 146.

riherre tvänne och en Grefve trenne. Denna frihet, som naturligtvis äfven iakttogs vid beräkningen af räntan, har laggt grunden till den säterifrihet många egendomar ännu åtnjuta. Rusttjensten af förläningarne nedsattes vid samma tillfälle till 200 marks ränta, men värdet på räntepersedlarne skulle för dessa beräknas efter gångbart pris, hvaremot de för arfvegodsens beräknades efter en bestämd och visad lägre värdering. I krig skulle denna rusttjänst underhållas på Adelns egen bekostnad, så länge den nyttjades inom riket, men utom dess gränser endast i tre månader ²⁹⁷).

Konung Johan III, som ville visa Adeln sin tacksamhet för dess lemnade biträde till hans uppstigelse på thronen, nedsatte åter rusttjensten af deras gods, genom Adelige Privilegierna af den 9 Juli 1569, så att derefter en lagligen rustad häst och riddare skulle uppsättas under krig af hvarje 400, men i fredlig tid endast af hvarje 800 markers årlig ränta. Skyldigheten att bestrida rusttjensten utom rikets gränser förminskades vid samma tillfälle till 4 dagar. Tvenne år sednare nedsattes rusttjänstskyldigheten af förläningarne ännu mera, nemligen till hälften af hvad den förut varit, eller till en väl rustad ryttare och häst för hvarje 400 markers ränta. Detta stadfästades åter genom Adelige Privilegierna af den 9 Febr. 1594, och sådant var äfven förhållandet vid början af Gustaf II Adolfs regering.

²⁹⁷) Stiernmans *Riksd. Besl.* I, 251.

En så ung Konungs uppstigande på thronen särdeles då han af många skäl måste eftersträva Adelns tillgifvenhet, var ett godt tillfälle för detta stånd att erhålla en ny stadfästelse och utvidgning af sina privilegier, hvilket icke heller lemades obegagnadt. Följden deraf blef Adelns Privilegier af den 10 Jan. 1612 ²⁹⁸). Angående Adelns krigstjänst stadgades deri: "att när Ridderskapet och Adeln personligen tjänade i fält emot rikets fiender, skulle den underhållas af den landtåggärd eller krigshjelp, som blifvit beviljad. Adelns rusttjänst skulle sålunda utgöras, att den Adelsman som hade 400 mark örtigers uppbörd af sitt arfvegods, så godt mynt, att 4 mark utgjorde en Svensk daler, skulle hålla en så god häst, att den värd 40 lod silfver, *bättre och ej värre*, samt den till skottfritt harnesk och full gevär, med bössa och svärd, samt en varaktig karl, som besatt harnesksten. Adelns uppbörd skulle beräknas efter följande värdering, nemligen: 1 span säd för 7 öre, 1 lispund smör för 12 öre, ett fat osmundsjern för 6 mark, och en föringshäst 3 öre; hvad godse ägare räntade i andra persedlar, skulle komma husbonden sjelf till godo. Denna vapentjänst skulle hållas en gång om året, och utgöras både af länder och arfvegods, utom af Adelns slott, hus och arfvelsgårdar, samt dess enskilte ägor. När Adeln som bodde vid Danmarks gränser, skulle hålla va

---

²⁹⁸ Jemf. sid. 88.

entjenst vid Finlands gränser eller på något långt
 ug, skulle de hålla sig och sitt folk på egen be-
 ostnad två månader hvarje år, så länge kriget va-
 de; dessemellan skulle deras krigsfolk försörjas af
 kronan. Det samma gällde, när Finlands Adel fordra-
 es till Danmarks gränser. I fredliga tider skulle de
 utåta förskoning för hälften, men borde dock alltid
 vara beredde till full tjenst. Då fader, son, bro-
 der och måg voro tillsamman *vid en disk eller duk*,
 skulle ej mer än en af dem vara skyldig att hålla
 upentjenst för dem alla. Om en Adelsman blef
 sungen i krig, eller förlorade sin häst och annat,
 skulle kronan vara skyldig att utlösa honom och
 ersätta skadan. Adelige enkor och jungfrur skulle
 vara fria från all rustning, så länge de voro ogifte,
 evensom alla omyndiga barn under sin minderårig-
 het. Skattejord måtte förvandlas till frälsejord, när
 frälseman eller qvinna var skattebondes arfvinge, el-
 der bonde och bondesöner förvärfvade af Konungen
 frälse²⁹⁹); likaså förvandlades frälsejord till skatte,

---

²⁹⁹) Huru frälserätt förvärfvades, se sid. 144 i noten.
 Skilnaden mellan Rusttjenst för *Skatte-* och *Frälse-*
hemman, hvilken för öfrigt var af enahanda be-
 skaffenhet, bestod deri, att Skattebonden, som vid
 mönstringarne anmälde sig till rusttjenst med så
 god rustning, att han blef antagen, var väl frälse-
 man med lika rätt, hvad hemmanet angick, som
 en gammal och adelig frälseman, men han förlo-
 rade sin frälserätt, när Konungen ej längre behöf-
 de hans tjenst, utan i stället ville taga skatt af hans
 hemman, särdeles om skattebonden ej i egen per-
 son gjorde tjenst.

när vapentjensten icke tillbörligen underhölls. De hemman, som anlades inom sätesgårdens rå och rör, voro ej mindre än sjelfva sätesgården frikallade från rusttjenst, äfvensom från de två delar af tionden som de förut uti kyrkoherbergen utgjort ³⁰⁰).

Adeln var likväl icke blott skyldig att göra rusttjenst för sina ärfda eller förlänta gods; hvarje Adelsman var äfven för sin *egen person* pliktig till krigstjenst. Landslagen stadgar i Kon. Balk. Cap. XI. §. 3. "Alle Frälsismän skulo till vapnasyn komma, och hvar man swå Riddare som Sven sin vapnådraghin hafva och sjelfver å sino Örse sittia, redder bådhe medh häst och vapnom, som förre är sagdt." Enligt hvad ofvan är anfördt, var frälserätt å hemman icke någon skattefrihet, utan blott ett annat sätt att utgöra skatt och deltaga i fäderneslandets försvar, än det, som rättvisligen ålåg hvar och en ofrälse jorrlägare. Ett undantag härifrån utgjorde säteri-friheten, och det var således billigt, att Adeln hade någon, emot denna fördel svarande skyldighet. En bonde, som blifvit utskrifven till knekt, hade tillstånd att lega karl i sitt ställe, och detta var en fördel för kronan, så vida hans hemman eljest blifvit öde, hvaremot en Adelsman, som icke med hemmansbruk kunde vara kronan till nytta, sjelf borde göra tjenst. Detta kunde äfven hafva en moralisk grund, så vidt adelskapet ansågs innebära en medfödd pligt att icke undandraga kro-

---

³⁰⁰) Jemf. Hallenberg I, 249—252.

nan sin tjenst. Man bar till och med exempel, att de, som upphöjdes i adeligt stånd, afgåfvo skriftlig förbindelse för sig och sina arfvingar, att de skulle låta bruka sig i hvad konungen dem ålade³⁰¹⁾. Den af Adeln, som ej ville eller kunde hålla full rusttjenst, hade tillstånd att antingen sälja sina gods till nästa fränder, som ville hålla rustning, eller ock skatta för sina hemman och tjena för besoldning, men i kronans tjenst måste han vara. Enligt en, af Konung Johan III utgifven, befallning³⁰²⁾, skulle hvar Adelsman, som var öfver sjutton år gammal, infinna sig vid utsatt mönstring, med full rustning för sina gods, om han ägde några, men i annat fall att tjena kronan för lön och besoldning, eller ock mista sin frälserätt, emedan det var emot Sveriges lag och Adels Privilegier, att de, lika som bönder, ej sysselsatte sig med annat än gårdsbruk. Uti ett annat, sednare påbud af samme Konung står: "att hvar Frälseman skulle sjelf sig i kronans tjenst bruka låta, om han icke sjuklig var, eller laga förfall hade"³⁰³⁾. Då Carl IX började sitt fältåg mot Danmark 1611, anbefallde han likaledes, att Gustaf Baners söner, och andre af Adel, hvilka hade söner, som till laga år komne voro, och

---

³⁰¹⁾ Hallenberg I, 148.

³⁰²⁾ Johan III:s *Mandat* till all Adel. D. Westerås 31 Mars 1573. R. f. 60. Anf. hos Hallenberg I, 155.

³⁰³⁾ Placat. Dat. 28 Maj 1591. Anf. hos Hallenberg I, 149.

kunde göra Konungen och kronan tjenst, skulle komma dit med" ³⁰⁴).

Adelns personliga tjenstepligt var emellertid äfven grunden dertill, att adeliga enkor och omynliga barn voro frikallade från rusttjenst för deras arfvegods, emedan de icke sjelfva kunde göra tjenst, och det ansågs icke höra vara en *skyldighet* för dem att *lega*, då detta icke var *tillåtet* för dem, som sjelfve kunde tjena. Framdelesingo de likväl icke alltid tillgodonjuta denna frihet, utan särskilt tillstånd, i synnerhet under svåra krigstider ³⁰⁵).

Ända ifrån Gustaf I:s tid hade Regenterne haft mångfaldiga anledningar till klagomål öfver Adelns försunlighet i rusttjenstens utgörande, och Gustaf II Adolf fick snart en dylik anledning till missnöje. Han utfärdade om våren 1612 en fullmakt och befallning att uppfordra allt Ridderskapet och Adeln uti riket, så väl främmande, som inländske, hvilka besutto något jordegods frälse, antingen det var deras arf, eller de det sjelfve till everldeligt förvär erhållit, ingen undantagen, som till laga år var kommen; och skulle de allvarligen tillsägas, att de sjelfve personligen, med så många varaktiga karlar och hästar samt sådane rustningar, med harnesk
bös-

---

³⁰⁴) Hallenberg I, 150.

³⁰⁵) Adlersparre. Afhandling om Svenska Krigsmakten. K. Witterh. Hist. och Antiquit. Akad. Handl. III, 175. Hallenberg I, 157.

bössor och värjor, som de efter Sveriges Lag och framfarne Konungars, så väl som sednast gifne privilegier borde hålla och hafva, skulle infinna sig i Örebro, der Konungen sjelf ville hålla vapensyn; och befalle vi fördenskull härmed nådeligen, allvarligen och strängligen,” så lyda Konungens ord, ”alle föreskrifne Ridderskapet och Adel, och andre, hvilka de helst vara kunna, ingen undantagen, (så framt de icke af oss till några andra, våra och tronans värf till att uträtta och beställa förordnade äro, eller på sotesäng ligga, och inga andra) att le utan all ursäktan och undskyllan till samma tid och rum, som förbemält är, med deras folk och hästar sig befinna låta, och sjelfva deras hästar be-
 rätta, så kärt hvarjom och enom är att undfly vår ogunst och vrede samt det straff Sveriges Lag och gifne Privilegier förmå; det hvar och en vet sig fullkomligen att efterrätta”³⁰⁶). Westergötlands Adel begärde genast lindring häruti, emedan de varit mest lidande af Danskarnes infall och härjuingar, men deras begäran kunde likväl icke beviljas. Ståthållarne i Westergötland erhöello endast befallning att tilldela dem, som förlorat sina gårdar, panmål och hvad de eljest kunna hafva i förråd,

---

³⁰⁶) Fullmakt att uppfordra Adeln i Upland och Westmanland med deras Rusttjenst till Örebro. D. Stockholm d. 3 Apr. år 1612. Reg. fol. 137.

hvarmed de rustande kunde hjälpa sig fram³⁰⁷⁾ Påbudet förnyades derefter för Adeln att i egen person fullgöra rusttjensten, och de som hade höga och tillfälle att hålla flera hästar, än de voro skyldige, skulle antagas under Konungens liffana, och få månatlig besoldning efter en viss ordning³⁰⁸⁾, så länge de tjänade i fält, och deremellan fri förtäring på slott och kungsgårdar³⁰⁹⁾. Detta påbud blef emell

³⁰⁷⁾ Bref till Gustaf Stenbock och Erik Ribbing. I Stockholm 7 Apr. 1612. R. f. 147. Anf. hos Hallenberg I, 404.

³⁰⁸⁾ *Ordning*, derefter de skola blifva spisade, som rycka under H. Kongl. Maj:ts Liffana, när de ick bekomma spisning vid Slottet och Gårdar.

Om månaden Lieutenanten, Fändriken och Corporalen, skulle hvar bekomma: Spanmål till öl och bröd 2 tunnor, Humla 5 mark, Smör 8 mark, Salt 5 mark, Kött och Fläsk 1 lisp:d, Salt fisk 1 lisp:d 5 mark, Färsk fisk 6 mark, Höns 8 st., Får 2 st., Färskt kött $1\frac{1}{4}$ lisp:d. Till en Hingstridar och en Ryttare, som är sin egen man och hafver ingen gård, om månaden: Spanmål till öl och bröd 7 fjärd., Gryn och kokmjöl $\frac{1}{2}$ fj., Humla 4 mark, Smör 4 mark, Salt 4 mark, Kött och fläsk 1 lisp:d, Salt fisk 1 lisp:d, Torr fisk 5 mark, Höns 4 st., Får 1 st. Till en Enspännare, Sventjenare och Stalldräng, om månaden: Spanmål till öl och bröd 5 fj., Gryn och kokmjöl 1 fat (omkring en kapp), Humla $1\frac{1}{2}$ mark, Smör 3 mark, Salt 2 mark, Kött och Fläsk 18 mark, Salt fisk 18 mark. Utfordringen till en häst om månaden, som är H. K. Maj:ts Liffhästar och befälets egna hästar: Foderkorn och hafra 1 tunna, hö $1\frac{1}{4}$ lass. Till en gemen Rytters och andre ridhästar: foderkorn och hafra 5 fjärd., hö 1 lass. Hallenberg I, 405, not. a. efter *origin*.

³⁰⁹⁾ Hallenberg I, 404.

lertid ingalunda efterlevadt, ty då RiksRådet Krus i Konungens ställe skulle mönsta Adels rusttjenst i Örebro, infunno sig icke flera än trettio ryttare af hela Adelsfanan³¹⁰). Huru stor försummelsen var, kan bedömas deraf, att Grefve Sten Axelsson Lejonhufvud skulle endast för Grefskapet Razeborg hålla tjugo varaktiga karlar och hästar, utom den rusttjenst han lagligen borde utgöra för sina öfriga gods, och detta var likväl en eftergift i den rusttjenst, samma Grefskap förut lagligen utgjort³¹¹).

Då Konungen samma år begaf sig till Jönköping, för att hindra Konung Christians förening med Rantzow, hade han ytterligare skäl till missnöje med Ridd. och Adels vårdslöshet vid Rusttjenstens underhållande. Han föreböll dem då, "att de, så väl för sina egna personer, som för den vapentjenst de skulle hålla för sina jordegods och sitt frälse, utände allenast en hop löst sällskap och oduglige män; att de sutto sjelfve hemma, som kunde brukge vara, och som enligt lag borde hästarne sjelfve esitta; att de ej utrustade duglige hästar, eller gåfvo sina Sventjenare duglige värjor, som en god arl kunde försvara sig med; hvarföre han strängegen befallde, att både Adelsmän och andre, som gde frälsegods, eller hade dem i förläning med vilor, att derföre göra rusttjenst, jemväl skatteböner, som rustade för sina hemman, skulle i egna

---

³¹⁰) Widekindi, s. 91.

³¹¹) Hallenberg 1, 410.

personer följa med i fält, elhvart de blefvo förordnade, försedde med sådana hästar och rustning, att konungen kunde dermed vara tjenad, och som de efter lag och privilegier voro skyldige att hålla; annars skulle Adeln förlora sina privilegier, och andre, som hade hemman i förläning, mista förlänningarne, samt betala skatt för så många år, som de dem innehaft. Ingen var frikallad, som ej hade laga förfall, nemligen af ålderdom eller sjukdom”³¹²). Försummelsen lär likväl fortfarit lika oförsynt, ty Kamereraren Bo Wernesson, som följde Konungen under detta tåg, skref efter dess slut till Drottningens Sekreterare Eric Elofsson: ”Tröste Gud, hvad bistånd Kgl. Mj:t haft hafver; öfver åtta personer af Adel hafva icke hela detta tåget varit med Kongl. Maj:t”³¹³).

Rikets Ständer blefvo emellertid sammankallade till Riksdag i Stockholm d. 18 Oct. 1612, och visade sig derunder särdeles benägne för krigets fortsättande med Danmark. I följe deraf utfäste sig Ridd. och Adeln att hålla fullgiltig rusttjenst, efter Sveriges Lag och de Adelige Privilegierna; ”och den någon bland oss,” heter det i Adeln's Bifsked, ”ehc

---

³¹²) Hallenberg II, 445 och 446 efter: *Bref till Adelen och de som förlänningar hafva uti Finland D. Jönköp. 28 Julii. Mandat om Rusttjensten Österbotten d. 29 Julii. Svar på Allmogens Skrifvelse i Trögd. Stockholm 16 Oct. 1612. Reg. f. 326, 360, 421.*

³¹³) Widekindi. S. 101.

han ock helst vara kan, yppare eller ringare, som utan laga förfall är, motvilligen försitter H. K. Maj:ts påbud, och, när han i rättan tid varder tillsagd, icke kommer till H. K. Maj:t, der H. K. Maj:t uti fältet emot fienden stadd är; eller ock, om han än kommer, icke är så utrustad och stofferad med hästar, karlar och rustningar, som sig tillbörlig och hans förmögenhet kan tillåta, den samme hafver H. K. Maj:t våld och makt efter sina Konungliga välde att straffa och hemsöka efter Sveriges lag, så att andre må hafva der en varnagel utaf" ³¹⁴). Fullkomligt uppfylldes likväl icke dessa löften. Konungen måste gifva fogdarne befallning att innehålla ryttarnes förläningar, då de uppbådades att göra tjänst, men visade motsträfvighet och sutto kvar på sina hemman; och Adeln ålades å nyo att *i egna personer* göra rusttjänst för sina förläningar, så framt de icke af ålder voro oförmögne att sjelfve besitta sin häst, då dem tilläts att ställa en *varaktig karl af Adel i sitt ställe*; i annat fall skulle de förlora förläningarne ³¹⁵).

§§. 34—38 af Ridderskapet och Adels Privilegier den 8 Oct 1617 ³¹⁶) förnya de bestämmelser

³¹⁴) *Adelns Biafsked.* Stockholm d. 27 Nov. 1612. Stiernman. RiksD. Beslut. I, 622.

³¹⁵) Hallenberg II, 753, efter: *Fullmägt* för Fromhold Patkull att kalla sina Ryttare under fanan. Stockh. 3 Maj 1613. *Fullmägt* för Fromh. Patkull att uppfordra sine ryttare. Stockh. 17 Maj 1613.

³¹⁶) Transsumpt af Konung Gustavi Adolphi Privilegier för Ridderskapet och Adeln, dat. Upsala den 8 Octobr. 1617. Schmedeman. S. 173—181.

rörande rusttjenstens utgörande, hvilka innefattas i 1612 års privilegier och här ofvan blifvit anförda ³¹⁷).

Ehuru således, enligt hvad här är ådagalagd rusttjensten var en, på lag och privilegier grundad *skyldighet*, hvilken Adeln ej kunde undandraga sig, så snart Konungen fordrade dess fullgörande, förföll denna likväl småningom af sig sjelf, hvar till äfven torde hafva bidragit, att den förnyades på hvarje Riksdag, och derigenom fick utseende af *bevillning*. Vid Riksdagen 1622 var man redan så långt kommen, att Konungen, måhända frivilligt medgaf, att adeliga rusttjensten ej skulle nyttja detta första året annorstädes, än inrikes vid sjösidan om så kunde behöfvas. Detta vilkor var en verklig eftergift i den skyldighet, som eljest åtföljde de adeliga förmånerna, och Konungen förklarade sig äfven dermed vilja ådagalägga, att han icke gern besvärade Ridd. och Adeln, så vidt han det någorlunda kunde undvika ³¹⁸). Icke nog härmed, undergick rusttjenst-skyldigheten vid samma Riksdag en ny förändring, då Gustaf Adolf förbättrade Adels privilegier, såsom en vedergällning för dess lemnade samtycke till *lilla Tullen*. Rusttjensten nedsatte derigenom, så att ej mer än en varaktig och väl beväpnad häst och karl skulle hållas för hvarje fen

---

³¹⁷) Se sid. 172.

³¹⁸) Riksdags Beslut och Bi-afsked. Dat. Stockh. Maj 1622. Stiernman I, 751, 757.

hundra marks ränta, i stället för fyrahundra mark, som förut varit stadgadt. Två af dem, som ej ägde mer än hälften så stor ränta, och tre, om de ägde mindre än hälften,ingo sammansätta sig att utgöra en häst och karl ³¹⁹). Konungen förbehöll sig väl, att dessa privilegier ej skulle gälla längre än lilla Tullen bibehölls, men, som man vet, öfverlefde denna många förändringar i Adelns privilegier, till och med upphörandet af dess hufvudsakliga förelärlar ³²⁰).

Den ordning för Adelns rusttjenst, som på dess egen begäran utfärdades år 1626, bestämde med noggrannhet ryttarens utredning, samt utsatte böter för försumlighet och underslef vid rusttjenstens utgörande. Den, som vid mönstringen gaf oriktig förteckning på sina gods, bötade för första gången 50 daler, andra gången 100 daler, och den tredje stora godsen förverkade under kronan. Blef någon häst, karl eller något af rustningen utmönstradt och ogilladt känt, varnades den felaktige första gången; skedde det åter skulle han böta för karlen 10 dlr, för hästen 15 dlr, för chyrisset 6 daler, för tyg 2 dlr, för pistoler 5 dlr, för degen 2 daler. Den, som tredje gången uteblef från mönstringen, eller

³¹⁹) Gust. Ad. Privilegier för Ridderskapet och Adeln. Dat. Stockh. 7 Maj 1622. Tryckta. Hallenberg V, 17.

³²⁰) Lilla Tullen upphörde först under Riksdagen 1809 1810, då Riksens Ständer, i stället för Tull och Accis, åtog sig en bevillning af 120,000 R:dr.

höll så oduglig häst, att den alldeles ogillades, skulle böta 300 daler för hvarje häst han borde hålla³²¹⁾. Rusttjensten blef likväl hvarken genom denna förordning, eller sedermera under Gustaf Adolfs regering, till sin beskaffenhet förändrad.

2. *Rusttjenst af förläningar och embeten i allmänhet. Indeladt Rytteri.* Rusttjensten af förläningar är i det föregående redan omtalad, så vidt den stod i sammanhang med den adeliga rusttjensten och återstår således att redogöra för densamma, sådan den af ofrälse personer utgjordes, och i dess förening med uppkomsten af ett indeladt rytteri. Det Svenska rytteriet kan under näst föregående tider, i afseende på de olika medlen för dess underhållande, anses hafva varit egentligen af tvenne olika slag, nemligen *Besoldningsryttare*, hvilka tjänade för årslön och borgläger, vanligen på slotten och kungsgårdarne, men stundom äfven hos allmogem, emot afräkning uti dess utlagor, samt *Landsryttare*, hvilka endast hade årslön. Större delen af desse sednare uppsattes genom rusttjenst för hemman på det sätt, att i deras åliggande skatt så stor del afräknades, som svarade mot en ryttares årslön. Äfven för de förra, och således för hela det Svenska rytteriet, grundades aflöningen på jordegendom eller förläningar, då Hertig Carl d. 24 Oct. 1603 befallde, att hvarje ryttare skulle tilldelas en gård

---

³²¹⁾ *Ordning* för Adels Rusttjenst. D. Stockh. 30 Maj 1626. Reg. f. 276—280. Jemf. f. 214.

om fyra pund smör ränta, eller ock, om det vore afradshemman, sex tunnor spanmåls ränta, äfven som, på det han skulle kunna hålla sin häst på stall hela året, sex tunnor hafre eller foderkorn och tolf lass hö på hvar häst ³²²). Huru Indelningsverket för rytteriet under Gustaf Adolfs regering sedermera utvecklade sig, skall vidare omförmälas, då frågan blir om rytteriets aflöning. Afsigten har för närvarande endast varit att framställa huru förläningar, genom Carl IX:s ofvannämnda förordning, började blifva ett hufvudsakligt medel för rytteriets uppsättande.

Till rytteriets förbättring stadgades genom samma förordning, att "af alla kompanier de, som befunnos vara odugse eller ock icke hade lust att antingen låta sig längre bruka eller ville sig så utstoffera, som Hofmän egnade och borde, utmönstras skulle, såsom ock de, hvilka för ålderdom eller annan svaghets skull, sjelfve icke kunde rida, med mindre så vore, att de länge tjent kronan, och hade söner, mågar eller andre gode karlar, som med rytteri vane voro och kunde för dem sitta till häst, hvilka allena skulle blifva behållne." På det att icke ryttarnes antal härigenom måtte förminskas,

---

³²²) Konung Sigismunds och Konung Carl IX:s Historia af Werwing. II, 94. Adlersparre, Afhandling om Svenska Krigsmakten, Anf. st. s. 349, efter: *Ordning* huru med rytteriet härefter i Sverige förhållas skall. D. Calmar d. 24 Oct. 1603. Registr. f. 229.

erhöllo Fogdarne befallning, att använda räntan af de utmönstrade ryttarnes hemman till upprättande af en så kallad *Fogde-rusttjenst*. Hvad som fattades, skulle de taga af sin uppbörd, och derför köpa hästar och öfrig utredning. Hästen under rustningen skulle vara värd åtminstone 12 daler. Den öfriga rustningen, såsom sadel, betsel och tyg, harnesk, en haka eller bössa och ett par korta bössor, utgjorde fyllnaden uti 40 daler, hvartill hela rustningskostnaden borde uppgå. Vidare skulle de anskaffa goda ryttare, och, så länge de voro hemma i landet, bruka dem såsom *fogdekarlar* och gifva dem fogdekarls lön, eller 8 daler på person om året, utom 6 daler i penningar då de voro på tåg och 6 alnar kläde. Hästarne skulle hållas på stall och *fogde-skeppan* samt hö af skatte-höet användas till deras utfodring; på hvarje sex hästar borde hållas en stalldräng, emedan ryttarne icke alltid kunde vara sjelfve tillstädes ³²³). Så väl Slots- och Gårds- som Häradsfogdar hade äfven förut varit tjenstskyldige, i början blott med sina tjenare, men under Konung Johan III:s tid måste de äfven sjelfve inställa sig med ett, efter hvars och ens förmögenhet lämpadt, antal tjenare och hästar, utrustade på deras egen bekostnad, hvaremot de fingo lön och besoldning lika med det öfriga rytteriet. En

---

³²³) Werwing, anf. st. s. 95. Kgl. Bref. d. 23 Nov. 1603, anf. i Frosteri Inledning till Svenska Krigs-Lagfarenheten, I, 49.

id betjenade man sig af desse ryttere att hålla landsfanorna fulltaliga, men sedan ställdes de under en egen Ryttnästare, hvarigenom Fogde-fanan uppkom³²⁴). Genom den redan omnämnda författning, Carl IX såsom Riksföreståndare vidtog, ökades deras antal betydligt, och detta skedde ännu ytterligare, då hvar Kronofogde åtog sig att hålla två hästar och karlar, samt hvar Fogde- eller Häradsskrifvare och hvar Länsman en häst och karl, hvilka utgjorde särskilda fanor, bevarade och lönade af kronan. Slutligen pålade Carl IX hvar Fogde att hålla fyra hästar och karlar, hvar Häradsskrifvare två och hvar Länsman en, tillika med gevär och rustning, hvaremot dem bestods *förläningshemman* af rättio dalers ränta för hvar häst och karl (i Sept. 1611). Öfver detta rytteri förordnades särskildte Ryttnästare, hvilka anslogo hemmanen och derpå utfärdade förläningsbref. År 1612 utgjorde Upland och Norrland tillsammans en Fogde-fana, samt likaså Westergötland och Småland³²⁵). I Östergötland underhöllos 120 man af den genom 1603 års förordning uppkomna besparing³²⁶).

En särskild Ryttere-fana var upprättad af alla Skogsvaktare i riket, hvilka skulle skaffa sig sjelfve hästar, sadel och tyg, och blef år 1611 en

³²⁴) Adlersparre. Afhandling om Svenska Krigsmakten. Anf. st. s. 144.

³²⁵) Hallenberg I, 160.

³²⁶) Frosterus, anf. st. s. 50.

Jägmästare förordnad att vara Ryttmästare deröfver³²⁷⁾. Bergsmännen vid Kopparberget utgjorde vid slutet af Carl IX:s regering en fana ryttare, utrustad på deras egen bekostnad, hvaremot de voro frikallade från all utskrifning, hvilket af Gustaf Adolf år 1612 bekräftades³²⁸⁾.

Krigsfolkets aflönande genom förläningar medförde visserligen de stora fördelar, att soldaten, såsom sjelf varande jordbrukare, närmare fästades vid fosterjorden och starkare lifvades till dess försvar. Rymning måste blifva sällsynt, och de oordningar eller våldsamheter, som af de sysslolöse, värfvade ryttarne eller knektarne föröfvades, till en stor del försvunno. Begagnade såsom lön för embetsmän allmänhet, och utsträckte öfver en viss gräns, voro likväl förläningarne åtföljde af olägenheter, hvilka redan i början af Gustaf Adolfs regering blefvo föremål för en allmän klagan, och endast till en del kunde afhjelpas genom den ordning vid krigsfolkets aflönande, som år 1612 infördes³²⁹⁾. Förläningar hade blifvit så allmänt utdelade i hela landet, att den ringa del deraf, som ännu var kvar under Kronan, icke förmådde bära de dryga skatterna. Skattehemmans ägare och åboer på krono-hemman blef-

---

³²⁷⁾ Adlersparre. Afhandling om Svenska Krigsmakten. Anf. st. s. 145. Hallenberg I, 162.

³²⁸⁾ Adlersparre. Anf. st. s. 145. Hallenberg I, 258 efter: *Förmedling* för Kopparbergsmännen. D. Nyköping 7 Jan. 1612. Reg. f. 3.

³²⁹⁾ Jemf. sid. 148.

vo ofta våldsamt fördrifne derifrån af dem, som erhö-
 llit samma hemman i förläning; de som fingo
 kvarstanna blefvo alldeles utarmade, emedan förlä-
 ningarne vanligen gåfvos på obestämd tid, och den,
 som deraf kommit i besittning, ville således i hast
 bereda sig den största möjliga vinst, som för till-
 fället kunde erhållas. Äfven förläningarnes inne-
 hafvare hade stundom anledning till missnöje. Bå-
 de Officerare och gemene, som ordentligen full-
 gjorde sin rusttjent, klagade, att Kronofogdar och
 Häradsskrifvare icke dess mindre utfordrade skatten
 under deras frånvaro, drefvo deras hustrur från
 hemmanen, och förhöllo hvad dem var anslaget till
 rustningshjälp, hvarföre Konungen sedan måste gif-
 fa dem ersättning. Med anledning af dessa klagor
 föreslog Fältmarskalken Jesper Mathsson, att
 de, som gjorde krigstjenst för sina hemman, skulle
 blifva alldeles fria från skatt, och behålla både vis-
 sa och ovissa persedlar, hvilken frihet Konungen
 dock endast beviljade för de gårdar, dem de, hvil-
 ka gjorde krigstjenst, sjelfve besutto; men för till-
 delningshemman skulle skatt betalas³³⁰). För att
 ytterligare inskränka de många missbruk, hvartill
 rusttjensten och förläningarne gifvit anledning, för-
 böjades Ryttmästare och Knekte-Höfvidsmän att, u-
 nder Konungens eller KammarRådens tillstånd, vidare
 tilldela hemman åt dem, som gjorde krigstjenst, och

³³⁰) Hallenberg II, 743 efter: Svar på Jesp. Mathss-
 sons Skrifvelse. Stockholm 24 Oct. 1612.

bönderne fingo ej heller efter eget godtycke utrusta häst och karl för sina hemman, och derigenom försvara dem för utlagor ³³¹). Slutligen blefvo, på Rådets och Ständernas tillstyrkan, genom *Mandate* af den 20 Nov. 1612, alla förläningar igenkallade som på behaglig tid voro gifne, och deras innehafvare förbjödos att tills vidare uppbära något deraf ³³²). I sammanhang härmed utfärdades Konungens förordning om krigsfolkets aflöning, och förläningar meddelades derefter, likasom förut, med det vilkor, att om förläningarne ej motsvarade den sold, innehafvaren enligt förordningen hade att uppbära, skulle han derföre af Fogden i orten erhålla ersättning. Någon gång hände äfven, att de af krigsbefälet, som redan innehade större förläningar än ordningen medgaf, af *gunst och nåde* fingo behålla öfverskottet ³³³). Tid efter annan utkommo sedan förordningar, till förekommande af missbruk vid förläningars meddelande och begagnande, och hvilka blefvo så mycket nödvändigare, sedan Konungen år 1622 tillätit att *Prester, Borgare, Lagläsare* och hvilken som åstundade, fingo utrusta hästar och karlar för hemman, som dem tilldelades ³³⁴), hvarigenom förläningarnes antal naturligen betydligt ökades.

---

³³¹) Hallenberg II, 743, 744, med der anförda bevis.

³³²) Ibid. s. 745.

³³³) Ibid. s. 757.

³³⁴) Hallenberg V, 28.

Af mönster-rullorne för detta och följande år finner man, att rytteriets iudelning redan då var gauska nära fullbordad. Ut i Upland och Westmanland voro tvenne kompanier förlagda, och finnas så väl befälets som manskapets hemman i rullorna antecknade. Likaså fanns ett större kompani i Södermanland, Nerike och Wernmland, tvenne kompanier i Småland o. s. v.³³⁵) Det rytteri, som på sådant sätt uppsattes, var likväl icke tillräckligt för utförandet af det Pohlska kriget, i hvilket detta vapen, såsom utgörande fiendens hufvudstyrka, företrädessvis var af nöden. Stora förläningar bortgåfvos derföre ännu ständigt, mot förbindelse för dess innehafvare att anskaffa ryttare. Riks-Skattmästaren Krus erhöll kort före sin död, 1622, städerna Karkus och Ruin med deras län till everldelig egendom, med vilkor att derföre upprätta ett kompani Cuirassierer, och följande året fingo Jakob De la Gardie och Henrik Flemming gods i Liffland på samma vilkor³³⁶). Stridigheter mellan ryttarne och innehafvarne af dem tilldelade hemman fortforo äfven nu, och blefvo under Riksdagen

---

³³⁵) Munster Rullor opå Renteriet öfver Allt Sverighe som senest Munstrade ähre af åttskillighe Comissarier Anno 1622 senest opå åhrett och Anno 1623. Östgöta ryttare hade af *pestilentien* varit hindrade att inställa sig vid mönstringen, och för Westergötlands ryttare är rullan icke heller fullständig. Finnes bland Kongl. Krigs-Collegii Handlingar på Kongl. Utrednings-Förrådet.

³³⁶) Hallenberg V, 43 och 57.

år 1624 ett föremål för Konungens och Ständernas öfverläggningar. Med anledning deraf innehåller 2:dra punkten af Biafskedet, dat. Stockholm d. 7 April 1624 ³³⁷⁾: "Efter allmogen klagar, att Krigsfolket för sig sjelfva, och utan Ståthållarens tillstånd taga sig tilldelnings-hemman, och dem, det ena efter det andra förderfva. Derföre skall härmed strängeligen och alfvarligen vara förbjudet, att icke någon ryttare eller knekt sig fördrista skall af eget godtycke sig något hemman tillegna, utan hemmanen skola dem, när Häradsting eller Möustring hållas, tilldelas af Ståthållaren, hvilken skall låta hålla husesyn på de hemman krigsfolket innehafver, och låta dem lika som bonden för husröta böta, och icke desto mindre uppbygga husen, och komma hemmanet till rätta igen. Och skall bonden i rätten tid tillsägas, och ingen hafver makt honom af kronans hemman att drifva, förr än rätt fardag är, som lag förmår. Men blifver han af vårt och Kronans hemman i laga tid afsagd, och hafver laga tid att flytta, då kan han icke klaga öfver orätt, och måste på sådant fall vika, att så allmogen som Krigsfolket må ske lika och rätt."

"Men der Krigsfolket blifver någon Skattegård tillordnad, så skola de icke hafva makt att tränga bonden från sin bördsrätt och Skattejord, utan sig
med

---

³³⁷⁾ Stiernman. Riksd. Besl. I, 771.

med den ränta der årligen afgår tillfreds gifva, och bonden ingaledes högre tvinga.”

Då hela Lands-Rytteriet i följe häraf skulle bringas på en ordentligare fot, och Fältmarskalken Herman Wrangel erhöll uppdrag att under sommaren detta år mönstra detsamma, anbefalldes han berjemte indela Rytteriet så, att Södermanland, Nerike och Wermland tillsammans hade tre fanor eller kompanier af 125 man hvardera, och likaså Upland och Westmanland; Westergötland, Östergötland och Småland skulle deremot hvardera hafva renne lika starka fanor. Emedan, såsom orden lydte, af *ryttarnes tilldelning idkeliga och oändliga lagomål inkommo*, skulle Fältmarskalken vidare tillsäga Rytterne, att Konungen ville bestå befälet i tilldelning efter *Ordningen*, men de gemene rytterne skulle hafva *hvar en gård, der han kunde bo uppå*, och när den vore honom tilldelad, skulle han dermed låta sig nöja, och intet mer hafva att kräfva. Rytterne i Upland, Westmanland och Södermanlandingo utvälja sig gårdar till tolf tunnor panmåls ränta; de i Östergötland till tio tunnor panmål, de i Nerike till två fat jern ränta, och der smör-ränta föll³³⁸), skulle Rytterne få utvälja gårdar om 4 lispund smör-ränta, men icke högre.

³³⁸) Detta var förhållandet i Westergötland. Se: Resolution opå Ståth. Vålborne Axel Drakes inlagde punkter. Westergötl. Register. 1629 N:o 18 i Kammar-Collegii Archiv.

Om någon innehade ett hemman, som räntade mindre, men ville det besitta och behålla, eller ock framdeles taga, skulle han dermed låta sig nöja och ingen vidare tilldelning hafva att förvänta om någon åter redan besatt en gård af större ränta fick han behålla den så länge han red för den samma, men ingen skulle derefter tillstädjas att bekomma högre gård, än nu var sagdt ³³⁹).

På det underslef vid krigsfolkets derefter ske ende indelning icke skulle kunna äga rum, förordnades i Länsbokhållare-instructionen af d. 14 Jan 1628, att denne tjensteman skulle till Kongl. Räkninge-Kammaren inlemna vissa underskrifna rullo på ryttare och soldater, hvarje person särskild uppgifven med dess och hemmanets namn, och de bredvid dess ränta uti vissa och ovissa persedlar med spanmåls-underhåll, hvarje regemente eller kompani för sig ³⁴⁰). Klagomål förspörjas likvä äfven sedermera, att åtskilliga personer slagit under sig ryttare-hemman, eller låtit inskrifva sig för dem, utan att derföre göra någon tjenst; andra hade låtit tilldela sig trenne hemman, men endas uppehållit tvenne rustningar; de som rustat för hemman, hade icke fått njuta räntan deraf, m. m.

---

³³⁹) *Memorial* för Feldt-Marskalken Herman Wrangel hvarefter han sig i Mönstringarne rätta skall. Act Stockh. d. 24 Aug. 1624. Reg. 381, 382.

³⁴⁰) *Ordning* hvar efter Bokhållarne uti Landsändarn sig förhålla och aldeles rätta skola. *Afskrift* i Riks Archivet.

hvarom ransakning, efter utfärdad befallning år 1631 verkställdes ³⁴¹).

3. *Värfning* var slutligen ett äfven för rytteriets uppsättning länge användt medel. Redan förut är här anfördt, att både Erik XIV och Carl IX hade värfvade, utländske ryttare i sin tjänst ³⁴²). Bland dem, som vid slutet af den sistnämndes regering inkommo i landet, nämnas ett antal Dragoner under Ryttnästaren Robert Halse ³⁴³), hvilka sedermera länge quarblefvo. De lära emellertid icke varit särdeles väl utrustade, emedan Konung Gustaf Adolf år 1612 skref till Fogden på Kronobergs Slott, Hans Hopman: "Efter vi förnimme, att Dragonerne under Robert Halses fana icke kunna göra den tjänst, som Vi äro belåtna med, förrän de bekomma hästar; derföre är vår allvarliga vilja och befallning, att uti Kronobergs Län hos bönderne upptaga så många duglige hästar, som de kunna behöfva, hvar du dem finna kan, och dem lefverera, hvilke sedan skola med dem blifva afräknade uti deras besoldning, och bönderne blifva betalte utaf årliga räntan, efter som de kunna vara värde. Här efter rätta dig aldeles" ³⁴⁴).

---

³⁴¹) *Liwijs*, Kort Öfversigt af Svenska Cavalleriets Indelningsverk, före K. Carl XI:s tid. Kgl. Krigs-V. Akad. Handl. 1835. Sid. 90.

³⁴²) Sid. 98.

³⁴³) Adlersparres Afhandling. anf. st. s. 132.

³⁴⁴) Hallenberg, I, 372.

De inländske värfvade eller, såsom de då kallades, *Besoldnings-Ryttarne* voro ännu ganska få och utgjorde år 1615 endast 6 Fanor, nemligen Konungens Liffana, Fältherrens Cornett, Fältmarskalkens Cornett och 3 fanor Liffländske Ryttare, tillsammans 1200 man³⁴⁵). Detta antal var likväl endast tillfälligt, och vexlade nästan årligen. År 1617 steg hela Besoldnings-Ryttariet endast till 711 man³⁴⁶), men behovet påkallade sedermera småningom dess förökande under fortsättningen af det Pohlska kriget, då äfven anvärfningen af utländske ryttare blef mera allmän³⁴⁷). Riks-Kanslerens förslag öfver Krigsfolket under sommaren 1622 upptager 8 Svenska och lika många Tyska fanor värfvadt rytteri, utgörande tillsammans 2000 man. Måhända var likväl antalet i sjelfva verket större, ty redan innan Konungen reste ifrån Lifland, hade han gifvit Riks-Marsken De la Gardie, Riks-Skattmästaren Krus, Fält-Marskalken Wrangel och flera andra Officerare fullmakt att anvärfva så kallade *Chorisser-Ryttare* eller *Cuirassierer*, och någre utländske Officerare fingo äfven vid samma tillfälle

---

³⁴⁵) Riks-Kanslerens förut anförda förslag för detta år.

³⁴⁶) Riks-Kanslerens förslag för fältttåget om sommaren 1617. Mscr. i Riks-Archivet.

³⁴⁷) Det utländska krigsfolk, som i början af Gustaf Adolfs Regering inkom, lærer endast varit fotfolk. Möjligen var dock det kompani Ryttare, som Hertigen Julius Henrik af Saxen Lauenburg år 1612 erhöill uppdrag att värfva, bestående af utlänningar. Se Hallenberg. II, 509.

ullmakt att värfva Dragoner ³⁴⁸). Med ännu större
 ver fortsattes värfningen följande året, icke blott
 inom landet ³⁴⁹), utan äfven utrikes, särdeles i Tysk-
 land, der flera utländske Offieerare erhöillo upp-
 drag att anskaffa Cuirassier ³⁵⁰). På detta sätt
 ökades årligen antalet af värfvade trupper, och då
 konungen år 1626 beslöt att flytta kriget ifrån
 Skåne och Curland till Pohlska Preussen, för att
 slutligen vinna fred eller åtminstone ett varaktigt
 tillstånd, utgjorde de en ganska betydlig del af
 kungens krigshär. Värfningen, särdeles af rytteri,
 fortgick äfven detta år. Riks-Rådet Gustaf Horn,
 som var *Öfverste* öfver ett Finskt Regemente och
General öfver allt Finlands krigsfolk, erhöill dess-
 utom *Ryttmästare-beställning*, att värfva ett kom-
 pani *Cuirassier*- eller *Besoldnings*-ryttare af etthun-
 dra femtio man. Kammarherren och Öfverste-Lieute-
 nanten vid Finska Rytteriet Åke Thott erhöill en
 lik fullmakt att värfva ett kompani Besoldnings-
 rytare af 125 man, särdeles af Adeln, äfvensom
 kungens Wrangel till Tölsborg fick Ryttmästare-full-
 makt att värfva ett lika stort rytare-kompani.
 konungens eget Lif-Cuirassier-kompani, som under
 kriget blifvit mycket försvagadt, förstärktes nu ge-
 nom värfning till 150 man ³⁵¹).

³⁴⁸) Hallenberg, V, 26.

³⁴⁹) Ibland andra erhöill Fältmarskalken Wrangel be-
 fallning att i Småland värfva 1 Compagnie lätta
 rytare af 112 man, utom befälet. Ib. s. 49.

³⁵⁰) Ib. s. 104 följ.

³⁵¹) Riks-Arch. Registr. 1626, f. 81—95. Se Hallen-
 berg, V. 430 och 447.

Vid Konungens öfvergång till Tyskland, å 1630, bestod hans 'rytteri visserligen endast af Svenska Lands-Ryttare, men det förökades sedan småningom med ett betydligt antal värfvade utlänningar³⁵²), och gäller i allmänhet om rytteriet det samma, som angående fotfolkets värfning under detta krig redan är anfördt³⁵³). Svårigheterna vid de förras anskaffande voro likväl större, hvarföre Konungen i en skrifvelse till Rådet, dat. Höchst d. 20 Nov. 1631, befallt, att man skulle låta nyutskrifne knektar rusta sig, hvilket likväl Rådet ansåg vådligt, emedan derigenom mycket skulle afgå af knektarne, en stor oordning uppkomma i Regimentena H. K. M:jt mista en stor ränta, och ändå bekomma oduglige och oöfvade Ryttare³⁵⁴).

II. Särskilta slag af Rytteri och deras beväpning

1. *Cuirassierer* (Chorisser- eller Kyrisser-Ryttare) kallades det, så väl genom sin beväpning som hästarnes storlek, tyngsta rytteriet. Ibland all-

³⁵²) Såsom sådana nämnas i slaget vid Leipzig Calenbach's, Baudissin's, Courvilles, Cochlitzky's och Schaffmans regementen. Theat. Europ. II, 424. Jemt Swedish Discipline III, 12 följ. Taupadels (Tubatzels) Dragon-Regemente m. fl. bestod äfven, åtminstone till största delen, af värfvade Tyskar.

³⁵³) Sid. 101.

³⁵⁴) Riksens Råds underdåniga svar och betänkande oppå H. K. M:jts Bref d. Höchst d. 28 Nov. D. Stockholm d. 28 Januari 1632. Reg. f. 10, 11.

trupper i Svenska krigshären bibehöllo dessa längst den tunga eller fullständiga rustningen, och aflade den icke under Gustaf Adolfs tid, hvilket likväl påstås af flera författare ³⁵⁵). Visserligen finner man icke mera bland Svenskarne, såsom hos de Kejserlige och ännu mera hos Spaniorerne, så oformligt tunga rustningar, att ryttaren icke förmådde resa sig upp, om han blifvit kastad till marken, eller var satt ur stånd att fortsätta striden, sedan hans häst blifvit skjuten; men denna förbättring var en följd af den minskade tyngden i rustningens särskilda delar, icke af dess bortläggande, och början dertill var redan gjord under föregående tidehvarf.

En stor förändring, af många, måhända på goda skäl, icke ansedd såsom förbättring, var *glafbens* ³⁵⁶) eller lansens fullkomliga försvinnande under Gustaf Adolfs tid. Konung Erik XIV ansåg den så nödvändig, att *till det minsta hvar Adelsman för sin person skulle vara dermed beväpnad, så framt det skulle blifva räknadt för full rustjenst* ³⁵⁷). Under Johan III:s och Carl IX:s rege-

---

³⁵⁵) Hoyer. B. 1. s. 457. Tableau Militaire, hos Francheville, p. 269.

³⁵⁶) Se beskrifningen deröfver hos Adlersparre, Afhandling om Svenska Krigsmakten, anf. st. s. 216.

³⁵⁷) Hallenberg, I, 156 En jemförelse mellan Lancierernas och Cuirassierernas utrustning och användbarhet kan läsas uti: Kriegs-Kunst zu Pferd. d. J. J. von Wallhausen, s. 18.

ringar började den småningom afläggas, och om-
talas sedan alldeles icke.

Redan genom Lands-Lagens föreskrift, att hvarje frälseman skulle vara försedd med fulla vapen å lekamen och ben³⁵⁸), tillhörde adeliga rusttjensten det tunga rytteriet, och detta förhållande fortfor äfven sedermera, ehuru dess rustning, likasom det öfriga rytteriets, undergick tillfälliga förändringar. I början lærer lansen blifvit ersatt med ett *skjutgevär*, emedan Adelns ryttare, enligt Privilegierna af d. 10 Jan. 1612, borde hafva skottfritt harnesk och full gevär, med *bössor* och *svärd*³⁵⁹). Såsom oförenligt med den tunga rustningen blef det likväl snart åter bortlaggdt, och ontalas icke i den Ordning för Adelns Rusttjenst, som den 30 Maj 1626 utfärdades³⁶⁰). Genom denna stadgades, att "såsom Lagen och Privilegierna Adeln tillbåller att rida för sitt gods uti full vapen å lekamen och benom, alltså skola de hafva goda hästar, som en *Curassere* draga kunna, och skall hästen fördensknll vara åtminstone hög - - - kvarter³⁶¹). En varaktig karl skall sitta å hästen, *stofferad* med ett godt och fullt *Chyris*, så ock klädd i en stark klädning, försörjd derjemte med stöflar och sporrar, som det

---

³⁵⁸) Jemf. s. 169.

³⁵⁹) Jemf. *Fullmakt* för Henr. Fleming. D. Nyk. 9 Jan. 1612.

³⁶⁰) Reg. fol. 276—280. Jemf. sid. 184.

³⁶¹) Måttet är i Registraturet utlemnadt, men var förmodligen lika med hvad för de öfrige Curassiererne var bestämdt, och hvaroin framdeles skall nämnas.

sig bör. Karlen skall hafva en god och stark *sadel* med *förbygel* och *hintertyg*, samt *hufvudställe*, och deruti ett par goda och bekväma stänger och munstycken; dertill *ett par goda pistoler*, så ock en god *Ryttare-degen*, bekväm till hugg och stick. Karlen skall försörjas med nödtorftigt krut och bly till mönstring, men till tåg med ett skålpund krut och nödtorftigt bly dertill, och skall sedan blifva försedd med krut och bly, tillika med det öfriga krigsfolket."

Den här beskrifna utredningen gällde redan förut för de värfvade Cuirassiererne. Vid krigsutrustningarne mot Pohlen 1621 bestämdes, att hvarje *Ryttare* skulle vara beväpnad med ett godt kottsfritt harnesk, eller så kalladt *körits*, från hufvud till fot å lekamen och ben, så att intet på honom skulle vara obeväpnadt, och derhos hafva ett par goda pistoler och en god undervärja, samt en god och stark häst, som skulle brukas under körförloppet. Dessutom borde han hafva en något lättare häst och dertill en varaktig karl eller dräng utan harnesk, men äfven försedd med ett par goda pistoler och en god undervärja, samt slutligen en rossklippare³⁶²). Härmed öfverensstämde i hufvudsaken de fullmakter, hvarest Riks-Marsken De la Gardie, Riks-Skattmästaren Krus, Fältmarskalken Wrangel och flera andra Officerare år 1622 skulle

³⁶²) Hallenberg, IV, 911 not. a. Jemf. Reg. 1626 f. 81—95.

besolda så kallade Chorisser-Ryttare. Den enda skilnaden var, att *Chorisser-hästens* höjd nu bestämdes till 14 *palmer*, den andres till 13 *palmer* (tvärhänder), och att karlen, som besatt den sednare hästen, skulle vara beväpnad med *Pott*, *Rygg-* och *Bröst-stycke*, en god undervärja och ett par goda pistoler ³⁶³). Vi finna härigenom bekräftadt, att det tunga rytteriet icke hade andra anfallsvapen än värjan och pistolerna; hvilket äfven af äldre författare uppgifves ³⁶⁴). Pistolerna borde vara försedde med *Sinte-lås*, och kostade vid Faktorierna, utan hölster, 10 daler paret. Ett *fält-Kyriss*, kostade 40 daler ³⁶⁵), och kan man således af rustningens dyrhet lätt förklara den svårighet hvarmed anvärfningen af Cuirassierer alltid var för enad, oaktadt de betaltes betydligt högre, än de öfriga rytteriet.

---

³⁶³) Hallenberg, V, 26 not. l. efter Reg. 1622 1 24, 31, 58, 70

³⁶⁴) Puffendorf, L. I. §. 65. Gualdo, hos Francheville p. 113, yttrar om de Svenska Cuirassiererne "les cuirassiers étoient tous aguerris, bien montés et armés de pistolets et de larges sabres, dont les lames courbées en forme de faulx brilloient dans leurs mains. Le n'est point une fiction quand jadis, que le soleil donnant sur ces corps tout-couverts d'acier, en rendoit l'aspect éblouissant et formidable." Beskrifningen på sablarne öfverensstämme likväl icke med föreskriften, att de skulle vara beqväme till både lugg och stick.

³⁶⁵) Jöran Silfvestersons Räkenskap för Factorit ut Östergötland, Småland och Westergötland, åren 1620, 1622 och 1623. *Origin.* på Kongl. Utrednings-Förrådet.

2. *Harkebusierer* eller *Bandoler-Ryttare* tillhörde väl egentligen det lätta rytteriet, men nämnas dock särskilt i äldre handlingar. Sedan det Svenska rytteriet, under Konung Johan III:s krig med Ryssland, aflagt sina rustningar, och, i stället för glafven, nyttjade en *Carbin* eller *Bandoler-Hake*, så kallad emedan den fördes hängande i ett *Bandeler*, var det äfven förvandladt ifrån *Lancierer* till *Harkebusierer*. Stora förluster under Carl IX:s Pöblska krig blefvo följderna deraf³⁶⁶), och Gustaf Adolf, som väl insåg, att rytteriets styrka icke *kan* ligga i skjutelden, återgaf det Svenska dess förlorade anseende, genom ett förändradt stridssätt, och, i sammanhang härmed, genom den beväpning han anbefallde för sina *Cuirassierer*. *Harkebusierer* förekomma derefter icke ofta, men omtalas någon gång under Trettioåra kriget³⁶⁷), och äfven förut måste de under Gustaf Adolfs tid blifvit begagnade, emedan vi finna en särskilt ordning för deras aflönande bestämd. Troligen voro de likväl blott värfvade utlänningar, emedan deras beväpning icke öfverensstämmer med den, som tillhörde det lätta, inhemska rytteriet. En samtida författare³⁶⁸) beskriver dem på följande sätt: "*Harkebusieren, Carbinieren* eller *Bandiler-Ryttaren* kallas *lätt*, emedan han icke är så tungt beväpnad, som *Lancieren* och

³⁶⁶) Adlersparre, Afhandling om Svenska krigsmakten, anf. st. s. 224, 280, 282.

³⁶⁷) Theat. Europ. II, 337. Soldat Svedois, s. 63 m. fl.

³⁶⁸) Wallhausen, Kriegs-Kunst zu Pferd. Frankf. am Mayn 1634 s. 19.

Cuirassieren, samt icke heller behöfver en så grof häst, som desse. Hans rustning består af ett *Bröst- och Ryggstycke*, utan *arm- och ben-skenor*, och en öppen *stormhatt*. Ryggstycket kan äfven bortläggas, och bröst-stycket i sådant fall, med korsvis öfver ryggen gående läder-remmar, fästas vid lifvet. Öfver axeln har han en *rem* af läder och så bred, som en musketerares bandoler; på denna åter löper en jernögla, med en hake, försedd med en fjäder, så att *Röret* (bössan), som hänger derpå, icke må kunna falla bort. Röret skall vara fyra fot långt, hafva eldlås, och skjuta en kula, som åtminstone väger ett lod. Längs efter röret, på venstra sidan då det hålles till anläggning, är en smal, rund *jernstång* fastskrufvad, på hvilken äfven sitter en ögla af jern med en ring, för att kunna hänga det på bandolerets hake. Då ögla löper efter jernstången, kan röret alltid bequämt föras vid anläggning och laddning, fastän det förblifver hängande vid remmen. Jemte sitt rör har harkebusieren en eller två pistoler vid sadeln, och till sidogevär en *Pedarma*, som kan nyttjas både till hugg och stick. Vid gördeln har han ett flaskgehäng af läder, hvori krutflaskan och *spännaren*³⁶⁹⁾ hänger. På detsamma är äfven en liten påse fästad, likasom på Musketerarens bandoler, hvaruti han har sina

---

³⁶⁹⁾ En Zintnyckel eller Spännare, nyttjades alltid till Sinte- eller Hjullås, för att dermed uppdraga eldståls-hjulet.

kulor och några patroner, eller ock kan han för detta ändamål hafva en *patron-taska* fästad vid högra höften eller vid sadelknappen. Slutligen är ett stycke kalfskin med skrufvar fästadt vid hössan, för att lindas omkring låset och sålunda skydda detta mot regn och dam.”

Den anförde Författaren, som finner detta rytteri ganska användbart vid för- och efter-trupper, att hastigt anskaffa underrättelser, åtfölja transporter, samt besätta och intaga pass, medgifver likväl, att dess enda styrka ligger i skjutelden och anfallet, men att dess försvar är ganska svagt.

3. *Lätte ryttare* voro dels *värfvade*, som tjenade för månatlig sold, dels ock *Lands-Ryttare*, hvilka erhöilo vissa hemman eller räntan deraf. Vi hafva redan sett, att med hvarje kompani värfvade cuirassierer vanligen följde ett lika antal lättare utrustade ryttare, och den beväpning, som för dessa var bestämd, gällde äfven för det öfriga lätta rytteriet. De för Mönster-Commissarierne år 1618 utfärdade Instructioner anbefalla, att de vid mönstringen skulle efterse karlens mandom och frejd; att han i egen person besatt det hemman, för hvilket han ville rusta: att han hade en dugtig häst, emellan 12 och 13 palmer hög; ett *skottfritt* *harnesk* åtminstone för *bröst* och *rygg*, två goda *pistoler*, två goda *sidevärjor*, sadel och tyg³⁷⁰). Likaså skulle de Svenske Lands-Ryttarne, år 1621,

³⁷⁰) Riks-Arch. Reg. 1618 f. 34, 84, 86, 114.

vara utrustade med goda hästar, pistoler och sidewärjor, samt beväpnade åtminstone med *Pått Ryggstycke* och *Bröststycke*³⁷¹⁾. Denna utredning lära de äfven framgent hafva bibehållit, så väl som de värfvade lätte Ryttnarne, för hvilka dessutom år 1623 bestämdes, att de skulle hafva en god klippare, som drängen skulle besitta, försedd med ett par goda pistoler och degen, men utan harnesk³⁷²⁾. Sådan är också i det närmaste den beskrifning, Gualdo lemnat oss öfver Konungens Tyska rytteri i slaget vid Lützen. Han tillägger blott, att desse ryttnare hade en *stridsklubba* af jern, med en *hammare* på ena sidan, och på den andra en *krok*, hvarmed de försökte neddraga sin fiende från hästen³⁷³⁾. Om verkligen så förhöll sig, måste likväl detta föråldrade vapen icke hafva varit allmän antaget, och Gustaf Adolf satte visserligen icke sjelf stort värde derpå, emedan det icke begagnades af hans Svenska rytteri.

Omkring år 1623 förekomma i räkenskaperna *Ryttare-Harnesk*, *skottfri före och lätte achten med Ringkragar och Stycken under Armarne samt Bårder under Halsen*. De kostade endast 6 daler stycket, och kallas harnesk *efter nya munstret*, så att förmodligen vid denna tid det lätta rytteri

³⁷¹⁾ Hallenberg, IV, 911. not. a.

³⁷²⁾ *Fullmakt* för Herm. Wrangel Dat. Elfsnabben 1 Junii 1623. Reg. f. 223. Anf. hos Hallenberg, V 50. not. a.

³⁷³⁾ Gualdo, hos Francheville, p. 214.

erhållit en rustning, lättare än den, som förut varit anbefalld, och hvilken borde vara skottfri både för rygg och bröst. Till den nya hörde äfven så kallade *djupa Potter* ³⁷⁴). Enligt Mönster-Rullorna öfver rytteriet för detta och föregående året, bestod Lands-Ryttarnes utredning af hästar, hvilka för befälet i almänhet voro 14, men för manskapet emellan 11 och 13 palmer höga, pistoler, vapen eller harnesk och undervärjor. Man kan således med visshet antaga, att hela vårt rytteri under Gustaf Adolfs tid bortlade rören eller bössorna ³⁷⁵). Choquens kraft och rörelsernas hastighet ersatte dem mer än väl, och förvärfvade Svenskarne icke blott många segrar under det Trettioåra kriget, utan äfven äran att hafva gifvit förebilden till det Ny-Europeiska rytteriets stridssätt.

³⁷⁴) Se Jöran Silfvestersons Räkenskap för Factoriet i Östergötland, Småland och Westergötland, åren 1622 och 1623. *Origin.* på Kongl. Utrednings-Förrådet.

³⁷⁵) Riks-Kanslerens förslag öfver kostnaden för fälttåget om sommaren 1622 upptager för Rytteriet:

20 d:r Rytter-Harnesk . . .	1000 st. . .	20000 d:r.
9 d:r Bandeler Rör	1000 st. . .	9000 d:r.
16 d:r Pistoler	1000 par .	16000 d:r.
10 mark Ryttere Degen . .	1000 st. . .	2500 d:r.

Summa 47500 d:r.

Af hvad här ofvan blifvit anfördt är det likväl sannolikt, att dessa *Bandeler-Rör* beställdes för de 1000 Tyske Ryttnare, som enligt förslaget skulle hållas under fälttåget.

4. *Dragoner*. När och af hvem detta slag af rytteri först blifvit begagnadt ³⁷⁶), äfvensom orsaken till dess benämning ³⁷⁷), uppgifves olika af särskilda författare. Orsaken till dess uppkomst var behofvet att hastigt förflytta fotsfolk till en ort och för ett ändamål, hvarvid sådant skyndsammare behöfdes än det till fots kunde hinna, och hvarföre man förut stundom låtit det lätta rytteriet medföra infanterister bakom sig på hästarne. De förste Dragonerne voro således endast Pikenerare eller musketerare, hvilka bibehöllo sin beväpning, men förförändradet af någon hastig expedition gjordes beridne, med för handen varande trosshästar.

Som

---

³⁷⁶) Redan det Gamla Greklands så kallade *Hamippen* hvilka omtalas under det Peloponnesiska kriget stredo ömsom till häst och fots. Thueyd. V, 57. Julius Cæsar L. 4. C. 2. omtalar, att Tyskarne på hans tid brukade stundom stiga af hästarne och strida till fots. I sednare tider omnämnas sådana ryttare först år 1582, då Prins Alexander af Parma lät några kompanier musketerare och pikenerare sitta upp på trosshästarne, för att angripa Hertigens af Alençon eftertrupper. Hoyer. I, 298. Namnet Dragoner skola de, enligt samma författare, först hafva erhållit hos Fransoserne under Henrik IV. Gualdo (p. 164) härleder deras uppkomst ifrån Böhmens och Tysklands strider under början af sextonde århundradet.

³⁷⁷) Man har härledt den ifrån det Götiska ordet *tragen* (af *τρέχειν*), *currere*, betecknande dem, som med skyndsamhet kunde strida till häst eller fot, hvarföre de äfven blifvit kallade *Dimachæ*; andre härleda den, mindre sannolikt, från deras förfärliga utseende, deras skyndsamhet, eller en på fanan afbildad Drake. Trosteras, I, 105; Hoyer, I, 299.

Som redan är nämnt; inkommo Dragoner år 1611 ifrån Tyskland, och uppsattes under Gustaf Adolfs regering fortfarande af värfvade utländningar. I början utgjorde de endast ett kompani, men deras antal ökades sedan betydligt, i synnerhet under Trettioåra kriget. Gualdo skildrar dem sålunda: "Desse Dragoner eller musketerare till häst voro alla utvaldt folk, starka och af en erkänd tapperhet. Deras åliggande var att understödja rytteriet, och, när tillfälle yppade sig, sitta af och intaga en förmånlig ställning, för att derifrån gifva eld på fienden. Om de voro underlägsne, stego de åter till häst och återvände till krigshären. De begagnades att ledsaga konvojer, i hast lägga bakåll, skaffa kunskaper, storma förskansningar, med ett ord till alla krigsförrättningar. Dragonerne voro beväpnade med vanliga muskötter, hvartill lunan var lindad omkring en trädpinne, fästad vid hästens hufvudlag. Värjan var kort, och vid sabelknappen hade de en liten yxa, som tjenade att aflugga träd, pallisader, m. m."³⁷⁸). Vanligen hade de inga skyddsvapen, och, för att så mycket lättare kunna röra sig till fots, icke heller stöflar och sporrar³⁷⁹).

III. Rytteriets Organisation.

Rytteriet indelades i *Fanor*, äfven kallade *Cornett* och *Geswader*, hvilkas styrka ifrån Konung

³⁷⁸) Gualdo, hos Francheville, s. 164.

³⁷⁹) Wallhausen, anf. st. s. 21.

Erik XIV:s tid varit bestämd till 300 man, till des Carl IX år 1603 nedsatte densamma till 120 man ³⁸⁰⁾. Detta ändrades likväl åter år 1611, då vissa fanor förökades till 200 eller 300 man ³⁸¹⁾, och var således, vid Gustaf Adolfs anträde till regeringen, icke någon allmän föreskrift i detta afscende gällande, hvar före man äfven under de första åren finner den hafva varit af ganska olika styrka. I RiksKansleren förslag af år 1615 uppgifvas Lands-Ryttarnes fanor till 300, men de värfvade endast till 200 man. De förra voro då redan indelade efter landskapen så att Upland hade en, Småland och Westergöthland hvardera två, samt Finland fyra fanor. Befälet var året förut bestämdt till 1 Ryttmästare, Lieutenant, 1 Fändrik, 3 Korporaler, 1 Waktmästare, 1 Munster-Skrifvare, 1 Furir, 1 Profoss, Trumpetare, 1 Predikant och 1 Balberare, och hade således icke sedan år 1561 undergått någon väsentlig förändring ³⁸²⁾. Ehuru samma storlek af fanorna, som här blifvit angifven, under de tvenn följande åren synes hafva varit antagen såsom regel förorsakade deras större eller mindre fulltalighet e

---

³⁸⁰⁾ Werwing, II, 94. RiksArch. Reg. 1603. f. 229.
Se ofvan sid. 200.

³⁸¹⁾ *Fullmagt* för Jesper Mattsson att stärka Ryttare fanorna och Knektefänikorna öfver hela Westergöthland. D. Ålhem 21 Oct. 1611. R. 1. f. 443.

³⁸²⁾ Adlersparres Afhandling. Anf. st. s. 335.

ganska stor skilnad dem emellan ³⁸³⁾. År 1618 blef åter en förändring deri verkligen anbefalld. Riks-

³⁸³⁾ RiksKanslerens Förslag af år 1617 upptager:

Rytteri.

Besoldnings	{	Kongl. Maj:ts Liffana	200	}	711
		Fältherrens Cornett	200		
		Fältmarskalkens Cornett	200		
		De la Chapell	111		
Landsryttare	{	Uplands Fanan	300	}	3199
		2 Smålands Fanor	500		
		2 Westgötha Fanor	500		
		Rödhem *)	300		
		Claes Christerson	260		
		Hans Munck	200		
		Hindrik Månson	288		
		Andreas Fnöl	278		
		Otho - - - *)	300		
Rustnings- Ryttare	{	Axel Mårtenson	273	}	1050
		Södermanlands	200		
		Östgötha	200		
		Uplands Adeln	150		
		Smål. o. Westg. Adeln.	150		
		Finnske Adeln	150		
		Landsåtare i Lifland	200		

4960.

Måhända blef under detta år de öfriga Landsryttarnes fanor minskade till 250 man, och endast Uplands Fanan bibehållen vid sin förra styrka; åtminstone finnes ett *Förslag*, äfven af RiksKansleren egenhändigt uppsatt, för samma år, på allt det Krigsfolk, som man förhoppades kunna hafva följande året, sedan rytteriet blifvit reformeradt och en ny utskrifning under hösten verkställd. Enligt detta skulle i Upland hållas en fana om 300 man, men i Vestergöthland, Småland, Södermanland, Östergöthland, Norra Finland, Södra Finland, Carelen och Savolax, hvardera blott en fa-

*) Dessa båda namn äro i Originalet nästan oläsliga.

Kansleren Oxenstjerna, Kammar-Rådet Bror Andersson och Ståthållaren på Calmar Herman Wrangel hvilka förordnades att hålla mönstring i Småland skulle af dess tvänne fanor utvälja de bästa ryttarne, att utgöra en fana af 250 man, öfver hvilka de borde tillsätta Ryttnästare, Lieutenant och Fänrik. Af de båda fanornas Officerare skulle de uttagas, som tjenat längst, och förordnas till underbefäl vid den nya fanan, men öfriga Officerare och gemene afskedas, samt deras hemman och förlänningar indragas, att deraf skulle göras skatt till kronan³⁸⁴). På samma sätt gjordes en fana af de tvänne, som förut varit hållne i Westergöthland, och de öfrige Landsryttarne fördelades, enligt RiksKanslerens (i noten) strax ofvan anförde förslag, allmänt i fanor af 250 män. Huru länge detta for, kunna vi icke bestämt uppgifva, men af RiksKanslerns båda förslag af d. 1 Aug.³⁸⁵) och d. Dec.³⁸⁶) 1618 vill synas, som skulle, redan under loppet af samma år, fanornas styrka åter hafva blifvit ökad till 284 man, och enligt förslaget af d. 22 Juni 1619 till 287, utom Konungens Liffan

---

na af 250 man; Adelns rusttjenst utgöra i Sverige 350 och i Finland 100 man; Landsåttarne i Liffanen en fana af 200 man.

³⁸⁴) Hallenberg, IV, 729.

³⁸⁵) Ett *Förslag* på allt krigsfolk, som Ordinarie hafvas och hållas bör. *Origin.* i RiksArch.

³⁸⁶) *Förslag* på allt det krigsfolk, som i tillstundande år brukas kan. *Origin.* i RiksArch.

som endast var 200 man. Hvad man här af torde kunna sluta är, att någon fullkomlig likhet i alla fanornas styrka under denna tid icke ägt rum, hvilket ytterligare bestyrkes genom RiksKanslerens förslag af d. 8 Maj 1620, hvori den befinnes växande emellan 125 och 150 man. Minskningen af Lands-Ryttarnes fanor, hvilka efter denna tid vanligen kallas kompanier, började således måhända redan detta år, men egentligen först det följande, då Konungen anbefallde, att de skulle delas i tvenne delar, så ätt hvarje derigenom uppkommande, nytt kompani bestod af 125 man, befälet inberäknadt ³⁸⁷). Genom denna förändring stod i sammanhang med en förminskning, fotfolkets regementen vid samma tid undergingo, och således hela krigshären erhölet en ny organisation, ägde den likväl icke långvärt betänd, eller, rättare sagdt, dröjde det länge innan den blef fullbordad. I RiksKanslerens förslag på folket och kostnaden för fälttåget 1622, äro väl de försvade fanorna beräknade till 125 man, men deremot Lands-Rytteriets till 150 ³⁸⁸). Förhållandet blef dock

³⁸⁷) Instruction för N. Stjernsköld. Dat. Stockholm d. 20 Mars 1621. Reg. f. 122.

³⁸⁸) Förslag på folket och kostnaden, som vill åtgå på ett roijal tåg, räknandes ifrån d. 1 Maj till d. 1 Octob. An. 1622. d. ähr i 5 månader.

Mantalet på folket.

LandsRytter.

Uplands Fahnan	150
Westgötha Fahnan	150

i sjelfva verket något olika. De, som detta år erhöillo fullmakt att värfva Cuirassierer, föreskrefvo att till hvarje kompani antaga 100 duglige och friske ryttare; befälet skulle utgöras af Ryttnästare, Lieutenant, Fändrik, 2 Corporaler, Predikant, Mönsterskrifvare, Furerare, Barberare och Profoss, tillsammans tio personer, och således hela kompanier 110 man ³⁸⁹⁾. Af samma storlek voro äfven de Lätte Ryttare-kompanier, som, antingen i förening med cuirassiererne eller särskilt, värfvades. Mönsterrullorna öfver LandsRytteriet förete deremot en stor skiljaktighet i kompaniernas storlek äfven inom samma landskap. I Upland och Westmanland egde ett alldeles eget och nog inveckladt förhållande rum. Dessa landskap hade tillsammans egentligen tvenne kompanier, men fullständigt befäl blott för ett, utom

---

Östgötha Fahnan	150
Smålands Fahnan	150
Finska Fahnan	150
Nylands Fahnan	150
Tavaste Fahnan	150
Carelska Fahnan	150

Värfvade Rytter.

Kongl. Majts Lifvare	125
Fältherrens Cornett	125
Fältmarskalkens Cornett	125
Skattnästarens Cornett	125
4 Liffländske Cornett	500
8 Tyske Cornett	1000
	<hr/>
	3200

---

³⁸⁹⁾ Hallenberg, V, 26, not. c.

Ryttmästare, hvaraf funnos tvenne. Desse hade likväl båda, jemte hela befälet för ett kompani med undantag af Lieutenanten, sina tilldelningshemman i Upland, hvarföre alla desse i rullorna räknades till *Första Kompaniet*. Vid detta befunnos närvarande vid mönstringen 81 gamle ryttare, och ny-antagna blefvo 30, så att hela kompaniet bestod af 111 man. Vid det *Andra Kompaniet* åter voro närvarande gamle ryttare 95, ny-antagne 46, eller tillsammans 141 man, så att detta var 30 man starkare än det förra, men saknade likväl Ryttmästare, Predikant och Barberare. Tillsamman utgjorde båda kompanierna 252 man, och då denna summa delas i tvenne lika delar, blir hvardera 126 man, eller ganska nära med hvad ett kompani enligt Konungens förordning borde vara. I Södermanland, Nerike och Wermland fanns befäl blott för ett kompani, af manskapet voro 141 gamle ryttare och 52 nyantagne närvarande vid mönstringen, 30 voro frånvarande och 16 hade icke kunnat rusta sig. Tillsamman med befälet utgjorde äfven desse 252 man, och således tvenne fullständiga kompanier, ehuru befälet endast var beräknadt för ett. Småland hade tvenne kompanier med fulltaligt befäl. Vid det ena voro 137 närvarande vid mönstringen, 40 frånvarande, och 28 utan hästar; dess styrka uppgick således, utom befälet, till 205 man. Af det andra voro 146 närvarande, 6 frånvarande, och 18 utan hästar, så att detsamma, utom befälet, utgjorde 170

man ³⁹⁰). Af allt detta finner man, så väl att den anbefallda delningen af kompanierna icke blifvit verkställd, som att hvarje landskap, i enlighet med RiksKanslerens förslag, väl kunde ställa en fana af 150 man i fält.

RiksKanslerens förslag af den 28 Maj 1623 upptager tre fanor i hvarje landskap, och så väl dessas, som de värfvade kompaniernas, styrka till 125 man ³⁹¹). Deras förminskande synes också från denna tid antaget såsom grundsats. De Cuirassierkompanier, som detta år utrikes värfvades, voro väl något starkare, eller 120 man utom befälet, hvilket nu blifvit ökad med Smed, Sadelmakare, Plåt-

³⁹⁰) MunsterRullor opå Reuteriet öfver Allt Sverighe som senest Munstrade ähre af åttskillighe Comissarier. Anno 1622 och 1623. *Origin.* på Kongl. Utredn. Förrådet.

³⁹¹) Förslag på folket och skeppen uti hela Riket, så och dispositionen för dem, d. 28 Maj 1623.

Rytteriet.

	Komp.	Personer
Värfvade Chyrassierer	4	500
Rusttjenst Chyrassierer i Sverige och Finland	4	500
Uplands LandsRytter	3	375
Södermanlands Rytter	3	375
Östgötha LandsRytter	3	375
Westgötha LandsRytter	3	375
Smålands LandsRytter	3	375
Finske LandsRytter	10	1250
Lifländske Landssåtare	1	200
Ingermanlands Landssåtare	1	50
	35	4375

slagare och Vagnmästare, och således utgjorde 18 personer³⁹²); men det lätta, värfvade rytteriets kompanier bestodo deremot endast af 112 gemene med vanligt befäl, och vid mönstringarne, under hösten följande året, verkställdes indelningen af LandsRytteriets kompanier fullkomligt efter RiksKanslerens nyss anförda förslag. Härvid måste endast anmärkas, att till Södermanlands ryttare räknades äfven de, som hade sina tilldelningshemman i Nerike och Wermland, samt till Uplands de, som hade sina tilldelningshemman i Westmanland³⁹³). I *KrigsFolks-Staten* för år 1625 äro de värfvade Cuirassierernas och Svenske LandsRyttarnes kompanier antagne till 125 gemene, och befälet för de förre till 18, men för de sednare endast till 12 personer; de lätta, värfvade kompanierna i allmänhet till 102 man, med 13 Officerare. För första gången finna vi nu omtaladt ett *Regementte Ryttare*, bestående af 16 kompanier värfvade Tyskar, under Öfversten Streess. Regementsbefälet utgjordes af 1 Öfverste öfver 8 komp., 2 Öfverstar öfver 4 komp., 1 Öfverste-Lieutenant öf-

---

³⁹²) Hallenberg, V, 108, not a.

³⁹³) *Memorial* för FeldtMarskalken Herman Wrangel. Act. Stockholm d. 24 Aug. 1624. Jemf. s. 210. Allt det Finska Rytteriet blef äfven följande året (1625) deladt i sexton kompanier, att det, som orden lydde, uti viss ordning en gång komma måtte, och efter vissa häraden, i hvilka det skulle erhålla sina hemmansränder; hvar ryttare ett fullgårds-hemman eller helt mantal. Hallenberg, V, 446.

ver 8 komp., 4 Vacktmästare, 4 Quartermästare, 4 RegementsSchultz, 4 Minister, 4 Regements-Balberare, 4 Pistol-Smeder, 4 Vagnsmästare, och 4 Profosser med 6 Stocknecktar³⁹⁴). Regementsbefälets sammansättning tyckes antyda, att regimentet äfven varit fördeladt i mindre afdelningar af 4 kompanier, motsvarande fotfolkets squadroner, men deras benämning är oss icke bekant. Inom det Svenska rytteriet fortfor ännu indelningen endast i kompanier; men då dessa skulle gå i fält, förenades alla kompanierna från samma landskap under en gemensam befälhafvare, hvarigenom i sjelfva verket ett regemente för tillfället uppkom, ehuru den vanliga regements-staben dervid saknades. Detta förbereddes i fredstid derigenom, att högre Officerare förordnades till Ryttnästare öfver vissa kompanier inom hvarje landskap. Sålunda finner man af Mönster-Rullorna för år 1629 öfver Rytteriet i Westergöthland och Dahl³⁹⁵), hvilket då blifvit ökad till nio kompanier, att Öfversten Erik Soop, Öfverste-Lieutenanten Olof Stake och Majoren Knut Soop voro befälhafvare för hvar sitt kompani³⁹⁶), och hade

---

³⁹⁴) Krigs Folks Staten, Derefter H. K. Maj:t vill krigsfolket skole bekomma deras lön och besoldning, samt Lähning. A:o 1625. *Origin.* i Stats-Contoiret. *Afskrift* i RiksArch.

³⁹⁵) Se Westergöthlands Registr. 1629 N:o 18 i Kongl. KammarCollegii Archiv.

³⁹⁶) Kompaniernas verkliga storlek synes af Rullorna hafva vexlat emellan 131 och 122 man. Troligen var således 125 man fortfarande det bestämda antalet.

tilldelningshemman i likhet med de öfrige Ryttnästarne. Åtta af dessa kompanier under samme Erik Soop³⁹⁷⁾ och 8 komp. Småländske Ryttare under Grefve Pehr Brahe, medföljde Konungen vid dess öfvergång till Tyskland i Juni månad 1630³⁹⁸⁾. Huruvida rytteriet inom hvarje landskap erhållit en lika stor tillökning, kunna vi icke bestämdt uppgifva, men ause det likväl af många skäl troligt. Hans Rottkirek erhöll den 13 April Konungens befallning att, *med fyra kompanier af sina underhållde Östgötha ryttnare* inställa sig i Norrköping och Söderköping innan den 15 Maj, för att dermed öfvergå på flottan till Stralsund³⁹⁹⁾, och af sjelfva ordalydelsen häri synes, att ett större antal kompanier stodo under hans befäl. Zacharias Pauli, som Konungen kallar "vår troman och Öfverste för vårt Cavalleri i Södermanland", erhöll kort derefter fullmakt att värfva ryttnare till "sitt Regementes com-

---

³⁹⁷⁾ *Bref* till Herr Erik Soop. Dat. Stockholm d. 13 April 1630. Reg. f. 177.

³⁹⁸⁾ Chemnitz I, 48. Författarens uppgift på Rytteriet är likväl icke fullständig, såsom här ofvan synes. Jfr. *Bref* till H. F. N:re Pfaltzgresven. D. Elfsnabben d. 2 Junii 1630. Reg. f. 284. Swed. Intellig. I, 43 säger att Konungen medförde omkring 3000 man rytteri, hvilket icke heller öfverensstämmer med Chemnitz' uppgift, att rytteriet endast bestod af 16 kompanier.

³⁹⁹⁾ Riks-Arch. Reg. 1630, f. 178.

pletterande” ⁴⁰⁰). Generalspersoner särskilt för rytteriet börja äfven först vid denna tid att omtalas ⁴⁰¹).

Under Trettioåra kriget blef indelningen i regementen allmänt antagen för rytteriet. Hvarje sådant bestod af åtta kompanier, hvilkas storlek likväl blifvit förminskad till hälften, så att den nu vexlade mellan 66 och 72 man ⁴⁰²). Kompanierna delades ytterligare i tvenne divisioner, hvardera således bestående af trettiotre ryttare ⁴⁰³). Hvad som förut är sagdt, om den ständiga förändringen i infanterikompaniernas styrka, gäller för öfrigt äfven om rytteriet. Först år 1634 erhöll det en bestämde organisation, och indelades då i 8 regementen, mellan hvilka var följande ordning: 1. Ridderskapets Rusttjenst, hvars Öfverste-Lieutenant skulle sitta i Finland. 2. Uplands, Westmanlands, Nerikes och Wermlands Regemente. 3. Westgötha och Dahls. 4. Finlands i Åbo län med båda Satagunderne. 5. Smålands och Ölands. 6. Tavastelands och Nylands. 7. Östergöthlands och Södermanlands. 8. Karelerna i Wiborgs och Nyslotts län ⁴⁰⁴). Kompaniernas styrka bestämdes först till 125 hästar, men ökades sedan till 150, på det alltid 25 man skulle

---

⁴⁰⁰) Fullmakt för Zacharias Pauli att värfva Ryttare till sitt Regementes Compl. D. Elfsnabben d. 3 Jun. 1630. Reg. f. 293.

⁴⁰¹) Se Reg. 1630 f. 291. 1631 f. 7.

⁴⁰²) Chemnitz 1 Th. 2 B. s. 3.

⁴⁰³) Mauvillon, II, 310.

⁴⁰⁴) Reger. Form. d. 29 Julii 1634. §. 31.

blifva hemma såsom en stam, då de öfriga utkom-
menderades ⁴⁰⁵).

IV. Rytteriets Aflöning.

Grunderna för det inländska rytteriets under-
hållande genom hemmans-räntor och förläningar äro
här redan förut utvecklade, såsom oskiljaktige från
begreppet om dess uppsättning, så vida man, en-
ligt vanlig plägsed, vill göra en skillnad mellan
den *värfvade* soldaten och den, som, ehuru egent-
ligen äfven värfvad, emedan han frivilligt ingår i
krigstjänst, likväl tjänar på helt olika villkor, och
vanligen kallas *indel*. Det återstår således blott att
redogöra för det värfvade rytteriets aflöning och be-
loppet af den, som för det indelade rytteriet, ef-
ter ofvan uppgifna grunder, utgick.

Vi hafva sett, huru missbruk och oordningar
vid krigsfolkets aflönande förhållade den nya Stad-
ga, som af Konung Gustaf II Adolf d. 16 Nov.
1612 derom utfärdades ⁴⁰⁶). För rytteriet blef aflö-
ningen sålunda bestämd:

	Om året. Daler.
En Ryttmästare: Fördelspenningar . . .	300
Besoldning på 6 hästar . . .	180
Lieutenanten: Fördelspenningar . . .	150
Besoldning på 4 hästar . . .	120

⁴⁰⁵) *Trans.* af Mönstr. Instr. 1638. Anf. hos Froste-
rus, I, 53.

⁴⁰⁶) Jemf. s. 148, 188—90.

	Om året. Daler.
Fändriken: Fördelspenningar	150
Besoldning på 4 hästar	120
Quarter- och Vaktmästare, hvardera:	
Fördelspenningar	40
Besoldning på 3 hästar	90
Munsterskrifvaren: Fördelspenningar	40
Besoldning på 2 hästar	60
Predikanten, när han är uti fält:	
Fördelspenningar	40
Besoldning på 2 hästar	60
Furerare, Profoss och Rumormästare, hvardera:	
Fördelspenningar	30
Besoldning på 3 hästar	90
Trometer: Fördelspenningar	15
Besoldning på 2 hästar	60
Hvar gemen ryttare på hästen om året pen- ningar	30

"Och mera," lyda orden vidare i Konungens förordning, "skall hvar och en icke hafva något att fordra hvarken till kläde eller penningar, och dem, som hafva gårdar i förläning, skall räntan derutaf uti samma besoldning afkortad blifva, så vissa som ovissa persedlar, efter den värdering härhos varder antecknad; men för körslor, dagsverken, gästning, och skjutsfärder skola de alldeles frie och förskönade vara, och ingen ryttare skall flera gårdar tillstädjas, än en gård på hvar häst, och sedan inga flera hemman tillstädjas, som härtill skett är. Vär-

deringen på de persedlar, som af hemmanen utgå, skall efter detta sättet efterkommen blifva, nemligen: 1 tunna hvete — 6 mark, 1 tunna ärter — 6 mark, 1 tunna spannmål — 1 daler, 1 lispund smör — 1 daler, 1 lisp. ost — 3 mark, 1 tunna strömming — $2\frac{1}{2}$ daler, 1 tunna torsk — 2 daler, 1 lisp. torr fisk — 2 mark, 1 oxe — 6 daler, 1 ko — 3 daler, 1 får — 1 mark, 1 gås — 6 öre, 1 höns — 2 öre, 1 ägg — 2 pgr., 1 skeppund råkoppar — 30 daler, 1 fat jern — 3 daler, 1 skeppund stångjern — 5 daler, 1 lisp. lin — 1 daler, 1 lisp. hampa 2 mark, 1 säck (?) — 8 öre, 1 stock — 3 öre, 1 sågbräde — 2 öre, 1 bjelke — 4 öre, 1 knippa näfver — 2 öre, 1 tunna kål — 1 öre, 1 lass ved — 2 öre, 1 lass gårdsel — 2 öre, 1 lass kastved — 4 öre, 1 lass hö — 1 daler, 1 kärfva malm eller rö — 8 pgr., en åhrlig häst — 6 öre, en konungshäst — 2 öre. Är det nu så, att något hemman räntar mera än förbæ 30 daler, som på hästen löper om året, så skall ryttaren det utgöra, hvilket hans ryttmästare af honom fordra och utkräfva skall, och det gifva de hofnän i besoldning, som inga hemman hafva. Räntar ock någon gård ringare än 30 daler, då skall det honom tillfyllest blifva lefvererad af våra kommissarier när afräkningen med dem hålles, hvilket skall ske tre gånger om året. Så skole äfven alle kyrkotionden, som någon förlänte äro, blifva uti deras besoldning afräknade vid den ordning, som förbemält är, men Häradsrätter skola de oräk-

nade behålla, som någon sådan i förläning hafva och eljest intet annat, ty skall ock ingen fördrista sig att behålla någon tionde-spannmål inne, antingen af de hemman, de besitta, eller ock dem de hålla hästar före, icke heller någon deras förlänta eller tilldelningsbonde derföre försvara och frikalla vid tillbörligt straff till görandes.”

Genom den nya Ordning för krigsfolkets aflöning, som år 1614 utfärdades, blefvo fördelspenningarne för en del af besälet något förminskade. Enligt densamma skulle Ryttarne, medan de voro hemma och icke på tåg, erhålla om året besoldning:

Ryttmästaren	{ Fördelspenningar . . 240 Besoldn. på 6 hästar 180 }	420 d:r
Lieutenanten	{ Fördelspenningar . . 120 Besoldn. på 5 hästar 120 }	240 d:r
Fändriken	{ Fördelspenningar . . 120 Besoldn. på 4 hästar 120 }	240 d:r
3 Corpolarer, hvardera	{ Fördelspenningar . . 40 Besoldn. på 3 hästar 90 }	130 d:r
Vaktmästaren	{ Fördelspenningar . . 40 Besoldn. på 3 hästar 90 }	130 d:r
Munster Skrif- vare	{ Fördelspenningar . . 40 Besoldn. på 2 hästar 60 }	100 d:r
Furiren och Pro- fossen, hvard.	{ Fördelspenningar . . 30 Besoldn. på 3 hästar 90 }	120 d:r

Två

Två Trometare hvardera	{	Fördelspenningar . .	15	}	75 d:r
		Besoldn. på 2 hästar	60		

Predikanten . . . . . 30 d:r.

Balberaren . . . . . 30 d:r.

Hvar gemen Ryttare på hästen . . . . 30 d:r.

Uti förenämnde summa eller besoldning skulle fräknas både vissa och ovissa persedlar och deras hemmanränta efter värderingen. Men när de voro på tåg emot fienden skulle de bekomma i fördelspenningar om månaden:

Ryttmästaren	40 dal.
Leutnanten	20 „
Fänrik	20 „
Corporaler, hvardera	12 „
Skottmästaren	12 „
Predikanten	6 „
JunsterSkrifvaren	8 „
Suriren	6 „
Profossen	6 „
Balberaren	6 „
Trometare, hvardera	3 „
Hvar gemen Ryttare på hästen	4 „

Sedan skulle dem blifva afräknadt både pro-
tant och hvad de eljest bekomme, antingen i klä-
der eller penningar, efter den värdering, som för
soldnings-folket var bestämd ⁴⁰⁷⁾.

⁴⁰⁷⁾ *Ordning* huruledes K. Maj:t vill det Svenska Krigs-
folket här efter skole bekomma deras lön och un-
terh. *Hist. o. Antiq. Akad. Handl. XVII Del.* 15

År 1618 minskades besoldningshästarnes antal så att Ryttmästaren erhöll besoldning för 4, Lieutenanten och Fändriken hvardera för 3, Fem Corporaler, Föraren och Profossen hvardera för 2, samt Mönsterskrifvaren och två Trometare hvardera för en häst. Fördelspenningarne och aflöningen undertåg bibehöllos för öfrigt i likhet med den förordningen ⁴⁰⁸). Hvad här blifvit anfördt, gällde likväl endast för de Svenske LandsRyttarne, hvilka voro de bäst lönade, tilldess utländske Cuirassier började värfvas och erhöilo en ännu högre sold. De så kallade *Landssåterne* i Lifland erhöilo dock sistnämnde år förhöjning på sin sold, hvilken de efter var i månaden:

för Ryttmästaren: fördelspenningar . . .	100 d
besoldning på 4 hästar . . .	40
„ Lieutenanten: fördelspenningar . . .	40
besoldning för 3 hästar . . .	30
„ Fändriken: fördelspenningar . . .	30
besoldning för 3 hästar . . .	30
„ 4 Corporaler, hvardera: fördelsp. . .	20
besoldning för 2 hästar . . .	20
„ Föreraren: fördelsp.	20
besoldning för 2 hästar . . .	20
„ Barberaren, Profossen och HofSmeden, hvardera: fördelsp.	8
besoldning för 1 häst	10

---

derhåll. Act. Ulfvesund d. 15 Febr. 1614. R. f. 274—278. Jemf. s. 149.

⁴⁰⁸) Hallenberg, IV, 731, not. b.

för 3 Trumpetare, hvardera: fördelsp.	6 dal.
besoldning för 1 häst	10 „
„ MönsterSkrifvaren: fördelsp.	12 „
besoldning för 1 häst	10 „
„ Hvar gemen Ryttare	10 „

Men när de icke voro i fält erhöillo de i månaden: Ryttmästaren fördelspenningar 48 daler, Lieutenanten 28 dal., Fändriken 20 dal., hvar Corporal 14 dal., Föreraren 7 dal., Mönsterskrifvaren 5 dal., Barberaren, Profossen och Hofsmeden, hvarera 5 dal., hvar Trummeter 4 dal., hvar gemen på hästen 8 daler, och i fält skulle alla Landssåarne, som gjorde rusttjenst, få lika besoldning med besoldnings-ryttarne ⁴⁰⁹).

För de *Cuirassierer*, som inom landet värfvades år 1621, bestämdes den månatliga solden i fält och på tåg till 24 daler, och hälften i garnison; dessutom fick hvar och en på hand 24 daler till *Anriddgeld* eller värfningspenningar ⁴¹⁰). De Tyske Cuirassierer som tvenne år sednare värfvades, skulle i allmänhet vara bättre utrustade, än det öfriga ryttariet, men erhöillo också betydligt större aflöning.

⁴⁰⁹) Hallenberg, IV, 732, not. a. I likhet härmed aflönades äfven befälet för de lätte Ryttare, som år 1623 värfvades i Småland, men hvar gemen Ryttare erhöill då 15 Daler i månaden. Riks-Arch. Reg. 1623 f. 223.

⁴¹⁰) *Fullmagt* för Fändriken E. Tott att antaga ett komp. Kyrissar. Stockh. 26 Jan. 1621. Reg. f. 30. I RiksKanslerens förslag af d. 9 Febr. samma år upptages blott 18 daler i *Anritt-geldt* på hvar häst.

I månatlig sold ⁴¹¹⁾ betalades till Ryttmästaren 20 Riksdaler, Lieutenanten 80 R:dr, Cornetten 60 R:dr, Quartermästaren 25 R:dr, Tre Corporaler 54 R:dr, Tre Trompetare 54 R:dr, En Mönsterskrifvare, Barberare, Smed, Sadelmakare, Plåtslagare, Vagnmästare, hvardera 18 R:dr. Till vagn för Ryttmästaren 30 R:dr, Profossen med sina Stock-knektar 30 R:dr, Predikanten 30 R:dr, 120 Cuirassierer, hvar 18 R:dr. Ryttmästaren bestods dessutom sold för 6 hästar och 12 passevolanter ⁴¹²⁾ så länge kompaniet var fulltaligt; men för hvar tolfte, som fattades i fulla antalet skulle solden för en passevolant afdragas; Lieutenanten och Fändriken eller Cornetten, hvar 4 hästar, Quartermästaren 2 hästar, att alla hästarne, passevolanternas inberäknade, utgjorde tillsammans 162. Hvar Cuirassier skulle för hafva en dugtig häst af 14 palmers höjd bakom sadeln, med tillhörande rustning, och dessutom god trosshäst (*Bidat*). Vid mönstringen afdrogs solden första hästen (*Pferdt d'armes*) månatligen 18 R:dr, för ett par pistoler 4 R:dr, för en sadel 18 R:dr, för en degen 2 R:dr och för trosshästen 18 R:dr. I värfningspenningar gafs för hvarje Cuirassier 20 R:dr. Kronan skulle bestå Cuirassiererne hafva, som afräknades i månadssolden, hvar tunna för 3

---

⁴¹¹⁾ Hvar månad räknad till 31 dagar.

⁴¹²⁾ För hvar passevolant, likasom för hvar häst, 30 R:dr. Ryttmästaren uppbar således 554 R:dr, eller 900 Svenska daler i månaden, hvar Riksdaler räknad till 6½ mark.

mark Svenske. Till Cornetts- och Trompet-Fanors örfärdigande bestods Ryttmästaren 100 R:dr. Om hästen för en Cuirassier blef undanskjuten, skulle inom tre månader en ny häst anskaffas. Då kroken bestod vapen (*Waffen oder Courassen*) afdrogs örföre en månads sold; men när Cuirassieren förbrände ett vapen emot fienden, skulle ett annat gifvas honom igen; hvad som utom Curassen förlorades eller förderfvades, skulle honom afkortas i hans månads sold, till dess han förskaffade sig sitt eget. De anvärfvades för 12 månader, men skulle när de afskedades, få sold för en månad dessutom, och med svenska skepp öfverföras till Tyskland ⁴¹³⁾). Ut i *Krigsfolks-Staten* för år 1625 finnes blott ett Cuirassierkompani hafva blifvit aflönadt efter samma ordning ⁴¹⁴⁾; men för de öfriga 8 kompanierna ⁴¹⁵⁾ var följande lägre ordning bestämd, nemligen:

---

⁴¹³⁾ Hallenberg, V, 108, not. a. efter Renter-Bestallung und Memorial, pro Rittmeister. G. G. Wetzel. D. Näs 2 Januar. 1624. Tyska Registr. f. 1.

⁴¹⁴⁾ Nemligen samme Ryttmästaren Wetzelns kompani. Aflöningen utgjorde för detsamma 3578 R:dr eller 5813 daler i månaden, och således för hela året 69756 daler. Af denna handling synes, att korporalerne äfven hade besoldning för 2 hästar hvardera, hvaremot blott en häst här finnes upptagen för Quartermästaren, hvilken, enligt den af Hallenberg återopade fullmakten, borde hafva två.

⁴¹⁵⁾ Dessa voro Jöran Aderkes, Claes Wachtmeisters, Magnus v. der Palus, Nicolaus Diedrichs, Christopher Asserssons, Mårten v. Ahms, Gustaf Horns och Åke Totts kompanier.

	Besoldn. i Må- naden, Sven- ska d:r.	Läning i Må- naden, Sven- ska d:r.
1 Reutmester	100 . . .	48
4 hästar, hvar 20 d:r . . .	80 . . .	60
12 passevolanter	240 . . .	180
	G. 420	G. 288
1 Lieutenant Fördel	50 . . .	30
3 hästar	60 . . .	45
	G. 110	G. 75
1 Fendrich Fördel	50 . . .	30
3 hästar	60 . . .	45
	G. 110	G. 75
2 Corporaler	60 . . .	36
4 hästar	80 . . .	60
	G. 140	G. 96
1 Furerare	10 . . .	5
2 hästar	40 . . .	30
	G. 50	G. 35
1 Predikant	10 . . .	5
1 Munster Skrifvare	10 . . .	5
1 Balberare	8 . . .	4
1 Profoss	8 . . .	4
2 Trummetare	12 . . .	6
1 Hof-Smed	8 . . .	4
7 Befälets hästar	140 . . .	105
	G. 196	G. 133
102 Gemene, hästar à 20 d:r	2040 . . .	1530
	<u>3066</u>	<u>2232</u>

Löper 1 Månads Sold . . . 3066

1 Månads Lähning . . 2232

5298 D:r.

Ofvanstående ordning gällde äfven för Cuirassier-Befälet för Adelns rusttjenst, när de uppfordrades till tåg eller tjenstgöring i fält. När rusttjensten endast höll sig redo, men var hemma, bestods på hvarje kompani blott en Ryttmästare och två Corporaler, hvilka då hade i aflöning:

Om måna- den eller 40 dagar.	Summa på månad eller 40 dagar.	Löper om året uti 9 månaders Läningar.
------------------------------------	--------------------------------------	--

1 Ryttmästare:

Fördel 48

på 4 hästar à $7\frac{1}{2}$ d:r 30 . . 78 . . 702

1 Corporal: Fördel . 18

på 2 hästar à $7\frac{1}{2}$ d:r 15 . . 33 . . 297

1 Corporal: Fördel . 18

på 2 hästar à $7\frac{1}{2}$ d:r 15 . . 33 . . 297

1296

Denna summa skulle dem tilldelas i hemmans-ränta. När de uppfordrades till tåg, erhöilo de månads sold, men ingen läning, och afräknades deras årslön i den månatliga solden, hvarföre de icke på hvar häst hade mer än $7\frac{1}{2}$ daler, men de öfrige Officerarne 20 daler. För hela Cuirassier-befälet beräknades månads-solden efter 31 dagar i månaden, men läningen efter 40 dagar.

Slutligen aflönades ett kompani Ryttare om 100 hästar, hvaribland 81 gemene Cuirassierer efter följande ordning:

	Gylden
1 Ryttmästare: Fördel	250
på 6 hästar, hvar 25	150
1 Leutenamt: Fördel	80
på 4 hästar, hvar 25	100
1 Fendrich: Fördel	70
på 3 hästar, hvar 25	75
1 Quartermästare, på 2 hästar	50
2 Trummetare	80
2 Förer och Predikant, hvar 1 häst, 30	60
1 Hofsmed med 1 häst	30
81 Cuirassierer, hvar 30	2430
81 hästar för pagasian (trossen), hvar 10	810
	<hr/>
	4185

Gör i Svenska penningar 2615 dal. 20 öre

De Svenske LandsRyttarne erhöillo ännu vid denna tiden, och framgent under Gustaf Adolfs regering, besoldning och fördelspenningar enligt Ordningen af d. 15 Febr. 1614; men för det öfriga lätta rytteriets aflöning synes ingen allmän grund hafva varit antagen, utan skedde den efter öfverenskommelse med Ryttmästarne, och utsattes i deras fullmakter. Afseende fästades dervid på ryttarnes olika utredning, och då dessutom de utländske erhöillo i allmänhet högre sold än värfvade Svenskar, uppkommo ett stort antal, från hvarandra ganska skiljaktiga *ordningar*. Bland de som finnas

upptagne i KrigsFolks-Staten för år 1625, må här anföras:

Lätt Ryttare-Ordning.

	Mån. Sold.	Mån. Länning.
1 Reutmestare: Fördel . . .	100	48
4 hästar, hvar 15 d:r . .	60	30
	G. 160	G. 78
1 Leutenampt: Fördel . . .	40	30
3 hästar à 15 d:r . . .	45	22: 16
	G. 85	G. 52½
1 Fendrik: Fördel . . .	30	20
3 hästar à 15 d:r . . .	45	22: 16
	G. 75	G. 42½
2 Corporaler, hvar 20 d:r . .	40	28
4 hästar, hvar 15 d:r . .	60	30
	G. 100	G. 58
1 Furerare	10	5
2 hästar, hvar 15 d:r . .	30	15
	G. 40	G. 20
1 Predikant med 1 häst . .	25	12: 16
1 MunsterSkrifvare med 1 häst	25	12: 16
1 Balberare med 1 häst . .	23	11: 16
1 Profoss med 1 häst . . .	23	11: 16
1 Hofsmed med 1 häst . . .	23	11: 16
2 Trummetare	12	6
2 hästar	30	15
202 Gemene, hvar 15 d:r . .	1530	765
	<hr/> 2151	<hr/> 1096: 16

Ordning på ett kompani Svenske Ryttare.

		Mån. Sold.	Mån. Länning
1	Reutmester: Fördel . . .	40 . . .	20
	4 hästar, hvar 4 d:r . . .	16 . . .	16
	G. 56		G. 36
1	Leutenampt: Fördel . . .	20 . . .	16
	3 hästar, hvar 4 d:r . . .	12 . . .	12
	G. 32		G. 28
1	Fendrich: Fördel . . .	20 . . .	10
	3 hästar	12 . . .	12
	G. 32		G. 22
2	Corporaler	24 . . .	12
	4 hästar	16 . . .	16
	G. 40		G. 28
1	Furere	8 . . .	4
	2 hästar	8 . . .	8
	G. 16		G. 12
1	Predikant med 1 häst . . .	12 . . .	8
1	MunsterSkrifvare med 1 häst	12 . . .	8
1	Balberer med 1 häst . . .	10 . . .	7
1	Profoss med 1 häst . . .	10 . . .	7
1	Hofsmed med 1 häst . . .	10 . . .	7
2	Trumetere	6 . . .	} 12
	2 hästar	8 . . .	
102	Gemene, hvar 4 d:r . . .	408 . . .	408
	G. 652		G. 583

Ordning på ett kompani Harkebussier Ryttere,
derefter Öfversten Joh. Streess skall värfva i Tyskland:

Om Månaden, till

31 dagar räknad,

R:dr.

1	Ryttmästare	. . . .	250	. . . .
1	Leutenampt	. . . .	80	. . . .
1	Fendrich	. . . .	60	. . . .
1	Quartermester	. . . .	30	. . . .
3	Corporaler, hvar 20 d:r		60	. . . .
2	Trummetare	. . . .	30	. . . .
1	MunsterSkrifvare	} hv. 12 d:r 36		
1	Balberare			
1	Smed			
1	Vagnmakare	. . . .	40	. . . .
100	Ryttare med befälets hä-			
	star, hvar 11 d:r	. .	1100	. . . .

Löper 1686

Hvar Riksdaler om $6\frac{1}{2}$ mark Svenske.

Ordning på ett kompani Tyske Ryttare om 125
Hästar. Öfverste Streess.

	hvar R:dr.		16 Komp.	R:dr
1	. 150 . .	Ryttmästare	. . . 16	. 2400
1	. 60 . .	Leutenampt	. . . 16	. 960
1	. 50 . .	Fendrich	. . . 16	. 800
3	. 12 . .	Corporaler	. . . 48	. 576
3	. 10 . .	Trummetare	. . . 48	. 480
1	. 10 . .	Skrifvare	. . . 16	. 160
1	. 10 . .	Hofslagare	. . . 16	. 160

Transport 5536

	hvar R:dr.		16 Komp.	R:dr
			Transport	5526
1	15	Balberare	16	240
1	10	Sadelmakare	10	160
1	20	Ryttmästarens vagn	16	320
125	10	Gemene med befä-		
		lets hästar	2000	20000
				<hr/> 26256

Regements-Befälet.

1	. 1000 .	. Öfverste öfver 8 Komp. .	. 1000
2	. 400 .	. Öfverste öfver 4 Komp. .	. 800
1	. 120 .	. ÖfversteLieut. öfver 8 Komp. .	. 120
4	. 80 .	. Wachtmestere	. 320
4	. 50 .	. Quartermestere	. 200
4	. 30 .	. Regements Schultz	. 120
4	. 30 .	. Minister	. 120
4	. 30 .	. Regements Balberare	. 120
4	. 20 .	. Pistole Smeder	. 80
4	. 30 .	. Vagnmästare	. 120
4	. 100 .	. Profosser med 6 Stockknektar .	. 400
			<hr/> 3400

Summa på 16 Kompanier och Regements-Befälet
om månaden . . . . . 48191 Daler.

Dessutom utgjorde värfningspenningarne för ett
kompani Tyska Ryttare:

125 Hästar och Ryttare, hvar 20

Riksdaler, löper 2500

Till Cornet, Trumeter och Fanor 60

Gör i Svenska daler 4160

Ehuru sålunda på samma tid flera olika ordningar voro gällande, återfinner man likväl vanligen de samma i de fullmakter, som sedermera utfärdades för åtskilliga officerare, och hvarefter desse sedan anställde värfningar ⁴¹⁶⁾.

Då krigshären var i fält, uppköptes af kronan proviant, bestående af ärter, mjöl, fläsk, kött, sill och salt ⁴¹⁷⁾, hvilken af så kallade proviantmästare utdelades till manskapet, emot afdrag i deras sold efter fastställd värdering. Under tåg genom landet erhöilo deremot både Ryttmästare och Knektar ⁴¹⁸⁾ deras upphälle hos allmogen. Ingen var fri för sådan inqvartering, hvarken Skatte eller Krono, eller förlänte Ryttare- och Knekte-tilldelningshemman; tvenne Frälse räknades likväl dervid emot hvarje af ofvannämnde hemman. Till förekommande af missbruk fastställdes år 1630 följande *Ordning*, hvarefter Ryttaren skulle af allmogen erhålla sitt uppehälle, nemligen:

På hvar person till 2 måltider.

Öl . . . . . 1 Kanna.
 Bröd . . . . . 2 Skorpor eller 1 Kaka.
 Fläsk, kött eller fisk och smör tillhopa . 2 marker.
 Till hvar häst uti hvart nattläger hö $\frac{1}{2}$ hvolm ⁴¹⁹⁾.

---

⁴¹⁶⁾ Jemf. RiksArch. Reg. 1626 f. 81—95.

⁴¹⁷⁾ RiksKanslerens Förslager i RiksArchivet.

⁴¹⁸⁾ Se här ofvan sid. 16.

⁴¹⁹⁾ Reg. 1630 f. 177.

Emedan de Svenska och Finska hästarne i allmänhet voro små, måste det tunga Rytteriets hästar till största delen anskaffas från Tyskland ⁴²⁰⁾ För att minska behovet häraf voro likväl, sedan längre tid tillbaka, så kallade *Stogångar* eller Stuterier inrättade på flera ställen i riket, och underhöllos äfven under Konung Gustaf Adolfs regering. Claes Horn, hvilken varit Stallmästare hos Gustaf Adolf såsom Kronprins, förordnades år 1612 till Riks-Stallmästare, och Gert Skytte till Under-Stallmästare i Finland. De skulle hafva uppsyn öfver Stallbetjeningen och skaffa goda sto till Kronans Stogångar, att man hädanefter ej skulle behöfva köpa hästar utomlands, "efter, Gud ske lof," såsom orden lydde i Horns fullmakt, "duglige hästar kunde fås inrikes om de rätt vårdades" ⁴²¹⁾. År 1622 funnos i Finland trenne Stuterier, nemligen vid Bårneborgs gård, Raumo och Åbo, der tillsammans 229 äldre och yngre hästar underhöllos ⁴²²⁾.

---

⁴²⁰⁾ Höijer, I, 456 efter *Burgi* Mars Sueco-Germanic. L. I, p. 13.

⁴²¹⁾ Hallenberg, I, 264.

⁴²²⁾ *Inventarium* i Finland på Kongl. Maj:ts hästar, stod och fålar, 1622. *Afskrift* i RiksArch. efter *Origm.* i Kongl. StatsContoiret.

FEMTE KAPITLET.

*Artilleri.*1. *Salpeter- Svafvel- och Krut-Bruk. Krutets Beskaffenhet.*

Oaktadt eldvapnen under Konung Erik XIV:s tid ännu icke så mycket begagnades, som under det tidehvarf, hvarmed vi nu sysselsätta oss, var likväl redan då den inhemska tillverkningen af salpeter otillräcklig för krigshärens behof; hvilket måste fyllas genom köp från de Tyska Östersjöhamnarne, stundom äfven från Ryssland ⁴²³). Olägenheten deraf blef naturligtvis ännu mera kännbar under Gustaf II Adolfs oupphörliga krig, och dess afhjelpande ett bland de många föremålen för Konungens rastlösa verksamhet. Salpeter-tillverkningen ställdes redan år 1612 under Artilleri-Befälets uppsigt, då Johan Månsson till Kålunda (Ulfsparre) utnämndes till *Tygmästare öfver Kronans Arklie* ⁴²⁴), med skyldighet att hafva omvårdnad om allt krigsförråd, både till lands och sjös, samt öfverinseende öfver alla *Salpeters Bruk, Krutqvarnar, Verkstäder och Factorier*, och med Kronofogdarnes biträde dem upphjelpa, på det Kronan framdeles icke skulle be-

⁴²³) Adlersparre, Afhandling om Svenska krigsmakten i Hist. Vitterhets och Antiquit. Akad. Handlingar III, 246.

⁴²⁴) Hos Widekindi, sid. 35 kallas han Rijks-Tygmästare.

höfva utrikes ifrån köpa krigsförråd ⁴²⁵). Dessutom fanns äfven en Directeur öfver alla salpeter-bruk i riket. Denne erhöll vid slutet af nyssnämnde år befallning att resa öfver till Finland, och derifrån öfversända till Stockholm all den salpeter, der kunde fås, samt drifva på salpeterbruken der i landet. Vid Rörby salpeterverkstad, i Kårstad socken i Upland, förordnade Konungen en ny *salpeter-sjudare*, emedan den förre var så försumlig och oaktsam, och tilläfventyrs hade föga förstånd att omgås med salpeter-bruket. Likaledes sattes Husquarns salpeterbruk i Småland i bättre stånd, än det varit förut. Sevede härad, som förut lydt till Wimmerby salpeter-bruk, hvilket nu var afbrändt, lades till Husquarns, med jord, ved, aska, halm och annat, som allmogen var pliktig att utgöra till salpeter-verket ⁴²⁶). Äfven följande året vidtogos flera åtgärder till förökande af Salpeter-tillverkningen inom riket. År 1624 funnos i Sverige och Finland tillsammans tjugusex salpeterbruk, hvilka sammanräknadt till kronan lemnade 124 Skepp. 18 lisp. 16½ skålp salpeter ⁴²⁷). Med behovet tillvexte snart deras antal, så att år 1630 omtalas redan sju salpeter-verk-

---

⁴²⁵) Hallenberg, I, 264.

⁴²⁶) Ibid. II, 510, 511 med der anf. bevis.

⁴²⁷) *Ordning* på det Salpeter-Bruken skola årligen utgöra. (Finnes i Stats-Contoiret. Afskrift i Riks-Archivet.)

verkstäder endast i Westergötland, hvilka till Stockholms Slott lefvererat 21 Skepp. 15 Lisp. sal-

Salpeter.		Salpeter.	
Uti Upland.		Kysa	2 <i>Sk℔</i>
Hammarby	5 <i>Sk℔</i>	Maland	4 "
Sigtuna	5 "	Tegnaby	4 "
Rörby	5 "	Öland.	
Varloo	5 "	Algutsrum	8 "
Tierp	4 "	Wedbo	3 "
Enköping	6 "	Österbotten.	
Upsala	8 "	Waiteby }	6 "
Småland.		Musare }	
Husvarn	5 "	Åland.	
Ålhem	2 "	Saltvik	5 "

Finland.

Wiborg	7 <i>Sk℔</i>	12 <i>L℔</i>	12 <i>℔</i>
Mojsa	4 "	9 "	19 ¹ / ₂ "
Randasalmi	4 "	1 "	7 "
Säxmäki	9 "	4 "	6 "
Hollola	5 "	12 "	— "
Ulfby	6 "	— "	— "
Namdäl	2 "	9 "	6 "
Bjärnbo	7 "	15 "	14 "
Lopere	5 "	13 "	12 "

Ordning uppå Salpeter, derefter SalpeterSjundarne skola bekomma deras betalning.

Lut. Salpeter { 1 Skepp. efter Ordnin. 20 }
 { 1 Skepp. öfver Ordnin. 22 } Daler.
 { 1 Skepp. under Ordnin. 18 }

Och der de icke allt bekomma penningar, utan persedlar, skall dem blifva påräknadt efter denna värdering:

Gammal Ordning.

1 mark . . .	1 tunna Spannmål . . .	6 mark.
2 mark . . .	1 lisp. Humle	2 daler.
3 mark . . .	1 lisp. Smör	5 mark.
18 öre . . .	1 lisp. Fläsk	3 mark.
2 mark . . .	1 lisp. Kött	3 mark.

peter ⁴²⁸). Dylta, det enda svafvelbruk, som d fanns i riket, tillhörde kronan och tillverkade vid mer, än hvad som fordrades till krutbruken. Det årliga tillverkningen utgjorde vanligen omkring 70 skepp. ⁴²⁹). Bönderne i de, närmast bruket liggan

6 daler . . 1 Oxe	10 daler
4 daler . . 1 Stut	6 daler
2½ daler . . 1 tunna Strömming . .	3 daler
2½ daler . . 1 tunna Torsk	4 daler
12 öre . . 1 tunna torr Fisk . . .	3 daler
2 mark . . 1 Får	1 daler

⁴²⁸) Arckelie Längdh vidh Stockholms Slott 1630.

Opbördhen: in Februario 1630.

5 Ditto. Af effterskrifne Saltpetter Wärkstäder ut Wästergöthlandh.

	Saltpeter.		
	Skll	Lll	ll
Af Olufsborgs Wärkstadh	2	4	—
Af Gruföo Wärkstadh	3	2	—
Af Säfvesjöåås Wärkstadh.	3	17	10
Af Leerdala Bruuk	1	—	—
Af Brandall Bruuk	2	8	15
Af Hoffwa Wärkstadh	1	5	10
Af Äppelryds Bruuk 18 Ditto . . .	4	4	10
Änn som Wällb:ne Axel Drake haf-			
ver låtit tillverka på bygdena . .	3	12	15
	21	15	—

Origin. bland Kongl. KrigsCollegii Böcker och Handlingar på Kongl. UtredningsFörrådet.

⁴²⁹) Tillverkningen ifrån Johannis 1619 till samma tid 1620 utgjorde 653 Skepp. och ifrån 1620 till 1621 nära 695 Skepp. Af Brukets räken skaper synes, att största delen här af, på EnkeDrottningens och Hertig Carl Philips befallning, blifvit lefvererad till en borgare i Nyköping och andre enskilte personer. Södermanlands Reg. för år 1619 N:o 9 och 1621 N:o 13 i Kam. Collegii Archiv.

de socknar, voro skyldige att för dess räkning göra körslor och andra dagsverken, hvaremot de befriades från all annan skatt till kronan, hvilket förhållande först nyligen upphört.

De betydligaste krutbruket under Konung Gustaf II Adolfs tid voro Nacka och Wätinge. Erik XIV hade visserligen anbefallt upprättandet af åtskilliga krutqvarnar, såsom vid Ullevad, Gotzvad, Sundsqvarn, Ulfvesund m. fl., men tillverkningen vid dem lär icke varit betydlig, och ändamålet, att man derefter icke skulle behöfva uppköpa krut från utrikes orter, blef icke vunnet ⁴³⁰). Tvertom finna vi, att krut äfven sedermera införskrefs vid alla större krigsrustningar ⁴³¹). Emellertid vidtog äfven Gustaf Adolf sina mått och steg till krut-tillverkningens ökande och förbättrande. Sålunda förordnades år 1613 Arkli-Skrifvaren Maths Pederson att hafva inseende vid krutbruket Nacka och Wätinge, hvarjemte till arbetsfolkets årliga underhåll vid dessa bruk anslogs: 109 daler penningar, 156 tunnor spanmål, 1 tunna 15 lisp. 4 marker smör (1 tunna smör vägde 16 lisp.), 12 skepp. 4 lisp. 8 marker kött och fläsk, 2 tunnor 7 lisp. salt, 2 skepp. 17 lisp. 4 skålp. torr fisk, samt 16 alnar packlakan, 18 aln. Pyk och 95 aln. Stendelsk eller Saltvelsk, som voro särskilda slags kläden ⁴³²).

⁴³⁰) Adlersparre, Afhandling om Svenska Krigsmakten. Witterhets-, Historie- och Antiquitets Akad. Handl. III, 246.

⁴³¹) Hallenberg, V, 127.

⁴³²) Ibid. III, 4 not.

Man nyttjade denna tiden trenne slag af krut, nemligen *körnekrut*, *slangkrut* och *stenbyssekrut*, motsvarande de nu brukliga benämningarne *handgevärs-*, *stycke-* och *bergskrut*. Deras olikhet bestod i kornens storlek, och, enligt hvad af nedanstående kan ses ⁴³³), i det kvantitativ förhållandet mellan deras gemensamma beståndsdelar, salpeter, svafvel och kol ⁴³⁴). Anmärkningsvärdt är, att i det

⁴³³) *Ordning på Krut.*

14 lisp.	$13\frac{1}{2}$ mark	Saltpeter . . .	} till ett Skepp. Krut.
2 "	$13\frac{1}{3}$ "	Svafvel . . .	
2 "	$13\frac{1}{3}$ "	Hassle o. Lindekol	
13 lisp.	$16\frac{1}{2}$ mark	Saltpetter . . .	} till ett Skepp. Slangkrut.
3 "	$1\frac{1}{3}$ "	Svafvel . . .	
3 "	$1\frac{7}{12}$ "	Kol . . .	
13 lisp.	$6\frac{2}{3}$ mark	Saltpetter . . .	} till ett Skepp. Stenbyssekrut.
1 "	$16\frac{2}{3}$ "	Svafvel . . .	
3 "	$1\frac{7}{12}$ "	Kol . . .	

När man icke hafver svafvel tillfyllest, så kan man taga $\frac{1}{8}$ mindre svafvel, och föröka så mycket på Saltpettret, och bör med rätta ingen afgång hafva, eller vara med krut, dock likväl hafva de afgång på Skeppundet $1\frac{1}{2}$ lispund och stundom mindre.

	16 lisp.	$13\frac{1}{2}$ mark	efter Ordningen.
	$16\frac{1}{2}$ lisp.		
En tunna	16 "		} utan Ordning.
Krut väger	17 "		
	$17\frac{1}{3}$ "		
	18 "		
	$18\frac{1}{2}$ "		

Orig. finnes i StatsContoiret. (Askrist i RiksArch.)

⁴³⁴) Hasleved till kol levererades till krutbruken af bönder, såsom skatt till kronan. Hvar fullsutten bonde på Wermdön skulle t. ex. till Nacka krutbruk lem-

krut, som nu tillverkas, utgör salpetern 75, svafvel ifrån 9 till $12\frac{1}{2}$, och kol $12\frac{1}{2}$ till 16 procent af massan. I körnekrutet var förhållandet mellan salpetern och hvardera af de öfriga beståndsdelarne, såsom 75 till $13\frac{2}{3}$, i slangkrutet såsom $75 : 16\frac{2}{3}$, och i stenbyssekrutet svarade 75 delar salpeter mot $9\frac{1}{8}$ svafvel samt $16\frac{2}{3}$ kol, hvilket sednaste förhållande ännu i det närmaste vid tillverkning af bergskrut iakttages.

Kostnaden för det krut, som tillverkades hemma i landet, var troligen något större än för det utländska, ty uti ett af RiksKansleren Oxenstjerna uppgjort förslag (omkring 1615)⁴³⁵), äro 300 läster krut upptagne till 300,000 daler, eller tusen daler för lästen, hvaremot krut år 1616 från Hamburg förskrefs för omkring 937 daler lästen, eller 10 öre för 1 skålpund⁴³⁶).

II. Förbättringar i Artilleriets Materiel.

Redan uti Inledningen är antydt, att Artilleriet ifrån Gustaf Adolfs tid räknar sitt vidsträcktare

---

na en half tunna hassleved. Hallenberg, IV, 738 not.

⁴³⁵) Mscr. i RiksArchivet.

⁴³⁶) Hallenberg, IV, 549, efter Contract med Joh. Rottberg. Nyköp. 12 Oct. 1616. R. 489. Rottberg åtog sig att lemna 15 läster krut för 14,06 $2\frac{1}{2}$ daler, eller $78\frac{1}{2}$ daler för tunnan, hvar sådan beräknad till 250 skålp. Han erhöll betalning i koppar, hvarje skeppund räknadt för 73 daler, samt i smör af smörräntan i Småland och Westergötland, hvar tunna räknad för 22 daler.

inflytande på stridernas utgång. De förbättringar, han införde, åsyftade förnämligast en större rörlighet, såsom varande villkoret för ett dugligt fält-artilleri, och han framgick på denna väg med sådan hastighet, att nära ett århundrade förflöt, innan man i allmänhet vågade följa hans exempel.

En uppfinning, som visserligen icke blef af långvarig nytta, men likväl omtalas af de flesta författare i krigskonstens historia, är den af de så kallade *Läderkanonerna* (Pl. 1, fig. 6). Den tillhör Öfversten Melcher Wurmbrandt ⁴³⁷), som år 1627 lät förfärdiga de första sådana stycken på Juleta gård i Södermanland. De bestodo af ett smidt kopparrör, tunnt såsom ett pergament, och förstärkt med skenor af jern, hvilka gingo längs efter röret samt qvarhöllos dervid med jernband. Skenorna omlindades flera hvarf med starka tåg, tilldess stycket fått utseende af en kanon, som vid stötbotten hade kulans diameter, och vid trumfen $\frac{3}{4}$ deraf, till tjocklek. Mellan hvarje hvarf ströks, till erhållande af större fasthet, ett kitt af mastix och andra häftande äm-

---

⁴³⁷) Friherre till Steijersborg och Riddare af Johaniter-Orden; fick år 1626 donation på Marienhusen i Liffland, och 1627 Juleta gods till everdelig ego, samt 12000 daler (i Söderm. Reg:tes Hist. II, 42 not. står orätt 1200) för upptäckten af konsten att tillreda de lätta stycken. Utkast till en Historia om K. Södermanlands Regemente II St. sid. 39, efter Reg. 1626 fol. 437 och 1627 f. 93. I ansende till gjutningen af sina stycken, fick han sedermera process med Louis de Geer. Ibid.

nen. Det sålunda färdiga röret erhöll ytterligare ett öfverdrag af hårdt läder, hvilket stundom må-
ades eller förgylles. Stötbotten och drufvan in-
skrufvades i koppar-röret, äfvensom, tätt vid stöt-
botten, ett fänghål, likaledes af koppar, hvilken in-
rättning var af största vikt, emedan man derigenom
kastigt kunde inskrufva ett nytt, då det först in-
tatta under en långvarig skjutning blef utvidgad.
Lapparne, hvilka voro af jern, fästades vid ett jern-
band, något starkare än de öfriga. Hela kanonens
längd var 15 till 16 kaliber, och dess vikt, lavet-
ten inberäknad, endast omkring 4 lisp. 10 skålp.,
så att den med lätthet kunde dragas af två man,
lavetten bestod blott af tvenne enkla plankor⁴³⁸).
Fjorton sådana kanoner utfördes redan år 1627 till
Elbingen, och sägas 2 sexpundigar samt 4 trepun-
digar af denna construction hafva blifvit begagnade
vid stormningen af Wormdit. Att Hoppe öfverdrif-
vit deras verkan, då han påstår, att få af de an-
dra fältkanonerna behöft användas, är af många

---

⁴³⁸) Den ena plankan hade följande inskrift:
 Leicht bin ich und wenig geacht,
 Thue so viel mancher nicht gedacht,
 Meines gleichen von Metall gemacht,
 Kan ich bestehen mit meiner macht,
 Durch Gottes Gnad bin ich erfunden:
 der mich erdacht, halt sich vor schlecht,
 bleibt doch seines Herren treuer knecht.

Melchior Wurmbrandt Lib. Baro. Juleta die 22
 Aug. A:o 1627.

Södermanlands Regtes Historia. II St. s. 41 not.
 efter Hoppe.

skäl troligt. Deras obetydliga kaliber gjorde dem aldeles otjenliga att begagnas mot fästningsverk, och dessutom vet man, att de vanligen laddades med skrot ⁴³⁹). En egenhet vid dessa stycken var att deras krutladdning blott utgjorde en fjerdedel eller högst en tredjedel af kulans vikt. Orsaken var, att man fruktade deras allt för starka upphettning, i händelse en större laddning blifvit nyttjad, äfvensom det tunna koppar-röret troligen ej kunnat emotstå verkan af en sådan. Hettan blef i alla fall så stark, att man ej kunde skjuta mer än tio till tolf skott, förr än rören behöfde svalkas ⁴⁴⁰). Oakadt denna betydliga olägenhet, begagnades de åren 1628 och 1629 ⁴⁴¹) i Lifland och Preussen, samt må-

---

⁴³⁹) Någon gång med ett, två eller tre pundiga kulor. Buchnern, I, 30. Konungen skref sjelf till RiksKansleren, att "de små stycken, han hade med sig vid belägringen, föga kunde uträtta mot den tjocka muren; att han hade spelat med dem i 2½ dygn, utan att det syntes liknelse till någon breche, och att han sålunda blifvit föranlåten anlägga någon mina under ett torn, hvaraf väntades större nytta". Ibid. s. 39. Osäkert är likväl, om härmed menades Läderkanonerna, emedan det samma skulle hafva händt med alla kanoner af så liten kaliber.

⁴⁴⁰) Fastän detta var en ovilkorlig följd af dessa kanoners sammansättning, påstår likväl Manvillon, att man med dem kunde skjuta skott på skott, utan att de behöfde afkylas.

⁴⁴¹) Under återtåget från Marienverder till Marienburg (i Junii 1629) åtföljde 10 läderkanoner Arrière-Gardet, enligt Konungens egen berättelse, men föllo under en skärmytsel i fiendens händer. Geijer, Sv. F. Hist. III, 148. Jfr. Schildknecht,

hända äfven de tvenne första åren af Konungens Tyska krig, men afskaffades alldeles efter slaget vid Leipzig ⁴⁴²).

Af ojemförligt större nytta, och en verklig förbättring inom Artilleriet, var införandet af lätta *Jernkanoner*. Redan år 1615 hade Rikets Råd ansett nödvändigt att öka antalet af Jern-stycken ⁴⁴³), och man lærer således hafva insett deras företräde framför de dyrare, och likväl mindre uthålliga metallstyckena. Man fortfor dock ännu att göra kanonerna vida längre, än behofvet påkallade, tilldess Öfversten af Artilleriet Hans Henric von Siegroth uppgaf, att man, till lättnad af de förut brukliga, långa och oviga kanonerna, skulle kunna förkorta dem, utan att minska deras verkan ⁴⁴⁴). Vid en år

---

harmonia in fortalitiis construendis etc. Th. III, s. 205.

⁴⁴²) Alla de nyare författare, ur hvilkas arbeten dessa underrättelser angående Läderkanonerna blifvit hemtade, återopa Buchneri *Theoria et praxis artilleriæ*, Norimberg 1685, L. I, fr. 29; Schildknecht, *harmonia in fortalitiis construendis etc.*, L. III, f. 189, och Hoppe *decennale Borussiae fatum*. Jfr. *Tableau Militaire* hos Francheville, p. 317; Hojier, *Geschichte der Kriegskunst*, B. I, s. 418. Schildknecht är likväl här i föga upplysande.

⁴⁴³) Om Artilleries förmering fans rådeligit, att man toge Grofve Stycken, som obrukelige voro, och gunde till Skeps-Stycken. Item låta fort gjuta nya Jern Stycker". R. Råds betänkande. Act. Nyköping d. 7 Jan. 1615. Widekindi s. 269.

⁴⁴⁴) Södermanlands Regementes Historia. II, 38. Gustaf Adolf slöt d. 21 Febr. 1630 kontrakt med so-

1624 anställd profskjutning vann hann ett vad, som Konungen nådigst behagade med honom hålla, hvar efter alla oduglige kanoner blefvo omgjutna och deras längd förminskad.

En följd häraf var införandet af så kallade *Regements-stycken*, hvilka befunnos så ändamålsenliga, att de sedan antogos vid flera andra nationers krigshärar ⁴⁴⁾). Enligt den beskrifning, vi deröfver

nen, Öfversten af Artilleriet Dav. Fred. Siegroth, om inrättande af ett Styckgjuteri. Huruvida den äldre Siegroth sjelf först insett fördelen och möjligheten af kanonernas förkortande, är likväl ovisst. Försök att minska kanonernas längd hade redan under Carl IX:s tid blifvit gjorda. Se Adlersparre, Afh. om Svenska Krigsmakten. K. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akad. Handl. III, 240. Hoijer, B. I, s. 448 anför följande: "Rivins och Louis Collado voro af den mening, att en öfverflödig längd af kanalen minskade kanonernas skottvidd, i stället för att öka den, och en Herr von Linar hade 1572, genom en, efter hans uppgift gjuten, kanon af tolf fots längd, bevisat, att den hade lika lång skottvidd med andra, som voro tretton till sjutton fot. Gustaf Adolf *upprepade detta försök*, och lät derefter gjuta ett Fält-Artilleri, hvars kanaler voro vida kortare, än man dittills begagnat dem vid alla andra krigshärar."

⁴⁴⁾ Fransoserna begagnade dem ända till år 1756 under namn af *pièces Suédoises*. Tableau Militaire hos Francheville, s. 318. År 1634 hade hvarje regemente vid Kon. Ferdinands af Ungern krigshär tvenne kanoner, hvilka icke hörde till det öfriga Artilleriet, utan stodo under RegementsÖfverstarnes befäl, hvilka äfven måste sörja för deras fortskaffande, och den behöfliga ammunitionen. Chemnitz, II, 2, s. 390.

ega, voro de 4-pundige jernkanoner ⁴⁴⁶⁾, med käggl-formig kammare, som vid stötbotten var en half kaliber i diameter. Laddningen, som äfven för dessa stycken utgjorde blott en tredjedel af kulans vikt, var innesluten i en ganska tunn, svarfvad trädhylla, vid hvilken kulan var fästad med jerntåd ⁴⁴⁷⁾. Detta innebär tvenne viktiga förbättringar, nemligen den *förminskade laddningen* och begagnandet af *färdiga skott* för fältartilleriet, hvilket sednare nedförde en sådan hastighet i dess eld, att en öfvad artillerist sköt tvenne skott, innan en musketerare slutat laddningen till det andra ⁴⁴⁸⁾. Hela

⁴⁴⁶⁾ Rättare, kanhända, 3-pundige, ty utom det att sådana stycken ofta omtalas, står uttryckligen ibland *Utgiften* för Stockholms Slott 1630:

Till Styckbeskjutningen uti H. K. M:ts Närvaro, till 3-pundige RegementsStr.

Kruut . . . . . 24 skålp.

3 pd. loodh . . . . . 20 str.

ArckelieLängdh vidh Stockholms Slott 1630.

Deras vikt uppgifves på ett annat ställe i samma handling till 16 lisp. 14 skålp., och laddningen till 1 skålp..

⁴⁴⁷⁾ Nyare författare åberopa Schildknecht, L. 3. f. 190.

⁴⁴⁸⁾ Tableau Militaire, s. 318. "Die Königliche Artollerey war von grossen und kleinen Stücken und aller darzu gehörigen Bereitschaften über die massen wol versehen; und ob wol ein junger Schwedischer Obrister darüber commandirte, so verstund doch derselbe die Sachen sehr wol, wuste auch seine Stück auff gehörige Weiss zurichten, unnd hatte der König im Feldt darauff auch ein wachendes dirigirendes Aug, also dass daran gantz kein Mangel zu finden. Insonderheit hatte er ein treff-

kanonens vikt var blott 1 skepp. 11 lisp. 5 skålp. och den kunde således med lätthet åtfölja de andra vapnens rörelser, ehuru den endast drogs af en eller två hästar. Benämningen tillkännagifver dess bestämelse. Första gången vi finna sådana stycken hafva blifvit nyttjade, är under Gustaf Adolfs tredje fälttåg mot Pohlen, 1625. Då Konungen den 5 Julii bröt upp från Möllengraff, till belägringen af Kockenhusen, var fotfolket indeladt i squadroner, och med hvarje sådan följde ett af dessa fältstycken ⁴⁴⁹). De begagnades likväl icke till beskjutande af murarne, mot hvilka man här använde halfva kartauer. Under Tyska kriget ökades deras antal betydligt, så att vanligen tvenne åtföljde hvarje regemente. I slaget vid Lützen stodo fyrtio Regements-stycken framför de *kommenderade Musketerarne*, emellan rytteriets afdelningar ⁴⁵⁰).

Chemnitz omtalar, att Markis Hamilton, som i Sept. 1631 öfverförde till Gustaf Adolf en förstärkning af värfvade, Engelska soldater, uppfunnit

---

liche schöne Art sehr vieler kleiner Regiment Stücken, damit er so geschwind zu schiessen wüste das er wol achtmal ehe ein abgerichteter Musquetirer sechsmal, zum Schuss fertig werden könnte. Theatr. Europ. II, 219. Samma mening finnes nästan ordagraunt upprepad i Annales Ferdin. XI 1290. Se Geijer III, 185, not. 2.

⁴⁴⁹) Hallenberg. V, 371.

⁴⁵⁰) Theat. Europ. II, 671. Tjugo fältstycken, laddade med patroner, stodo framför hvarje flygel Gualdo, (hos Francheville) s. 214.

ett nytt slag af lätta fältkanoner, hvilka äfven af Konungen skola blifvit begagnade under trettioåra kriget. Konungen lär anvisat Hamilton några gjuerier, vid hvilka kanoner efter hans modell skulle förfärdigas, äfvensom jern dertill ⁴⁵¹). Författaren beskriver för öfrigt icke beskaffenheten af dessa nya tycken, och då de icke heller af andra omtalas, borde man kunna förmoda, att uppfinningen endast varit någon förbättring af de förut nämnda Regents-kanonerna.

Ett af de största framsteg Artilleriet gjorde under detta tidelvarf, är begagnandet af *kartecher* i *ältkriget*. Laddning med så kallade skrot nyttjas förut endast till mindre stycken å fästningar, för att afhålla de stormande, äfvensom af desse ⁴⁵²), och till sjöss, för att fördrifva fienden från däck och ett äntradt skepp. De bestodo stundom af gamla jernbitar, sönderbrutna spikar o. m. d. ⁴⁵³), men såväl som af muskött-kulor, som lades i hylsor af järn eller jernbleck, eller ock i säckar af groft tyg, hvilka någon gång öfverflätades med vide-

---

⁴⁵¹) Chemnitz. I: 3, 192.

⁴⁵²) Adlersparre, Afhandling i Vitt. Hist. och Antiqu. Akad. Handl. III, 236.

⁴⁵³) I nödfall begagnades den tiden ofta sådana projectiler. Då konung Christian lät storma Gullbergs fästning, d. 7 Januari 1612, uppdrogo de försvarande tvenne stycken på taket af ett gammalt hus, och sköto derifrån med afbrutna hästskor och andra jernstycken, hvaraf många sargades och döddes. Hallenberg, I, 305.

qvistar ⁴⁵⁴). Af särdeles stor nytta blefvo kartecheerne vid Gustaf Adolfs läderkanoner och regementsstycken, emedan de ej fordra så noggrann riktning som kulskott, och dessa stycken vanligen serverade af musketerare, i stället för byssemästare, såsom artilleristerna då kallades.

Såsom den ena uppfinningen eller förbättringen alltid föranleder den andra, gifvo äfven kartechern anledning till begagnandet af *patroner* eller färdigskott, hvilka medförde den väsendtliga fördelen af en större skyndsamhet vid laddningen, och förekommo de vådliga händelser, som ofta voro en följd af laddningen med löst krut under en drabbning. För gröfre kanoner på fästningar nyttjade likväl fortfarande löst krut, som infördes i kanonen med en skyffel.

Någon förbättring af mörsarnes construction finna vi icke omtalad, men väl att de började nyttjas till större antal nu, än fordom, särdeles vid belägringar. Redan under Erik XIV:s tid hade man uppfunnit bomber för knall och fall, eller, som Konungen själf skrifver, "så ath thett ligwäl ick lossar för än thett drabber thett måll man skiuthe åth" ⁴⁵⁵); men de uppfyllde troligen icke fullkom

---

⁴⁵⁴) Hoijer, I, 430 efter Sylvius Artillerie, I Th. Kap II, s. 46.

⁴⁵⁵) Kon. Bref till Anders Siffridzsonn ath hann be-
steller um alle saker och ährender, som Archela-
rijth belanger. D. Wisby d. 1 Martii Anno 1563.
I Historiska Samlingar af C. Adlersparre, 2, 13.

ligt sitt ändamål, emedan de under Gustaf Adolfs tid sällan omtalas.

III. *Artilleriets Personal och Allmänna Beskaffenhet.*

Högsta befälet öfver Artilleriet tillhörde, enligt hvad redan är nämndt, en *General*, och närmast honom en *Tygmästare*. Till deras befattning hörde icke blott uppsigten öfver Artilleriet eller det så kallade *Stora Arkliet*, utan äfven öfver fästningsverken i riket och allt hvad till den öfriga beväpningen, eller *Lilla Arkliet*, dess tillverkning och vårdande, hörde. Under deras befäl stod således hela den personal, som dermed ägde befattning, och hvilken i början af Gustaf II Adolfs regering visserligen icke var betydlig ⁴⁵⁶⁾ men sedan små-

⁴⁵⁶⁾ RiksKansleren Oxenstiernas förslag, uppgjort omkring år 1615, innehåller för
Artillerie

Till General, 2 Tygmästare, Ingeniörs, Mineurs, Conducteurs	10000 Daler.
28 Dal. — Byse-skytter 1100 ähr om åhret	52800 „
Till Bysegjutare, Lådemakare, på ett förslag	6000 „

Summa 68800 Daler.

Ibland månads aflöningarne upptagas
Fält Byse Skytter:

4 d:r	{	till 12 Karthauer	12 . 144	}	2176 d:r.
		till 28 $\frac{1}{2}$ Karthauer	8 . 224		
		till 20 Fältslangor	4 . 80		
		till 48 Små Styck	2 . 96		

ningom ökades. Till så kallade *Beställningsperso-
ner* räknades Capitainer, Styckegjutare, Verkmästare,
Fyrverkare, Constaplar, Rustmästare, Arklimästare,
Arkli-Skrifvare, Ingenieurer, Mineurer eller Min-
mästare, Petarderare, Patrij-mästare, Predikant, Quar-
termästare, Conducteurer m. fl. ⁴⁵⁷⁾ De egentlige Ar-
tiller-

160 Dal. Ingenieurs . . 2 . . . . . 200 d:r.

- - - - Conducteurs, Mineurs, Fyrverker.

Mester Timbermän, Petarderer, och an-
dre slike på ett förslag om månadh . 1500 „

⁴⁵⁷⁾ Kort Förslag hvad som vill behöfvas till Arklie
Folkens Månadskost, Lön, underhåld och beställ-
ning, ifrån den 1 Oct. 1620 till Octob. 1621.

Beställningar.

Tygmästare Monier.

Penningar . . . . . 1800 d:r.

Än till tre hans hästars utfordring

Foderkorn . . . . . 18 t:r.

Höo . . . . . 36 lass.

Capitein Johan Jacobsson för ett års Contract.

Penningar . . . . . 3700 d:r.

Jacob Schulte . . . . . 960 „

Johan Karsen . . . . . 960 „

M. Anders Styckegjutare . . . . . 500 „

än för Styckkränssning . . . . . 200 „

Werkmästare { Johan Arendt . . . . . 480 „

{ Mester Jost . . . . . 480 „

Fyrverker	{	Christiern	288 d:r.	Comiss för	{	20 d:r.
		Samel	300 „			40 „
		Simon	300 „			40 „
		Hans	300 „			40 „
		Remant	300 „			40 „

L. 180 d:r.

tilleristerne eller Bysse-Skyttarne voro indelade i kompanier med nästan samma befäl, som för fot-

Constaplar	{	Israël	192	dr.
	{	Casper	192	„
	{	Willam	192	„
	{	Jacob	192	„
	{	Hindrie	192	„
	{	Måns	192	„

L. 11672 dr.

Silvester Rustmästare förntan Månekosten:

Penningar . .	60	dr.	Lax eller Sill . .	1	ta.
Commiss för .	100	dr.	Strömming . . .	2	tr.
Spanmål . .	48	tr.	Oxar	2	
Humble . .	6	skålp.	Får	6	
Smör	$\frac{1}{2}$	ta.			

Maths Persson Arklijmästare om året till kost och lön:

Penningar . .	30	dr.	Kiött	16	lisp.
Comiss för . .	30	„	Lax och Sill . .	$\frac{1}{2}$	ta.
Spanmål . . .	40	tr.	Strömming . . .	1	„
Humble	4	„	Torr Fisk . . .	5	„
Salt	$\frac{1}{2}$	„	Oxar	1	
Smör	5	„			

Än hafver H. M:t honom tillsagt till förbättring d. 23 April 1620:

Penningar . .	20	dr.	Spanmål	8	tr.
Kläde	10	„			

Arklij Skrifvare 2, både till Kost och lön:

Penningar . .	60	dr.	Strömming . . .	2	tr.
Eng. Packlakan	20	aln.	Oxar	2	
Spanmål . . .	32	tr.	Byssegintere 2, tillhoppa förutan Månadskosten.		
Humble	6	lisp.	Penningar . . .	20	dr.
Smör	8	„	Packlakan . . .	16	aln.
Salt	1	ta.	Renhudsklädnigar		
Kiött och Fläsk	24	„	2 om	20	dr.
Torr Fisk . . .	8	„	Spanmål	32	tr.
Lax	1	„	Oxar	2	

folket var bestämdt. Hela kompaniet, med befäl utgjorde 306 man. Ibland manskapet voro 50 Bys-

Till allehanda inköp åt	Profosser 2
Fyrverkarne, som deras	L. 10 personer högre ord-
egen förslag utvisar:	ning.
Penningar . . . 600 d:r.	Gemene.
Nils Bosson, Landtogs-,	Byssegårds Drängar . . 8
och Bertill Simonsson,	Svarfvare Dräng . . . 1
Skeps-Arklijmestere till	Arkliij Drängar . . . 2
lön, både tillhopa förutan	Profviantsknektar . . 2
månadskosten:	Kolare 3
Penningar . . . 48 d:r.	L. 16 personer ringare
Packlakan . . . 24 aln.	ordning.
Spanmål . . . 36 t:r.	Uti Ruste Cammaren.
Eric Rusteskrifvare för-	Silvester Rustmästare . 1
utan Månadskosten:	Skrifvaren Eric Nilson . 1
Penningar . . . 30 d:r.	Smed 1
Comiss för . . . 20 „	L. 3 personer efter högre
Spanmål . . . 16 t:r.	ordning.
Sigfrid, Rustesmed för-	Ruste Cammar Drängar 10
utan Månadskosten:	<i>Sjö- och Landtogs-Arkliij-</i>
Penningar . . . 12 d:r.	<i>Folket.</i>
Kläde för . . . 16 „	Arkliij Mestere 40 tillstädes
Spanmål . . . 8 t:r.	Arkliij Mestere 10 som skall
Månadskosten till Em-	hitfordras.
bets Personerne vid Låde-	L. 50 personer efter högre
och Byssegjutere Gården:	ordning.
Under Arkliijmester . 1	Bysse Skyttare 56 tillstädes
Mester Smed 1	Bysse Skyttare 56 som skall
Byssegjutare 2	- hitfordras.
Svarfvare 1	L. 112 personer efter rin-
Underskrifvare . . . 1	gare ordning.
Beltare 1	Fyrverker Drängar 6 efter
Hampspinnare . . . 1	ringare ordning.

Summa på förskräne mantal.

Högre Ordning . . . 67 } 211 Personer.
Ringere Ordning . . . 144 }

e-Skyttar eller Artillerister, och 190 gemene

Om månaden på 1 Person. Löper dertill 12 månaders kost.
högre. mindre.

5½ f:r. . 4½ f:r.	Spanmål . 1445 t:r. 5 fr.
2 ℔ . 1½ ℔	Humble . 10½ Sk℔
3 ℔ . 3 ℔	Salt . . . 27 t:r. 2 ℔
2½ ℔ . 2 ℔	Smör. . . 273 L℔ 6 ℔
16 ℔ . 14 ℔	Kött . . . 92 Sk℔ 12 L℔ 12 ℔
4 ℔ . 3 ℔	Torr fisk 21 Sk℔ 8 ℔
18 ℔ . 16 ℔	Strömming 164½ t:r.

Än till helt års lön.
hvar.

12 d:r. . 6 aln. Piuk . . .	Arklijmestare 50	Sjö- och Landtogs Folket.
6 d:r. . 6 aln. SaltWelsk BösseSkyttar 112		

Löper.

Penningar	1272 d:r.
Packlakan	6 aln.
Piuk	72 ”
Saltwelsk	672 ”

Än till efterskrifne årslön.

14 d:r. . 8 aln. Piuk . .	UnderArklijmester	1	28
12 ” . 8 ”	Packl. . . MesterSmed . . .	1	
12 ” . 6 ”	Piuk . . Svarfware . . .	1	
12 ” . 8 ”	Piuk . . UnderSkrifware . .	1	
16 ” . 8 ”	Packl. . . Profoss	2	
10 ” . 6 ”	Piuk . . Beltare	1	
10 ” . 8 ”	Piuk . . Hampe Spinnare .	1	
8 d:r. . 6 aln. SaltW. .	Bysegårds Drängar	8	L. 32.
5 ” . 6 ”	SaltW. . Svarfvar Dräng .	1	
4 ” . 6 ”	SaltW. . Arklij Drängar . .	2	
8 ” . 6 ”	SaltW. . Profvians Kuektar	2	
6 ” . 6 ”	SaltW. . Kolare	3	
8 ” . 6 ”	SaltW. . Rusteamar Drängar	10	
6 ” . 6 ”	SaltW. . Fyrverker Drängar	6	

Penningar	329 d:r.
Packlakan	24 aln.
Piuk	36 ”
SaltWelsk	192 ”
Sunma.	
Penningar	14153 d:r.

Handtlangare, hvilka sednare hade lägre aflö-

Alnen . . . 3 d:r. . . Engelskt	20 aln.
aln. . . . 2 „ . . Packlakan	64 „
aln. . . . 6 mark. . . Piuk	108 „
aln. . . . 3 „ . . Salt Welsk	864 „
Comiss för	376

Löper . . . 15527 d:r

Tunna . . 9 mark. . . Spanmål	1665 t:r. 5 fr.
℥ . . . . 2 d:r. . . Humble	11 Sk℥ 6 ℥
T:a . . . . 2 d:r. . . Salt	29 t:r. 9 ℥
T:a . . . . 6½ mark Smör	292 t:r. 14 m.
T:a ¹ . . . . 3 mark . . Kött och torr fisk	116 Sk℥ 6 L℥
st. . . . . 10 d:r. . . Oxar	7
st. . . . . 1 d:r. . . Får	6
Lass . . . 1 d:r. . . Höö	36 st. lass.
T:a . . . . 6 mark. Foderkorn	18 t:r.
T:a . . . . 10 d:r. . Lax eller Sill	2½ t:r.
T:a . . . . 4 d:r. . Strömning	169½ t:r.

Löper 7321 daler 6 öre.

Summa 22848 daler 6 öre.

Noch skall Johan Jacobsson efter H. K. M. Nådiga vilja, öfver sitt contract, arbeta och förfärdiga, och särdeles bekomma betalning för nemligen:

st. . 16 d:r. Rustvagnar	112
st. . 5 d:r. Skijps Stormlåder	18

Löper 1882 d:r.

Än till 2 kopparsmeder, som göra kopparpannor, och kopparlådeskyfflar, till hvilket skall blifva försmält koppar 90 Skepp. och löper i Arbetslön Penningar . . . . . 900 daler.

Löper 2782 daler.

Summarum behöfves till Arklijt till år 1621 uti Penningar . . . . . 25630 d:r. 6 öre.

Än till Archelii.

Jernstörer	150	} gånger
Kofötter	30	
Knöster	20	
Hästeskor	1000	
Söm	1000	} st:r.
Telgyxor	20	
Teljebackor	500	
Ringboltar	500	

L. 734½ d:r.

ing ⁴³⁹), och vanligen uttogos ur de utskrifna lands-

Summa, som behöfves löper i Penningar 26364
d:r 18 öre. Dat. Stockholm d. 12 Sept. 1620.

Gustavus Adolphus.

Anteckningar ur 1620 års Stater, hvilka förvaras
uti StatsContoiret. (Finnas i RiksArchivet.)

⁴⁵⁹) *Archelij Folcks Staten* ifrån den 1 Oct. Anno 1625
till d. 1 Oct. anno 1626 neml.

En Compani Archelij Folck.

hvar om månaden. Löper i 12 mån.

1 Capiten	100	1200
1 Lentenampt	50	600
1 Fendrich	40	480
2 Sersianter	16	384
1 Rustmester	12	144
6 Quartermester	12	864
6 Under Quartermester	12	864
18 Rotmester	8	1728
30 Under Rotmestare	7	2520
50 Byse Skyttare	6	3600
190 Gemene Handtlanger	4	9120
Än om året gemene Handtlangare		
Commiss för 6 d:r är		1148

Löper

11 Månads Penningar	20736
1 Månads Commiss	1056
Årskläde	1144

22936

Artilleri Beställnings Personer.

3 Ingenieurs	80	2880
12 Verkmästare	30	4320
1 Minmästare	25	300
1 Petarderare	50	600
2 Fyrverkare	28	672
1 ArklijMästare	40	480
1 Verkmästare	80	960
4 Patrijmästare	30	1440
1 Hollands Smed	25	300
1 Stycke Form Smed	7	84
1 Predikant	10	120
1 Svarfvare	6	72

kompanierna. Särskilt manskap brukades till am

1	Hampspinnare	6	. . . . .	72
1	Bältare	6	. . . . .	72
2	Smede Drängar	4	. . . . .	96
2	Svarfvare Drängar	4	. . . . .	96
2	Hampspinnare Drängar	4	. . . . .	96
1	Bältare Dräng	4	. . . . .	48
10	Arklij och Byssegårds			
	Drängar	4	. . . . .	480
1	Bokhållare	50	. . . . .	600
1	Arklij Skrifvare	25	. . . . .	300
1	Styckegjutare	40	. . . . .	480
2	Mester Svenner	20	. . . . .	480

Hvar i fält i 4 månader.   Hvar i garnison i 8 mån.

1	Quartermästare	170	. . . . .	85	. . . . .	1360
2	Conducteurs	16	. . . . .	16	. . . . .	384
1	Mesttimbere	25	. . . . .	18	. . . . .	222
3	Mester Svenner	16	. . . . .	8	. . . . .	432

Löper

11	Månads Penningar	16249
1	Månads Comiss	1477

17726

Rust Cammar Personer.

1	Rustmestare	40	. . . . .	480
1	Skrifvare	16	. . . . .	192
1	Spetsmakare	10	. . . . .	120
1	Plåtslagare	9	. . . . .	108
1	Rust Camar Smed	7	. . . . .	48
1	Lådemakare	8	. . . . .	96
4	Spetsmakare Drängar	4	. . . . .	192
10	Rust Camare Drängar	4	. . . . .	480

Löper

11	Månadspenningar	1606
1	Månads Comiss	146

1752

Summa på Arklij Folket

Penningar	38591
Comiss för	3827

42418

munitionens förförande under krig, och anskaffades vid behof ⁴⁵⁹).

Kanonerna eller, som de den tiden kallades, *Skyttet* fördelades i afseende på tyngden i *Grofva* och *Fält-Stycken*; i afseende på materien åter, i *Koppar-* och *Jern-stycken*. Den allmänt gällande grundsatsen, att öka Artilleriets brukbarhet genom minskande af styckenas tyngd, hade under detta tidevarf ett stort inflytande, icke blott på fält-, utan äfven på fästnings- och belägrings-artilleriet ⁴⁶⁰). De

---

Finnes i StatsContoiret, och afskrift, som här blifvit begagnad, i RiksArchivet.

⁴⁵⁹) Till Herr Carl Banner, att anholla hoos Hertigen af Pom. dett han låter påläggia Städernes skaffa folck till K. M:s Artillerij. D. Bernvald d. 10 Jan. 1631. Reg. f. 8.

Konungen beklagar sig att det folck han ditils haft vid sitt *Artilleri* till dess amunitions förförande "äro här och der i Landet sammanplockade af löst partij, hvilka nu meste del äre förlupne, och ingen vet hvar de skole vara till at igen finna," så beder han Banner anhålla hos Hertigen af Pomern, att han ville pålagga städerna att skaffa ett par hundra personer, som till bemälte amunitions förförande brukas kunde.

⁴⁶⁰) Indelningen af det grofva Skyttet i fästnings- och belägrings-artilleri nämnes väl icke, men fanns i sjelfva verket, emedan somliga stycken, såsom t. ex. den Dubbla Kartogen, hvilken vägde 50 till 60 skepp., endast kunde nyttjas på fästningarne. Med *Patrie* (Batteri) *Stycken* förstod man i allmänhet det grofva artilleriet, som ej var ämnadt att åtfölja krigshärens rörelser på slagfältet, och begagnades således denna benämning, för att skilja det samma från fält-artilleriet.

förut bruklige gröfre stycken, såsom *Dubbel*, *Hel* och *Treqvarters-Kartog* (Kartov) försvinna smånin-
gom från belägringarne, äfvensom *Notslangan*, hvil-
ken var af samma pundigtal som half Kartog, och
nyttjades till murars beskjutning ⁴⁶¹). Det gröfsta
stycke, som numera vanligen åtföljde krigshären,
för att begagnas vid belägringar, var den *Halfva*
Kartogen ⁴⁶²), och blott såsom undantag finna vi,
att Gustaf Adolf vid Rigas belägring nyttjade styc-
ken, hvilka sköto kulor af 64 skålp. vigt. De så
kallade *Stormstycken*, hvilka äfven vid samma till-
fällen begagnades, voro icke ämnade mot murarne,
utan blott att fördrifva brechens försvarare, innan
den skulle störmas. De voro af två slag, *långa*
och *korta*, af hvilka de förra vägde 2, de sednare
1½ skeppund. Treqvarters Kartoger blefvo väl än-
nu gjutne under Gustaf Adolfs tid ⁴⁶³) men nyttja-
des blott till fästningarnes bestyckande, och äfven

---

⁴⁶¹) Förteckning på alla sådana stycken, deras längd
och vigt, samt vigten af dertill hörande lod finnes
i Adlersparres Afhandling om Svenska krigs-
makten. K. Vitterhets-, Historie- och Antiqv. Akad.
Handl. III, 238.

⁴⁶²) Var omkring 12 fot lång, vägde 16 skepp. och
sköt en kula af 25 lisp. Notslangans kula hade
samma vigt, men sjelfva stycket vägde 24 skepp.,
och var omkring 18 fot långt.

⁴⁶³) Undervisning hvad som Kopparen uti Stycken
kommer till att kosta.

Till ett 48-pundigt Stycke om 27 Skeppund
lefvereras neml.

på dessa blifva de allt mer sällsynte. På Ellsberg,
en af rikets viktigaste fästningar, fanns år 1624 ic-

Skepp. Lisp.

11	11	Rugkoppar . à 127 d:r. . .	1466: 27½
16	—	Gårkoppar . à 132¾ d:r. .	2124: —
1	7	Messing . . . . . à 160 d:r . .	260: —
1	7	Thenn . . . . . à 260 d:r . .	351: —
<hr/>			
30	5		4157: 27½*)
3	5	deraf afgång.	

27 — Blifver igen rent gods. Ar-
betslönen på bemälte 27
skepp. rent gods à 12 d:r . 324: —

4481: 27½

1 skepp. rent gods i Stycker kommer att stå 165
d:r. 31: 19¼.

Till ett 48-pundigt Stycke om 27 skepp. kom-
mer till gjutningen

14:	4	Gårkoppar . . . . . à 132¾ d:r.	1885: 1: 14½
14:	—	Klocke ell. Stycke à 165 d:r.	2100: — —
—	15	Messing . . . . . à 160 d:r.	120: — —
—	15	Thenn . . . . . à 260 d:r.	195: — —

29: 14	4300: 1: 14½
2: 14	deraf afgång

27: — blifver igen rent gods. Ar-
betslön för de 27 skepp.
rent gods à 12 d:r. . . . . 324: — —

4624: 1: 14½

1 skepp. rent gods i Stycket kommer till att kosta
171: 8: 7½.

Anm. 1629 d. 16 Maj är accorderet med Stycke-
gjutaren Metardus, att han skall göra allahanda
slags stycken,

*) Ett fel i räkningen är bibehållet för likheten med den
här begagnade afskriften.

ke gröfre stycken än 24-pundigar ⁴⁶⁴⁾), hvilket måhända var en föjd af de odugliga kanonernas om-

Allenast af H. K. Maj:t förordnas folk till att borra. { och för hvar skepp. rent gods, väl polerade, ut- huggning, vikt och nummer väl borrade bekomma till lön . . . . . 10 d:r.

Men för allt det han gjuter under 1 skepp. och till 10 lisp., då gifves honom för lisp:det 2 d:r. Item hvad han gjuter under 10 lisp. för hvar lisp . . . . . 5 d:r.
Arklij Folkets Stater i Stats-Contoiret. Afskrift i RiksArch.

⁴⁶⁴⁾ Inventarium vedh Elfsborgs Slott ifrån Johannis 1624 till 1625, uti Nils Björgerissons Räkning för Upbörd m. m. Westerg. Registr. 1623 N:o 18 i KammarColl. Arch.

Arckli-Parzeler.

Koppar-Stycker.

24-pundige . . . . . 3 st.
12-pundige . . . . . 2 st.
24-pundige Fältstycker . . 8 st.
24-pundige Stormstycker . 8 st.

Mershakar { Store 16
Smärre 16

Jern-Stycker.

6 } pundige . . . . . { 72
3 } . . . . . { 32

Runde Lodh.

24 }
20 }
16 } pundige . { 642
12 } { 300
6 } { 500
3 } { 482
{ 1842
{ 464

Pijke Lodh.

6 } pundige . { 208
3 } { 226

Läncke Lodh.

24 }
12 } pundige . { 50
6 } { 16
3 } { 82
{ 89

Saxe Lodh.

6 } pundige . { 216
3 } {

gjutning, som detta år verkställdes. Under Drott-

Krunt.

Krunt . . .	28 skepp. 12 lisp. 4 skålp.
Stora Faat .	15
Halfva d:o .	218
Små faat . .	22
Hagel . . .	7 fat om 9 skepp.
Bly	51 skepp. 8 lisp. 18 skålp.
Luntor . . .	383 band. 18 skepp. 16½ lisp.

Låder (Lavetter).

24-pundige felt låder	6
12-pundige felt låder	2
24-pundige nye	4
12-pundige nye	3
24-pundige låder	8
24-pundige stormstykke låder . . .	8
6-pundige Skepslåder beslagne . .	8
6-pundige Skepslåder obeslagne .	14
Föreställare	9
Föresättare	5

Spetsar	665
Flintmusketer	118
Fenikor	8

Sköfflor.

24	}pundige . .	{	9
12			6
6			20
3			8

Stormsköfflor 3

Enligt ett qvittance i samma räkenskaper lemnades detta år till Elfsborg, ifrån Jönköpings bruk
 halfva Carthoger . . . . . 2 st.
 12-pundige sköfflor . . . . . 12 st.

Lodh.

20	}pundige . .	{	300
16			516

samt ifrån Finspångs Bruk

ning Christinas tid ansågos redan de dubbla Kartogerna *mer besynnerlige än nyttige* ⁴⁶⁵).

Hvad Fält-Artilleriet angår, bibehöll man, jemte de nya Läder- och Regements-kanonerna, alla förut brukliga fält-stycken, såsom *Halfva Karthauer* ⁴⁶⁶), *Fältslangor*, *Trequarters* och *Halfva Slangor*, *Dubbla* och *Enkla Falknetter*, samt *Falkuner*,

6 } pundige Jernstycker . { 64
3 } 32

För Elfsborgs fästning var dock redan 1623 en beställning gjord hos Mr Wellam (De Beche), att han vid Finspång skulle gjuta 96 stycken 64- och 32-pundingar. Reg. 1623 f. 421 och 426. Af Konungens bref synes, att Wellam icke ansett sig kunna få dem färdiga till utsatt tid, och ovisst är om de någonsin blefvo levererade.

⁴⁶⁵) I Whitelockes Dagbok. S. 734 yttrar han: "Emot aftonen gingo de att se en hop kanoner till ett antal af 1100 stycken, tagne från Ryssarne, hvaribland voro tvenne om 18000 skålp. vigt, hvartill kulan höll 96 skålp., samt en mörsare, hvars mynning var en famn och 3 finger i diameter, mer besynnerlige för sin storlek än det bruk man af dem kunde göra".

⁴⁶⁶) Att desse ännu brukades i Fältkriget synes af *Bref* till Herr Carl Banner och Herr Letzle. D. Warwitz, Jan. 1, 1631. Reg. f. 2.

Enligt RiksKansleren Oxenstjernas, förut häranförda förslag, fordrades för nedanstående stycken dervid tecknade antal Bysseskyttar och Hästar.

	Bysseskyttar.	Hästar.
Till en Hel Kartog	12	36
„ „ Half Kartog	8	24
„ „ FältSlanga	4	16
„ „ Litet Stycke.	2	4
De vanligast förekommande fältkanonernas vigt,		

hvilka sistnämnde äfven sköto blylod ⁴⁶⁷⁾. Äfven förekomma *Göttlingar*, hvilka egentligen begagnades på krigsskeppen, *Mershakar*, *Nickhakar*, *Fyrpils-Stycken*, *Potthundar*, med flera mindre slag, hvarom man icke känner mycket mer än benämningarne ⁴⁶⁸⁾.

Alla de här uppräknade fältstycken gjötos stundom af jern, stundom af koppar ⁴⁶⁹⁾ eller rättare

tyckes hafva undergått någon förminskning, och var under Gustaf Adolfs tid sålunda bestämd:

	Skepp.	Lisp.	Skålp.
en 24-pundig half Kartog väge .	15	5	10
ett 12-pundigt stycke	6	6	13
ett 6-pundigt stycke	4	15	4
ett 3-pundigt stycke	—	16	14

Af de Halfva Kartogerna funnos två slag, *långa* och *korta*; de sednare voro något lättare än de förra, och väge ifrån 11 skepp. 16 lisp. 8 skålp. till 12 skepp. 15 lisp. 16 skålp. På samma sätt vexlade äfven de öfriga styckenas vikt; de 12-pundige emellan 6½ och 6 skepp.; de 6-pundige mellan 4 skepp. 16 lisp. och 4 skepp. 3 lisp.

⁴⁶⁷⁾ *Bref* till Carl Banner om tre lådor. Dat. Loitz 12 Febr. 1631. Reg. f. 58. Till Herr Johan Banner. D. Anklam d. 19 Febr. 1631. Reg. f. 72.

⁴⁶⁸⁾ Det obetydliga man om dem känner, finnes anfördt i Adlersparres Afhandling om Svenska Krigsmakten. K. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens Handlingar III, 236—242.

⁴⁶⁹⁾ Förhållandet i pris emellan koppar- och jernkanoner, synes af Konung Carl IX:s tillåtelse för Venedig att köpa i Sverige: kopparkanoner till fyrahundra pund (Libra Germanice Schipsfund) för 80 Jochimsdaler, och jernkanoner af lika vikt för 6 Jochimsdaler. Hallenberg, I, 105, not. c.

sagdt, metall, emedan tillsättning af tenn brukades vid den rå och luttrade kopparens gjutning till kanoner ⁴⁷⁰). Uti den i sednare tider brukliga kanonmetallen ingår tenn till 9 procent af massan, och sådant var förhållandet i det närmaste äfven under Gustaf Adolfs tid ⁴⁷¹); ty då ingen afgång fick be-

⁴⁷⁰) Ett försök lærer likväl i Konung Johan III:s tid blifvit gjordt, ehuru utan framgång, att gjuta kopparskytt utan tillsättning. Adlersparres Afhandl. s. 264.

⁴⁷¹) Ordning uppå Styckegjutningen på 2 ugnar uti 5 veckor.

Hvar gjutning ifrån d. 1 Augusti till d. 7 Sept. är 5 veckor.

12 par Stycken . . .	12	. . .	väga 72 skepp.
24 par Störinstycken . . .	18	. . .	28 „
			<hr/> 100 skepp.

Dertill

Rå Koppar och Styckegods	90	skepp.
3 lisp. på skeppundet afgång halfpar-		
ten styckegods	15	„
Thenn	10	„

Löper det som dertill behöfves

130 Bryggeved à 1 mark . . .	32 dal.	16 öre.
14 s:r Kol à 6 mark . . .	21 „	— „
12 tunnor aska à 3 mark . . .	9 „	— „
1 lisp. Vax	10 „	— „
3 lisp. Talj à 2½ daler . . .	7 „	16 „
7 lisp. Hampa à 1 daler . . .	7 „	— „
10 R. Ståltråd à 2 daler . . .	20 „	— „
200 lass Sand } à 4 öre . . .	37 „	— „
100 lass Ler }		

---

144 dal. 16 öre *).

*) Anmärkes en misräkning på 16 öre.

räknas på de 10 skepp. tenn, som togos till en gjutning af 100 skepp., men afgången på koppar och styckeegods utgjorde 15 procent, hade man naturligtvis insett, att quantiteten af tenn var tillräcklig, äfven med en ungefärligen lika afgång, och åtnöjde man sig med de $8\frac{1}{2}$ à 9 procent, hvilka i sådant fall ingingo i sjelfva legeringen. Stundom försattes kopparen vid gjutningen med messing och oduglige metallkanoner ⁴⁷²⁾, och togs då så mycket mindre tenn.

Till 16 Bössegårds-drängar och Bössekyttare om månaden, tillhopa 96 daler, löper i 5 veckor . . . . . 120 dal. — öre.

Mittardes Styckegjutare med sina söner, om månaden 42 dal., löper i 5 veckor . . . . . 52 „ 16 „

2 MästerSvenner hos Mäster Andreas hafva varit . . . . . 52 „ 16 „

Summa 369 dal. 16 öre.

Skeppundet kostar 3 dal. 22 öre $5\frac{3}{4}$ peng. ar.

Hallenberg V, 125 efter *Origin.* i Kongl. Statskontoret ibland Staterna för år 1624 och deromkring.

⁴⁷²⁾ Vid Byssegjutaregården i Stockholm användes af gjutaren M:r Metarde till Styckegjutningen den 15 April.

	Skepp.	Lisp.	Skålp.
Gårkoppar	67	—	14
Rugh Koppar	28	17	5
1 3-pundig Regements St. väger	—	16	14
Messing	2	2	—
Thenn	3	—	5
Summa	101	16	18

Mörsare funnos visserligen äfven denna tiden, men synes icke hafva blifvit mycket begagnade, hvar till man lätt finner giltiga skäl. Så länge fästningarne hade svaga murar, hvilka icke skyddades af någon fältvall (glacis) eller framföre liggande verk, och således voro åtkomliga med den horizontala skjutelden, var den verticala mindre behöflig. Dessutom var denna högst osäker, då man ännu icke kände de mathematiska grunderna för densamma, och rigt-instrumenterna voro i ofullkomligt skick ⁴⁷³). Slutligen må äfven nämnas, att de flesta

---

Deraf gjutet och lefvererad				
3-pundige Regements Str	.	14		
48-pundige Fyrmörsere Små	.	2		
24-pundige Tunga Patrie Str	.	1		
d. 30 April gjöts 24-pundige Half-Kartoger, och				
vägdes till gjutningen				
Rennegods, Förlorade				
Hufvud och öfver-				
lopgods	.	8	skepp.	17 lisp. 5 skålp.
Thenn	.	3	"	— " 5 "
Messingh	.	2	"	2 " — "
Gårkoppar	.	67	"	— " 14 "
Råkoppar	.	28	"	17 " 5 "
3-pundige Regements-				
St: 1 väger	.	—	"	16 " 14 "
<hr/>				
110 skepp. 14 lisp. 3 skålp.				

Arckelie-Längdh vidh Stockholms Slott 1630. *Origin.* på Kongl. Utredningsförrådet.

⁴⁷³) För elevationen begagnade man, både till Mörsare och kanoner, endast *kilar*, till dess *riktskrufven* år 1650 uppfanns af en Jesuit i Warschau. Hoyer, *Geschichte der Kriegskunst*, I, 422.

flesta, då brukliga kanoner, hade tillräcklig kaliber, för att kunna begagnas till skjutning äfven med ihåliga projectiler, och voro mörsare således för detta ändamål mindre behöflige, än de i sednare tider blifvit. Mörsarne eller, såsom de den tiden kallades, Mörsare, Mysere ⁴⁷⁴) och Mortzere, voro af olika storlek, och vägde ifrån $1\frac{1}{2}$ till 5 skepp. Man kastade dermed springkulor (Bomber), och hvarjehanda fyrverk, samt stenar, stundom af betydlig storlek ⁴⁷⁵).

Till alla här uppräknade stycken nyttjades projectiler af mångahanda form och storlek. Endast de minsta kanonerna sköto *blylod*; till alla öfriga användes kastkroppar af jern. Allmännast brukades runda *jernlod* eller kulor, antingen smidda eller gjutna; de förra, såsom starkare, begagnades emot fästningsmurar. Mot förskansningar och på flottan, stundom äfven i mindre fält-stycken emot trupper, nyttjades så kallade *Pike-*, *Kedje-* och *Saxe-lod* ⁴⁷⁶).

⁴⁷⁴) Äfven kallade Fyrmysare; dessa tillhörde egentligen fältartilleriet, men begagnades icke ofta. I *Fält Arckely Förslag* för år 1625 (Mscr. i RiksArch.) upptagas blott 4 sådana stycken.

⁴⁷⁵) Hallenberg, IV. 962.

⁴⁷⁶) *Ordning* hvad efterskrefne lod väga:

48-pund.	{	Runda	2	L ~~ö~~	18 m.	12-pund.	{	Runda	—	L ~~ö~~	14 m.
		Pike						Pike			
		Kedje	3	„	15 „			Kedje	1	„	— „
		Saxe						Saxe			

Patroner eller färdiga skott blefvo under denna ti allmänna för alla fältstycken. De förfärdigades så lunda, att lodet fästades med messings- eller jern tråd vid en svarfvad hylsa af träd, kallad *Kardus* ⁴⁷⁷), hvars storlek var afpassad efter styckets ka liber. Vid samma Kardus fästades äfven en lite säck af tunnt skin, innehållande krutladdningar hvarefter hela patronen öfverdrogs med lärft eller buldan ⁴⁷⁸). Krutladdningens vikt, som fordom va

36-pund.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	2 Lff. — m.	10-pund.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	— Lff. 12 n
		2 „ 5 „			— „ 18 „
24-pund.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	1 „ 5 „	6-, 5-p:d.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	— „ 6 $\frac{1}{2}$ „
		1 „ 10 „			— „ 10 „
16-pund.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	1 „ — „	4-, 3-p:d.	{ Runda Pike Kedje Saxe }	— „ 3 $\frac{1}{2}$ „
		1 „ 5 „			— „ 5 „
			2-, 1-p:d.	{ Runda Pike }	— „ 2 „ — „ 1 „

Hallenb. V. 126, efter *Origin.* i Kongl. StatsCon-
toiret ibland Staterna för år 1624 och deromkring

⁴⁷⁷) Svarfvaren erhöill för 100:det af 3-pund. Karduser 11 daler.

⁴⁷⁸) Till FältPatroner och Karduser, som är gjord ifrån 1 Januari och till sista April 1630.

Penningar för lim . . . . . 18 $\frac{1}{4}$ d:r.

Krut . . . . . 4 L:r 7 skålp.

Messingstråd . . . . . 41 Ring:r.

Ståltråd . . . . . 4 Ring:r.

Buldan . . . . . 389 alnar.

rit lika med sjelfva kulans, togs nu något mindre; för gröfre stycken omkring $\frac{3}{4}$ och för de smärre en tredjedel deraf. Vid profskjutningar ökades laddningen, så att den för en 24-pundig Half Hartog utgjorde 1 lisp. 6 skålp., och för ett trepundigt RegementsStycke $1\frac{1}{3}$ skålp. Tio sådana skott gjordes med hvarje stycke. *Fyrverket* var af stor vikt, och räknades härtill icke blott de *ihåliga loden*, utan äfven alla de kastkroppar, hvarmed man åsyftade att antända fiendens fästningsverk, belägringsarbeten, förråder m. m. ⁴⁷⁹). Bland de *ihåliga loden* voro *Granater*, redan i början af Gustaf Adolfs regering, mest brukade ⁴⁸⁰). De förekomma af alla för kanonerna vanliga pundigtal, och dessutom gjö-

---

Lärft	247 $\frac{1}{5}$ alnar.
Bly	2 skepp. 15 skålp.
3-pund. lod Runda	430 „
KallSkin	210 „
Lim	77 skålp.
Jerngryta	1 „
Lodformar	2 „
StöpSlefvar	2 „
Yxor	2 „

ArckelicLängdh vidh Stockholms Slott 1630. *Origin.*
på Kongl. Utrednings-Förrådet.

⁴⁷⁹) För detta ändamål brukades äfven glödgade kulor.

⁴⁸⁰) Då Konungen till kriget i Ryssland 1614 förskref åtskilligt krigsförråd, hvilket af Tygmästaren skulle öfverföras från Sverige, befälde han honom hafva med sig åtminstone ett tusen stycken granater, hvartill fyra eller fem skeppund koppar skulle honom af KammarRåden tillställas. Hallenberg III, 179.

tos stora 100-pundige granater, hvilka kastades ut af mörssare ⁴⁸¹). De mindre kastades med handen, då fienden var på nära håll, såsom vid belägringar sedan de stormande kommit ned i grafven eller i minigallerierna, då det lyckats fästningens minörer att upptäcka och intränga i dem. Särskildt upprättade Grenadier-kompanier funnos ännu icke, utan man använde Musketerare till granat-kastning, stundom emot någon förhöjning i deras sold ⁴⁸²). Till granaternas sprängning fylldes de med krut, hvilket antändes medelst ett inslaget brandtrör. Till alla större stycken nyttjades granater af koppar, men till 6- och 3-pundige äfven af jern. Hvaruti skillnaden emellan granater och de så kallade *Sprängkolor* eller *Slagkolor* bestod, är oss icke bekant om man icke såsom sådan får anse, att de sednare i allmänhet voro större, emedan de, utom krutladdning för sprängningen ⁴⁸³), äfven innehöllo en brandsats, bestående af 16 delar slangekrut, lika mycket salpeter och 9 delar svafvel. Likasom granaterna, gjordes äfven dessa stundom af koppar, stundom af jern. Vanligast förekomma 100-pundige

---

⁴⁸¹) I *Arkelié Contorets Räkenskaper* omtalas, bland det krigsförråd, som d. 10 Aug. 1630 öfversände till Tyskland, 50 st. 200-pundige granater, men sådana måste dock sällan hafva blifvit nyttjade.

⁴⁸²) Hoyer. *Geschichte der Kriegskunst*. I, 448.

⁴⁸³) Laddningen var lämpad efter kulans storlek; till de större tog man ända till ett halft lispund slangekrut.

sprängkulor, och mycket mindre funnos troligen
 keke, emedan de så kallade *små* sprängkulorna väg-
 le 5 lispund.

Endast beräknade för antändning voro de så
 kallade *fyrbollar* eller *fyrkulor*, hvilka bestodo af
 en säck af lärft, fylld med fyrverksats, hvartill an-
 vändes mjölktrut, salpeter och svafvel, två delar
 af de förra och en del af det sistnämnda. Sedan
 kulan härigenom erhållit sin behöriga form, omlin-
 lades den med segelgarn och beströks med tjära
 eller beck. Af ungefärligen lika sammansättning voro
Fyrpilar, *Storm-* eller *Fyrkrantsar*, hvilka funnos
 af olika storlek, *Stormfyrkulor* och *Mortzkransar* ⁴⁸⁴).

⁴⁸⁴) I Adlersparres Afhandling om Svenska Krigsmak-
 ten i Vitterhets-, Hist. och Antiqv. Akademiens
 Handlingar, III, 248–253, finnes närmare upp-
 gift på sammansättningen af dessa fyrverk. Hvilka
 ämnen dertill under denna tid begagnades torde
 ytterligare upplysas af följande utdrag ur Arckelie-
 Contoirets räkenskaper för år 1630.

Mr Christian Meijer, Capitein för Fyrverkarne
 hafver anammat till Fyrverk ifrån 1 Januari till
 siste April som längden förmåler A:o 1630.

Krut	9 t:r 178 skålp.
Salpeter	8 skepp. 1 lisp. 2 m.
Svafvel	2 „ 14 „ 5 „
Bly	10 marker.
Blylod	600 „
LinOlja	383 skålp.
Lunta	5 „
Bulldan	58 alnar.
Lärft	143 „
Bränvin	7 kannor.
Vax	2 lisp.
Tjära	6 t:r.
CardusPapper	2 böcker.

För att hindra fienden att släcka dessa fyrverkskroppar, hade man redan under Konung Erik XIV:s tid börjat förse dem med släger eller mordslag, hvilka lossade sina skott, allt efter som fyrverket brann. Sådana nämnas äfven under denna tid, men tord dock icke alltid blifvit begagnade; åtminstone omtalas, att vid Rigas belägring släckte innévånarne, ofta med god framgång, de i staden inkastade granaterna med gytja, samt med våta och saltade oxhudar, och detta bevisar, att de icke hyste stor fruktan för sådana kastkroppar.

Till Fyrverket hörde slutligen äfven *Petarden* eller ihåliga kulor af metall, hvilka fylldes med krut, och nyttjades att sönderspränga fästningsportar, fiendtliga mingallerier o. s. v. Petarden var försedd med ett handtag eller ögla, och kunde den medelst fastskruvas vid den port, som skulle sprängas ⁴⁸⁵⁾. Antändningen skedde med en långsam brännande sats af mjölkkrut, salpeter och svafvel, så att den, som antände petarden, skulle kunna dra

---

Hampa till tog	2 skepp.
Bindetog	56 lisp.
Segelgarn	34 bundtar.
Lin till tog	3 skepp.
Yxor	3
Qvicksilfver	1 skålp.
Borax	1 ”
Tänglikor	220 ”
Släger	600 ”

⁴⁸⁵⁾ Theat. Europ. II, 575.

ga sig undan, innan den sprang ⁴⁸⁶). Petarder hade först omkring år 1600 blifvit införda i riket, men nyttjades sedan ofta och med stor fördel. Redan år 1611 använde Gustaf Adolf en sådan vid Christianopels intagande ⁴⁸⁷), och under Tyska kriget begagnades de ständigt vid de små befästade orter, der Svenskarne ofta icke rönste något annat motstånd, än de stängda fästningsportarne. Vid hastigare expeditioner, då något annat artilleri icke medfördes, åtföljdes derföre de andra trupperna af särskilda rustvagnar för petarder. Alla slag af fyrverk tillreddes uti Fyrverkarnes verkstad på S:t Claræ gårde vid Stockholm, der äfven profskjutningar verkställdes.

Till förfärdigande af kopparskytt funnos redan länge Byssegjuterier i Nyköping, Calmar, Elfs-

---

⁴⁸⁶) Till den nya Petarderaren Christian lemnat till Petarder.

Krüt	1	t:a, 76 skålp.
Vax	2	lisp. 7 skålp.
Salpeter	6	marker.
Svafvel	4	„
CardusPapper	1	bok.
Krutsäckar	2.	
Rustvagnar	2.	
Vagnstücken	2.	
Selar	10.	
Betsel	4.	

Arkelie-Längdh vid Stockholms Slott A:o 1630 på Kongl. UtredningsFörrådet.

⁴⁸⁷) Hallenberg I, 69.

borg, Reval och Stockholm ⁴⁸⁸). Under Konung Gustaf Adolfs regering blefvo de gamla gjuterierna förbättrade och nya anlagde, särdeles för tillverkningen af de nu mera begagnade jernkanonerna. Vid *Byssegjutare-gården* i Stockholm götos kanoner af alla slag ifrån fyrtioåttatill ett-pundiga ⁴⁸⁹) vid *Finspång* ⁴⁹⁰), götos icke blott grofva 64-pundiga kanoner utan äfven mindre regements-stycken ⁴⁹¹). Styckegjuteriet var till och med under denna tid uppbragt ända derhän, att jernkanoner kunde för kronans räkning utföras. Af ett originalbref, datat den 5 Juni 1629, till Konungen från Sten Bjelke, som blifvit sänd till Stralsund att uppehålla dess Borgerskaps mod och bereda undsättningsanstalter, synes att enskilte köpmän, som ville försträcka medel till dervarande krigsfolkets underhåll, erbjödo för metallstycken 60 R:dr *Sk℔* samt för göttlingar och jernstycken, till ett belopp af 1300 *Sk℔*, 12 R:dr. De önskade att under Svensk flagg få föra dem genom sundet, således troligen till Holland. Större quantitet, än de äskat, lærer funnits att erbjuda dem. *Lod* af de här ofvan anförda slag gjötos så väl vid

---

⁴⁸⁸) Adlersparres Afhandling i Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens Handlingar, III, 262.

⁴⁸⁹) Hallenberg V, 124.

⁴⁹⁰) Tillhörde då Louis de Geer, men förvaltades eller arrenderades af Wilhelm Giliuson De Besche.

⁴⁹¹) Reg. 1623 f. 417, 421, 426.

de öfriga gjuterierna, som i synnerhet uti *Arboga* af Louis de Geer ⁴⁹²).

Kanonerna fördes på så kallade *Lådor* eller *Lavetter*, om hvilkas sammansättning vi likväl icke äga mycken kunskap. För att kunna uthärda verkan af de starka laddningarne, voro de i allmänhet försedde med grofva jernbeslag; till en 24-pundig HalfCartöge-låda vägde detta 1 skeppund 7 lispund 10 skålpund. *Skepslådorna* hade *rullar* i stället för hjul. Mörsarne lågo i så kallade *MösareStolar*; blott till de lättare eller *FyrMysarne* nyttjades lådor, ungefärligen af samma beskaffenhet, som till kanonerna. Till hvarje låda hörde äfven en *föreställare*, vid hvilken hästarne anspändes. Lådor tillverkades af de till Rustkammare personerna hörande Lådemakare. Sådane åtföljde äfven krigshären i fält, för att i hast kunna iståndsätta livad som förbrukades, och försågos de till detta ändamål ur Kronans rustkammare med erforderliga verktyg, såsom Starksåg, Tälgyxor, Stålpyxor, Bordknifvar och Borrnafvar ⁴⁹³). Då behofvet påkallade ett större antal lådor, än man hemma hann tillverka, förskrefvos de ifrån andra länder. Tygmästaren Monieur fick år 1623 befallning att i Holland beställa lådor

---

⁴⁹²) Uti Artilleriets Räkenskaper för denna tid finnas, på flera ställen, de af honom gjorda lefveranser upptagne.

⁴⁹³) Arkelie-Längdh vidh Stockholms Slott 1630.

till de stycken, som skulle gjutas vid Finspång af Mr Wellam, och skulle denne derföre skicka honom en schamplun dertill ⁴⁹⁴).

Seldon för Artilleriets behof tillverkades dels af bältare, lönade af Kronan, dels ock af enskilda Remsnidare ⁴⁹⁵), eller Sadelmakare i Stockholm och rikets öfriga städer. Alla Vagnselarna skulle vara försedde med halskappor, ryggstycken och bukgjor-dar. Stränglinorna voro af rep, och i stånghä-starnes fästades svarfvade knaflar, för att derpå häkta förhästarnes linor. Ett hästetyg kostade år 1625, 5 daler ⁴⁹⁶).

Utom de här nämnda stycken och persedlar för-varades äfven i Kronans förråder, under Arkli-Mä-starnes uppsigt, åtskilliga verktyg och materialier för Artilleriets behof. Till förefallande snickare-arbeten funnos der bräder, träskaft af flera slag, Handbilor, Skarfyxor, Bandknifvar, Borrnafrar, Stark-

⁴⁹⁴) Reg. 1623 f. 417.

⁴⁹⁵) Till Selar, Betsler och Krutsäckar, som Remsni-dare anammat hafva 1630.

Kalkade Hudar	245.	Lim till tråd	9½ L℔
Munstycken . .	610.	Vax till vaxa tråd	5 ℔
Sele Krok Ringar	400.	Salt Velsk .	41 aln.
SpännRingar .	3180.	Lybskt grått	200 aln.
StångRingar . .	20.	Lärft . . .	190 aln.
Talg	10 L℔	Segelgarn .	60 bundt.
Alun	63¾ L℔	Selesträngar .	4 Sk℔
Ståltråd . . .	2 ringar.		

Arckelie-Längh vidh Stockholms Slott 1630.

⁴⁹⁶) Fält Arckely Förslag pro Anno 1625. I Riks-Arch.

Hand- och Lång-sågar; för stallets räkning, Hästeskor, Söm, Skohammare, Finhammare, Verkjern och Hoftänger; till jernarbeten, Kniptänger, Spets-tänger, Bågtänger, Knöster, Kofötter m. m. Till hvarjehanda ändamål hade man äfven förråd af linor och rep, drag- eller släpe-tåg ⁴⁹⁷), Jernpannor, Bly-yxor, Läderämbar, Tjärboppar, filter, häftygs- och kranelinor, flera slag af kedjor och spik. Slutligen förvarades der allt, hvad som fordrades till batteri- och fältverksbyggnad, såsom Spadar, Jern- och Träskoflar, Hackor, Pickor, Pallisader, Fotanglar m. m. ⁴⁹⁸).

Någon allmän förteckning på Skyttet öfver hela riket vid någon viss tidpunkt af Gustaf Adolfs regering hafva vi icke funnit ⁴⁹⁹), och en beräk-

---

⁴⁹⁷) Detta tyckes tillkännagifva, att man redan då begagnade Drag-tåg (Prolonge) till kanonernas framförande, der markens ojemnhet åstadkom för stark brytning i händelse *lâdan* fästades på *föreställaren*. För korta marscher på slagfältet måste de den tiden varit af stor nytta, emedan lavetternas tyngd försvårade upp- och afbröstningar.

⁴⁹⁸) Fält Arckely-Förslag pro Anno 1625. Jemf. Arckely-Längdh vidh Stockholms Slott 1630.

⁴⁹⁹) En sådan förteckning på skyttet, som vid Gustaf I:s död befanns på alla fästningar i Sverige och Finland, finnes i KammarCollegii Archiv; en dylik uppgjordes vid Johan III:s fränfälle, och är tryckt i Adlersparres Afhandling om Svenska Krigsmakten. Vitterh. Historie- och Antiqv. Akad. Handl. III, 265.

ning deraf torde svårligen kunna göras, emedan nya stycken årligen gjötos, de gamle eller oduglige omgjötos, och artilleriet ofta erhöll en, stundom likväl blott ögonblicklig, tillökning, genom de stycken, som funnos på eröfrade fästningar, eller togos från fienden i förefallande strider. Att artilleriet först under denna tiderymd erhöll ett större inflytande, är redan förut omtaladt. Krigshistorien innehåller talrika bevis derpå, och vi vilje ytterligare bestyrka det, genom att anföra, huru många stycken åtföljde Konungens krigshär vid några vigtigare tillfällen. 1 Februari 1612 hade FältMarskalken Krus icke mer än fyra Halfva Karthauer vid den krigshär, hvarmed han belägrade och intog Ny Lödese ⁵⁰⁰). Det behöfver knappt anmärkas, huru föga dermed kunde uträttas i ett fältslag, i synnerhet då dessa tunga stycken icke utan svårighet kunde transporteras. Omkring 1615 var styckenas antal, enligt RiksKanslerens förslag, fastställdt till 12 Hela- och 28 Halfva Karthauer, 20 FältSlangor och 48 SmåStycken. Häre var likväl icke fästningarnes bestyckning inberäknad. Under Pohlska kriget lærer artilleriet redan ansenligen hafva ökats, emedan det berättas, att Svenskarne vid Rigas belägring stundom inkastat 100 kulor i timmen uti staden ⁵⁰¹), hvilket förutsätter ett ganska

---

⁵⁰⁰) Hallenberg I, 314.

⁵⁰¹) Hallenberg IV, 952.

talrikt artilleri, då skjutningen den tiden icke skedde med den skyndsamhet, som efter patronernas begagnande blef möjlig. Äfven fältartilleriet ökades och förbättrades under detta krig, genom införandet af regements-stycken. Förträffligheten af det artilleri, Konungen år 1630 öfverförde till Tyskland, vitsordas af de trovärdigaste författare ⁵⁰²), och dess antal ökades under kriget, stundom långt öfver behovet. Gustaf Adolfs befästade läger vid Schwedt försvarades af 60 kanoner ⁵⁰³). Vid Colbergs intagande föllo 51 gröfre stycken och 19 små fältkanoner i Svenskarnes händer ⁵⁰⁴), och i Dammin funno de likaledes 36 stycken ⁵⁰⁵). Då Konungen tågade mot Frankfurth an d. O., medförde han 200 stycken af hvarjehanda storlek. Blott en gång finna vi en större styrka samlad, nemligen vid Nürnberg, der Konungens läger försvarades af 300 stycken ⁵⁰⁵). Hans artilleri hade kort förut erhållit en betydlig tillökning, genom 140 metallkanoner och mörsare, hvilka blifvit dolde under golfvet i Tyguset uti München, men upptäcktes under Konungens vistande derstädes. Bland dessa voro 80 af en ovanlig storlek och skönhet, framför allt de så kallade 12 *Apostlarne* och en fält-slanga kallad *Suggan*.

---

⁵⁰²) Chemnitz I, 48.

⁵⁰³) Swedisch. Intellig. I, 86.

⁵⁰⁴) Ib. I, 69. Soldat Suedois s. 50.

⁵⁰⁵) Sold. Sued. s. 48.

⁵⁰⁶) Geijer. Svenska Folkets Historia III, 204 och 238.

Hela detta artilleri fördes till Augsburg, der det efter Konungens död åter föll i Båjrarnes händer ⁵⁰⁷), liksom slutligen största delen af de stycken, som Svenskarne under Trettioåra kriget fråntogo sina fiender, qvarlemnades på fästningarne och således vid krigets slut åter förlorades. Naturligtvis kunde Gustaf Adolf icke vid sina hastiga tåg medföra allt det artilleri, hvarpå han ägde tillgång; men i alla större drabbningar hade han likväl deraf tillräckligt, för att med detta vapen åtminstone förbereda segern. I slaget vid Lützen stodo fem gröfre stycken framför hvarje Brigad, och dessutom fyrtio regementsstycken framför de kommenderade musketerarne mellan rytteriets squadroner ⁵⁰⁸). Ett sådant spridande af artilleriet, utåt hela uppställningslinien, öfverensstämmer väl icke med nyare taktiska grundsatser, men att man icke vågade lemna någon del af slagordningen utan skydd af detta vapen, är ett stort bevis på dess redan då förvärfvade anseende.

---

⁵⁰⁷) Mauvillon IV, 252.

⁵⁰⁸) Theat. Europ. II, 671. "L'artillerie étoit distribuée sur le front de la première ligne: vingtsix pièces de gros canon devant l'infanterie, et vingt pièces de campagne devant chaque aile chargées à cartouche." Gualdo, (hos Francheville) p. 214. "Each of the *Vings*, were composed of six severall Regiments or Squadrons of Horse, lined with five severall *Bodies of Commandes Musquetiers*: every one of which *Bodies*, had 2 small *Drakes* or *Fielding Pieces*, which advanced still before them. Before each *Brigade*, march six Pieces of greater Ordinance. Swed. Intellig. III, 128.

IV. *Vapen-tillverkningen i Riket.* *Gevärs-Faktorier.*

Redan förut är omtaladt att kronans Rustkammare med der förvarade ryttare- och kneckte-tyg, det Lilla Arkliet med alla slag af värjor, äfvensom de handtverkare, af hvilka sådant förfärdigades, stodo under Tyg-Mästarens befäl och uppsigt. Det torde således ieke vara mycket ifrån ordningen afvikande att här omnämna, huru krigsfolkets bevärning anskaffades och tillverkades.

Vid början af Gustaf II Adolfs regering fanns blott ett Gevärs-Faktori i riket, nemligen i Arboga, der så väl harnesk, som skjutvapen och undervärjor förfärdigades. Dess tillverkning kunde likväl ieke uppfylla krigshärens behof, hvarföre man dels beställde vapen hos enskilte handtverkare, dels ock förskref sådana från främmande länder, särdeles från Tyskland och Holland. *Harnesk* förfärdigades af plåt- och kopparslagare; stundom äfven af, dermed uteslutande sysselsatte, *Harneskmakare* på landet eller i städerna. Kontrakt ingicks med dem, att de skulle årligen lefverera ett visst antal harnesk, och derföre erhålla betalning efter en fastställd *ordning* ⁵⁰⁹). På samma sätt erhöles de öfriga vapnen

---

⁵⁰⁹) *Ordning* för Påke och Niclas Harnische Makare, som ähre Boändes uthi Jönckiöping i Smålandh. Åhr 1616.

Hvardera skola tillgiöra och lefverera om åhret uthi godhe harnesk medh Kragar och lättstyekier

af särskilda *Spets-Smeder*, *Gaffle-Smeder* och *Rör-Smeder*, hvilka voro bönder, som arbetade för Kronans räkning, och derföre hade skattefria hemman. Detta förhållande fortfor till år 1620, då alla rör-smeder ålades att antingen öfvergifva sina hemman och flytta till städerna, eller öfvergifva sina handtverk

---

uthi Kon. Maj:ts Rustekammar, efter den skamplun der opå tillförende gifvitt ähr,
 Harnesk medh Kragar och Lättstycket . 25 st.
 och löper opå förbe:de 2 Harnesk-Makare,
 st. . 6 d:r. . Harnesk. . 50 st. . 300 d:r

Där till behöffves och skola bekomma som medh dem efter verderingen skall uthi deras arbetslön och betaling afräknat blifva, af hvart Skepp.
 5 st. harnesk till hvar harnesk . 9½ t:a kol.

Harnesk Plåtar . . . . . 10 *Sk℥*
 Kol . . . . . 39 läst. 7 t:r

Och der de icke allt bekomma uthi penningar skola de anama desse Partzeler efter underskrefne verdering uthi sin arbetslön och betaling, Nämligen,
 1 t:a Spanmål . 2 d:r. 1 Käflings Oxe . . 7 d:r.
 1 *L℥* Humble . 2 d:r. 1 Koo . . . . 4 d:r.
 1 *L℥* Smör . 5 m. 1 Fåår . . . . 3 m.
 1 *L℥* Flesk . 1 d:r. 1 Lamb . . . . 12 öre.
 1 *L℥* Kiött . 2 m. 1 Oxehud . . . . 2 d:r.
 1 *L℥* Torr fisk 3 m. 1 Koohud . . . . 1 d:r.
 1 *L℥* Sallt . 1 m. 1 *Sk℥* Harnesk Plåtar 8 d:r.
 1 *L℥* Lax . . 3 m. 1 *Sk℥* Stång-Jern . 7 d:r.
 1 t:a Ströming 14 m. 1 *L℥* Ståål . . . . 2 m.
 1 t:a KrampSill 1 d:r. 1 t:a Kol . . . . 2 öre.
 1 Oxe . . . . 8 d:r.

Stockholm d. 21 Junii 1616.

Finnes i Jöran Silfvestersons Räkenskap för Factoriet i Östergötland, Småland och Westergötland, för åren 1621, 1622 och 1623. På Kongl. Utrednings-Förrådet.

verk och endast vara bönder ⁵¹⁰⁾. I förening med denna befallning stod anläggandet af gevärs-faktorier i flera bland rikets mindre städer. Omkring år 1600 hade redan åtskillige rörsmeder nedsatt sig i den trakt, der staden Söderhamn nu är belägen, och fortsatte här sitt yrke. Sjelfva krono-faktoriet kan anses hafva uppstått, då staden erhöll sina privilegier eller d. 7 Sept. 1620 ⁵¹¹⁾. Norrtelje faktori anlades samma år, eller 2 år före sjelfva staden, och båda lades år 1648 till den förläning Fält-Marskalken Torstenson förut erhållit af Ortala Grefskap och Bruk, men återföllu till Kronan genom reduktionen ⁵¹²⁾. Nästan samtidigt med dessa anlades äfven faktorierna i Jönköping och Norrköping. Rörsmederne fortforo likväl äfven sedermera att, likasom de öfrige vapensmederne, enskilt drifva sitt handtverk, ehuru under uppsigt af der-till förordnade Faktorer. Sålunda antogs en Fak-

---

⁵¹⁰⁾ Hallenberg IV, 866, efter *Öppet Mandat* om Smederne. Dat. Bornskyttegård 15 Febr. 1620. R. f. 43.

⁵¹¹⁾ Söderhamns Faktori förflyttades år 1812 till Carl Gustafs Stads Bruk, som då af Kronan inköptes. Anförande i Kongl. Krigs-Vetenskaps-Akademien d. 26 Febr. 1838 af S. A. Callerström, Capiteu vid Kongl. Calmar Regemente, i Akademiens Handlingar för år 1838, sid. 54.

⁵¹²⁾ Ib. Sid. 51.

tor öfver vapensmederne i Helsingland ⁵¹³⁾, hvilken hade sig anslagen räntan af vissa Kronans lägenheter och jern ifrån Nora och Lindes Bergslager, hvaremot han årligen skulle lefverera ett bestämdt antal Musketer, Bandolerer, Gafflar och Spetsar till utsatt pris, som något förhöjdes då han an-

⁵¹²⁾ Nils Tomassons Räkning för Faktoriet uti Helsingland pro Anno 1625.

Anordningen till Före:ne Factorij af 1624 års ränta.

Af Arrendet uti Medelpad

Penningar	Daler. Öre
	5,991 24

Af Arrendatoren i Helsingland för fiskeriet.

Penningar	391 16
---------------------	--------

Af Nora och Lindes Bergslager

107 $\frac{3}{4}$ Sk ~~℔~~ Rörplåtar	Sk ~~℔~~ à 8 d:r	
1 Sk ~~℔~~ Stål	Sk ~~℔~~ 10 d:r	
67 Sk ~~℔~~ ReddskapsJern	Sk ~~℔~~ 8 d:r	1,408 —
		<hr/> 7,791 8

Emot för:ne 7,791 d:r 8 öre,

Som anordnat är och uppburet, skall efter:ne arbete tillgöras och förfärdigas:

1,500 st. musketer	st. 10 mark.	
2,500 Bandolerer	st. 12 öre.	
5,800 Gafflar	st. 6 öre.	
6,800 Spetsar med uddar	st. 6 öre.	7,050 —
Factorens beställning gör $\frac{1}{10}$ efter H. K. Maj:ts Bref. Penningar		705 —
Factoren tillgör af sitt eget jern Gafflar	st. 8 öre.	
Spetsar med uddar	st. 10 öre.	36 8
		<hr/> 7,791 8

Origin. i Kongl. Kammar-Coll. Archiv, Norrland. Regist. för år 1625, N:o 10.

vände sitt eget jern. Faktorens lön eller beställning var en tiondedel af penningevärdet af de vapen, som af Kronans jern tillverkades. En Ordning, hvarefter Rörsmederne skulle erhålla sin betalning af Faktoren, blef af Konungen vid samma tid utfärdad ³¹⁴⁾. Efter samma grunder ordnades vapentillverkningen i rikets öfriga landskaper. Östergötland, Westergötland och Småland lydde under

³¹⁴⁾ Ordning för Rörsmederne i Upland och Norrland som H. K. Maj:t hafver sjelf underskrifvit, derefter Factoren, så väl som Rörsmederna sig esterrätta skola.

Hvar Rörsmed skall tillarbета hela året, stora Musketer 52 med all behör, och skall bekomma till hvarje 16 st. och efter nya mönstret 14 st.

Rörplåtar . . . 1 skeppund.

Kol . . . . . 4 tunnor.

Och sedan för hvarje Muskett, arbetslön 2½ daler. Och der de icke bekomma allt penningar, utan persedlar, så skola de efter denna värdering afräknade blifva.

	Dal. Öre.			Dal. Öre.	
1 tta Spanmål .	2	—	1 Gill Oxe . .	8	—
1 L℥ Humle .	2	—	1 Käflings-Oxe .	7	—
1 L℥ Smör .	1	8.	1 Ko	4	—
1 L℥ Fläsk .	1	—	1 Oxehud . .	2	—
1 L℥ Kött .	—	24.	1 Kohud . .	1	—
1 L℥ torr Fisk .	—	24.	1 Sk℥ Rörplåtar	8	—
1 Lamb . . .	—	12.	1 Sk℥ Stångjern	7	—
1 Får	—	24.	1 L℥ Stål . .	—	16.
1 L℥ Lax . .	—	24.	1 Lass Hö . .	1	—
1 tta Strömming	3	16.	1 tta Kol . .	—	2.
1 tta Kram Sill	1	—			

Ibland Staterna för år 1624 och deromkring i StatsKontoret. (Afskrift i RiksArchivet, och tryckt hos Hallenberg V, 127).

en Faktor. Hans uppbörd utgjordes af smedernas hemmansräntor, samt af spannmål, oxar och penningar, som Fogdarne borde lemna honom till visst belopp, och öfversågos hans räkenskaper därför af KammarRåden hvart tredje år. Faktorens lön var här blott tjugonde penningen af det arbete, som för Kronans räkning förfärdigades. För hvarje år bestämdes, huru mycket smederne skulle tillarbete, samt hvad de derföreingo uppbära i penningar och materialier ¹⁵⁾). Förbindelserne blefvo likväl

---

¹⁵⁾ Jöran Silfvestersons Räkenskap för Factoriet uti Östergöthland, Småland och Westergöthland för åren 1621, 1622 och 1623; ibland Kongl. Krigs-Collegii Böcker och Handlingar på Kongl. Utrednings-Förrådet. I samma band finnes äfven nedanstående handling, Dat. Westerås den 3 Febr. 1623.

Factoriet uti Östergöthland, Småland och Westergöthland skall tillarbete af Embetsmännerne efter:ne Partzeler ifrån nyåret 1623 till nyåret 1624, så ock förfärdiga den rest de äro skyldige år 1624.

Östergöthland.

Plåtslagare	3.
Rörsneder	1.
PistolSmed	1.
Lådemakare	1.
Trumbemakare . . .	1.

Än äro efterskr:ne uti Småland och Westergöthland, och skola blifva boende i Jönköping:

Plåtslagare	2.
Rörsneder	23.
Trumbemakare . . .	1.

å ömse sidor icke alltid med noggranhet uppfyllde.
Faktoren besvårade sig hos KammarRåden, att han

Skola tillarbета:

st. 6 d:r Ryttare Harnesk efter det nya	
munstret	340 st.
paret 10 d:r Pistoler	13 par.
st. 10 mark. Musketer	72 st.
st. 3 d:r Fåglabvsser	20 st.
st. 6 öre SpetseUddar med Teng:r . .	450 st.
st. 6 öre Gafflar	450 st.
	L. 2,578 d:r 24 öre.

Dertill behöfves.

Penningar	1,614 $\frac{3}{4}$ d:r.	
Sk℔ 16 d:r HarneskPlåtar 55	Sk℔	} 964 d:r.
Sk℔ 8 d:r RörPlåtar	6 $\frac{1}{2}$ Sk℔	
Sk℔ 8 d:r RedskapsJern	3 Sk℔ 7 $\frac{1}{2}$ L℔	
Sk℔ 10 d:r Stål	10 L℔	
	L. 2,578 d:r 24 öre.	

Än behöfves till Harnesken oppslag, hvarje 26 harnesk en hud, och blifver:

L℔ . 2 d:r . Ister	2 $\frac{1}{4}$ L℔
st. . 3 d:r . Passerade hudar . .	13 $\frac{1}{4}$ st.
	L. 45 d:r.

Factoren uti lön hvar 20:de penning som der kommer till arbete, och löper der arbete för Konungens Penningar . . . . . 131 d:r.

Summa 2,754 $\frac{3}{4}$ Daler.

Dertill är anordnad uti betalning, Embetsmännen af efter:ne orter:

Af Arrendatorerne vid Nora och Linde med Fälingsbro, Näseby och . . . valla Socken.

HarneskPlåtar	55 Sk℔
RörPlåtar	6 $\frac{1}{2}$ Sk℔
RedskapsJern	3 Sk℔ 7 $\frac{1}{2}$ L℔
Stål	10 L℔

Af Wasbo Härad uti Småland.

Penningar	100 d:r.
---------------------	----------

Af Tveta, Mo och Wist Härad, som skall oppbäras för . . . . . 300 d:r.

Penningar	300 d:r.
---------------------	----------

icke af Fogdarne utbekommit räntan af vissa härad-
der och rørsmedernas hemman; men som vid der-
om anställd undersökning befanns, att alla tillgån-
gar voro anordnade till andra utgifter, befalldes
han skaffa besked på någon annan ränta, hvaraf
det kunde tagas, så att Faktoriet kunde erhålla
hvad Konungen och KammarRåden det förordnat ⁵¹⁶).
Mycken svårighet förorsakade handtverkarnes ovilja
att, enligt Konungens befallning, inflytta till Jön-
köping; somlige rymde och andre måste af Fakto-
ren dit införas. Deras försumlighet minskade ofta
det arbete, som vid faktoriet eljest kunde förfär-

Smederne hafva deras hemman fritt för visse och
ovisse Persedlar och afdrages uti deras arbeten:

Tveta och Mo Härad	62 d:r	17 $\frac{1}{4}$ öre.
Öster Härad	19 d:r	5 $\frac{3}{4}$ öre.
	L.	81 d:r 23 öre.

Af Stafan Svensson fogde i Norrköpings Län:		
t:a . . 2 d:r . . Spanmål	151 t:r	
L $\mathcal{L}$ . . 6 mark . Smör	50 L $\mathcal{L}$	
st. . . 10 d:r . Oxar	11 $\frac{5}{10}$ str.	
	L.	488 d:r 12 öre.

Af resten 1621 uti Småland och Östergöthland,
som Pehr Andersson vidare skall gifva besked om,
Penningar . . . . . 820 d:r 21 öre.
Summa 2,754 $\frac{3}{4}$ daler.

För:ne anordning skall Factoren med all flit med
första omfordra och oppbära, och hafva i god för-
varing, dock att han betalar Embetsmännen stycke-
vis, straxt de arbetet ifrån sig lefvererat hafva.

⁵¹⁶) *Bref* till Kongl. Maj:ts Trotjenare och Factor,
ärlig och förståndig Jöran Sylvästersson. Dat.
Wexiö d. 27 April 1623, bifogadt nyss anförde rä-
kenskap.

digas, äfvensom Konungen stundom beviljade dem förskoning från sina skyldigheters fullgörande, i anseende till dem öfvergånga olyckhändelser ⁵¹⁷⁾).

Utom de här nämnde Faktorier, funnos äfven dylika inrättade i Finland, Wermland och Nerike, hvilka årligen skulle till Kronan lefverera vapen efter en fastställd ordning ⁵¹⁸⁾. Tillverkningen vid

⁵¹⁷⁾ HäradsBevis om 2 oxar, som blifvit döde hos Peder Svenson. Tillgift för en bössesmed opå någon rest, som hafver lidit skada af vådeld. D. Jönköping d. 6 Junii 1624. Ibid.

⁵¹⁸⁾ Factoriet i Finland

Skall tillarbetas och förfärdigas af Embetsmännerna efterskrefne persedlar ifrån Nyåret 1623 till nya året 1624.

Rörsmeder . . . . . 9 skola tillarbete
st. . . 10 mark . . Musketer . . . . 189.

L. 472½ d:r.

Dertill behöfves:

Penningar . . . . . 364½ d:r.
Sk℔ . 8 d:r . Rörplåtar . . . . . 13½ Sk℔
Sk℔ . 10 d:r . Stål . . . . . 6 L℔

L. 472½ d:r.

Factoriet uti Wermland

Skall tillarbetas och förfärdigas af Embetsmännerna efterskrefne persedlar ifrån nyåret år 1623 till Nyåret 1624.

Plåtslagare . . . . . 2 skola tillarbete
st. . . 6 d:r . Rytter Harnesk . . . 80 st:n efter
det nya munstret.

L. 480 d:r.

Än till oppslag:

st. . . 10 mark. Hudar . . . . . 3 st.
L℔ . 7½ mark. . Ister . . . . . ½ L℔

L. 8 d:r 14 öre.

desså, i synnerhet de båda förstnämnda, var likväl icke betydlig, och alla de vapen, som inom landet kunde förfärdigas, voro ofta ej tillräcklige för krigshärens behof. Man nödgades vid sådana tillfällen utrikes uppköpa, hvad som fattades ⁵¹⁹). Utom den stora

Dertill behöfves

Penningar . . . . . 232 d:r 14 öre.
Sk℔ . . 16 d:r . Harnesk Plåtar . 16 *Sk℔*
 L. 488 d:r 14 öre.

Factoriet uti Nerike

skall tillarbetas och förfärdigas af Embetsmännenne efterskrefne pertsedlar ifrån Nyåret år 1623 till Nyåret 1624.

Rörsmeder . . . . . 10.
 SpetsSmeder . . . . . 4.
 GaffleSmed . . . . . 1.
 Trumbemakare . . . . . 2.
 TenglikeSmeder . . . . . 1.

Skole tillarbета:

st. . . 10 mark. . . Musketer . . . . . 450 st.
 st. . . 4 öre . . . Spetsuddar . . . . . 1,500 st.
 st. . . 6 öre . . . Gafflar . . . . . 875 st.
 st. . . 2 mark. . . TrumbeStommar . . . 110 st.
 st. . . 2 öre . . . SpetsStakar . . . . . 3000 st.
 1000. 6 mark. . . Tenglikor . . . . . 15,000 st.

Dertill behöfves

Penningar . . . . . 1,401 d:r 24½ öre.
Sk℔ . 8 d:r . RörPlåtar . 32 *Sk℔* 1¾ *L℔*
Sk℔ . 8 d:r . RedskapsJern 10 *Sk℔* 1¾ *L℔*
Sk℔ . 10 d:r . Stål . . . . . 5 *L℔*

L. 1,741 d:r 18 öre.

Ibland Staterna i Kongl. Stats-Kontoret för år 1623. (Afskrift i RiksArchivet).

⁵¹⁹) Efterskrefne Wårjor och amunition skola Peter Kruse och Erik Larson beställa in till H. K. Maj:ts behof, antingen hos Michel Günther von Zül, någon annan i Lybeck eller Hamburg, eller ock hos Louis

kostnaden, medförde detta äfven den olägenhet, att man erhöill en mängd vapen af olika konstruktion och storlek. Musköter funnos t. ex. af så olika kaliber, att särskilta kulformar måste begagnas för hvarje slag, och patronerna kunde således endast nyttjas för dem, till hvilka de voro gjorda. Den härigenom ökade kostnaden vid reparationer, då brukbara delar af ett gevär icke kunde användas till ett annat, är äfven lätt att inse.

SJETTE KAPITLET.

Befästningskonst.

I. Fästnings-Byggnad.

Uti föregående kapitel är visadt, att Ingenieur- eller Fortifikations-Officerarne under Gustaf II Adolfs regering icke utgjorde någon särskild corps, utan voro införlifvade med artilleriet, hvars högste befälhafvare äfven hade uppsigten öfver fästningar-

de Geer i Holland, och dem med första öppet vatten först i Maj hit till Stockholm eller till Riga, eller Pernow förskicka.

Musketer samt Fårketter med bandolerer	2000 st.
Stormhattar	6776 st.
Harnesk med sina hattar	5016 st.
Undervärjor med Gehäng	11792 st.
Trummor	264 st.
Pistoler	500 par.
Ryttare Degen	500 st.
Chyriss	400 st.
Luntor	390 <i>Skål</i>

Mem. för Peter Kruse och Erik Larsson. D. Stockholm 1622 d. 12 Martii. Reg. fol. 78.

ne i riket. Redan detta antyder likväl ett framsteg, ty det hade dröjt ganska länge, innan fästningsbyggnaden sysselsatte embetsmän, som endast för detta ändamål voro af staten lönade, hvilket också hade varit öfverflödigt, förr än artilleriets förbättrande gaf anfallet en ny styrka. Befästningskonsten i sin första enkelhet var en kunskap, som med skäl kunde fordras af hvar och en förfaren krigsman, hvarföre ledningen af arbetet öfverlemnades åt sådana, med biträde af vanliga byggmästare ⁵²⁰). Redogörelsen tillhörde *Befallningsmännen*, och arbetet utfördes af dertill uppbådadt krigsfolk. Oneligen fordras det rent militäriska insigter samt en noggran kännedom af de olika vapnens natur och verkan, för att rätt bedömma, *hvar* fästningar böra anläggas, eller *hvar* och *när* fältbefästningar med fördel kunna användas. Så länge frågan *huru* detta skulle verkställas, af de civile byggmästarne kunde besvaras, måste således denna enkla inrättning fullkomligt hafva uppfyllt sitt ändamål. Sedan artilleriet började blifva det hufvudsakligaste medlet för fästningars intagande, var det lika naturligt att företrädesvis begagna dess befälhafvare, såsom *Uppsyningsman*, enligt tidens talesätt, öfver deras anläggande och bestyckning, samt att under dess befäl ställa de embetsmän, hvilka numera ute-

---

⁵²⁰) Jemf. *Tal* om Kongl. Svenska Fortifications-Statens Inrättning af A. M. von Arbin. Stockholm 1773. Sid. 13.

slutande sysselsatte sig med deras byggande. Detta var då särdeles lämpligt, emedan Öfverstarne vid artilleriet vanligen förut innehåft någon högre befattning vid de andra vapnen, och således icke voro främmande för någon af krigskonstens delar. En undersökning, huruvida man sedermera i detta afseende följt lika kloka grundsatser, tillhör icke denna afhandling.

Man har visserligen anledning till den förmodan, att Gustaf Adolf saknade tillräckligt antal skickliga Ingenieurer i sin krigshär, då man ser anfördt, att det nya Göteborg anlades efter den grundritning, som då varande Assessoren i Svea Hofrätt, sedermera RiksRådet, Adler Salvius hade gjort på gator, kvarter, vallar och grafvar ⁵²¹). Detta gäller likväl endast om början af hans regering, emedan flere sådane uppstodo under fortsättningen deraf. De Svenska Ingenieurernas skicklighet under Trettioåra kriget beundras till och med af utländska författare ⁵²²). Krigshistorien vitsordar vid mer än ett tillfälle Konungens egna insigter i befästnings-

---

⁵²¹) Arbins Tal. Sid. 17.

⁵²²) "An Kunstreichen Minierern, Ingenieurern, Mathematicis, Werkmeistern, Feuerwerckern, Büchsenmeistern, unnd dergleichen war bey solcher Armee auch kein Mangel, wie dann von solchen bey Befästigung der Stätte unnd Feldlager solche treffliche Werck verfertiget worden, dass sich männiglich darüber höchlich verwundern müssen." Theatr. Europ. II, 219.

konsten ⁵²³), och bland det högre befälet vid hans krigshär voro Generalqvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, Generalen Johan Bauer och GeneralMajoren Bauditz särdeles beryktade Ingenieurer ⁵²⁴) äfvensom Gustaf Horn, sedermera Riksmarsk, genom den namnkunniga belägringen af Benfeld ⁵²⁵) visade sig vara en värdig lärjunge af Gustaf Adolf.

Den allmänna planen för våra äldre fästningars anläggande synes hafva åsyftat *gränsernas försvar*. Danska gränsen skyddades af Calmar, Jönköping och Elfsborg. För samma ändamål uppgjordes förslaget till det nya Göteborgs befästande och då Boreckholm på Öland ansågs odugligt samt "till intet annat, än ett Jagthus nyttigt," föreslog Rikskansleren Oxenstierna, att man i dess ställe skulle uppföra en god *Royal Skans* på Öland midt emot Calmar, för att försvara landet och bibehålla fri öfverfart ⁵²⁶). Mot samma fiende voro på rikets

---

⁵²³) Dieser Durchleuchtige Held war ein solcher scharfsinniger Ingenieur, Der lang bediente wohlerfahrene Ingenieurs examiniren und noch informiren kunte. Wenn Er nur anfangs einen Situm mit Augen ansahe, wuste Er, was für ein Werk sich diese Orhts am besten accommodirte und anschickete. Schildknecht. Harmonia 6. Th. III, S. 202. Författaren tjenstgjorde sjelf såsom Ingenieur vid Gustaf Adolfs krigshär.

⁵²⁴) Arbins Tal. Sid. 23.

⁵²⁵) Theat. Europ. II, 757—760.

⁵²⁶) H. Excell:tz RijksCantzlerens Memorial, Giffvet Herr Gabriel Oxenstjern, och Herr Mathies Soop

då varande, norra gräns åtskilliga skansar anlagde. Kexholm, Nöteborg, Ivangorod, Dorpt och Nyhusen voro de vigtigaste fästningarne mot Ryska sidan. Narfven, Koporie och flera mindre befästade orter kunde äfven begagnas såsom stödjepunkter, i händelse af krig från detta håll. I Lifland funnos ett stort antal befästade slott eller *Hus*, såsom de den tiden kallades, af hvilka likväl de flesta icke många dagar kunde uthärda en belägring; deremot voro fästningarne vid Riga, Kåckenhusen och Neumünde i godt skick, och utgjorde rikets förmur emot Polen. Knappt hade vi med samma fiende erhållit nya beröringspunkter, förr än man började tänka på att ytterligare befästa Pillau, Brunsberg, Elbingen, Memel, Marienburg och Höfft ⁵²⁷). Härtill måste ytterligare läggas, att Sveriges östra kust var försedd med åtskilliga mindre fästningar och skansar. Johannisborg vid Norrköping anlades af Hertig Johan; Nyköpings fästning blef under Gustaf Adolfs regering flera gånger förbättrad, äfvensom Waxholm, hvilken försvarade inloppet till Stockholm ⁵²⁸). Då ett anfall år 1623 väntades från

---

och tee Samptlige Regeringen och Rådet i Sverige till dhens egen förbättring. Actum Franckfurt am Maijn dhen 8 Octob. A:o 1633. Afskrift i RiksArchivet.

⁵²⁷) Ibid.

⁵²⁸) Mycken vigt lades fordom på befästandet af detta inlopp. År 1656 yttrades i Rådet: "Stockholms skären borde förses med 4 forter. 1 vid Landsort,

Polen, uppkastades dessutom en förskansning vid Dalarön; en sådan anlades på Mörkön och en annan midt emot på fasta landet, hvilka, jemte Huset Hörningsholm, skulle försvåra en landstigning i grannskapet af SöderTelje ⁵²⁹).

Häraf följde likväl ingalunda, att man ansåg någon stor fara vara för handen, om en sådan gränsfästning föll i fiendens händer. Calmar innehabes af Danskarna under hela det krig, Gustaf Adolf mot dem utförde, och Ryssby skans, som derefter utgjorde en stödjepunkt vid Danska gränsen, gick äfven snart förlorad ⁵³⁰), utan att Konungen derföre misströstade om landets försvar. Calmar återköptes med Elfsborgs afträdande för någon tid.

För de gamla fästningarnas beskaffenhet är redan inför Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitets-Akademien nöjaktigt redogjort uti en äldre afhandling ⁵³¹), der i synnerhet Calmars befästning blifvit med noggranhet beskrifven ⁵³²). Dervid torde icke något af vigt vara att här tillägga, då

2 vid Sandhamn, 3 vid Dalarön, 4 Waxholm.
Palm-sk. Handskr. T. 191. S. 619.

⁵²⁹) Hallenberg. V, 55. Se vidare Reg. 1632, f. 93

⁵³⁰) Den intogs och förstördes af Rantzou redan 1612.

⁵³¹) Adlersparre. Afhandling om Svenska Krigsmakten. S. 317—327.

⁵³²) Öfver densamma förvaras i Kongl. Fortifikations-Archivet General och Particuliere Desseiner, ifrån 1585 till 1764, utgörande 80 plancher i ett band.

dessas fästningars byggnadssätt ingalunda bevittna konstens verkliga ståndpunkt vid Gustaf Adolfs tid, och någon ny fästning blef icke under hans regering anlagd, med undantag af det nya Göteborg, som likväl icke hann fullbordas ⁵³³). Flera, med hvarandra öfverensstämmande, ritningar till denna fästning, äfvensom tvenne planer till Jönköpings befästande, den ena af år 1617, den andra af år 1624, förvaras uti Kongl. FortifikationsArchivet, och äro alla efter det då nya, Holländska maneret ⁵³⁴).

---

⁵³³) I början af år 1632, då ett anfall af en Spansk flotta, såsom detsades, på Farensbachs förslag, utrustad i Dunkerchen, väntades mot Göteborg, företogs åtskilliga arbeten till denna stads befästande, men som Konungen icke ännu förklarar sin vilja derom, vågade Rådet icke på eget bevåg något derom besluta, hvarföre det mesta inskränkte sig till förberedelser. De härader, som voro lagda under staden, anbefalldes att framköra nödigt virke under vintern, hvilket äfven pålades Kronans bönder deromkring, ehuru mindre än de förra. Magistraten fick tillsägelse att förse de utskrifna knektarna med dugliga officerare; ett staket byggdes kring staden och en Qvartermästare, Georg Gynther Crell, anbefaldes att begifva sig dit innan den sista Martii att hafva öfverinseende vid arbetet. Reg. 1632, f. 6, 19, 57, 64. Vid samma tid kommanderades Hans Drake med sin squadron från Kronobergs Län, att arbeta på Calmars befästning i tre veckor på egen kost, äfvensom 2 kompanier i samma ändamål skickades till Jönköping. R. R. bref till Mathias Soop. D. Stockholm d. 17 April 1632. R. f. 90. Till Herr Lars Spare. Ib.

⁵³⁴) Att här införa en beskrifning deraf, skulle förorsaka en vidlyftighet, så mycket mera öfverflö-

Under sina långvariga krig hade Konung Gustaf Adolf ej kunnat förbise de gamla fästningarnas brister, och hans snille uppfann lätt medel till deras förbättrande. Troligen hade således denna del af krigvetenskapen gjort betydliga framsteg, om icke landets utblottade tillstånd lagt hinder i vägen för kostsamma fästningsbyggnader, och Konungens verksamhet icke varit påkallad af så många andra, för ögonblicket viktigare föremål. Dessa kunde likväl icke hindra honom, att skänka fästningsverkens upphjelpande eller iståndsättande en nödig uppmärksamhet. Konungens befallningar derom bevittna hans stora kännedom äfven i befästningskonstens minsta delar, hvarpå vi såsom ett exempel vilja anföra hans föreskrifter till fästningsverkens iståndsättande vid Narva, då ett anfall af Polackerne befarades mot denna stad under vintern 1623. Bröstvärnet skulle göras 24 skor (fot) tjockt nedantill vid *Bancketet* (Banketten) och 16 skor ofvantill; icke något trädvirke deruti sättas, utan flätadt virke af vide eller annat smidigt träd, på det sätt, som brukades i Lifländska gärdesgårdarne. På vallen skulle icke göras många skottportar, emedan de försvagade *Kapeterna*, och förorsakade, att när regn kom, bortsköljdes mycket af vallen; två portar skulle allenast göras på hvar flank, att om

någon

---

dig, som detsamma finnes till alla sina delar beskrifvet i våra sednast utkomna läroböcker i befästningskonsten.

någon ville ansätta *schalader*, man kunde skjuta med stycken från den ena till den andra; men inga portar på facen, emedan de lätteligen kunde skäras, när de behöfdes. *Broarne* (bäddningarne) kunde emellertid göras färdige, der skottportarne skulle vara. De mindre skottportarne i Bastionerne skulle igenmuras och väl försvaras. Ett staket skulle göras, som igenslöt grafven, att ingen kunde komma deruti, och genom isning om vintern grafven alltid hållas ren. Handqvarnar och hästqvarnar skulle anskaffas i staden, med hvad mer behöfdes i händelse af en belägring⁵³⁵).

Det var likväl egentligen under Trettioåra kriget, som Svenskarne erhöilo en större öfning i befästnings-arbeten, och visade sin skicklighet deri. Vid större delen af de gamla Tyska fästningar, som af Svenskarne intogos och på hvilkas bibehållande Konungen lade någon vikt, blefvo de gamla verken iståndsatte och nya stundom anlaggde. I synnerhet var det vanligt att, genom anläggandet af *Hornverk* och andra utanverk, skydda de svaga murarne och försvåra anfallet⁵³⁶). En alldeles ny

⁵³⁵) Hallenberg V, 68 efter: *Bref* till Ståthåll. Anders Eriksson. Djurehamn 12 Sept. 1623. Reg. f. 296.

⁵³⁶) I *Memorial* för Qvarter-Mästaren Robert Burt, d. 7 Julii 1631, befaller Konungen honom: att anlägga Spanmåls-Magasin i Brandenburg; drifva på de påbegynta verken, samt de två *hornverken*, som H. K. Maj:t ville der låta utsticka; vidare

fästning blef äfven, på Gustaf Adolfs befallning, anlaggd i den vinkel, som bildas af floderna Rhen och Mayn, och erhöll efter Konungen sitt namn: *Gustafsburg*. Enligt den ritning deröfver, som finnes i *Theatrum Europæum*, var densamma en regulier sexhörning, bruten i bastionsform. Framför hvarje *courtine* låg en *demilune*, likväl så liten, att skuldervinklarne ingalunda deraf skyddades. Blott på en af kurtinerna fanns en port, hvarifrån en öppen kaponier förde till den framsöre liggande demilunen, och försvarades af ett rundt torn på hufvudvallen. De sex bastionerna kallades: Gustavus, Adolphus, Rex, Maria, Eleonora, Regina.

En utländsk författare⁵³⁷⁾ tillskrifver Svenskarne en egen konstruktion, som man förut ansett tillhöra en sednare tid, men hvilken han återfunnit vid lemningarne efter de fästningsverk, som af Gustaf Adolf uppfördes omkring en gammal stad nära Berlin. Dess flanker äro ganska långa och icke, enligt det gamla bruket, vinkelräta mot kurtinen⁵³⁸⁾, utan göra med densamma en trubbig

---

skulle förfärdigas *Conterkarp* kring de verken, som redan voro anlagde, på det de måste vara så mycket bättre till att *defendera*. Reg. 1631. f. 456. Stargard befästades med 5 nya bålverk, tre halfmånar, och andra utanverk. Swed. Intellig. I, 55.

⁵³⁷⁾ Tableau Militaire, hos Francheville, p. 319.

⁵³⁸⁾ Sådan var flankernas riktning på de gamla Italienska fästningarne.

vinkel ⁵³⁹). För att ytterligare öka försvaret af facerna, finnas långa sekund-flanker på kurtinen *).

Vi hafva redan nämnt, att utanverk ofta uppfördes till gamla fästningars förstärkande, och måste dervid tillägga, att man i allmänhet satte större värde derpå och mera begagnade dem, än i sednare tider varit förhållandet. Detta upplyses bland annat af den plan till en stads befestande, som finnes uppgifven i *The Swedish Discipline* ⁵⁴⁰), med tillägg, att den skulle äga likhet med Calmar (Colmar) i Sverige. Straxt utanför hufvudvallen har den en *betäckt väg* eller, såsom författaren äfven kallar den, *False bray* (fausse-braie) med sitt bröstvärn. Framför hvarje kurtin ligger en *Ravelin*, och framför hvarje bastions-spets ett dylikt verk, här benämndt *half-måne*, hvars graf saknar allt försvar från hufvudvallen. *Contre-escarpens* (ytter-brantens) bröstvärn är så långsluttande, att det kan anses såsom en glacis (fältvall), och har ytterligare en smal graf, hvilken står i förening med grafven till det långt framspringande *Hornverk*,

---

⁵³⁹) En Tysk, Spekel († 1589), hade yrkat, att flankerna skulle dragas vinkelräta mot stryk- eller defense-linierna, hvarigenom de måste göra en trubbig vinkel mot kurtinen. Detta förglömdes sedan, och upplifvades först af Pagan (1654), hvar-
 efter det blifvit allmänt bruk.

*) Finnas äfven hos den Italienska skolan, men förkastas af Pagan och hans efterföljare.

⁵⁴⁰) *The Best Manner of Fortifying of a Towne: much like which Plat-forme, Colmar in Sweden is builded. Swed. Discipl. III, 89.*

som ligger framför hvarje ravelin. Flankerne äro, både på hufvudvallen och hornverken, vinkelräta mot kurtinerna, och kan i allmänhet vid denna fästnings-plan göras den anmärkning, att linierna äga intet, eller åtminstone ganska svagt sidoförsvär.

Ehuru icke egentligen tillhörande fästnings-byggnaden, torde här böra anföras ett eget medel att förskansa sig, hvilket af Öfverste Fahrensbach⁶⁴¹⁾ användes i Lifland. Han lät nemligen vid en by, som han skulle försvara, uppkasta en vall af snö, som utvändigt begöts med vatten, och derigenom gjordes så hal, att den hvarken kunde stormas eller musköt-kulor intränga deri. På detta sätt lyckades han uppehålla den anryckande fienden, som med oförättadt ärende måste återvända⁶⁴²⁾. Till vinnande af stormfrihet lät Gustaf Adolf äfven, om vintern 1625, begjuta fästningsvallarne vid Riga med vatten, så att de blefvo öfverdragne med en skorpa af is⁶⁴³⁾.

II. Fästningars anfallande.

Konsten att anfälla fästningar hade visserligen mycket framskridit under det Nederländska frihetskriget, hvars hufvudsakligaste strider just kämpades

---

⁶⁴¹⁾ Om denne Fahrensbachs antagande i Svensk tjenst, hans förräderi och slutliga öde, se Hallenberg IV, 654—660. Mauvillon, L. II.

⁶⁴²⁾ Schildknecht. Harmonia in Fort. Constr. & III. Th. p. 23.

⁶⁴³⁾ Hallenberg V, 394.

vid och om fästningarne, och Svenskarne bidrogo ytterligare under detta tidehvarf till dess utveckling; men så länge fästningarne ännu i allmänhet voro i dåligt skick, fordrades icke stora ansträngningar vid anfallet, och denna del af krigskonsten undergick derföre icke någon fullkomlig omskapning, förr än Vauban, i slutet af detta århundrade, gjorde en sådan behöflig och sjelf utförde den.

Det gamla bruket att, innan belägringen börjades, omgifva fästningen med en circumvallationslinie, för att skydda sig mot utfall, bibehölls ännu af Svenskarne, ehuru det icke slafviskt följdes, då omständigheterna gjorde det öfverflödigt, hvilket vanligen var händelsen vid de små befästade städerna i Tyskland. Dessutom förkastade Konungen de sammanhängande linierna, hvilkas olägenheter först långt sednare allmänt insågos. I stället begagnade han flera slutna, hvarandra flankerande skansar.

Vid de första större belägringar Gustaf Adolf sjelf förde, nemligen af Pleskow och Riga, gjordes början med städernas kringgränning och krigshärens förläggning i spridda, förskansade läger, mellan hvilka en flitig patrullering afskar garnisonen från all gemenskap med kringliggande trakt⁶⁴⁴). Sedan

---

⁶⁴⁴) Fullständig beskrifning öfver dessa belägringar finnes hos Hallenberg III, 404—413 och VI, 946—974, samt hos Manvillon I, 230. Gustaf Adolfs egenhändiga order att storma Riga d. 12 eller 13 Sept. 1621, finnes efter originalet tryckt

detta försigtighetsmått var vidtaget, fortsattes belägringen vanligen på följande sätt. Så nära muren, som fiendens eld eller markens beskaffenhet tillät, anlades de första batterierna, hvilkas ändamål var att fördrifva fienden från betäckta vägen eller utanverken. De förenades med lägret genom approcher eller löpgrafvar, hvilka man likväl ännu icke förstod att leda i zig-zag, utan giingo vanligen sådana löpgrafvar snedt ut ifrån tvenne förskansade kvarter och möttes straxt framför den punkt, der batterierna skulle anläggas⁶⁴⁵). Detta skedde på ganska olika afstånd från fästningen. Vid Pleskow lågo de höjder, som först intogos och förskansades, så nära staden, att man derifrån kunde beskjuta murarnes försvarare med musköter; vid Landsberg (d. 14 April 1631) lade Svenskarne sina första batterier på ett halft kanon-båll ifrån staden⁶⁴⁶). Det vanliga afståndet lärer hafva varit omkring 300 steg⁶⁴⁷). I dessa batterier ställdes det gröfsta artilleri, som medfördes, helst hela kartauer och mörsare, med hvilka kastades sprängkulor och stora stenar, äfvensom glödgade kulor för att antända

---

i Utkast till en Historia om Kgl. Södermanlands Reg:te. St. II, s. 15.

⁶⁴⁵) Schildknecht. III Th. 3 K. s. 40. En plan öfver intagandet af den Gustowska skansen på ön Rügen, i Theat. Europ. II, 149, visar likväl, att Svenskarne der fört sina löpgrafvar i zig-zag.

⁶⁴⁶) Mauvillon. III, 83.

⁶⁴⁷) Hoyer. I, 518.

byggnader och förråder inom fästningen. Vid Riga hade Konungen kanoner, som sköto kulor af ända till 64 skålpunds vikt, men dessa blefvo sedermera sällsynte. Sedan dessa första batterier någorlunda tystat fästningens kanoner, nalkades man densamma från flera håll i krokiga grafvar, så att den derifrån uppkastade jorden skyddade för fiendens skott. Nya batterier anlades derefter så nära contrescarpen, att breche-skjutning derifrån kunde företagas, äfvensom underjordiska gångar eller mingallerier leddes till grafven, dels för att gifva minören tillfälle att börja sitt arbete under muren, dels ock för att hindra de fientliga minörerna, som ville spränga breche-batterierna i luften. Underjordiska krig förekommo ofta i dessa gångar. Till att förstöra fiendens mingallerier nyttjades petarder, i stället för sednare tiders fladderminor. De minörer, som voro anställda vid artilleri-kompanierna, hade blott ledningen af detta arbete och anlade sjelfva minan, men gräfningen förrättades af andra soldater. I synnerhet nyttjades Dalkarlarne härtill, såsom kände för sin skicklighet i jordarbeten⁶⁴⁸). Gallerierna gjordes tre till fyra fot höga och 2½ till tre fot breda. Emedan man i allmänhet begick det fel, att verkställa breche-skjutningen uppfifrån och nedåt, skyldes eller åtminstone stöddes murens nedra del af raset från den öfra, så att man sällan genom skjutning kunde göra brechen fullkomligt

⁶⁴⁸) Mauvillon I, 239. Hoyer I, 525.

stormbar. Den måste således fullbordas genom en mina, eller ock användes stegar vid dess stormning, hvilket var förhållandet vid Frankfurt an d. O., der likväl tolf grofva stycken blifvit begagnade till dess öppnande⁵⁴⁹). I anseende till fiendens närhet måste breche-batterierna i hast uppföras, hvarföre man till dem begagnade skanskorgar, hvilka fylldes med jord, och sålunda gåfvo skydd under arbetets fortsättning.

Emedan fästningsverken sällan hade god flankering, skedde grafvens öfvergång med mycket mindre svårighet, än nu för tiden⁵⁵⁰), så vida den icke var våt och så djup, att man ej kunde vada öfver densamma. Vid Riga lät Gustaf Adolf för detta ändamål förfärdiga en bro af ny sammansättning⁵⁵¹). Den bestod af plankor, förenade med hvarandra och fastspikade vid tunnor, samt vidare öfverdragne med tjärad väf, på det soldaterne icke skulle halka vid öfvergången. För musköt-skott från fästningen skyddades den genom en blinding af plankor och fasciner. Sedan bron var färdig, simmade några soldater öfver grafven, skyddade af nattens mörker, och fastbundo dess ena ända vid bröstvärnets pallisader. Den andra fästades vid contrescarpen. Anförde af samme Vaktmästare vid Mansfeldska regementet, som förfärdigat bron,

---

⁵⁴⁹) Soldat Suédois, p. 60. Mauvillon III, 56.

⁵⁵⁰) Jemf. Tableau Militaire, hos Francheville p. 320.

⁵⁵¹) Hallenberg IV, 958. Mauvillon I, 239.

stormade Svenskarne öfver den, men i för stor mängd, så att den började sjunka. Den blef äfven snart sönderskjuten af en stycke-kula, och företaget misslyckades.

Då minan var färdig att spela, var ett vanligt tillfälle att uppfordra fästningen, hvilket oftast äfven skedde vid belägringens början. Sällan vågade besättningen afslå denna sista uppfordran, emedan fästningens intagande med storm alltid åtföljdes af ett blodbad, som oftast sträckte sig äfven till dess värlösa innevånare. Någon gång bände det likväl, såsom t. ex. vid Augdow d. 10 Sept. 1614, hvars besättning icke dagtingade förr än breche var öppnad och tvenne stormningar afslagne⁵⁵²). Tecken, när besättningen ville gifva sig, gafs genom uthängandet af en fana, viftning med hattarne o. s. v. På långvarigheten och tapperheten af försvaret berodde vilkoren vid öfvergången. Om besättningen utmärkt sig genom ett tappert försvar, erhöll den fritt aftåg med laddade gevär, brinnande luntor och nödig tross, samt convojerades till någon säker ort. Sådant var förhållandet vid Colberg, hvarifrån garnisonen, bestående af 9 kompanier fotfolk och 2 kompanier ryttare, fick utgå med flygande fanor, brinnande luntor, fulla vapen, tross och två kanoner. Den hade då uthärdat fem månaders belägring, hvarvid likväl bör anmärkas, att fästningsverken nyligen blifvit istånd-

---

””) Hallenberg III, 212.

satte genom trenne års oupphörligt arbete, hvar landtfolket på tio mils omkrets blifvit tvingadt att deltaga⁵⁵³).

Man kan för öfrigt lätt föreställa sig, att alla här anförda arbeten och förberedelser icke alltid ägde rum, så snart en fästning skulle anfallas. Svenskarne hade på åtta månader, — ifrån Julii 1630 till Februarii 1631, — intagit åttio befästade städer, slott och skansar⁵⁵⁴), och innehade vid Konungens död etthundrade trettio mer eller mindre befästade orter i Tyskland⁵⁵⁵), af hvilka likväl högst få varit i stånd att uthärda en formlig belägring. De flesta, hvilkas befästning endast bestod af en svag ringmur, försedd med några svagt bestyckade torn, gåfvo sig vid första uppfordran, eller åtminstone sedan fästningsporten med en petard var uppsprängd. Ofta gynnades Svenskarne äfven af besättningarnas feghet och oskicklighet. För att blott fästa sig vid Konungens första uppträdande i Tyskland, då kriget hufvudsakligen fördes om och vid fästningarne, finner man med förvåning, hur ringa motstånd han der mötte. Skansarne på Wollin och Usedom togos utan strid, likaså Starogard, Stettin, Grippenlagen och Gartz. Frankfurt intogs mera genom öfverraskning än verkli-

---

⁵⁵³) Swed. Intellig. I, 69.

⁵⁵⁴) Swed. Intellig. I, 65.

⁵⁵⁵) Mauvillon IV, 423.

belägring⁶⁶⁶). Landsberg gaf sig nästan utan motstånd, ehuru det var försedt med betydliga förråder och en besättning af 5000 man; äfvenså Crossen i Schlesien. Genom Cüstrins och Spandau's frivilliga öfverlemnande till Konungen, samt Brandenburgs och Rattenau's öfvergång, var hela Brandenburg i hans våld, och sedan Erfurt och Königshofen, äfven utan strid, fallit i hans händer, stod vägen öppen till Franken. Naturligtvis kunde icke belägrings-konsten under sådana förhållanden göra stora framsteg. I allmänhet utmärkte sig lik-

---

⁶⁶⁶) Swed. Intellig. I, 91. Konungen yttrar sjelf öfver intagandet af Frankfurt a. d. O. (April 1631): "Den 3:e låto vi göra Batterier och kommenderade några trupper att, under favör af kanonerna löpa an på stadsporten, icke ens tänkande sålunda få sjelfva staden in. Men våre drefvo fienden ej blott genast från utanverken och vällen, utan följde honom i samma furie på hälarne inunder stadsporten, och en del med några få stormstegar, likasom flygandes öfver muren, kommo in i staden och fäktade så länge, tills de andre öppnade portarne med petarder. Nu slog de våre fienden på flykten och nedhöggo många, äfven högre officerare, andre blefvo fångne." De öfrige sökte refugium öfver bron på andra sidan Odern "(icke ens tänkandes på den skants de vid bro-ändan väl besatt hade), och hafva ej stannat förrän ett stycke väg in i Schlesien." Geyer: Svenska Folkets Historia, III, 204, not. 2. Belägringen gick här med sådan fart, att Konungen, som den 2 Apr. ankom till Frankfurt, lät börja uppförandet af *Cavallierer* eller höga verk, följande morgonen och vid midnatten var redan ett breche-batteri i ordning. Sold. Suédois. p. 60.

väl Svenskarne framför andra nationer i sina belägrings-arbeten, och läto vid deras utförande ingalunda afskräcka sig af de hinder, som köld eller andra årstidens svårigheter lade i vägen. Vid Dammin⁵⁵⁷⁾ 1631 och vid Creutznach 1632 måste tranchéerna grävas i den hårdt frusna jorden, hvilket skedde med sådan drift, att minan redan var färdig att spela på förra stället inom tre, och på det sednare äfven inom ganska få dagar⁵⁵⁸⁾. Anläggandet af Gustafsburg vid Rhen börjades äfven om vintern 1632.

III. *Fästningars Försvar.*

Man skulle visserligen kunna förmoda, att de långvariga krigen under Konung Gustaf II Adolfs regering, i den mån de hindrade Svenskarne att verkställa nödiga förbättringar vid rikets fästningar likväl å andra sidan borde hafva medfört en ökad kunskap och erfarenhet i afseende på deras försvar. Denna del af befästningskonsten gjorde dock ännu mindre framsteg, än anfallet, af det enkla skäl att Svenskarne under alla dessa krig utstodo ganska få ordentliga belägringar. Striden fördes mer ändels utom landets gränser, och våra krigshäringo *då* ständigt framåt. Högst få af de fästningar, som föllo i deras händer, återtogs af fiende

---

⁵⁵⁷⁾ Äfven här begagnades Cavallierer för belägringsartilleriet. Sold. Suédois. p. 48.

⁵⁵⁸⁾ Mauvillon III, 15 och IV, 88.

genom belägring; skedde det, blef beundransvärd *tapperhet*, icke *konst*, hufvuddraget i försvaret. En blick på krigshistorien skall bestyrka detta påstående.

Den första belägring, Svenskarne under denna liderymd uthärdade, är i många afseenden den märkvärdigaste. Konung Christian i Danmark anföll sjelf Gullbergs fästning, d. 27 Jan. 1612, med tre eller fyra tusen man, stormade fem särskilda gånger ifrån kl. 2 om natten till kl. emellan 7 och 8 om morgonen, och nyttjade dervid tre petarder emot skansporten och en emot *staketet*; men förmådde ingenting emot den tapperhet, hvar med staden försvarades af Ståthållaren Mårten Krakou och hans behjertade Fru, Emerentia Pauli. I början af stormningen nedsläpptes fällbommen, som krossade både stormstegar och många bland de anfallande. De öfriga blefvo straxt derpå tillbaka drifne med skott och stenar från vallen. Då emellertid en petard gjort en temligen stor öppning på slottsporten, genom hvilken något Danskt manskap inkom, samt Krakou skadat en fot och en arm, så att han icke vidare kunde deltaga i försvaret, fortsattes det med särdeles tapperhet af hans Fru, som, med tillhjälp af knektarnes hustrur, fransläpade kar, tunnor och annan bråte i hvalfvet, för att utestänga fienden. Hon lät äfven koka ut och slå öfver Danskarne, så att de, såsom hennes dotter utlåter sig i en berättelse härom,

lågo i hvalfvet och kring porten, som skållade svin
 På taket af ett gammalt hus uppdrogos tvenne
 stycken, från hvilka sköts med afbrutna hästskor
 och andra jernstycken in i hvalfvet, hvarigenom
 många sårades och dödades; somlige nedföllo äfven
 i en der varande brunn. När fienden omsider för-
 nyade stormningen, och krut började fattas för
 Svenskarne, emedan Höfvidsmannen för knektarne
 Sven i Ramnaklef, låtit igenläsa skansporten, de
 krutet förvarades, och sjelf ej var tillstädes, lä
 Fru Emerentia uppstöta porten och uttaga krut
 hvarefter fienden blef afslagen, och Höfvidsmannen
 som hon träffade på ett afsides ställe, fick håll
 tillgodo smutsiga vedermälen af hennes förakt ⁵⁵⁹⁾

Det kan icke vara vår afsigt att nedsätta vär
 det af ett sådant försvar, vitnande om Spartans
 tapperhet, och ovanligt, der icke utländskt eller
 inhemskt förtryck gifvit allas, äfven qvinnornas
 sinnen den spänstighet och det förakt för alla fa
 ror, som sällan kommer förr än striden ovilkor
 ligen gäller lif eller död. Vi måste likväl upp
 repa, att konsten icke derigenom kunde göra nå
 got steg framåt, och den kan aldrig vid dylika tillfäl
 len göra det, så vida icke en sådan belägring fort
 sattes flera månader, såsom händelsen stundom va
 under det Nederländska frihetskriget, och således
 uppfinningsförmågan, lifvad af faran, får biträd
 af eftertanka och beräkning.

---

⁵⁵⁹⁾ Hallenberg I, 303.

Christian IV:s några dagar derefter skeende anfall mot Elfsborgs fästning aflopp lika fruktlöst, men förnyades fyra månader sednare med större framgång. Elfsborg utstod då 19 dagars belägring ifrån d. 5 till den 24 Maj 1612. Besättningen utgjorde från början 400 man, af hvilka blott hälften återstod vid fästningens öfvergång, och desse till en stor del sårade eller sjuke. Utanför fästningen var ett starkt staket eller pålverk, hvilket Svenskarne måste öfvergifva, sedan porten der till blifvit uppsprängd med en petard. Detta skedde likväl icke förr än den 13 Maj, och ett så obetydligt hinder hade således uppehållit Danskarne i åtta dagar, ehuru de ifrån Bobus erhållit åtta murbräckor, utom det artilleri de från början medfört. Två dagar derefter hade de redan arbetat sig femton fot under muren och vallen, för att der anlägga sin mina. Deras batterier spelade oupphörligt, hvaraf följden blef, att hälften af muren på den belägrade fronten och ett torn med alla dess kanoner nedrasade i grafven. Tvenne gånger hade den Danske Konungen uppfordrat besättningen att gifva sig, men förgäfves. Tvenne utfall från fästningen blefvo utan synnerlig vinst, och likväl afslogs nu den tredje uppfordran, oakadt den beledsagades med de grymmaste hotelser, i händelse fästningen blef tagen med storm. Den 18 Maj skedde första stormningen, som manligen afslogs, med 200 mans förlust för de Danske, af

hvilka många redan inkommit i fästningen. En ny storm, hvori Konungens eget Lif-Regemente deltog, aflöpp på samma sätt. Genom de beck-kransar och andra brännbara ämnen, som Svenskarne nedkastat på de anfallande, uppkom slutligen en vådeld, som äfven angrep sjelfva fästningstornet. Då Christian nu för fjerde gången uppfordrade Kommandanten, Olof Stråle att gifva sig, begärde denne betänkningstid öfver natten; men som han sjelf var skjuten i ena låret, besättningen till hälften förminskad, och fästningsverken till en stor del förstörde, måste han uppgifva fästningen med vilkor, att besättningen skulle utgå med klingande spel, flygande fanor och fulla gevär, samt de sjuke få kvarblifva, till dess de återvunnit sin helsa, för att då äfven begifva sig derifrån. Öfver åtta läster krut och fyrtio kanoner föllo i segrarens händer⁵⁶⁰⁾. Sedan man i sednare tiders krigshistoria blifvit vand, att se fästningar gifva sig, så snart brèche blifvit öppnad, anser man utan tvifvel, att besättningen och dess befälhafvare vid Elfsborgs försvar gjort allt, hvad man af dem hade rätt att vänta. Fordringarne voro likväl strängare den tiden. Olof Stråle blef genast insatt i fängelse i Stockholm, för det han uppgifvit fästningen. Då följande året en allmän tillgift förkunnades dem, som under kriget låtit förleda sig till otrohet mot fäder-

der-

---

⁵⁶⁰⁾ Hallenberg II, 214—224.

lerneslandet, blef äfven han frigifven och erhöll gods i förläning; men då Konungen sex år der-
 efter besett fästningen, blef Strålen åter ställd för
 ätta och pliktfälld till femtusen daler⁵⁶¹).

Konung Gustaf Adolfs deltagande i det tret-
 ioåra kriget var för kort, att man deraf skulle
 kunna vänta några märkbara framsteg i konsten
 att försvara fästningar, hvilken endast kan fram-
 krida under långvariga belägringar, eller såsom
 en följd af den erfarenhet man under dem för-
 ärfvat. Hela detta krig utmärkes af en rastlös
 verksamhet; planer och motplaner; marscher fram
 och åter; ständiga småstrider, men knappt en gång
 varje år en hufvuddrabbning. Skicklige befäl-
 afvare lemnade hvarandra icke tid att i maklighet
 belägra fästningar; våldsamma anfall åtföljdes af en
 snar seger eller ett lika hastigt återtåg. Besättnin-
 garne i det lilla Felsberg och Neu-Brandenburg
 afvo efterverlden stora exempel, men krigskonsten
 under år 1631 icke vinna på ett fästningsförsvar
 utan artilleri, eller skådespelet af tusentals krigare,
 som springa öfver klingan, sedan deras tapperhet
 gifvit dem rätt till segrarens aktning och ett bättre
 öde.

Allt försvar, således äfven det af fästningar,
 måste lämpas efter anfallet, och bestämmas till en
 stor del af detsamma. Vid formliga belägringar

⁵⁶¹) Ibid. II, 633.

plågade derföre besättningarne göra så kallade contra-approcher eller uppkasta små utanverk, för att derifrån enfilera den anfallandes löpgrafvar. Då likväl sällan de belägrande uppehöllo sig med sådana arbeten framför de små och illa befästa Tyska städerna, inskränkte äfven besättningarne sig till försvaret af hufvudvallen eller muren. Nästan aldrig finner man, att betäckta vägen blifvit till börligen försvarad. Sedan brèche blifvit öppnad nedkastade de belägrade fotanglar deruti, och sökt genom stormkransar, handgranater och annat fyrvärk afhålla de stormande. Fästningsportarne såsom en vanlig anfallspunkt, förstärktes äfven med dubbla staket eller påverk, hvilka dock icke förmådde länge uppehålla en verksam fiende. Bristen på tjenliga anfallsmedel gjorde det visserligen stundom möjligt att någon tid fortsätta försvaret i dessa svaga befästningar, men vanligen voro förebudelserna till stormning eller portarnes öppnande en signal för besättningen att gifva sig. Beständigt, hvilket oftast var förhållandet, af lejda trupper, hvilka mera tjenade för *sold*, än för *sak*, sökte den icke sällan att mildra sitt öde genom att inträffa i segrarens tjänst.

Genom denna korta framställning tro vi oss hafva ådagalaggt försvarets underlägsenhet och den behof af en omskapning, hvilken äfven Vauban och efter honom åtskilliga ingenieuror med mer och mindre framgång sökt åstadkomma.

S J U N D E   K A P I T L E T.

Taktik.

För ett tidehvarf, under hvilket krigshärens organisation nästan årligen mer eller mindre förändrades, och dess taktiska förhållanden ej voro genom reglementen bestämda, utan vanligen grundade sig på gammalt bruk eller tillfälliga föreskrifter, är det svårt att i kronologisk ordning framställa alla de förändringar, sätten för truppernas uppställning och vapnens begagnande undergingo. Allt, hvad forskaren i detta hänseende torde kunna åstadkomma, är en samling af de spridda, oftast ofullständiga och hvarandra motsägende uppgifterna, samt ett försök till deras ordnande på ett sådant sätt, att de gifva en någorlunda åskådlig bild af taktikens dåvarande ståndpunkt. Att dervid utesluta de underrättelser, hvilka, utan sammanhang med tillförlitligt kända förhållanden, stundom anträffas hos nyare författare, af hvilka den ene måhända blott afskrifvit den andres arbete, torde vara så mycket nödvändigare, som de sällan äro af väsendtlig vigt, men ofta måste göra aflan oredig ⁵⁶²).

---

⁵⁶²) Såsom källor för det nedanstående äro begagnade: *Schildknecht*, *Wallhausen*, *The Swedish Intelligencer* och *The Swedish Discipline*, *Monro*, *Soldat Suédois*, *Theatrum Europæum*, *Chemnitz*, *Francheville*, *Mauvillon*, *Hoijer* m. fl. Endast der förhållandet kan vara tvetydigt, eller der författarne motsäga hvarandra, är källan särskilt anförd.

Följande den ordning mellan truppslagen, som i det föregående blifvit iakttagen, öfvergå vi till en kort framställning af

1. Fotfolkets indelning, uppställning och strids-sätt.

Fotfolkets taktiska enhet var ursprungligen kompaniet (fänikan, fanan). Detta delades vidare i 6 korporalskap, hvilkas sammansättning torde hafva varit, likasom kompaniernas, olika vid särskilda tidpunkter. Enligt tvenne samtida författare ⁵⁶³⁾ utgjordes tre korporalskap af musketerare och tre af pikenerare. Då kompaniet bestod af 126 man, utom befälet ⁵⁶⁴⁾, voro musketerarnes korporalskap 24, och pikenerarnes 18 man starka. Var kompaniet svagare, bildades blott två korporalskap musketerare, och allt det öfriga manskapet användes såsom pikenerare.

Schildknecht, som sjelf säger sig följa den af Gustaf II Adolf begagnade uppställning och indelning, men hvars arbete likväl först tjugo år efter Konungens död utkom, uppgifver förhållandet något olika. Han antager nemligen fänikan till 144 man, korporaler, rotmästare och soldater, samt indelar henne i 6 korporalskap, bland hvilka 4 be-

---

⁵⁶³⁾ *The Swedish Discipline*, III, 79. Monro. p. 183

⁵⁶⁴⁾ Befälet inberäknadt utgjorde kompaniet då 147—150 man, hvilket antal, åtminstone för det inhemska fotfolket, i allmänhet kan anses hafva varit fastställt ända sedan år 1617, ehuru tillfälliga förändringar häre stundom skedde. Jemf. sid. 130—141

stodo af musketerare och 2 af pikenerare ⁵⁶⁵). Skilnaden ligger således uti det ökade antalet af musketerare, en naturlig följd deraf, att författaren, med den äldre Svenska uppställningen till grund, iakttagit de förändringar, krigskonsten under trettioåra krigets lopp undergick, och hvaribland pikens utträngande af muskötens var en ganska väsendtlig.

Om kompaniets indelning i korporalskap möjligen afsåg äfven ekonomiska ändamål, fanns deremot en annan, uteslutande taktisk, nemligen i 3 *divisioner*, af hvilka de tvenne, som innehade flyglarne, bestodo af musketerare, och den tredje af pikenerare. Dessa sistnämnde anfördes af Kapitenen, åtföljd af Fändriken, som bar kompaniets fana; Lieutenanten anförde högra och Fältväbeln venstra flygeln ⁵⁶⁶). Hvarje korporalskap fördes dessutom af en under-officer, som hade sin plats framför detsamma; det öfriga underbefälet, stod bakom kompaniet.

Så väl musketerare, som pikenerare, ställdes af Gustaf II Adolf på *sex led*, i stället för tio, såsom det förut hos oss varit, och ännu en längre tid hos öfriga nationer förblef brukligt. Detta var utan tvifvel en af de största förbättringar, krigskonsten under hela denna tiderymd undergick,

---

⁵⁶⁵) Harmonia in fortalitiis construendis &c. III, 163.

⁵⁶⁶) Detta var en egenhet för Svenskarne. Hos Tysskarne förde Kapitenen högra, Lieutenanten venstra flygeln och Fändriken midteln, hvarföre äfven befälets fördelning sålunda beskrifves af *Schildknecht*, III, 163, hos hvilken divisionerna kallas squadroner.

emedan genom densamma rigtningen för dess utveckling intill närvarande tid var bestämd. De mindre afdelningar, hvilka samtidigt ersatte fotfolkets förut bruklige slaghopar, erhöilo en hittills okänd rörlighet; artilleriets eld, som, oaktadt skjutvapnens ofullkomlighet, anställt stor förödelse i de djupa massorna, gjorde en vida mindre verkan på de tunnare linierna, och det blef för hvarje enskilt man möjligt att begagna sitt vapen. Antalet, hvarpå utgången förut hufvudsakligast berodde, förlorade sålunda en del af sin betydighet; rörlighet, vapenfärdighet och mod kunde hädanefter gifva segern i den svagares händer. Af ofvannämnde fördelar synes en *större rörlighet* hafva varit den, Gustaf II Adolf väsendtligast åsyftade så väl med denna förändring, som med de han i öfrigt i afseende på fotfolkets uppställning införde.

Den yta, ett kompani upptog, vaxlade på fyrfaldigt sätt, då så väl rotar, som led, kunde öppnas och slutas. Ställningen kunde sålunda vara:

1. *med öppna rotar och led*, då afståndet mellan de förra var 3 och mellan de sednare 6 fot, och hvilket begagnades, då fotfolk nödgades uppehålla sig under fiendtlig artilleri-eld.

2. *med slutna rotar och led*, då afståndet mellan de förra var 2 och mellan de sednare 4 fot. Denna ställning användes ofta, icke blott då utrymme för en utbreddare ställning saknades, utan ock då man ville bakom ett mindre föremål dölja

sig eller söka skydd mot fiendens eld; då man under fortgående strid ville lemna rum för egna framrykande eller återtågande trupper; mot fiendtligt rytteri, o. s. v.

3. *med öppna rotar och slutna led*, hvilken ställning nyttjades under skjutning, då af skäl, som längre ned vidare skall anföras, ett minskadt djup var af vigt, men det större rummet mellan rotarne behöfligt.

4. *med slutna rotar och öppna led*, som brukades, då pikencrarne skulle intränga mellan musketerarne, eller tvertom, och hvilket skedde, då de under striden skulle aflösa hvarandra, eller för att erhålla en fastare ställning mot rytteri-anfall ⁵⁶⁷).

Då rotarne voro öppna, var luckan mellan divisionerna tre till fyra fot; när de slötos, minskades den till $2\frac{1}{2}$ fot. I denna lucka hade trumslagaren eller trumpetaren sin plats.

Led och rotar kunde jemväl *dubbleras*. Med ledens dubblering förstods, att de udda stodo stilla och de jemna ryckte upp i rotarnes mellanrum, så att hvar man i jemnt led kom till höger (ven-

---

⁵⁶⁷) *Schildknecht*, III, 180. Huru leden kunde öppnas eller slutas framåt och bakåt, samt rotarne till höger och venster, se *Wallhausen*, *Kriegskunst zu Fuss*, s. 43 och följ., der man i allmänhet finner en vidlyftig beskrifning öfver sotfolkets rörelser, sådana de af Prins Moritz af Oranien infördes. Att dessa af Gustaf II Adolf förenklades, är känt, ehuru Svenska handlingar derom icke lemna någon tillfredsställande upplysning.

ster) om sin öfverrotmästare. Musketerarne brukade detta, så snart en lifligare eld skulle underhållas, men pikenerarne sällan och endast vid de tillfällen, då en längre frontlinie, än de eljest kunde upptaga, skulle försvaras mot fotfolk. Sedan dubbleringen skett, intogo de således vanliga afstånd mellan rotarne. Efter samma grunder verkställdes också rotarnes dubblering, hvarvid alla udda rotar stodo stilla, och de jemna inryekte mellan deras led, då hvar man i jemn rote fick sin plats bakom sin sidoman till höger eller venster.

Vändningar voro *höger-* (venster) *om* och *höger-* (venster) *omvändning*. Båda delarne verkställdes med högra (venstra) klacken fast, och vändningen omkring densamma gjordes, i förra fallet en fjerdedels, i det sednare en half eirkel.

Marschen skedde vanligen *korporalskaps-* (tropp-) *vis*, således med 4 mans front ⁵⁶⁸), hvilket kallades *enkel tågordning*. Med *dubbel tågordning* förstods åter marseh med divisions eller 8 mans front, hvartill uppslutning från den enkla tågordningen skedde antingen derigenom, att det korporalskap som marseherade främst, med korta steg drog sig till höger eller venster, till dess det efterföljande uppkommit i höjd med detsamma, eller ock att det främsta marseherade med korta steg rakt fram, och det följande genom marseh i sned riktning satte sig vid sidan deraf. Efter samma grunder

---

⁵⁶⁸) Då nemligen leden voro sex, och korporalskapet bestod af 24 man.

skedde formeringen till linie, eller, såsom det kallades, *bataljordning*. Marsch ur flanken, blott genom höger- eller venster-om, finner man väl icke omnämnd såsom särskild tågordning, och den var i allmänhet öfverflödig, då den enkla tågordningen bättre lämpade sig efter smala vägar och medgaf enklare linie-formering. Emellertid synes af beskrifningarne öfver de rörelser, som med en fana kunde företagas, att flankmarsch begagnades vid vissa formeringar och då frågan ej var om tillryggaläggandet af längre vägstycken. Likaledes förekomma någon gång på äldre stridsplaner trupper marscherande i flankställning; dock är detta bevis för flankmarschens användande icke fullt gällande, då denna på en mindre noggrann teckning lätt kan förvexlas med den enkla tågordningen.

Vi hafva hittills endast sysselsatt oss med kompaniets grunduppställning, och de rörelser, som utan rubbning af musketerares och pikenerares inbördes ställning kunde företagas. Denna kunde emellertid för särskilda ändamål förändras på åtskilliga sätt.

Det enklaste var, då, under skottvexling med fiendtligt fotfolk, musketerarne på flyglarne framryckte så långt som kompaniets djup eller 36 fot, och pikenerarne qvarstodo, för att vara något undrande den fiendliga elden, men ändock tillräckligt nära till hands, i händelse af handgemäng eller oväntadt anfall af rytteri.

Hade man emot sig ett öfverlägset rytteri, öppnade musketerarne leden bakåt, pikenerarnes

tredje och fjärde led inryckte i luckorna mellan musketerarnes första och andra, samt andra och tredje led på högra flygeln, och pikenerarnes femte och sjätte led inträdde likaså på venstra flygeln. Musketerarnes tre eftersta led på högra flygeln drogo sig till venster, genombröto pikenerare-divisionen, som framryckt 18 fot, och föllo på knä framför rummen mellan pikenerarne, så att de, böjde under pikarne, kunde gifva eld. Musketerarnes trenne eftersta led på venstra flygeln delade sig åter i tvenne afdelningar, hvardera således ett halft korporalskap, och drogo sig till höger, till dess de kommit midt för luckorna mellan flygeldivisionerna och pikenerarne.

En annan formering mot rytteri verkställdes på följande sätt. Kompaniets tre främsta led framryckte så långt, som deras djup. Pikenerarnes trenne eftersta led följde med, men delade och vände sig, då de öfrige gjort halt, till höger och venster, så att den högra hälften stannade midt bakom högra, och den venstra hälften midt bakom venstra musketerare-divisionens yttersta flygel. Den yttersta hälften af hvardera musketerare-divisionens tre främsta led drog sig derefter åt sidan så mycket, att pikenerarne kunde upprycka i luckan och ställa sig i höjd med musketerarne, hvilkas trenne eftersta led nu flyttade sig så, att de kommo midt bakom pikenerarne. Pikenerare-divisionens trenne främsta led framryckte slutligen ytterligare så långt som tre leds djup.

Önskade man att, med bibehållande i öfrigt af nyss beskrifne ställning, kunna gifva eld från hela fronten, uppryckte musketerarne mellan de framföre stående pikenerarne, så att hela kompaniet kom på tre led.

Märkvärdigt nog finner man af alla dessa särskilta ställningar, att tre led ansågos gifva fullt tillräcklig fasthet mot rytteri och verksammare eld än 6 led. Att dessa likväl ännu bibehöllos såsom grunduppställning, torde således hafva härrört från en fördom, grundad på vanan vid den djupa uppställningen, från hvilken öfvergången till en tunnare ej kunde ske allt för hastigt, utan att minska soldatens förtroende till ställningens styrka.

Då soldaterna under ständiga strider hade en öfning i vapnens bruk, som väl icke kunde utmärka sig genom enhet och skyndsamhet i handgrepp och rörelser, men dock uppfyllde sitt ändamål, saknades målhända stundom både tid och håg för hvad vi nu kalla *exercis*. Emellertid sattes icke heller denna alldeles å sido. När ett regemente gick i fält, qvarlemnades vanligen en del af hvarje kompani uti hemorten, för att öfva de rekryter, som tid efter annan der utskrefvos⁵⁶⁹). Man finner dessutom anfördt, att Gustaf Adolf år 1619, före kriget med Polen, lät skicklige officerare i sin närvaro öfva de nya regementerna. Dessamma skedde 1631 i lägret vid Werben och

---

⁵⁶⁹) Jemf. Sid. 133.

Schwedt, äfvensom 1632 i lägret vid Nürnberg, der åtskilliga nya handgrepp och rörelser sägas hafva blifvit införde.

Några föreskrifter för pikens handterande hafva vi icke funnit anförde såsom särskilt gällande för Svenskarne. Troligen voro handgreppen i det närmaste lika inom alla de med hvarandra under denna tid krigförande härarne, helst de besoldade trupperna visserligen icke ändrade strids-sätt, då de för längre eller kortare tid ingingo i främmande tjenst. Piken bars i högra handen, och, under marsch, hvilande mot högra axeln. Manskabet öfvades att stöta dermed så väl vågrätt i alla rigtningar, som med spetsen höjd eller sänkt. Den hölls då med båda händer, den venstra framför och den högra i skaftets tjockare ända. Ställningen mot rytteri var sålunda, att venstra foten framflyttades, och piken, stödd mot högra foten, hölls i sned, framlutande ställning med venstra handen. Värjan eller degen hölls blottad i den högra ⁵⁷⁰⁾. Då man ville dölja piken för fienden, bars den *släpande* på det sätt, att högra handen

---

⁵⁷⁰⁾ Pikeneraren mottog äfven rytteri-anfall hvilande på högra knäet, med piken stödd mot venstra foten. *Schildknecht*, III, 177, tillägger dock vid berättelsen härom, att musketerarne då kunde skjuta öfver de nedhöjde pikenerarne, och att Fransmännen, som ofta begagna denna ställning, anse den god. Detta sednaste tillägg gifver anledning förmoda, att den icke af Svenskarne användes.

omfattade skftet straxt nedanför klingan. Alla handgrepp med piken verkställdes i tre tempo.

I afseende på muskötens begagnande har man tillskrifvit Gustaf II Adolf många förbättringar. De som uppgifvas härrörande från muskötgaffelns afskaffande, torde emellertid, på förut anförda skäl, ej kunna anses under hans tid hafva blifvit allmänt införde. Deremot är det otvifvelaktigt, att förbättringarne å gevärslåset och i synnerhet införandet af patroner gjorde det för Svenskarne möjligt att minska antalet af tempo vid laddning och skjutning, hvarföre deras eld äfven uppgifves hafva varit betydligt hastigare än fiendens ⁵⁷¹).

Elden gafs i början af denna tidrymd vanligen *ledvis* på följande sätt. Mellan hvarje korporalskap var, liksom mellan divisionerna, en lucka *b* (Pl. 1. fig. 7). Då ledet *a b* gifvit eld, delade det sig; *b c* gjorde höger- och *a c* venster- om, hvar efter de marscherade bakom korporalskapet, formerade ledet *d e* och åter laddade, under det de öfriga leden lossade sina skott. Att minskningen af ledens antal sålunda betydligt ökade antalet af de inom en viss tid lossade skotten, således också eldens verksambet, är lätt att inse, emedan hvar man förr återkom i första ledet, det enda som sköt. Hela

---

⁵⁷¹) *Wallhausen*, s. 32, anför 143 olika tempo för muskötens begagnande. Af dessa fordrades 79 för att ifrån "på axel gevär" ladda och gifva eld. Detta var likväl gällande för muskötter med luntlås och gaffel.

den tidsödande och tröttande rörelsen, att låta musketeraren marschera bakom linien, sedan han lossat sitt skott, hvilken dessutom hade den betydliga olägenhet, att truppen under skjutningen var i ständig oordning, blef emellertid öfverflödig hos Svenskarne, sedan de, genom ledens dubblering, erhöilo en så tunn uppställning, att elden kunde verkställas ledvis, oaktadt hvar man qvarstod på sin plats.

Ibland de af Konungen införde förändringar omtala flera författare, att han lät sitt fotfolk gifva eld *troppvis* ⁵⁷²). Sedan leden voro dubblerade, föll det första på knä; alla gåfvo derefter eld och laddade, utan att förändra ställning. Man anser detta sätt att skjuta hafva blifvit af Konungen infördt i lägret vid Werben 1631 ⁵⁷³); visst är, att eld af tre led på en gång begagnades af ett Skottskt regemente i slaget vid Leipzig ⁵⁷⁴). Troppvis-elden

---

⁵⁷²) *Chemnitz*, I Th; 4 B; s. 475. *Tableau Militaire*, p. 284, efter Harte, T. II, p. 281.

⁵⁷³) *Hoijer*, I, 464,

⁵⁷⁴) *The Swedish Discipline*, P. III; p. 24. Författaren säger sig hafva erhållit berättelsen härom af öfverste-Lieutenant *Muschamp*, som sjelf anförde en del af de Skottska Musketerarne vid Hebrons brigad. Enligt denna lossades ej skott förr än på pistol-skott-håll, då först de trenne främsta, och sedermera de trenne eftersta leden gåfvo eld på en gång, hvarefter de rusade in bland fiendens led, och nedgjorde honom med muskötkolfvar och svärd. Beskrifningen är visserligen icke fullt tydlig, då de tre eftersta leden icke kunnat gifva eld öfver eller förbi de främsta, men den kan förklaras derigenom att, enligt hvad ofvan blifvit anfördt,

blef emellertid icke ännu allmänt antagen, vare sig att man ansåg ställningen på knä besvärlig, eller att elden derigenom blef osäkrare, helst det första ledet icke lærer kunnat begagna gaffeln såsom stöd för den ännu tunga musköten.

Ett annat sätt att verkställa elden tropp- eller afdelnings-vis begagnades deremot både förut och sedermera, och bestod deri, att korporalskapen sköto skiftesvis, så att t. ex. *f* och *g* (Fig. 7) icke lossade sina skott, förr än *a* *b* och *h* gjort vändning och satt sig i marsch o. s. v., hvarigenom en mera oafbruten eld från hela fronten kunde åstadkommas.

Ehuru Svenskarnes eld beskrifves såsom särdeles fruktansvärd, må man ej föreställa sig, att de införda förbättringarne medfört någon synnerlig hastighet i dess afgifvande, efter de begrepp vi härvid fästa. Såsom ett exempel må anföras slaget vid Kinzingen 1636, således något efter den tid, med hvilken vi egentligen sysselsätta oss. Striden fortfor ifrån middagen långt inpå natten, hvarunder trupperna tre gånger sammandrabbade. Svenska fotfolket höll sig särdeles väl, och det tillräknas detsamma såsom en stor förtjenst, att äfven de musketerare, som sköto långsammast, aflossat sju skott ⁵⁷⁵). Vapnet kunde likväl icke blott bibehålla sitt anseende, utan ock uttränga den förut

---

fänikan ofta ställdes på sådant sätt, att de eftersta leden kommo på sidan om de tre främsta.

⁵⁷⁵) Hoijer, I, 451. § 318.

så fruktade piken, emedan ej, såsom nu, lättheten att lägga an, skjuta och ladda, förledde att börja elden i otid. 100 alnar ansågs vara lämpligt afstånd, men ofta gick man närmare. Hvarje skott rigtades med stöd, och de flesta träffade ⁵⁷⁶).

Enda sättet att bära musköten synes hafva varit hvilande mot venstra axeln. Någon rättning eller skyldring med geväret förekommer icke. Då en skildtvakt skulle göra honnör, lades musköten i jemnvigt på gevärsgaffeln, så att den kunde hållas endast med venstra handen, och hatten aftogs med den högra.

Efter denna korta framställning af kompaniets indelning, rörelser och stridssätt, öfvergå vi till dessa grunders tillämpning på större afdelningar.

Regementet, hvilket redan år 1615 var och sedermera förblef den största enheten i ekonomiskt och disciplinärt hänseende, förekommer från denna tid äfven såsom taktisk enhet, ehuru man ej från början äger tillförlitliga underrättelser om dess uppställning. De ständiga vaxlingarne i kompaniernas antal, styrka och sammansättning, medförde naturligtvis många förändringar i sättet för deras samfalta uppställning i regementen och dessas användande

---

⁵⁷⁶) "Aber hierzu gehören keine ungewisse Schützen welche beyde Augen zutrucken und den Kopf im losstrucken vom Anschlag der Mussquetten weit abhalten, und also blind hinaus Feuer geben und Schüsse unter ihre eigene Tauben thun." Schildknecht. III, 177.

vändande i strid. Hvad man af stridsplanerna från de första åren af Gustaf II Adolfs krig, hvilka i detta hänseende äro den enda källan, kan sluta, är blott att regementets särskilda afdelningar till strid uppställdes rutvis på flersfaldigt sätt och stundom med alla dess pikenerare sammanslagne till en trupp.

Småningom ordnades dock dessa förhållanden, och vi finna hos Schildknecht ⁵⁷⁷⁾ en temligen fullständig beskrifning öfver uppställningen och rörelserna för ett regemente af 8 kompanier eller 1152 man.

Marschen med ett regemente verkställdes, liksom med ett kompani, i *enkel* eller *dubbel tågordning* och *batalj-ordning*, det sistnämnda likväl blott på öppna fältet eller då man var fienden nära. Öfversten med lif-kompaniet, fördt af hans Lieutenant, innehade alltid midteln; de öfriga kompanierna stodo efter Kapitenernas tjenste-år eller värdighet, räknadt från högra flygeln i bataljordning och från tåten under marsch. En sammansättning eller ett användande af de särskilda tågordningarne var, då kompanierna, formerade i enkel eller dubbel tågordning, marscherade bredvid hvarandra.

I linie kunde regementet uppställas på tvenne särskildta sätt, nemligen:

---

⁵⁷⁷⁾ Harmonia, III, 178 och följ.

1. då kompanierna ställdes bredvid hvarandra, formerade såsom vanligt med pikenerarne i midteln och musketerarne på båda flyglarne;

2. då alla kompaniernas pikenerare sammanfördes i midteln till en trupp, endast med vanliga luckor mellan divisionerne, och musketerarne fördelades på båda flyglarne, så att regementets uppställning blef likformig med kompaniets. Formering ifrån den förra uppställningen till denna skedde sålunda, att 1:a kompaniets musketerare, följde af 2:a, 3:e och 4:e kompaniernas, ryckte upp i linie till högra ändan af regementets nya uppställningslinie; till venster om dem slöto sig derefter samtliga pikenerarne efter kompaniernas nummer-ordning, och slutligen uppryckte 5:e, 6:e, 7:e och 8:e kompaniernas musketerare på venstra flygeln.

Denna uppställning var regementets hufvudbatalj-ordning, från hvilken likväl under strider ständiga afvikelser skedde till följe dels af markens beskaffenhet, dels af fiendens olika sätt att anfalla ⁵⁷⁸). Befälhafvarne synas härvid icke hafva

---

⁵⁷⁸) Behofvet att lämpa sin uppställning efter markens omvexlingar och fiendens stridsätt, finnes uttryckt i följande vers:

Morast, viel Hügel, Berg und Thal,
die Weichsel, Donau, Elb und Saal,
der Rein-Strohm und die Schweitzer-Furck,
der Tartar, Muscowit und Turck,
offt machen ein verkehrtes Spiel,
dass ich nicht kan, wie ich geru will.

varit bundne till några bestämda former, ehuru föreskrifter funnos för vissa oftare förekommande eller lätt förutsedda fall. Det är härvid klart, att med regementet kunde utföras icke blott samma rörelser, som med det likformigt bildade kompaniet, utan ock att den större styrkan gaf tillfälle till många omvexlingar, hvilka, tillämpade på en mindre afdelning, skulle föranledt en vådlig krafternas splittring. Några af de för regementet vanlige stridsställningar må här anföras.

I strid endast mot fotfolk var vanligt, att musketerarne framryckte så långt, att deras sista led kom i linie med pikenerarnes första. Ville man hafva elden bättre fördelad öfver hela uppställningslinien, sammanslöto musketerarnes halfva högra och venstra afdelning midt framför pikenerarne. Desse dubblerade leden, och delade sig i tre afdelningar, hvaraf den medlersta, som stod stilla, en tredjedel svagare än de båda öfriga, hvilka ställdes midt bakom de genom musketerarnes sammanslutning uppkomne luckor.

Om ett pass skulle försvaras mot fiendtligt rytteri, ställdes pikenerarne i midten och muskete-

---

Der *Situs* lässt sich zwingen nicht,
 der sich nach mir gar selten richt;
 nach ihm ich mich stets richten muss,
 und stell mein Volck zu Ross und Fuss,
 dass ich in *Contremarch* und Swanck,
 recht fechten kan in *Front* und *Flancq*:
 Wér diss versteht, hat Ehr und Danck.

Schildknecht III, 181.

rarne på båda flyglarne dubblerade leden bakåt, så att deras främsta led kom i höjd med pikenerarnes fjärde. Befarades dervid, att fienden skulle falla musketerarne i flanken eller ryggen, och denna icke kunde betäckas af eget rytteri, delades pikenerarnes trenne eftersta led i tvenne afdelningar, som ställde sig midt bakom flyglarne. Anföll rytteriet flyglarne i fronten, så öppnade sig musketerarnes afdelningar och pikenerarne genombröto luckan. Någon gång plägade man också vid förväntadt rytteri-anfall ställa två led pikenerare bakom hvarje musketerare-afdelning. Dessa exempel torde vara tillräcklige, att gifva ett begrepp om beskaffenheten af fotfolkets rörelser, och något annat kunde ej genom en större utförlighet vinnas, då det nu mera icke är möjligt att urskilja, hvilka bland beskrifne och afbildade ställningar varit föreskrifne eller blott för tillfället och i följd af ögonblickets behof af befälhafvaren använde.

En anmärkning rörande regementet måste dock ännu göras. Detta, så väl som kompaniet, har här blifvit framställt såsom sammansatt af både musketerare och pikenerare. Detta var likväl icke alltid förhållandet, utan förekomma tvertom ofta regementen, till och med större corps⁵⁷⁹⁾, bestående af endast musketerare, och detta redan i början af Gustaf II Adolfs deltagande

---

⁵⁷⁹⁾ *Theat. Europ.* II, 259, omnämner 1500 musketerare, anförde af Fältmarskalken Gustaf Horn. Se jemväl *Monro, His Expedition*, p. 51, m. fl. st.

i trettioåra kriget ⁴⁶⁰). Konungens Skottska regementen utgjordes om ej uteslutande, dock till en betydligt öfvervägande del, af musketerare. Endast sådane användes också vanligen, då något mindre detaschement af fotfolk utskickades för särskildta ändamål, äfvensom, under namn af kommenderade musketerare, till rytteri-liniernas förstärkning, hvarom mera längre fram.

Så länge Gustaf II Adolf endast hade att strida mot Danmarks, Rysslands och Polens ej särdeles öfvade och till en del fullkomligt oordnade hopar, hade han hufvudsakligen behöft fästa sin uppmärksamhet på vapnens förbättring och manskapets öfning i deras begagnande. Vid hans deltagande i trettioåra kriget inträdde ett annat förhållande. Hans Svenskar måste nu mäta sig med Europas mest krigsvande och bäst ordnade krigare, anförde af tidens ryktbaraste fältherrar. Oaktadt flere bland desse grundade sitt anseende icke blott på personlig tapperhet, utan ock på en obestridlig skicklighet i sitt yrke, hade likväl icke någon af dem nog snille att företaga en omskapning af det föråldrade och, man kan med skäl säga, förfallna krigsväsendet. Slagfältet vid Leipzig skulle således ännu framvisa slaghopar, i djuplek täflande med medeltidens, samt vida öfvergående Grekiska falangen och Romerska legio-

---

⁴⁶⁰) *The Swedish Intelligencer*, I, 51.

nen, åtminstone i deernas första, lysande tider⁵⁸¹). Att mot sådana massor bjuda spetsen med den tunna sexlediga uppställningen, var visserligen icke rådligt, ty om den ock i sjelfva verket härtill ägde tillräcklig styrka, samt en bestämd öfverlägsenhet genom sin större rörelseförmåga och verksammare eld, hade den likväl icke hunnit att hos truppen tillvinna sig det förtroende, som är ett bland segrans villkor. Det var därför nödigt att åt fotfolket gifva en uppställning, som, utan att sådant skedde på rörlighetens bekostnad, gaf det hela, icke blott ett fruktansvärdt utseende, utan ock en verklig inre fasthet och styrka, genom ett ändamålsenligt ordnande af det sätt, hvarpå de små afdelningarne borde understödja hvarandra. Häri torde man få söka anledningen till införandet af *Brigaden*.

Hvad härmed förstås, förekommer ofta obestämdt, emedan uttrycket stundom afser organisa-

---

⁵⁸¹) Sedan djupleken af det Kejserliga fotfolkets uppställning var minskad till endast 10 led, plägade man dock ännu till strid sammanföra pikenerarne i fyrkanter af 50 mans djup och front. En del af musketerarne, ställde på 2 eller 3 led, omgäfvade fyrkanten; de öfrige stodo vid dess hörn i fyra stora afdelningar med 7 mans front och 37 mans djup. *Wallhausen*, s. 63 och följ. (hvars arbete är tryckt 1630), ifrar visserligen starkt mot denna uppställning, som också småningom aflades, men ännu vid Leipzig stodo de Kejserlige formärade i stora bataljoner af 1600 till 2000 man *Gualdo*, hos *Franchville*, p. 78. *Mauvillon*, p. 374. Uti *The Swedish Discipline*, P. III, p. II säges t. o. m. att Tilly der valt den gamla stridsformen i stora fyrkantiga slaghopar.

tion, då man dermed blott vill säga: en corps sammansatt af två, tre eller flera regementen⁵⁸²), hvaremot det vid andra tillfällen tydligen har afseende på en trupps uppställning, oberoende af dess styrka. Icke sällan finner man också benämningen använd omvexlande och och liktydigt med regemente⁵⁸³). Huruvida organisationen lånat sitt namn åt uppställningen eller tvertom, kan numera vara likgiltigt. Det väsendtligaste och för oss viktigaste är, att man i denna oreda likväl kunnat urskilja trenne af den Svenska krigshären begagnade former för brigaduppställningen, hvilka, med afseende på det inbördes förhållandet af den härtill erforderliga styrka, blifvit kallade *dubbla brigaden*, *brigaden* och *fjerdedels brigaden*.

*Dubbel-brigaden*⁵⁸⁴) utgjordes af två regementen, hvardera beräknadt till 8 kompanier af 126

---

⁵⁸²) Se t. ex. Schildknecht, III, 213 och följ. I *Theat. Europ.* II, 748, kallas, vid beskrifningen öfver slaget vid Lützen, äfven de Kejsarliges slaghopar brigader.

⁵⁸³) Detta är förhållandet särdeles hos Engelske författare.

⁵⁸⁴) *Tableau Militaire*, p. 291. Hoijer I, 467, § 336. Tillägget "dubbel" synes väl vara oegentligt, då man icke med brigad förstår detsamma som regemente. Det återfinnes ej heller hos äldre författare af denna tids historia, men har här blifvit antaget för att skilja denna uppställning från den nästföljande, hvilken stundom, t. ex. af *Mauvillon* och i *Tableau Militaire*, blifvit kallad half-brigad, men rätteligen bör kallas blott *Brigad*, emedan den såsom organisation har detta namn och i de äldsta handlingar aldrig förekommer under något annat.

man, således af 2016 man, hvaribland 864 pikenerare och 1152 musketerare, fördelade på följande sätt. *a*, *d*, *f* och *k* (Pl. 1, fig 9) bestodo hvardera af 216 pikenerare; *b* och *e* af 96, *c* och *g* af 192, *h* af 288, samt *i* och *l* af 144 musketerare. Uti *k* stodo pikenerarne, liksom alltid musketerarne, med luckor mellan korporalskapen, hvarföre också denna afdelning, ehuru till styrkan lika med *a*, *d* och *f*, upptog en större front, än de. Befälet var sålunda fördeladt: båda Öfverstarne stodo framför *a*, den äldste till höger, den yngre till venster, hvilken ordning alltid iakttoogs mellan officerare af lika grad, oaktadt den här af uppkommande olägenhet, att kompanierna icke hade någon bestämd plats inom regementet eller brigaden, utan vid ombyte af befälhafvare måste flyttas. Öfverste-Lieutanterne stodo framför *d* och *f*; Majorerne framför *k* och Regementsqvartermästarne framför *h*. Det öfriga befälet stod på ett led straxt framför eller bakom hvarje afdelning. Så väl Öfverstar, som Öfverste-Lieutanter och Majorer voro tillika kompani-chefer, hvarföre deras kompanier fördes af Lieutanter, hvilka, jemte de tio Kapitenerne, stodo fyra framför hvardera af afdelningarne *a*, *d*, *f* och *k*. Då hvar och en af dessa bestod af 4 kompaniers pikenerare, finner man äfven här en tillämpning af den antagna grundsatsen, att kompani-chefen, eller, då denne för tillfället hade högre befäl, hans närmaste man, skulle anförä kompaniets pikenerare, hvilka aldrig delades, hvaremot

detta stundom var förhållandet med musketerarne. Afdelningarne *i* och *l* bestodo nemligen hvardera af musketerarne från 2, och *h* från 4 kompanier, då *c* och *g* hvardera lemnat ett korporalskap till *b* och *e*. Musketerarne anfördes af de öfrige Lieutanterne, som hade sin plats, två framför hvardera afdelningarne *b*, *c*, *e* och *g*, samt en framför *i* och *l*. Fändrikarne åtföljde cheferne för deras kompanier. Sergenter, Furirer och korporaler voro så fördelade, att alltid ett befäl kom framför hvarje korporalskap musketerare, 8 i befäl-reserven bakom *a*, *d* och *f*, en bakom hvarje korporalskap i *h*, 4 bakom *k*, och 2 bakom hvardera *i* och *l*.

Sådan är den fullständiga beskrifning öfver dubbelbrigadens uppställning, som först blifvit meddelad af Lord Reay, en under Gustaf II Adolfs fanor tjenande Skottsk officer, och efter honom af flere författare ⁵⁸⁵). Samtida skriftställares intyg, jemte den noggrannhet, hvarmed uppställningen blifvit till dess minsta delar beskrifven, sätta utom allt tvifvel, att den varit af Svenska hären begagnad, äfvensom det är sannolikt, att den blifvit införd kort före Konungens öfvergång till Tyskland ⁵⁸⁶).

---

⁵⁸⁵) *The Swedish Intelligencer*, III, 81. *Mauvillon*, p. 242. *Tableau Militaire* hos *Francheville*, p. 291.

⁵⁸⁶) *Monro*, *His Expedition &c.* P. II, p. 2. Författaren säger sig hafva sett denna uppställning i Stockholm (troligen i Mars månad 1630), och kallar den Konungens "new order of Discipline of *Briggades*, then first brought in use."

En ifrån det ofvanstående afvikande beskrifning öfver Brigaden lemnar Schildknecht ⁵⁸⁷⁾, som dermed, utan afseende på uppställningens form, förstår en corps, sammansatt af två eller tre regementen. Till följe af den större styrka, han antagit för kompanierna, eller 144 man, består också hans af två regementen sammansatta brigad af 2304 man, nemligen 768 pikenerare och 1536 musketerare. Dessa kunna i öfrigt uppställas på åtskilliga sätt, såsom t. ex. på en linie, med alla pikenerarne i midteln och musketerarne fördelade på flyglarne; på två linier, med ena hälften af pikenerare i den första linien, den andra hälften i midteln af andra linien, och musketerarne på dess flyglar; på tre linier, då ställningen var lika som den föregående, blott med den skillnad, att två afdelningar musketerare ställdes bakom andra liniens pikenerare o. s. v.

Hur länge Dubbel-Brigaden, under en eller annan form, blifvit begagnad, är ej med visshet känt, och torde vara svårt att utreda, enär den icke blifvit använd i någon af de större strider, för hvilka man äger en utförlig redogörelse. Troligen fann Konungen snart, att tillräcklig fasthet kunde vinnas med mindre än brigadens fem linier, och att dennas fördelar ej motsvarade den af en lättare manöver, som med mindre afdelningar kunde vinnas. Detta, jemte behofvet att med en

---

⁵⁸⁷⁾ *Harmonia* &c. s. 213 och följ.

så ringa styrka, som Gustaf Adolf vanligen hade att tillgå, besätta och försvara vidsträckta ställningar på Tysklands öppna stridsfält, torde hafva föranledt införandet af

Brigaden, äfven kallad half-Brigaden ⁵⁸⁸), en från den förra härledd uppställnings-form, som man för första gången finner såsom stridsställning använd af Svenska fotfolket i slaget vid Leipzig ⁵⁸⁹). Den skiljer sig från Dubbel-Brigaden endast deri, att den saknar dess tvenne sista linier. Styrkan uppgifves i öfverensstämmelse härmed till 1224 man, hvaraf 648 pikenerare och 576 musketerare ⁵⁹⁰). Vid första påseendet synes väl någon anledning vara att betvifla riktigheten häraf, då man måste anmärka, att pikenerarnes antal är större än musketerarnes, hvilket förhållande strider mot det då vanliga och med visshet icke ägde rum i kompaniernas organisation, hvarjemte antalet 1224 icke jemnt kan delas med 126, som var kompaniernas fastställda styrka. En författare ⁵⁹¹) uppgifver dessutom, att första linien af Svenska fotfolket i slaget vid Leipzig var fördelad i sex bataljoner af 1500

---

⁵⁸⁸) Af *Mauvillon* och i *Tableau Militaire*. Se noten N:o 584.

⁵⁸⁹) Brigaderne voro här sju, nemligen fyra i första samt tre i andra linien, och anfördes af Teufel, Oxenstierna, Erickhausen, Winckel, Grefve von Thurn, Hebron (Hepburne) och Witzthum. *Theat. Europ.* II, 432. *The Swedish Discipline* III, 13. *Mauvillon*, p. 370.

⁵⁹⁰) *Mauvillon*, p. 242. *Tableau Militaire* hos *Franchville*, p. 291.

⁵⁹¹) *Gualdo* hos *Franchville*, p. 74.

man hvardera, och tillägger straxt derefter, att de hade 72 fanor, hvilket antyder, att hvarje bataljon bestod af 12 kompanier. Granskar man dessa siffror, finner man icke blott, att 12 kompanier af 126 man utgöra i det närmaste 1500 (1512) man, utan ock att, enligt det vanliga förhållandet, 648 bland desse verkligen måste hafva varit pikenerare, hvaraf man således skulle kunna sluta, att musketerarnes antal i brigaden varit större, än här ofvan blifvit angifvet. Dessa motsägelser kunna likväl lätt förklaras, då man ihogkommer, att brigaden icke blott var en strids-uppställning, utan för någon tid kan anses hafva utgjort en stående organisation, till hvars bildande 12 kompanier eller 3 squadroner (bataljoner) sammanslogos. Såsom sådan ägde brigaden sin fullständiga styrka af 1512 man, men då desse uppställdes till strid, borttogos de 288 musketerare, som utgjorde *dubbel-brigadens* fjerde linie, och användes att bevaka kanoner och tross, hemta amunition, utgöra convojer m. m.⁵⁰²). Möjligt är också, att man stundom bland dem tog de musketerare, som af Gustaf II Adolf plägade uppställas mellan rytteriets afdelningar.

Brigaden blef af Gustaf II Adolf inrättad, då Han under Mars månad 1631, med större de-

---

⁵⁰²) *Monro*, his Expedition, p. 185. An Abridgement of Exercise; der man finner en utförlig beskrifning öfver det sätt, hvarpå man med 12 kompanier, uppställda så att, inom hvardera, pikenerarne hade högra och musketerarne venstra flygeln, kunde öfvergå till Brigad-uppställning.

len af sin krigshär låg i det ryktbara lägret vid Schwedt ⁵⁹³), och synes hafva varit såsom taktisk uppställning länge bibehållen. Såsom organisation utmärker den sig derigenom, att de till samma brigad hörande squadroner erhöillo gemensamma färger, för längre tid stodo under en befälhafvare, och vanligen icke åtskiljdes, så vidt ej för något särskildt ändamål en viss del detascherades. Man finner också uttryckligen anfördt att åtskilliga regementen, vid hvilka afgången varit stark, sammanslogos till en Brigad ⁵⁹⁴). Emellertid upphäfdes icke härigenom indelningen i regementen, emedan sådana under hela tiden förekomma, hvilka icke tillhörde någon brigad såsom t. ex. Baners, Hamiltons, Ramsey's, m. fl. Dessutom hade vissa regementen blifvit så förökade, att ett enda kunde utgöra en Brigad, såsom t. ex. Konungens Lif-Regemente eller Gula Brigaden och Öfverste Winckels, äfven kalladt Blå Brigaden. Andra hade åter blifvit sprängde, så att en squadron ingick i bildandet af någon brigad, under det den andra squadronen särskildt förekommer. Bland dessa voro Oxenstiernas, Axel Lillie's

---

⁵⁹³) *Monro, his Expedition, P. II, p. 25.* Fyra brigader nämnas såsom vid detta tillfälle organiserade, nemligen Skottska eller Gröna Brigaden under Hepburne, Gula Brigaden under Teufel, Blå Brigaden under Winckel och Hvita Brigaden under Damitz. Sedermera tillkommo ytterligare fyra. Brigaderne kallades äfven efter deras befälhafvare.

⁵⁹⁴) *The Swedish Intelligencer. II, 28.*

Hastfer's, Halls, Damitz's m. fl., hvilket kunde gifva anledning att betrakta brigaden endast såsom en taktisk inrättning. Att den, såsom sådan, kunde antaga flera former, än den ofvan uppgifna, är väl otvifvelaktigt, ehuru någon beskrifning deröfver numera ej återfinnes, och det är så mycket svårare att af dé spridda uppgifterna sammanfatta en sådan, som benämningarne regemente och brigad ofta förblandas, hvarigenom det lätt kunde hända, att man till brigaden hänförde en uppställning, som endast tillfälligtvis varit gifven åt regementet ⁵⁹⁵).

Då frågan var om fotfolkets organisation, anfördes, att ett halft regemente eller 4 kompanier bildade en *Squadron*, sedermera kallad bataljon ⁵⁹⁶), och denna förekommer under trettioåra krigets fortgång allt oftare såsom en sjelfständig afdelning, så att, åtminstone under en viss tid, de tvenne till samma regemente hörande squadroner vanligen omnämnas särskildt och handlaude oberoende af

---

⁵⁹⁵) Vid beskrifningen öfver träffningen mellan Svenskar och Spaniorer vid byn Stcre de Buyl i Pfaltz d. 24 Maj 1632, (Theat. Europ. II, 626) omtalas t. ex. 6 Svenska Brigader, som på tillhörande planche synas i tvenne olika uppställningar, af hvilka den ena nära liknande brigadens. Af Befälhafvarnes namn och den vid tillfället närvarande styrkan, finner man likväl, att här endast är fråga om regementen. Flera dylika exempel skulle kunna anföras.

⁵⁹⁶) Jemf. Sid. 138.

hvarandra ⁵⁹⁷). Många regementen hade också under de dagliga striderna så sammansmsmält, att blott en squadron af dem återstod. Båda dessa förhållanden ägde rum omkring år 1632, och till denna tid hänför man inrättandet af *Fjerdedels-Brigaden*, ⁵⁹⁸) en åt squadronen gifven taktisk form. Den bestod följaktligen af 12 korporalskap (36 rotar eller 216 man) pikenerare och 12 korporalskap (48 rotar eller 288 man) musketerare, tillsamman 504 man. Om uppställningen synas författarne, så vidt man kan dömma efter den tidens mindre noggranna teckningar, ej vara fullkomligt enige. Alla stämma emellertid öfverens deri, att pikenerarne stodo främst; bakom dem, på kort afstånd, en del af musketerarne, och slutligen, något längre bakom, återstoden af desse. Meningarne skilja sig egentligen i afscende på musketerarnes fördelning. Den fullständigaste och, af flera skäl, trovärdigaste uppgiften härom finner man i *The Swe-*

---

⁵⁹⁷) Af de sju brigaderne i slaget vid Leipzig, voro flera sammansatta af 3 squadroner hvardera, alla dessa tillhörande olika regementen. Se *Theat. Europ. II*, 432.

⁵⁹⁸) Benämningen, använd af flera jemförelsevis nyare författare och derföre här bibehållen, synes först i sednare tider hafva blifvit antagen och är så till vida oegentlig, som squadronen utgjorde en fjerdedel af dubbelbrigaden, men knappt en tredjedel af brigaden. I the Swedish Discipline kallas denna ställning: "The Order the King of Sweden useth, in drawing up a compleat Battaglia: wich is halfe a compleat Regiment or Squadron, consisting of 504 Men.

*dish Dicipline*⁵⁹⁹), i öfverensstämmelse hvarmed bifogade Pl. I, fig, 8 visar fjerdedelsbrigadens uppställning. *a* är 36 rotar pikenerare; *b*, *c*, *d*, *e*, *f* och *g* hvardera 8 rotar musketerare, af hvilka de tvenne sistnämnde marscherade på något afstånd från hufvudstyrkan, för att utgöra reserv, bevaka trossen, och i allmänhet vara tillgänglige, då någon mindre styrka behöfde användas, och man ej ville bryta eller försvaga den egentliga linien.

Fördelarne af denna ställning äro ögonskenliga. Vid marsch och rörelser på slagfältet ägde den kolonnens alla företräden framför linien. Dess flanker och rygg hade föga att frukta af ett oförmodadt rytteri-anfall, emedan blott de yttersta rotarne behöfde göra vändning, för att kunna emottaga fienden med en kraftig eld. Den fördel så väl dubbel-brigaden, som brigaden ägde, att pikenerarne voro flankerade af musketerarnes eld, kunde här ganska lätt vinnas, om blott afdelningarne *b* och *c* gjorde venster- och höger-om, samt ryckte några få steg åt sidorna, då *d* och *e* i alla fall utgjorde en tillräckligt stark andra linie. Slutligen må ej heller förbises, att, genom fotsfolkets delning i mindre, sjelfständiga afdelningar, en på någon punkt uppstående oordning icke så lätt spridde sig till hela linien.

Man

---

⁵⁹⁹) P. III, p. 80.

Man må för öfrigt icke föreställa sig, att fjerdedels-brigaden, ehuru till sin uppkomst yngre än förut beskrifne uppställningar, utträngde dessa; tvertom känner man icke med visshet något tillfälle, då den, under Gustaf II Adolfs tid, blifvit begagnad. Ofta, kanske oftast, stredo Svenskarne fortfarande formerade i regementen. Vid Lützen voro de formerade i brigader, med någon förändring i deras här beskrifna uppställning och styrka⁶⁰⁰), och samma förhållande ägde rum vid Oldendorp (1633) samt vid Nördlingen (1634)⁶⁰¹). Seduare, såsom vid Wittstock (1636) och Wittenweyr (1638)⁶⁰²) förekommer det sannolikt,

⁶⁰⁰) *Theat. Europ.* II, 451, 452. *Monro*, II. 164 *Mauvillon*, IV, 410. Mellan hvarje brigad var en lucka, lika med brigadens front, för att, i händelse af behof, lemna andra linien rum att bryta igenom. *Gualdo*, hos *Francheville*, p. 213. *The Swedish Intelligencer* III, 130. Författaren till *Tableau Militaire* hos *Francheville*, p. 293—5, påstår, att Svenska fotfolket vid Lützen begagnade fjerdedels-brigaden, ehuru han medgifver, att hvarje afdelning var betydligt starkare än denna och ställningen derifrån något skiljaktig. Tvisten härom synes föga vigtig, då man i alla händelser numera icke lär kunna erhålla någon full visshet om beskaffenheten af den anfalls-kolonn, Gustaf II Adolf här använde och hvaröfver gissningar af flere författare blifvit framställde.

⁶⁰¹) *Theat. Europ.* III, 84—85, 334—5.

⁶⁰²) *Ib.* s. 706, 962. Att *brigaden*, såsom organisation, då måste hafva upphört, synes vara en gifven följd af Regerings-Formen af d. 29 Juli 1634, §. 31, som bestämmer fotfolkets indelning i 20 Regimenten. *Stiernman*. II, 907.

att en uppställning liknande fjerdedels-brigadens varit begagnad, ehuru man, vid en jemförelse mellan fotfolkets styrka och brigadernas antal vid dessa tillfällen, finner, att hvarje afdelning här åtminstone icke varit svagare än ett regemente. Dessa sistnämnde strider ligga dock utom den tidrymd, med hvilken vi här egentligen sysselsätta oss, och hvilken vi så mycket mera frukta att öfverskrida, som det är ett hos författare i krigskonstens historia ej ovanligt misstag, att de förblanda Gustaf II Adolfs egna skapelser med den utveckling, Hans store lärjungar i krigsyrrket efter Hans död deråt gifvit.

2. *Rytteriets indelning, uppställning och stridsätt.*

Den utbildning, Gustaf II Adolf gaf detta vapen, förtjenar så mycket större uppmärksamhet, som de grundsattser, han dervid följde, snart föllo i glömska, af en annan Svensk hjeltekonung, Carl XII, åter upplifvades, men blott för att å nyo förgätas, och först nära ett århundrade derefter allmänt erkändes såsom vilkor för rytteriets duglighet. Under den närmast föregående tiden var krigskonsten, enligt hvad uti inledningen blifvit antydt ⁶⁰³), visserligen redan i stigande, men detta gäller väsendtligast fotfolket, hvilket, uppblossande med städerna i det södra och medlersta Europa, och genom skjutvapnens förbättring

---

⁶⁰³) Jemf. Sid. 3—6.

vinnande ny styrka, icke blott genom sitt större antal⁶⁰⁴), utan ännu mera genom det förtroende man dervid fästade, utgjorde, hvad det framgent förblifvit, *hufvudvapnet*. Det Europeiska rytteriet åter hade i och genom sin sammansättning varit för mycket beroende af feodalismen och riddarväsendet, för att icke falla med dem. Eldvapnen hade jemväl i mer än ett afseende, och mest i rytteriets egen hand, bidragit att minska dess anseende, ty dess underlägsenhet i striden mot fotfolk var afgjord, sedan det sökte sin styrka i elden, som afgafs under långsamt framryckande. Ett undantag härifrån gjorde det Pohlska rytteriet. Dess våldsamma anfall saknade visserligen sammanhållning och ordning, men verkan deraf var dock tillräcklig för att visa Gustaf II Adolf den väg, han hade att följa, och under trettioåra kriget begagnade Svenska rytteriet elden endast såsom medel att förbereda och underlätta *Choquen*, hvilken, i förening med de skarpa vapnens begagnande, blef *hufvudsak*.

---

⁶⁰⁴) Under början af trettioåra kriget var visserligen ännu rytteriets styrka vanligen hälften, till och med någon gång tre fjerdedelar af fotfolkets, men vid dess slut hade redan en betydlig förminskning deraf ägt rum. Schildknecht, III, 160, säger, att hos Spaniorer, Fransmän, Italienare och Tysskar en fjerdedel rytteri mot infanteri var det vanliga förhållandet, hvaremot hos Turkar, Tartarer och Ryssar ett alldeles omvänt förhållande ägde rum, ja, att till och med, hvad Turkarne angår, hela krigshären stundom bestod endast af rytteri.

Det har ofvan blifvit anfördt, att *fanan* eller kompaniet ända till år 1625 utgjorde rytteriets enhet i ekonomiskt och disciplinärt hänseende ⁶⁰⁵). Den var under denna tid också dess taktiska enhet, och förblef det jemväl sedermera, ty ehuru flera kompanier stundom sammanslogos till ett regemente, förändrades icke derigenom, så vidt man har sig bekant, deras uppställning eller sätt att röra sig. Angående dessa förhållanden saknar man för den äldre tiden alla närmare uppgifter. Sådana igenfinnas först, sedan den Svenska krigskonsten blifvit ett föremål för utländske författares uppmärksamhet och bearbetning, eller efter Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåra kriget.

Sedan kompaniets styrka blifvit minskad till 72 man, indelades det vidare i till en början två ⁶⁰⁶), sedermera tre divisioner eller troppar. Uppställningen säges af någon författare hafva varit på *fyra*, af andra på *tre* led ⁶⁰⁷). Då allt rytteri förut stod på åtta led, och detta vapen, likasom fotsfolket, plägade dubblera leden, synes öfvergången till fyra naturligare; äfvensom man kunde tro, att om uppställningen på tre led varit allmänt an-

---

⁶⁰⁵) Sid. 209 och följ.

⁶⁰⁶) Jemf. Sid. 220.

⁶⁰⁷) Det förra uppgifves i *Tableau Militaire* p. 278 efter Harte, T. II, p. 522, äfvensom på alla stridsplaner i *Theatrum Europæum*, Svenska rytteriet synes stäldt på 4 led; det sednare antages af Chemnitz I Th. 2 B., s. 475 och Schildknecht, Th. III, s. 167.

tagen af Svenskarne, sådant icke blifvit oanmärkt af Wallhausen, som utgaf sitt arbete ⁶⁰⁸⁾ endast två år efter Gustaf II Adolfs död, och hvilken författare synbarligen mera i afseende på rytteriet, än fotfolket, haft de af Konungen införde förbättringar för ögonen. Emellertid kan det icke betviflas, att Svenska rytteriet under denna tid stundom stod på tre led, och frågan är således blott, om detta förhållande varit tillfälligt, eller redan då föreskrifvet såsom regel. För vår del anse vi sannolikt, att — likasom fotfolkets uppställning på två led, hvars icke blott användbarhet, utan fördelar, numera temligen allmänt inses, först var en följd af Preussarnes förluster under sjuåriga kriget, sedermera någon gång under revolutionskrigen af både Fransmän och Preussare användes, och slutligen af Napoleon år 1814 begagnades, allt vid tillfällen, då brist på folk gjorde sådant nödvändigt, — så blef äfven rytteriets uppställning på tre led vid denna tid en tillfällig följd af förluster vid de små rytteri-kompanierna, hvilka, äfven då de voro fulltaliga, icke på 4 led kunde erbjuda en front af mer än 18 man. Detta bestyrkes jemväl af en samtidig författare, som uttryckligen

---

⁶⁰⁸⁾ *Kriegskunst zu Pferd*. Endast med afseende på Harkebusiererne eller Carabiniererne yttrar Wallhausen, s. 28, att det länder mera till skada än nytta, om man förer dem mot fienden på större djup än 3, 4, 5 eller högst 6 led, emedan blott första ledet kunde skjuta.

säger: att vid Svenska rytteriet uppställningens djup, på *tre* eller *fyra* led, var beroende af regementernas styrka ⁶⁰⁹). Att den trelediga ställningen småningom blef den rådande torde med visshet kunna antagas, helst Schildknecht, hvars föreskrifter väsendtligen grunda sig på Svenska förhållanden, aldrig omnämner någon annan.

Förändringarne i afstånden mellan rotar och led voro för rytteriet likartade med dem, hvilka här ofvan för fotfolket äro anförde, och verkställdes på samma sätt, endast med det undantag, att ledens slutande bakåt icke af rytteriet användes. För häst och karl beräknades 3 fot i front och 6 fot i djup. Då fanan eller kompaniet stod med *öppna rotar och led*, var afståndet mellan de förra 3 och mellan de sednare 6 fot. Mellan hvarje tropp eller division af åtta mans front var då en lucka af 6 fot, för att gifva tillräckligt utrymme vid vändningar. Detta var regeln, dock torde i verkligheten afståndet åtminstone mellan de öppna rotarne hafva blifvit större, då denna ställning, såsom längre ned skall visas, begagnades vid eldstrid.

I ställning med *slutna rotar och led* voro hästarne så nära anslutna, som möjligt, hvarföre

---

⁶⁰⁹) "This is also to be considered, that Wallensteins Discipline is to marche 10 deep in file; whereas the King was no more than 6 deep: (of foote I meane), and of horse but 3 or 4 deep, according as the Brigades were either stronger or weaker. *The Swedish Intelligencer*, P. III, p. 132.

luckan mellan tropparna då måste ökas till 12 fot, till förekommande af trängsel vid vändningar⁶¹⁰). Ställningen användes, då man skulle genomgå pass eller utrymme eljest saknades, äfvensom till eldstrid, då man ej hade mycket att frukta af fiendens eld. *Öppna rotar och slutna led* nyttjades af Cuirassiererne vid choque. Ställningen med *öppna led och slutna rotar*, finner man visserligen beskrifven och vid åtskilliga rörelser begagnad, men utan att några uttryckliga bestämmelser gifvas för dess användande.

Dubbling af rytteriets led föreskrifves af Wallhausen⁶¹¹), i likhet med hvad här ofvan om fotfolkets blifvit anfördt. Sedan Svenska rytteriet blef stäldt på tre led, kunde denna rörelse naturligtvis icke sålunda verkställas. Deremot ontalas ledens dubbling på ett annat sätt, nemligen så, att i en kompani-kolonn med öppna rotar, de jemna kompanierna inryckte i de uddas mellanrum. Var kompaniernas antal udda, så att ett blef öfver, fördelades detta på båda flyglarne, och ställdes på något afstånd, färdigt att falla en angripande fiende i flanken. Samma rörelse kunde också verkställas med divisions- och regements-kolonner. Schildkneckt råder, att ett rytteri med dubblade led eller slutna rotar måtte bakom höjder söka skydd

⁶¹⁰) Schildkneckt III, 168. På ett annat ställe, s. 173, beräknar han luckan i denna ställning till 4 fot, utan att någon anledning till denna motsägelse uppgifves. Möjligen härrör den således blott af ett tryckfel.

⁶¹¹) *Kriegskunst zu Pferd*, II, 31.

mot fiendens eld, äfvensom att, meddelst ett fördelaktigt stäldt artilleri, förbereda dess anfall.

Vändningarne voro likaledes de samma för båda vapnen. Förändring af fronten kunde dessutom för rytteriet ske genom *höger-* (venster-) *sväng*, hvarvid den yttersta på venstra (högra) flygeln stod stilla, och kompaniet svängde omkring honom, så att högra (venstra) flygelman beskref en fjerdedels eller half cirkel med kompaniets front till radie. Det oegentliga kommando-ordet för denna rörelse har, som bekant är, bibehållit sig till sednare tid.

Hvad rytteriets *marsch* angår, sakna vi i allmänhet närmare bestämmelser. Då kompaniet ej hade mindre afdelningar än troppar med 8 mans front, är det sannolikt, att flankmarsch användes på smälare vägar, och i denna ställning finner man äfven rytteriet ofta afbildadt. Der utrymmet medgaf, begagnades naturligtvis äfven linie-marsch eller, kanske ännu vanligare, divisions-kolonn. Denna nyttjades synnerligen, då man ej hade att befara artilleri-eld, men kunde vänta anfall i flanken. Divisionerne marscherade i sådant fall två och två tätt anslutne, så att, genom en enkel vändning åt någondera sidan, en linie kunde formeras, i hvilken hvarje afdelning hade 6 mans front och 8 mans djup.

Då inom hvarje ryttare-fana eller kompani beväpningen var lika för alla, och icke, såsom uti fotfolkets, tvenne särskilda vapen här sammanförde, voro rytteriets rörelser och uppställningssätt

också vida enklare. Kompaniets ställning var i linie eller divisionskolonn. Endast vid eldstrid, hvarom mera längre fram, förekomma divisionerna stundom uppställda rutvis, eller så att båda flygeldivisionerna voro framdragne så långt, som deras djup.

Om de särskilda ställningar och rörelser, som under denna tid utfördes med ett af flera kompanier sammansatt regemente, känna vi i öfrigt föga annat, än hvad man finner anfördt hos Wallhausen, och hvilket dels endast varit gällande för det Tyska rytteriet, dels icke kan tillämpas på den tunnare Svenska uppställningen, hvarföre det också här förbigås.

Det har redan förut blifvit visadt, att lansen vid denna tid var bortlagd af Svenska rytteriet, och att detta derefter var af trenne till bevapning och stridsätt olika slag: *Cuirassierer*, *Harkebusierer* (Carabinierer) och *Dragoner*⁶¹²).

Cuirassiererne voro till följe af sin bevapning — värja och två pistoler — hufvudsakligen bestämde att verka genom sin choque och i strid med skarpa vapen. De öfvades derföre att, så väl stillastående, som ridande i traf, galopp och firsprång, med värjan träffa ett på en påle fästadt märke, hvilket

---

⁶¹²) Se sid. 198—209. *Cuirassiererne* och de så kallade *Lätte Ryttare* sammanfalla här till ett slag, emedan deras utredning hufvudsakligen skiljde sig i afseende på skyddsvapnen och hästarnes storlek, men ej i anfallsvapnen, hvarpå stridsättet egentligen beror.

sattes på tre olika höjder, en uppsutten ryttares hufvud eller hals, hästens och den stående infanteristens, samt en på knä liggande musketerares bröst. Färdigheten här i var af så mycket större vikt, som en af harnesk skyddad motståndare endast på få ställen kunde med värjan såras. Efter samma grunder verkställdes öfningarne i pistolens användande. Dess eld var emellertid föga fruktansvärd, och Cuirassieren betjenade sig deraf hufvudsakligen såsom försvarsmedel, om han under striden förlorat sin häst. Vid anfall uppehöll han sig icke, såsom det öfriga rytteriet, med en under tumling utförd eldstrid, utan aflossade sin pistol och rusade derefter på fienden i fyrsprång med framsträckt värja ⁶¹³). Endast första ledet kunde således begagna sin eld. Cuirassiererne anföllo slut-

---

⁶¹³) Schildknecht III, 169. Sam. Puffendorfi Commentar. L. IV, § 65. "Neque ullum hoc seculo imperatorem Gustavo prætuleris. Cujus in re militari hec præcipue inventa commendantur; in conflictu equestri post displosum sclopetum non in gyrum sinnari, sed stricto gladio recta in hostem ruere; peditum phalanges non ultra tres aut ad summum sex ordines densare; selopetarios sarissophoris dextre miscere." Författaren räknar således rytteriets förändrade stridsätt jemte fotfolkets ställande på tre eller sex led, med rätta bland de största förbättringar Gustaf II Adolf införde i krigskonsten. Vi erinra här, att förbättringen sträckte sig till hela det *Svenska* rytteriet, och att så väl Harkibusiererne som Dragonerne derefter utgjordes hufvudsakligen af värfvade utländningar.

ne, och började den hastigare marschtakten på 60 stegs afstånd från fienden ⁶¹⁴).

Harkebusiererne öfvades, likasom de förre, i bruket af värja och pistol, samt dessutom i skjutning med Carbin, med hvilken de borde göra säkra skott på 200 till 300 steg, och detta så väl fram- och bakåt, som åt båda sidor, samt i alla marschtakter. Elden var Harkebusierens väsendtligaste stridsmedel, och då derjemte i allmänhet vid utredningen mindre afseende fästades vid hästens styrka och godhet för honom, än för Cuirassieren, torde också hans hastighet hafva varit mindre. Carbinen fördes antingen hängande vid högra sidan med myningen nedåt, eller ock hölls den i högra handen, något framlutad, med kolfven stödd mot högra knäet.

Harkebusiererne verkställde sin eldstrid ledvis sålunda, att ett led i sender framryckte i galopp, till dess det kom fienden på trettio steg nära, då farten något minskades och carbinerne afsköts. Derefter tumlades med hästarne åt venster, och eld gafs med högra pistolen; slutligen vändes åt höger och venstra pistolen afsköts 10 steg från fienden ⁶¹⁵). Nu delade sig ledet. Högra hälften gjorde höger-om, venstra hälften venster-om, och båda

---

⁶¹⁴) *Tableau Militaire*, hos Francheville, p. 274, efter Basta, traité de la cavallerie.

⁶¹⁵) På det att båda pistolerna skulle kunna afskjutas under den korta tid, som fordrades, för att i galopp tillryggalägga 20 steg, fördes de i hölstern med spända hanar.

drogo sig i galopp bakom kompaniet, der ledet åter formerades. Så snart första ledet gjort vändning, framryckte andra ledet på samma sätt, och sålunda underhölls elden af det ena ledet efter det andra, till dess första ledet, som under tiden laddat, åter kommit främst och å nyo kunde gifva sig i striden.

Såsom allmän regel synes hafva gällt, att icke hela den för handen varande styrkan, denna må hafva bestått af ett kompani, eller af ett eller flera regementen, deltog i elden, utan att alltid någon del stod stilla, för att, i händelse af oförmodadt anfall, utgöra en fast stödpunkt (understöds-trupp) för de öfriga, hvilka under striden befunno sig i ett tillstånd af upplösning eller åtminstone oordning. Då t. ex. ett regemente skulle anfalla i kolonn, gjorde det främsta kompaniet, formeradt med öppna rotar och led, halt, och de öfriga bröto, hvar efter annan, vid framrykandet igenom de öppna rotarnes mellanrum. Det led, som lossat sina skott, åter-formerade sig i detta fall först sedan det kommit bakom hela kolonnen. Var regimentet deremot formeradt i linie, utgjorde midteln den fasta kärnan, och eldstriden utfördes af flyglarne, framdragne så långt, att deras eftersta led stod i höjd med den stillastående delens främsta led. Afsgten härmed torde hafva varit att de som icke deltog i striden, skulle vara något undandragne fiendens verksamaste eld. Troligen var det också för att skydda dem, som de

skjutande leden under tumlingen plågade draga sig tillsammans framför midteln, der de korsade hvarandra, och sedermera återvände bakom sina kompanier, högra flygelns led i luckan mellan venstra flygeln och midteln, samt venstra flygelns i luckan mellan midteln och högra flygeln. Denna rörelse var emellertid temligen invecklad, och lärer väl icke blifvit allmänt begagnad, men att den någonsin blifvit uppfunnen, vittnar redan om den vigt man fästade vid fördelen att för möjligen inträffande behof hafva en del af sin styrka orubbad.

Det har ofvan blifvit anmärkt, att Harkebusiererne utgjorde blott en obetydlig del af det Svenska rytteriet, och småningom kommo allt mera ur bruk ⁶¹⁶). Då man behöfde skyttar till häst, användes i stället

Dragoner, hvilka, — ursprungligen fotfolk, stridande till fots och begagnande hästen endast såsom fortskaffningsmedel, då större sträckor skulle tillryggaläggas ⁶¹⁷), — först inom Svenska krigshären

---

⁶¹⁶) Se sid. 203. Längre fram förekomma Harkebusiererne åter, ehuru då alltid under namn af Carabinierer och med ett förbättradt stridsätt, samt försedde med lättare gevär. Vid benämningen må man i öfrigt så mycket mindre fästa sig, som denna ofta, ända intill våra dagar, ehuru origtigt, varit beroende mera af uniformens utseende, än af vapen och stridsätt.

⁶¹⁷) Wallhausen (*Kriegskunst zu Pferd*, p. 21), som ännu fasthänger vid det gamla begreppet om *Dragoner*, anser dem derföre snarare böra räknas bland fotfolket än rytteriet, men upptager dem bland det sednare, emedan de plågade i kvarteren

synes hafva antagit natur och egenskaper af verkligt rytteri, hvars stridsätt sedermera föga skiljde sig från Carabinierernes. De öfvades likväl ännu derjemte att, såsom musketerare ⁶¹⁸), strida till fots hvarvid hästarne ledvis sammankopplades med tränarne, så att endast några få man behöfde kvarlemnas att efterse dem. Användandet häraf förblef dock ett nödfallsmedel, som tillgreps, då man saknade fotfolk, och nödgades besätta någon vigtig, för rytteri otillgänglig punkt, lägga ett bakhåll, undersöka skogbeväxt mark, o. s. v. Eburn det ej finnes uttryckligen anfördt, utan tvertom motsatsen påstås ⁶¹⁹), är det tydligt, att Dragonerne, hvilka icke kunde begagna musköt-gaffeln såsom stöd vid skjutning, måste hafva varit försedde med lättare gevär, än musketerarne. De voro således rörligare än desse, och detta var förmodligen orsaken, hvarföre de ej sällan utsändes till fots, då frågan var om företag, som fordrade synnerlig skyndsamhet, äfven om dessa voro af den beskaffenhet, att fotfolk till dem företrädesvis bordt användas. Vid sådana tillfällen se vi dem springa öfver grafvar, storma vallar, med ett ord utföra

---

förläggas gemensamt med detta, och dessutom vanligen voro till häst.

⁶¹⁸) Uti *The Swedish Intelligencer*, 1, 103, kallas de "Dragoners, or Muskettiers on horsebacke;" och likaledes af Gualdo, hos Francheville, p. 164, "Dragons ou mousquetaires à cheval."

⁶¹⁹) Gualdo, anf. st.

alla ett fotfolks åligganden, och det med den framgång, att de för sina bedrifter tillvunno sig Konungens synnerliga loford ⁶²⁰). Ehuru elden ej kan blifva rytteriets hufvudsak, är det likväl onekligt, att dylika beridne skyttar kunna göra en väsendtlig nytta, synnerligast under krig i brutna och skogbeväxta länder, och framtiden skall måhända utvisa, om det varit väl beräknadt, att, genom en ensidig uppfattning af rytteriets ändamål, afsäga sig alla de fördelar, desamme kunna erbjuda.

3. *Artilleriets indelning, uppställning och stridsätt.*

En författare, som själf tjenat under Gustaf II Adolfs fanor och erkänner icke blott fördelarne, utan behovet af ett dugligt artilleri, hvilket han kallar: "sine quo nihil," yttrar likväl, "att, enligt hans öfvertygelse, den förskräckelse kanonerna utbreda, är lika mycket att frukta, som deras verkan, huru stor denna ock må vara ⁶²¹)."

Om också detta yttrande innebär någon öfverdrift, skulle man likväl af de torftiga underrättelserna om grunderna för artilleriets verksamhet kunna taga sig anledning till den förmodan, att samma mening i allmänhet varit rådande hos tidens författare i krigshistoria och krigskonst. Hvad de rörande detta vapen meddelat oss, har hufvudsakligen redan i

---

⁶²⁰) Monro II, 41. Mauvillon III, 373 m. fl.

⁶²¹) Monro P. II, p. 212.

femte kapitlet blifvit anfördt, och endast några få anmärkningar återstå således att här tillägga.

Vi veta, att ett artilleri-kompani utgjorde, befälet inberäknadt, 306 man ⁶²²). Dess sanimansättning och storlek synes så mycket mindre hafva afsett betjenandet af något visst antal *stycken*, som hvart och ett bland de mångfaldiga slagen af dessa fordrade en olika styrka af *bysseskyttar och handtlangare*, hvilka användes att utan åtskillnad servera de kanoner, man för tillfället behöfde eller hade att tillgå. Någon styckenas indelning i batterier och afdelningar förekommer icke heller, utan förstod man med det förra blott flera kanoner, sammanförde på en punkt; stundom ock det fästnings- eller fältverk, hvaraf de skyddades. Ovissare är, om vid artilleriet flera kompanier, till följe af fastställd organisation, blefvo sammanslagne till ett regemente. Väl omtalas, att artilleriet hade sina egna Öfverstar, Öfverste-Lieutnanter och Majorer ⁶²³), men sådane förekomma högst sällan i Svenska handlingar ⁶²⁴),

äfvensom

---

⁶²²) Se sid. 258 och 261.

⁶²³) Monro, anf. st.

⁶²⁴) För tillfället kunna vi blott erinra oss några få exempel härå. *Anton Monieur* antogs år 1618 till *Öfverste Lieutenant öfver Rikets Arkli och Tillsiare öfver alla fästningar*; *Hallenberg*, IV, 737. Nästan samtidigt var *Hans Henric von Siegroth* Öfverste af Artilleriet, och samma befattning innehades år 1630 så väl af sonen, *David Fredrik von Siegroth*, som af den redan då med utmärkelse kände *Lenhart Torstensson*. *Södermanlands Regites Historia*. II, 38. *Geijer*, Sv. F. Hist. III, 180. *Chemnitz*, I, 48.

äfvensom man icke i Artilleriets stater från denna tid finner löner upptagne för officerare af högre än Kapitens grad. Det blir häraf sannolikt, att artilleri-regementen icke funnos, men att de artilleri-officerare, hvilka innehade ofvannämde högre värdigheter, erhållit denna under tjenstgöring vid andra vapen, eller hade befattning med anskaffandet och vården af artilleriets materiel, således voro hvad man vanligen kallade Tygmästare, — eller ock slutligen hade befattning och öfverinseende vid fästningsbyggnader och den egentligen till Fortifikations-Staten hörande materiel, hvilken, som man vet, ännu stod under artilleri-befälets uppsigt och förvaltning.

Under de första åren af Gustaf II Adolfs regering, eller hans Danska och Ryska krig, synes fältartilleriet hafva varit af ringa betydenhet och föga bestämmande i afseende på stridens utgång. Detta skulle, äfven om skjutkonsten stått på en högre grad af utveckling, varit en naturlig följd af styckenas tyngd och den deraf följande svårighet icke blott att servera, utan synnerligast att flytta och medföra dem. En slagen eller flyende krigshär förlorade vanligen sina kanoner, och förlusten i sådant fall stod icke i billigt förhållande till fördelarne af artilleriets begagnande under striden. Först under det Pohlska kriget, samt läderkanonernas och regements-styckenas eller de lätta jernkanonernas dermed samtidiga införande, blir

artilleriet af någon vikt i fältkriget. *En större rörlighet* var för detta, som för de andra vapnen, hvad Gustaf II Adolf med dervid införde förbättringar åsyftade, och Honom tillhör således äran att hafva för artilleriet öppnat vägen till den plats, det för närvarande innehar inom Europas krigshärar.

Tvenne grundsatser synas under denna tid hafva gjort sig gällande i afseende på artilleriets fördelning, — den ena, att hvar och en sjelfständigt verkande, större eller mindre afdelning af de andra vapnen, särdeles fotfolket, borde åtföljas af artilleri; — den andra, att då artilleri begagnades i större massor, eller sammanfördes i stora batterier, hvilket likväl jemförelsevis sällan och endast vid viktigare tillfällen ägde rum, stycken af mindre pundigtal ställdes mellan de gröfre. Sådan var sammansättningen af det stora batteriet framför fronten af Svenska hären i slaget vid Leipzig (1631), och på samma sätt var Konungens artilleri äfven uppställt vid öfvergången af Lech ⁶²⁵). Skälen härtill voro måhända, dels att, om ock de gröfre styckena gjorde kraftigare verkan, de smärre likväl laddades så mycket fortare, att elden med dem jemnare kunde underhållas; dels att de sednare uppbröstades så lätt, att man, i händelse af öfverlägset fiendtligt anfall, under skydd af deras i det läng-

---

⁶²⁵) *The Swedish Discipline*, P. III. The famous victorie of Leipsich. p. 10. *The Swedish Intelligencer*, P. II, p. 142, 150.

sta fortsatta eld, kunde bortföra de gröfre, mindre rörliga styckena.

Om uppställningen och antalet af de stycken, som åtföljde fotfolkets och rytteriets särskilda afdelningar, — kompanier, squadroner, regementen och brigader, — äro de sparsamt förekommande uppgifterna så ofullständiga och till en del mot hvarandra stridande, att det sanna förhållandet ej utau svårighet kan utredas eller med visshet bestämmas.

Schildknecht, hvilken i allmänhet behandlar artilleriet endast i dess samverkan med de öfriga vapnen, är likväl i förevarande frågor föga upplysande. Blott vid ett tillfälle yttrar han, att emellan hvarje (rytteri-) squadron en lucka af 6 fot lemnades för regementsstyckena⁶²⁶). Att författaren icke här ned *squadron*, såsom vanligt, förstår *division*, är väl klart, men osäkert är, hvad han dermed åsyftar. Sannolikt är det hans af 3 kompanier sammansatta regemente, för hvilket rytteriets hela manöver hos honom är inrättad. Af de bifogade planchererna, på hvilka kanonernas plats är angifven, synes, att då en rytteri-afdelning var ensam, stod ett stycke på hvardera flygeln; voro åter flera afdelningar uppställde bredvid hvarandra, stodo jemväl 2 stycken i hvarje lucka, nemligen ett framför första, och det andra strax bakom sista ledet. Hvad det fotfolket åtföljande artilleriet angår, lemna nämnde plancher ingen ledning för

---

⁶²⁶) Schildknecht, III, 173.

bedömandet af dess styrka, emedan samma figur omvexlande föreställer ett kompani, samt ett eller flera regementen. Uppställningen synes vara, liksom vid rytteriet, på flyglarne och i luckorna.

Ett större, ehuru ej fullt tillfredsställande ljus i dessa ämnen sprida åtskilliga här förut åberopade historiska arbeten. Under fälttåget mot Pohlen 1625 åtföljde ett regements-stycke hvarje squadron fotfolk ⁶²⁷), hvilket i det närmaste utgör 2 stycken för hvarje 1000 man. Uppgiften, att under Tyska kriget tvenne stycken åtföljde hvar regemente ⁶²⁸), är icke blott härmed öfverensstämmande, utan bestyrkes ock af det kända förhållandet vid flera tillfällen ⁶²⁹). Emellertid kunna måhända flera anföras, då detta icke ägt rum, och i allmänhet synes, som skulle artilleriet vid denna tidpunkt blifvit ej obetydligt förökadt ⁶³⁰). Vid de flesta uppgifter i detta hänseende måste dock erinras, dels att författarne

⁶²⁷) Se sid. 252.

⁶²⁸) Hoijer, I, 419.

⁶²⁹) Såsom sådant må nämnas, att Svenskarne i Aschaffenburg, d. 6 Mars 1632, hade 12 regementen til fot och 6000 man rytteri, tillsammans således omkring 18000 man, samt 40 större och mindre stycken. *Theatrum Europæum*, II, 610. Vi välja detta exempel, emedan det infaller i den sednaste delen af Gustaf II Adolfs krigarebana.

⁶³⁰) Redan i lägret vid Schwedt, t. ex. hade Konungen 15000 man och 60 kanoner, således 4 för hvarje 1000 man. *The Swedisch Intelligencer*, I 86. I slaget vid Leipzig utgjorde Svenska krigshären omkring 20000 man med sannolikt ej mindre än 60 stycken. Se noten N:o 631, och jemför öfrigt sid. 285 och 286.

vanligen anföra det samfäldta antalet af kanoner, utan åtskilnad mellan regements-styckena och de gröfre kanoner, hvilka visserligen kunna anses ännu hafva tillhört fältkriget och i detta begagnades såsom positions-artilleri, men dock hufvudsakligen medfördes, för att vara tillgänglige vid de ofta förekommande anfallen mot befästade orter, och ej voro de öfriga vapnen tilldelade; dels ock, att artilleriet erhöll en betydlig tillväxt genom tid efter annan eröfrade kanoner, hvilka måste medföras, för att ej åter falla i fiendens händer, men utan att de likväl alla kunde i striderna användas, eller att en så stor förökning af styckenas antal, som man finner stundom hafva ägt rum, kan anses hafva ingått i Konungens plan och således få utgöra ett drag i teckningen af hans krigskonst.

Hvad särskilt beträffar det brigaderne åtföljande artilleri, utgjorde det sannolikt fem stycken för hvarje brigad, eller i det närmaste 4 stycken för 1000 man. Med full visshet kan likväl icke heller detta antal bestämmas, emedan uppgifterna härom äro så stridiga, att de, hvad t. ex. angår förhållandet i slaget vid Leipzig, vexla mellan 5 och 12 kanoner för hvarje brigad ⁶³¹). Att det sednare är

---

⁶³¹) Det förra antalet uppgifves af Gualdo, hos Francheville, p. 74; det sednare af Monro, P. II, p. 64, som säger, att hvarje brigad framför sig hade sitt artilleri, bestående af 4 stora och 8 små kanoner. Äfven Gualdo begår likväl ett misstag, då han påstår, att Svenska uppställningens båda linier skyddades hvardera af trettio fältkanoner, hvilket härrör af hans jemväl felaktiga

öfverdrifvet, torde väl vara påtagligt, då det strider mot tidens bruk och alla andra vittnesbörd, men tvifvelaktigare är, huruvida icke äfven det förra antalet är för stort, emedan någon anledning finnes till den förmodan, att detsamma endast gällde för första linien och att andra liniens brigader framskickat åtminstone någon del af sitt artilleri framför fronten af första linien, för att kunna emottaga fienden med en desto kraftigare eld ⁶³²). Detta är emellertid icke fullt bevist; tvertom kunna lika många intyg deremot anföras ⁶³³), och vi antaga

---

uppgift, att fotfolket i hvardera träffen utgjordes af sex brigader (bataillons), då der likväl icke funnos mer än 4 brigader i första och tre i andra träffen. (*Theat. Europæum.* II, 432. *The Swedish Discipline*, III, 13). Då han emellertid hvarken omnämner de grofva stycken (halfva kartoger) som stodo framför fronten, eller det artilleri, som var ställdt framför flyglarne, är det troligt, att styckenas samfäldta antal uppgick till det af honom anförda eller 60 för hela krigshären.

⁶³²) *The Swedish Discipline* P. III. The Famous Victorie of Leipsich, p. 13. *Theatrum Europæum*, II 432. På den hos Mauvillon befintlige planen öfver slaget vid Leipzig synes också ett stort batteri framför fronten, men endast 6 stycken framför andra liniens brigader.

⁶³³) Gualdo och Monro, anf. st. Chemnitz, I, 210, säger: "Über die grosse canons so vorder bataille geführt wurden, hatte jede brigade ihre gewisse Regiment-stücklein, zu ihrer defension, bey sich: Welche von einem Pferde gezogen, auch, aufn Nothfall, wol von zwo oder drey Personen gerücket, und mit grosser Geschwindigkeit, hin und wieder gebracht und gewandt werden konten." Berättelserna öfver stridens fortgång visa också, att icke hela den andra träffen saknade artilleri.

derföre så mycket heldre det här ofvan uppgifna antalet vara riktigt, som det öfverensstämmer med det mindre tvist underkastade förhållandet i slaget vid Lützen, der styckenas antal af de fleste författare antages hafva varit fem, och högst uppgifves till sex för hvarje brigad ⁶³⁴).

---

⁶³⁴) Enligt Chemnitz, I, 464 och *Theatrum Europæum*, II, 751, stod här hela artilleriet framför fronten, och utgjordes af 20 grofva stycken, 5 för hvarje brigad, samt 20 regements-stycken vid hvardera flygeln framför de kommenderade musketerarne. Gualdo, hos Francheville, p. 214, öfverensstämmer härmed i afseende på regements-styckenas ställning och antal, men påstår, att 26 grofva stycken voro ställda framför fotfolket. *The Swedish Intelligencer*, III, 128, antager, att 6 grofva stycken gingo framför hvarje brigad, samt att hvarje afdelning kommenderade musketerare på flyglarne hade 2 fältstycken framför sig. Då icke mer än fem sådana afdelningar funnos på hvar flygel, skulle häraf blifva en följd, att icke mer än 20 fältstycken här varit använde. Om man, med oss, hufvudsakligast fäster sig vid uppgiften hos Chemnitz, (rörande hvars trovärdighet se Geijer, Sv. F. Hist. III, 218 i noten) uppstår emellertid så till vida en tvetydighet, som de grofva styckena framför brigaderna ej i sjelfva verket kunde hafva tillhört dessa, utan blott för tillfället voro dem tilldelade, för att kraftigare förbereda deras anfall. I alla händelser kommer man emellertid till samma slutsats, ty sannolikt hade blott ett utbyte skett, så att man vid strids-ställningens viktigaste punkt användt det för handen varande grofva artilleriet, men på flyglarne fördeladt brigadernas lätta stycken, och om man dividerar deras antal 40, med brigadernas, som i båda träffen tillsammans voro 8, erhålles såsom förut 5 stycken för hvarje brigad.

En väsendtlig förändring i artilleriets stridsätt åstadkom naturligtvis införandet af de lätta regements-styckena, hvilka kunde följa de öfriga vapnens rörelser och med dem deltaga i striden under hela dess fortgång, i stället för att de förut brukliga, tunga kanonerna vanligen blott kunde förbereda det första anfallet, men måste upphöra med sin eld, så snart den egentliga striden börjat. De för skjutning så väl med kula, som kartecher vanliga afstånden äro ej uppgifne, men i sakens natur ligger, att de ej kunde vara särdeles stora, helst styckenas tillverkning och rigtinstrumenternas beskaffenhet icke ännu vunnit den fulländning, att någon rättskjutning på längre afstånd var att förvänta. Emellertid sakna vi icke bevis på det företräde Svenskarne äfven i detta fall ägde framför sina fiender ⁶³⁵), hvilka ännu fortsarande begagnade endast gröfre stycken äfven i fältkriget.

4. *De trenne vapnens samverkan och uppställning i slagordning. Marsch-ordning. Läger.*

Den under Grekiska och Romerska krigskonstens lysande tider gällande grundsats, att krigshärrarne till strid borde uppställas i flera träffen eller linier, ordnade till inbördes understöd, hade under medeltiden ofta råkat i glömska eller åtminstone varit försummad. Ännu i det femtonde och början af sextonde århundradet sammandrogs vanligen

---

⁶³⁵) *Theatrum Europæum*, II, 439. Le Soldat Suedois, p. 833.

allt fotfolket i en stor, oformlig och orörlig massa, hvars nederlag, sedan oordning deruti en gång uppstått, svårligen kunde förekommas genom ett understöd af den ringa styrka, man stundom lemnade i reserv ⁶³⁶). Der både rytteri och fotfolk var att tillgå, bibehölls från äldsta tider endast bruket att ställa det förra på flyglarne, hvilket skedde oftast ensidigt och utan afseende på markens beskaffenhet. Först i slutet af sextonde århundradet och ännu mera i början af det sjuttonde synas begreppen om vapnens samverkan utveckla sig och riktigare grunder för krigshärarnes ordnande till strid göra sig gällande ⁶³⁷).

Till Sverige sträckte sig emellertid icke dessa rörelser inom krigskonsten. De afhöllos härifrån genom landets afskiljda läge, och dess naturliga beskaffenhet bidrog att, jemte inre politiska orsaker, här framkalla alldeles egna förhållanden. I ett brutet, skogbeväxt, samt af talrika vattendrag genomskuret land, hvars största skatter äro vanan

---

⁶³⁶) "Alla Grekiska och Romerska krigskonstens principer voro glömda, följaktligen all manöver okänd, utom den, att marsehera rätt fram mot sin fiende, anfalla honom i fronten och slåss till sista man." *Föreläsningar i Krigsvetenskapen vid Kongl. Ingeniör-corpsen*; af J. P. Lefren, Del. I, sid. 222, ett arbete, som ännu länge lär få stå i spetsen för Sveriges krigs-litteratur.

⁶³⁷) Se t. ex. beskrifningen öfver slaget vid Montcontour 1573, Carrion-Nisas, *Försök till en allmän historia om Krigskonsten*. Öfvers. af O. A. Cronhjelm, I, 433.

och kraften att försaka, måste rytteriet förblifva af underordnad vigt, äfven den tid då lagen föreskref dess sammansättning af den stridbara befolkningens blomma. Dess bestämmelse var således hufvudsakligen att användas vid öfverumplingar, till en slagen fiendes förföljande, och vid ett eller annat vågsamt företag, helst om dess utförande fordrade synnerlig skyndsamhet, hvaremot det endast undantagsvis kunde framträda i öppna fältslag, och aldrig i större massor. Samma hinder, hvartill ytterligare kunna läggas den tekniska konstfärdighetens utbildade tillstånd och vägarnes dåliga beskaffenhet, mötte artilleriets användande. Fotfolket var således krigshärens kärna, men för de bonde-härar, med hvilka de inre striderna till en stor del utkämpades, kunde fråga ej uppstå om mer eller mindre invecklade, taktiska former. Fosterlandskärleken ersatte, hvad som fattades i krigskonst, och lian gaf sår lika dödande, som svärdets. Småningom, synnerligast genom införandet af en stående här och värfningen af utländskt krigsfolk, uppkommo likväl äfven hos oss vissa allmänna grunder för krigshärens uppställning och förhållande i drabbningar med fienden, ehuru endast spridda drag deraf kunna anföras från tiden näst före Gustaf II Adolf⁶³⁸), likasom från Hans

---

⁶³⁸) Se Adlersparre, Afhandling om Svenska Krigsmaktens och Krigskonstens tillstånd ifrån Konung Gustaf den Förstes död till Konung Gustaf Adolfs anträde till Regeringen; i. K. Vitterh.

första krigsår. Konungens Danska krig erbjuder i detta hänseende föga anmärkningsvärdt. I allmänhet synes man under denna tid hafva fästat mindre vikt vid härens ändamålsenliga uppställning och ett förbättradt stridsätt, än vid valet af slagfält, lämpade efter ögonblickets behof och de stridskrafter, man hade att tillgå. Skickligheten i detta hänseende visar sig också ganska stor, och man förstod väl, att genom förhuggningar, grafvar och skansar öka styrkan af sin ställning. I sådana arbeten och deras försvarande deltog ofta den i farans stund uppbådade allmogen, hvilken deremot nu mera sällan utfördes i strid på öppna fältet. Äfven detta skedde likväl någon gång, såsom t. ex. då Hammarsköld, i sin strid mot Rantzow på Öland, biträdtes af uppbådade bönder från tvenne härad, hvarvid han uppställde sin slagordning så, att krigsfolket stod i midteln och bönderne på båda flyglarne⁶³⁹). Förmodligen fruktade han, att en bland de sednare uppkommen oordning eljest lättare skulle sprida sig till hela styrkan, och utgången visade, att denna försigtighet ej var öfverflödig.

Ryska och Pohlska krigen fördes visserligen till största delen omkring de befästade städerna och slotten, men blefvo dock den skola, ur hvilken Svenskarne kunde, under det Tyska kriget,

---

Hist. och Antiquitets Akademiens Handlingar. Del. III, sid. 380 och följ.

⁶³⁹) Hallenberg, II, 434.

uppträda såsom tidehvarfvets läromästare äfven i frågan om hela krigshärens ordnande och uppställning till strid.

Redan i slaget vid Leipzig framstår Gustaf II Adolfs krigskonst i detta hänseende nästan fullt utvecklad. Svenska krigshären var här uppställd på tvenne linier, hvardera med en reserv bakom midteln. Deras särskilta delar förekomma i äldre berättelser under något olika benämningar. Vanligen säges hären hafva varit delad i tre afdelningar, nemligen de båda flyglarne och midteln, samt hvar och en af dem åter i för- och eftertrupp. Flyglarnes förtrupp eller första linie utgjordes af rytteri, omvexlande med mindre afdelningar musketerare; deras eftertrupp sannolikt endast af rytteri. Midtelns förtrupp bestod af 4 brigader fotfolk, nära bakom hvilka en linie rytteri, blandadt med musketerare befann sig till förstärkning; dess eftertrupp var sammansatt af tre brigader fotfolk och, bakom dem, två halva rytteri-regementen. Denna eftertrupp kallas stundom *slagordningens reserv*, och är egentligen så att anse, dels emedan den såsom sådan användes under striden, dels ock emedan midteln, enligt hvad redan är anfördt, hade en annan förstärkning i dess rytteri-linie. Att denna del af andra linien afsåg ett annat ändamål, än flyglarne, synes äfven deraf, att dess afstånd från första linien på flera planer öfver slaget finnes större än deras, och att endast den var försedd med artilleri. Huru detta var

sammandraget till ett större batteri framför midteln och i öfrigt fördeladt, har redan här ofvan blifvit anmärkt.

Utan att upprepa de anmärkningar eller betraktelser, hvartill denna uppställning kan gifva anledning, och hvilka i sednare tider ofta blifvit framställda, vilja vi blott meddela en samtida författares, i flera hänseenden anmärkningsvärda yttrande deröfver. "Hvarje del deraf," säger han, "bestod af flera särskilta *maniplar* och små afdelningar, så att om någon sådan blef slagen, var dermed icke så stor skada skedd, som då en af Tillys större bataljoner blef bruten, och de kunde, genom lättheten af sina rörelser och det obetydliga utrymme, som för desamma erfordrades, mycket lättare understödja hvarandra. Om det ock må vara sannt, att den tunna uppställningen, som aldrig hade mer än sex mans djup, ej var i stånd att motstå en stark choque eller påtryckning, bragte den likväl flera armar i striden, än fienden förmådde, och kunde således hastigt åstadkomma en större verkan. Vid en blick på densamma finner man lätt, att hvarje del så förstärker, skyddar, sidoförsvargar och är så färdig att understödja den andra, är så tillreds att sända hjälp och att i sin eftertrupp eller mellan sina egna led upptaga en framföre stående, som möjligen kunde blifva öfvermannad, att hela krigshären

liknar en ointaglig stad, omgifven af bastioner, torn, påverk och mångfaldiga värn ⁶⁴⁰)."

Blott i afseende på de särskilta vapnens samverkan måste några ord här tilläggas.

Den vikt Konungen lade på en sådan samverkan, hvars framkallande synes utgöra grundtanken i hela den Svenska uppställningen, visar sig redan i brigadens bildande af med hvarandra omvexlande pikenerare- och musketerare-afdelningar. Den framträder vidare i de lättare stycken, som tilldelades hvarje regemente och brigad, i de mellan rytteriets afdelningar uppställde musketerare, och slutligen i hela krigshärens ordnande på ett sådant sätt, att artilleri betäckte de viktigaste punkterna, att rytteriet fördelades på båda flyglarne, och att hvarje infanteri-linie äfven bakom sig hade rytteri till understöd vid anfall, samt till skydd för flanker och rygg.

Hvad särskilt angår fotsfolks uppställande mellan rytteriets squadroner eller regementen¹, var detta ingalunda någon nyhet. Redan Agesilaus använde, i striden mot Tissaphernes vid Sardes (395 f. Chr. f.), detta medel att förstärka sitt rytteri mot det öfverlägsna Persiska ⁶⁴¹). Under den Romerska krigskonstens första tider uppställdes alltid spjutkastare till fots i rytteriets luckor, och äfven

---

⁶⁴⁰) *The Swedish Discipline*, P. III. *The famous victorie of Leipsich*, p. 14.

⁶⁴¹) *Bibliothek för Krigshistoria och Krigskonst*, utgifvet af H. Hamilton, Del. III, s. 118.

långt sednare hade en sådan blandning af lätt fotfolk och rytteri blifvit använd, såsom t. ex. i slaget vid Pavia 1525, der de kejserlige hade 2 till 3000 hakeskyttar ställde emellan rytteriet ⁶⁴²). Gustaf II Adolf begagnade sig deraf först under Pohlska kriget, då pikenerare härtill användes, och hvilket visserligen var ett nödvändigt försigtighetsmått i anseende till det fiendtliga rytteriets öfverlägsenhet. Under trettioåra kriget finna vi deremot alltid så kallade *kommenderade musketerare* hafva intagit pikenerarnes plats, troligen emedan det Tyska rytteriet begagnade elden såsom hufvudsakligt stridsmedel, och således under sina långsamma rörelser måste deraf lida mer, än Pohlska rytteriet vid dess snabba och våldsamma anfall. Hela detta uppställningssätt måste dock anses såsom ett nödfallsmedel, hinderligt för rytteriets ändamålsenliga verksamhet och ej utan sin våda, hvilken redan den tiden af erfarne krigsmän insågs ⁶⁴³).

Första begagnandet af ett med fotfolk *masqueradt artilleri* tillskrifves äfven Gustaf II Adolf, och användes i slaget vid Leipzig af Hepburne's Skottska brigad ⁶⁴⁴).

---

⁶⁴²) Hoijer, I, 177, efter *Memoires de Bellay*, p. 118.

⁶⁴³) Schildknecht, III, 186, anmärker, att de kommenderade musketerarne väl kunde göra god nytta, så länge rytteriet på båda sidor höll stånd, men att de sedan voro förlorade, hvarföre också Konungen vid Leipzig förlorade ett betydligt antal, och vid Lützen förstärkte dem med regementsstycken.

⁶⁴⁴) Gualdo, hos Francheville, p. 80.

Svenska krigshärens uppställning i slaget vid Lützen skiljde sig föga från den vid Leipzig. Slagordningen var på samma sätt, som der, delad i trenne afdelningar, på två träffen och med en reserv bakom hvardera träffens midtel. Olikheten bestod deri, att nämnde reserv för första linien här utgjordes endast af fotfolk; att brigaderne i båda träffen hade luckor af en brigads front, för att lemna reserven och andra linien tillfälle att bryta igenom; samt att hela artilleriet var fördeladt utåt första träffens front, hvarigenom de kommenderade musketerarne på flyglarne kunde af detta vapen erhålla en förstärkning, som erfarenheten i slaget vid Leipzig visat vara behöflig.

Det tillhör krigshistorien att framställa den närmare beskrifningen öfver dessa minnesvärda drabbningar, som grundlade Tysklands religions-frihet och fulländade de Svenska vapnens ryktbarhet. Här må endast nämnas, hvad som med krigskonsten står i närmaste sammanhang, och i detta hänseende nödgas man tillstå, att begreppet om större manövrer på slagfältet icke utvecklats sig i bredd med vapnens enskilda fulländning och stridsförmåga. De fiendtliga härarne uppställdes parallelt med hvarandra, artilleriet öppnade striden, och, sedan denna genom dess eld blifvit förberedd, anföll hvar och en den fiende, som var honom närmast. Emedertid företer särdeles slaget vid Leipzig åtskilliga bevis på Svenskarnes öfverlägsna manöverfärdighet, hvaraf

hvaraf verkan sannolikt blifvit än märkbarare, om icke Konungens personliga mod förledt honom att sjelf deltaga i handgemängets faror och sålunda betagit honom möjligheten af det helas fullt ändamålsenliga ledning.

Från det allmänna förhållande, som kan berättiga till ett sådant omdöme, finnas emellertid undantag, bland hvilka må anföras Konungens strid med Hertigen af Savelli nära Dammin (Dec. 1630). Hertigen som förde befälet i Gripswalde och Dammin, hade erhållit en betydlig förstärkning, för att slå Svenskarne eller åtminstone hindra dem att intränga i Mecklenburg. Konungen ryckte honom till mötes från Stettin. Så snart Hertigen blifvit Svenskarne varse, uppställde han sin här i slagordning "på Italienskt sätt," såsom berättelserna härom lyda; lemnade artilleriet, som stod på ena flygeln, blott en svag betäckning, och utbredde sin front så mycket som möjligt, på det att denna måtte på båda sidor sträcka sig förbi Svenskarnes flyglar, hvilket också, i anseende till hans öfverlägsna antal, var ganska lätt. Utan att bekymra sig härom, anföll Konungen "med odelad slagordning," d. v. s. med hela sin styrka formerad i en kolonn, och ställde sin marsch, såsom hade han ernat genombryta fiendens midtel, der fotfolket hade sin plats. Oförmodadt och med en hastighet, hvaraf endast Svenskarne då voro mäktige, delade han sin ordning eller deplojerade, kastade en del

mot fiendens ena flygel, som bragtes i oordning, hvarefter samma trupper med våldsamt anföllo och nedgjorde den fiendtliga kanon-betäckningen, bemäktigade sig dess kanoner och vände dem mot fotfolket, som ej kunde uthärda den dubbla elden från dess eget artilleri i flanken och Svenskarne mot fronten. Oordningen och nederlaget voro snart allmänna ⁶⁴⁵). Konungens seger var inom en kort stund fullständig, och Hans ära deraf så mycket större, som den vanns med en vida underlägsen styrka, föga rytteri och endast några få fältstycken, hufvudsakligen genom en öfverlägsen taktisk skicklighet, som ställer denna ofta med tystnad förbigångna strid i bredd med flera bland de lysande drabbningar, hvarmed sednare tiders krigshistoria prunkar.

Längre *marscher* med en hel krigshär voro vid denna tidpunkt underkastade stora svårigheter och vådor, härflytande ur flera samverkande orsaker, såsom truppernas utredning, kanonernas tyngd, ett oordnad förplägningsätt, okunnighet i bevaknings-tjensten och brist på tillförlitliga kartor öfver de trakter, man hade att genomtåga. Vi hafva redan sett, huru några bland dessa olägenheter af Gustaf II Adolf förminskades. Hans uppmärksamhet sträckte sig icke mindre till de öfriga. En ordnad bevakning under marsch blef väl icke.

---

⁶⁴⁵) Khewenhüller, *Annales Ferdin.* s. 1351.
Theatrum Europæum, II, 261.

af Honom inrättad, men det onmtalas likväl vid flera tillfällen, huru han utskickade lätta trupper, vanligen Dragoner, för att utforska fiendens ställning och styrka, för hvilket ändamål spioner äfven stundom användes, samt huru Han på sidorna om och framför sig lät på förhand intaga och besätta alla vigtigare punkter och befästade orter, för att sålunda betrygga sin marsch. Skedde marschen i fiendens grannskap, plögade man också, vid främkomsten till nattlägrät utsätta starka vakter ⁶⁴⁶). Ingen strid börjades utan föregående rekognosering, hvori Konungen stundom, äfven med fara för sitt lif, sjelf deltog. På en i möjligaste måtto fullständig kännedom af stridsfält och kringliggande trakt sökte Han grunda sina alltid på förhand uppgjorda anfalls- eller marsch-planer, och Ingeniörer voro derföre vid Svenska krigshären anställda, hvilka borde, så väl omständigheterna medgåfvo, efter ögonmått eller beskrifning, uppgöra kartor till ledning härvid ⁶⁴⁷).

---

⁶⁴⁶) *The Swedish Discipline*, III. *The famous Victorie of Leipzig*, p. 9.

⁶⁴⁷) Från dessa Ingeniörer, utgörande ett slags General-Quarttermästare-Stab, förskrifva sig en stor del af de i *Theatrum Europæum* befintlige planer öfver belägringar och fältslag. Hoijer, I, 482. Schildknecht, sjelf Ingeniör, berättar, (III, 202) att han en gång af Gustaf II Adolf fick uppbära skarpa förebräelser, emedan han, som ifrån hufvudqvarteret i Berwalde blifvit utsänd att efter beskrifning uppgöra en karta öfver fiendens kvarter i Marck-Brandenburg, derpå icke utsatt ett kärr, hvarigenom Konungen förleddes till ett misslyc-

Man har uppgifvit att Gustaf II Adolf, emot tidens vanliga bruk, någon gång plägade marschera på två eller tre kolonner, och såsom exempel derå anført Hans marscher till Leipzig (1631) och till Nürnberg (i Juni 1632) ⁶⁴⁸). Hvad det första af dessa tillfällen beträffar, grundar sig framställningen häröfver på ett misstag, ty ännu den 7 Sept. om morgonen, voro Svenska och Sachsiska härarne förenade vid torpet Wölche, och ehuru de visserligen vid marschen till slagfältet voro så långt åtskiljde, att den förra framkom igenom Podelwitz, den sednare genom Schelkau, var likväl fältet mellan dessa byar, liksom under hela den dagens marsch, så slätt, att Konungen, enligt Hans egna ord, kunde låta arméen gå uti full bataille ⁶⁴⁹). Enligt en annan trovärdig berättelse, voro båda de Protestantiska härarne vid frammarschen formerade i slagordning, och så nära hvarandra, att högra flygeln af den Sachsiska nästan vidrörde Konungens venstra flygel ⁶⁵⁰).

Till Nürnberg framkom Svenska hären, på två eller tre kolonner, — antalet och sammansätt-

---

kadt anfall. Han ursäktade sig dermed, att han sjelf icke varit på stället, utan nödgats förlita sig på trovärdiga personers utsago, hvarefter Konungen med 200 R:dr godtgjorde den oförskyllda förebråelsen.

⁶⁴⁸) *Tableau Militaire*, hos Francheville p. 306.

⁶⁴⁹) Geijer, Sv. F. Hist. III. 215.

⁶⁵⁰) *The Swedish Discipline*, anf. st. p. 10.

ningen uppgifves olika ⁶⁵¹⁾ —, men denna delning afsåg ej möjligheten af en hastigare formering till strid, emedan fienden befann sig flera mil aflägsen, och dermed förfalla, så väl till en del anordningens vikt i taktiskt hänseende, som de anmärkningar, man eljest med fog kunde deremot framställa.

Lägerslagning skedde vid denna tid, liksom truppernes uppställning, i djup fyrkant, vanligen kvadrat, då markens beskaffenhet sådant tillät, och lägret förskansades med sammanhängande linier. Gustaf II Adolf afvek i båda hänseenden från det rådande bruket, förlade trupperne i läger på en eller två linier, hvarigenom de, i händelse af anfall, hastigare kunde formeras i slagordning, och förskansade sig med spridda, slutna fältverk, stundom förenade genom en vall med främsförliggande graf, ägande således de sammanhängande liniernas fördelar, men utan deras olägenhet, nemligen att vara förlorade, så snart en del deraf blifvit intagen eller förstörd ⁶⁵²⁾. Särdeles var Konungen en mästare i konsten att vid försvaret begagna och för detsamma ändamålsenligt bereda den lägret omgifvande markens ojemnheter, i granskapet befintlige vattendrag m. m., hvarpå de ryktbara lägren vid Werben och Nürnberg lemna mångfaldiga bevis.

---

⁶⁵¹⁾ *Theatrum Europæum*, II, 650. Mauvillon, IV, 290.

⁶⁵²⁾ Se de uti *Theatrum Europæum* befintlige planer öfver Svenskarnes läger vid *Werben*, *Nürnberg* och *Furth*. Jemf. *Tableau Militaire* hos Francheville, p. 313, och *Remarques Militaires*, Ib. p. 391.

Schildknecht, som vidlyftigt behandlar sättet att slå läger, indelar dessa i 1. *nattläger*, i hvilka en tågande krigshär blott hvilar öfver natten, med afsigt att följande dagen fortsätta sin marsch, och för hvilka någon särdeles anordning icke af honom anses behöflig; 2. *flygande läger*, egentligen blott hviloplatser för en ströfvande rytteri-corps, och 3. *fasta läger* för en hel krigshär, hvilka han anordnar efter sina för härens sammansättning angifna grunder, med förslag jemväl till deras bestående ⁶⁵³).

Uti *The Swedish Discipline* ⁶⁵⁴) meddelas en fullständig beskrifning öfver Svenskarnes sätt att i läger förlägga så väl ett enskilt fotregemente, som en hel krigshär. Midt för fronten låg Öfverstens hytta, 48 fot lång och 30 fot bred, samt på sidorna om denna Kapitenernes, med lika bredd, men endast 24 fots längd. Bakom denna första hytt-rad var en lucka af 20 fots bredd, hvarefter följde manskapets hyttor, — hvarje kompani midt bakom sin Kapiten — i två rader, den ena, 216 fot lång, med 24 hyttor, för musketerarne, den andra, 162 fot, med 18 hyttor för pikenerarne. Dessa hyttor, hvardera inrättad för 3 man, voro 9 fot i kvadrat, och hade mellan hvarje rad en 6 fots gata, så att kompaniet i fronten upptog lika rum med Kapitenens hytta. Dörrarne voro inåt kompani-luckor-

---

⁶⁵³) Schildknecht, III, 132 och följ.

⁶⁵⁴) P. III, p. 83.

na, och hyttraderne så ordnade, att tvenne särskilda kompaniers pikenerare hade sin utgång åt den ena luckan, hvilken hade 18 fots bredd, och tvenne kompaniers musketerare åt den närmast följande, hvilken endast var 12 fot. Genom denna inrättning var regementet inom få ögonblick färdigt att möta ett fiendtligt anfall, emedan kompanierna, två och två tagne, genast voro formerade i slagordning, då pikenerarne, uttryckande genom samma lucka, ställde sig tillsammans framför fronten, och musketerarne, kommande från närmaste kompani-luckor på båda sidor, slöto till flyglarne. Bakom Öfverstens hytta var en plats af 48 fots bredd och 216 fots längd för staben, samt bakom hela regementet, på 14 fots afstånd från de sista hyttorna, en annan af 20 fots bredd för marktentarne. Ett helt regemente af 1008 man intog således en fyrkant af 360 fots längd och 300 fots bredd.

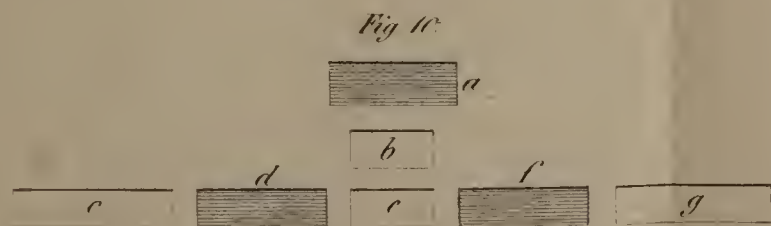
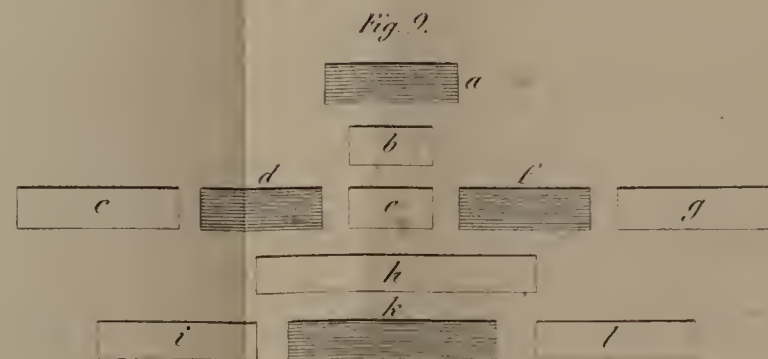
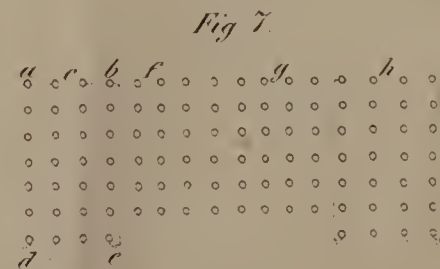
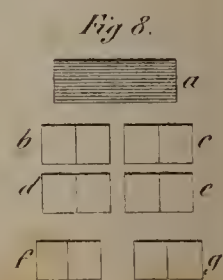
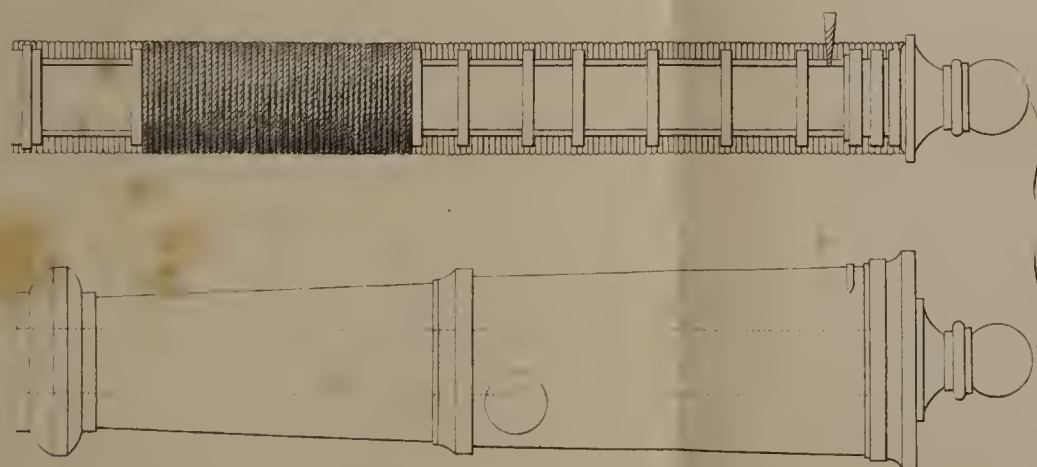
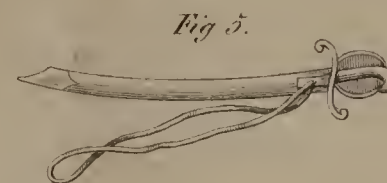
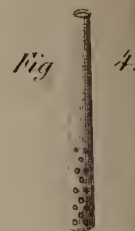
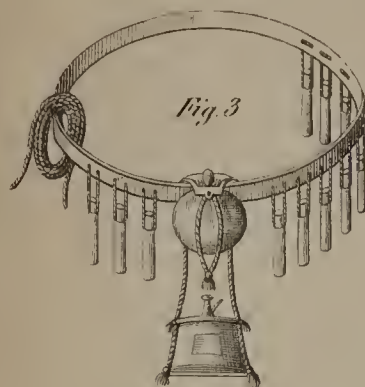
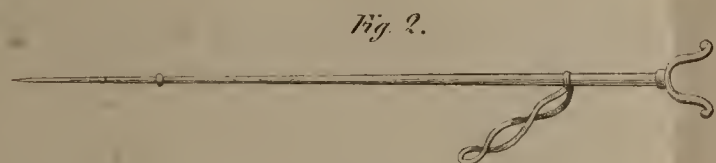
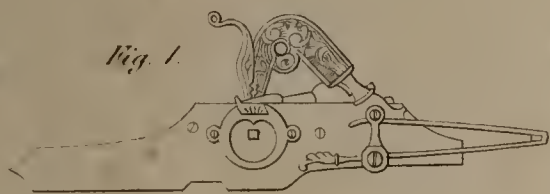
Då hela krigshären var församlad i läger, låg Konungens kvarter i midteln, Fältmarskalkens till höger, General-Majorens till venster, och artilleriets bakom detsamma, samt vidare de särskilda fotregementerne på båda sidor, med 50 fots lucka mellan kvarteren. Rytteriet låg i särskilda läger utanför förskansningarne.

Härmed hafva vi afslutat vår framställning af Gustaf II Adolfs krigskonst. Erkännande dess

ofullständighet och brister, skall författaren likväl icke anse sitt arbete fruktlöst, om det för yngre kamrater kan tjena såsom en ledning och uppmuntran att forska i fäderneslandets häfder, rika på *dyrbara lärdomar och stora minnen.*

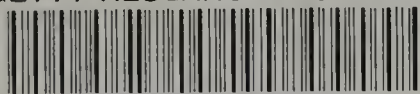

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01049 6202

